

30656

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**YILDIZ SARAYI ÜZERİNE YAPILAN
ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NEVİN KURTAY

SOSYAL BİLİMLER ANABİLİM DALI

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

**Y.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

ŞUBAT 1994

**YILDIZ SARAYI ÜZERİNE YAPILAN
ÇALIŞMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NEVİN KURTAY

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 24 Ocak 1994

Tezin Savunulduğu Tarih : 8 Şubat 1994

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Metin Sözen

Diğer Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Afife Batur

: Doç. Dr. İlknur Kolay

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar yarım asırdan fazla süreyle – 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı– Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve kültürel merkezi olan Yıldız Sarayı, İmparatorluğun son Saray-ı Hümayûn'udur. Geleneksel Türk Saray mimarisine uygun bir tasarım anlayışı vardır. Bu geleneksel tasarıma karşın, saray bünyesinde topladığı çeşitli birimlerle ve teşkilat yapısıyla, Tanzimat'tan sonra toplumda meydana gelen değişimi ve geleneksellikten kopuşu bir ölçüde yansıtır.

Kültürel mirasımızda önemli bir yere sahip olan Yıldız Sarayı, son yıllara kadar fazla ilgi görmediği gibi halk tarafından da tanınmamaktadır. 1984'ten sonra ortaya çıkan Milli Saraylar Hareketi'nin sonucunda Yıldız Sarayı üzerinde konuşulan ve araştırılan bir konu haline gelmiştir.

Yıldız Sarayı ile ilgili yapılan çalışmaları değerlendirmeye ve saraya farklı bir bakış açısı ile yaklaşmaya çalışan "Yıldız Sarayı Üzerine Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi" başlıklı araştırmamda teşvikleri ve yardımları ile beni destekleyen Sayın Hocam Prof. Dr. Metin Sözen'e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii-vii
KISALTMALAR	viii
ÖZET	ix
SUMMARY	x-xi
GİRİŞ	xii-xiii
BÖLÜM 1. YILDIZ SARAYINI KONU ALAN YAZILAR.....	1
1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yıldız Sarayı'nı Konu Alan Yazılar ve Yazıların Türleri	1
1.1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yıldız Sarayı'nı Konu Alan Yazılar	1
1.1.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yıldız Sarayı'nı Konu Alan Yazıların Türleri	1
1.1.2.1. Anılar	1
1.1.2.2. Jön Türkler'in Yayınları	2
1.1.2.2.1. Tiyatro Eserleri	3
1.1.2.3. Yabancıların Yazdığı Yazılar	4
1.2. Cumhuriyet Döneminde Yıldız Sarayı'nı Konu Alan Yazı ve Çalışmalar	5
BÖLÜM 2. YILDIZ SARAYI VE ÇEVRESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ, YERLEŞİM DÜZENİ VE SARAY TEŞKİLATI.....	7

2.1.	Yıldız Sarayı ve Çevresinin Tarihsel Gelişimi	7
2.1.1.	Yıldız'daki Yerleşimin II. Abdülhamid Devrine Kadar Tarihçesi	7
2.1.2.	II. Abdülhamid Döneminde Yıldız Sarayı'nın Oluşumu	10
2.2.	Yıldız Sarayı ve Çevresinin Yerleşim Düzeni	12
2.2.1.	Yıldız Sarayı'nın Yerleşim Düzeni	12
2.2.2.	Yıldız Sarayı Çevresinin Yerleşim Düzeni	15
2.3.	Yıldız Sarayı Teşkilatı	21
2.3.1.	Saray Yönetim Teşkilatı	21
2.3.1.1.	Resmi Teşkilat	21
2.3.1.1.1.	Mabeyn Müşirliği Dairesi	21
2.3.1.1.2.	Mabeynci Beyler Dairesi	22
2.3.1.1.3.	Başkitâbet Dairesi	23
2.3.1.1.4.	Teşrifat Nazırlığı Dairesi	26
2.3.1.1.5.	Teftiş-i Askeri Dairesi	26
2.3.1.1.6.	Maiyeti Seriyе Erkânı Harbiye Dairesi	26
2.3.1.1.7.	Derviş Paşa Dairesi	27
2.3.1.1.8.	Hususi Şifre Dairesi	27
2.3.1.1.9.	Kamphofner Dairesi	27
2.3.1.1.10.	Kara Todori Paşa Dairesi	27
2.3.1.1.11.	Mütercim Nişan Efendi Dairesi	28
2.3.1.1.12.	İzzet Paşa Dairesi	28
2.3.1.1.13.	Mabeyn Mütercimleri Dairesi	28
2.3.1.1.14.	Yaverler Dairesi	29
2.3.1.2.	Hususi Teşkilat	29
2.3.1.2.1.	Muhasip Ağalar Dairesi	30
2.3.1.2.2.	Darüssaadet-i Şerife Ağası, Kızlar Ağası Dairesi	32
2.3.2.	Harem-i Humayûn Teşkilâtı	33

2.3.2.1.	Hazinedar Ustaları	33
2.3.2.2.	Hazinedar Kalfalar	35
2.3.2.3.	Kâtibe Kalfaları	35
2.3.2.4.	Çamaşır Usta, Çeşniyar Usta, Berber Usta, İbriktar Usta, Kilerci Usta, Kahveci Usta	35
2.3.2.5.	Ocak Ağaları Teşkilâtı	39
2.3.3.	Güvenlik Teşkilâtı; Kışlalar, Hassa Alayları, Saray Muhafızları	40

BÖLÜM 3.

YILDIZ SARAYI ÇEVRESİNDE BULUNAN SARAY BİRİMLERİ, BİRİMLERDEKİ YAŞAYIŞ TARZI VE TÖRENLER	46
--	----

3.1.	Yıldız Sarayı Birinci Avlusu ve Avluda Bulunan Saray Birimleri	46
3.1.1.	Set Köşkü	47
3.1.2.	Büyük Mabeyn	48
3.1.3.	Çit Kasrı	54
3.1.4.	Yaverân Dairesi	59
3.1.5.	Yaverler Dairesi	59
3.1.6.	Hazine-i Evrak Dairesi	59
3.1.7.	Agavat Dairesi	60
3.1.8.	Muhasip Ağalar Dairesi	60
3.1.9.	İzzet Paşa Dairesi	61
3.1.10.	Matbah-ı Âmire – Kılar-ı Hümayûn	62
3.1.11.	Hususî Mutfak – Hususî Kiler	64
3.1.12.	Silâhhane – Arabacılar – Arabalık	66
3.1.12.1.	Silâhhane	66
3.1.12.2.	Arabacılar Koğuşu	67
3.1.12.3.	Arabalık	67
3.1.13.	Saray Kütüphanesi	67

3.1.13.1.	Cilthane.....	69
3.1.13.2.	Rasathane.....	70
3.1.14.	Güvercinlik Köşkü-Saray Eczanesi-Kimyahane-i Hümayûn	70
3.1.15.	Hususi Eczane.....	71
3.1.16.	Etıbbâ-Doktorlar Dairesi.....	71
3.2.	Yıldız Sarayı Haremi-2. ve 3. Avluda Bulunan Saray Birimleri	73
3.2.1.	Yıldız Sarayı Haremi.....	73
3.2.2.	İkinci Avluda Bulunan Saray Birimleri	76
3.2.2.1.	Yıldız Kasrı-Hünkâr Dairesi-Valide Sultan Köşkü- Hünkâr Sofası	78
3.2.2.2.	Hususi Daire.....	86
3.2.2.2.1.	Yeni Köşk	86
3.2.2.2.2.	Japon Usulü Küçük Köşk	87
3.2.2.2.2.1.	Nöbet Odası	91
3.2.2.2.2.2.	Yatak Odası	94
3.2.2.2.2.3.	Esvap Odası	98
3.2.2.2.2.4.	Hususi Daire Hamamı	100
3.2.2.3.	Küçük Mabeyn	101
3.2.2.4.	Tiyatro	112
3.2.2.5.	Yazlık Tiyatro	120
3.2.2.6.	Limonluk Köşkü (Kış Bahçesi)	121
3.2.2.7.	Pavyon Köşkü	121
3.2.2.8.	Hazinedar Ustalar-Kadın Efendiler-Cariyeler Daireleri.....	121
3.2.2.9.	Ustalar-Gedikli Cariyeler Dairesi.....	124
3.2.2.10.	Kızlarağası Dairesi	124
3.2.2.11.	Muhasip Ağalar Dairesi	125
3.2.3.	Üçüncü Avluda Bulunan Saray Birimleri	125

3.2.3.1.	Şehzade-Sultan Köşkleri	125
3.2.3.2.	Çukur Saray/Hanım Sultanlar Dairesi	126
3.2.3.3.	Damatlar Dairesi	126
3.3.	Yıldız Sarayı Bahçeleri	126
3.3.1.	Has Bahçe-İç Bahçe-Harem Bahçesi-Selâmlık Bahçesi	126
3.3.1.1.	Kebap Köşkü	134
3.3.1.2.	Ada Köşkü	135
3.3.1.3.	Cihannûma Köşkü	136
3.3.1.4.	Hususî Kütüphane	137
3.3.1.5.	Abdülhamid'in Hususî Marangozhanesi	138
3.3.1.6.	Müze	145
3.3.1.7.	Hususî Ahır	147
3.3.1.8.	Kameriyeler	147
3.3.1.9.	III. Selim Çeşmesi	148
3.3.1.10.	Namazgâh	148
3.3.1.11.	Kaskadlar	148
3.3.1.12.	Grotto ve Köprüler	149
3.3.2.	Yıldız Sarayı Dış Bahçeleri-Yıldız Parkı	150
3.3.2.1.	Dış Bahçede Bulunan Köşkler	153
3.3.2.1.1.	Çadır Köşkü	153
3.3.2.1.2.	Malta Köşkü	155
3.3.2.1.3.	Bahçıvanbaşı/Chester Köşkü	157
3.3.2.1.4.	Acem Köşkü	158
3.3.2.1.5.	Şale-Merasım Köşkleri	159
3.3.2.1.5.1.	Ziyafet Salonu	165
3.3.2.2.	Dış Bahçede Bulunan Diğer Saray Birimleri	170
3.3.2.2.1.	Hayvanat Bahçesi	170
3.3.2.2.2.	Has Ahır-Manej-Ahırlar	172
3.3.2.2.3.	Saray Fabrikaları	173

3.3.2.2.3.1.	Elektrik Fabrikası	173
3.3.2.2.3.2.	Demirhane	174
3.3.2.2.3.3.	Tütünhane	174
3.3.2.2.3.4.	Çini Fabrikası	174
3.3.2.2.3.5.	Büyük Marangozhane-Tamirhane-i Hümayûn	176
3.4.	Yıldız Sarayı Çevresinde Bulunan Saray Birimleri	177
3.4.1.	Talimhane Köşkü	177
3.4.2.	Camiler	178
3.4.3.	Sergi Binası	179
3.4.4.	Askeri Hastane Emakinin-i Emiriye	180
3.4.5.	Yetimhane	182
3.5.	Yıldız Sarayı'nda Törenler	182
3.5.1.	Cülûs ve Velâdet-i Hümayûnlar	182
3.5.2.	Cuma Selâmlığı	184
3.5.3.	Bayramlar	198
3.5.3.1.	Bayram Alayları	201
3.5.4.	Ramazanlar	202
3.5.5.	Yılbaşı	204
3.5.6.	Hırka-i Saadet Ziyareti	205
3.5.7.	Kandiller	207
BÖLÜM 4.	DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	208
KAYNAKÇA		210
ŞEKİLLER		
ÖZGEÇMİŞ		

KISALTMALAR

- a. g. e. : Adı geçen eser
C. : Cilt
Ç.ev. : Çeviren
Fak. : Fakülte
İ. Ü. K. A. : İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Albümü
H. T. M. : Hayat Tarih Mecmuası
R. T. M. : Resimli Tarih Mecmuası
s. : Sayfa
T. B. M. M. : Türkiye Büyük Millet Meclisi
T. T. E. Mec. : Türk Tarih Encümeni Mecmuası
Res. : Resim
Y. T. Ü. : Yıldız Teknik Üniversitesi

ÖZET

Yıldız Sarayı, Yıldız Tepesinden Beşiktaş'a oradan da Ortaköy'e kadar uzanan arazi üzerine yayılmış köşk ve kasırlardan oluşan Türk-Osmanlı Saray mimarisinin en son örneğini teşkil eden yapı gruplarının meydana getirdiği kompleksdir. 16. yüzyıldan beri av sahası olarak kullanılan bu yerde ilk olarak III. Selim (1789-1807) bir köşk ve çeşme yaptırır. Zaman içinde Osmanlı padişahlarının Yıldız'a olan ilgisi artar. İlk ciddi imar hareketi Sultan Abdülaziz (1861-1876) zamanında görülür. Büyük Mabeyn, Çit Kasrı, Malta ve Çadır Köşkleri bu dönemde inşa edilir.

Yıldız Sarayı asıl gelişimini II. Abdülhamid (1876-1909) zamanında yaşar. II. Abdülhamid, 1877 senesinde Dolmabahçe Sarayı'ndan taşınarak Yıldız'a yerleşir. Yıldız bundan sonra Osmanlı "Sarayı Hümayûnu" olur ve devlet 33 sene buradan yönetilir.

Bu süre içinde meydana gelen inşa faaliyetleri sonucunda Yıldız Sarayı her türlü ihtiyacı kendi bünyesi içinde karşılayabilecek bir şehir niteliği kazanır. Sarayda, içinde yaşayan insanların ikâmetine tahsis edilmiş saray, köşk ve kasırlar, müze, tiyatro, kütüphane binaları, fabrikalar, seralar bulunur.

31 Mart 1909'dan sonra II. Abdülhamid hal edilince padişah olan Sultan Mehmet Reşad ve gerekse ondan sonra tahta çıkan Sultan Vahdettin zamanında (1918-1922) Yıldız Sarayı'nda oturulmakla birlikte, Sarayda II. Abdülhamid devrinde olduğu gibi bir hareketlilik görülmez.

Cumhuriyet'in ilânından sonra Yıldız Sarayı çeşitli kuruluşlara verilmiş, 1978 yılından beri Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Günümüzde Yıldız Sarayı ile ilgili araştırmalara ısk tutacak pekçok görsel ve yazılı kaynak vardır. Yıldız Arşivi, Albümler dönemle ilgili kişilerin anıları Yıldız Sarayı'nın yeniden araştırılması konusunda birinci dereceden önemli kaynaklardır.

SUMMARY

This is Mahmud II who built Yıldız Kiosk which will be later the name of a group of serails. When in summer he had gone to the kiosk he was occupied in military training.

By the time of Sultan Abdülmecid the importance of Yıldız and its vicinities increased. In 1842 his mother Bezmiâlem Valide Sultan built Dilkûşa kiosk near Yıldız kiosk. At that time in the location of Çadır kiosk there was one that built in the form of a tent.

By the time of Sultan Abdülaziz (1861-1876) there had been a remarkable increase in the number of buildings and Great Mabeyn Kiosk, Çit Kiosk, Malta & Çadır Kiosk were built.

By the time of Abdülhamid II (1877-1909) Küçük Mabeyn, Harem Buildings, Odaliks Section, Kızlarağası Kiosk, Cihannüma Kiosk, Şale Kiosk, Yıldız (Hamidiye) Kiosk, the Theatre, Marangozhane, the Pharmacy and some other ateliers were constructed to form the present Serail Complex.

In Yıldız Serail, there are four portals for entrance namely Valide, Saltanat & Mecidiye, Koltuk portals.

Saltanat, Valide & Koltuk Portals are entrances of the first court. In this court there are organizational buildings that are constructed at different times. Among these it can be cited Büyük Mabeyn, Yaverân Section, Çit Kiosk, Arnavut Section, the Library and the Pharmacy.

Through the door that is at the first court, it is entered to the second court. The second and the third court that is connected to the second are formed at the time of Abdülhamid II. At that location there are Abdülhamid's residences. Hususî Daire, Küçük Mabeyn, Valide Kiosk, Sultan & Şehzade Kiosks & Harem Sections' organizational residences.

By the entrance to the second Court it is entered to the Serail's Hasbahçe through a door at the right hand. There were in Hasbahçe several resting places which are named as Ada, Kebap, Cihannümâ.

Besides this there was an outer garden to the serail. Even if it can be entered to this outer garden through the serail the main entrance in through Mecidiye Portal.

At that location there were Çadır, Malta, Bahçıvanbaşı, Acem, Şale-Merasim Kioaks, ateliers, the zoo, pools, vineyards& orchards and greenhouses.

At the front of Valide Portail of Serail there was Hamidiye Mosque where Friday Selâmlık Ceremonies were performed, Set Kiosk which is constructed so that European could watch the Selâmlık, Talimhane Square where the military groups around the Serail perform their drills and Talimhane Kiosk where the Sultan watches these drills.

Yıldız Serail was not employed for a while after the establishment of the Republic. Nowadays it is under the responsibility of Culture & Tourism Ministry after being occupied by several founding before.

GİRİŞ

Yıldız Sarayı, Yıldız Tepesi'nden Beşiktaş'a oradan da Ortaköy'e kadar uzanan arazi üzerine yayılmış köşk, kasır, yönetim ve koruma binaları ile iç ve dış bahçelerden meydana gelmiş bir komplekstir.

16. yüzyıldan beri av sahası olarak kullanılan bu arazide ilk mimar hareketi III. Selim zamanında başlar. Bu hareket II. Abdülhamit zamanına kadar artarak devam eder.

Saray ve çevresinde asıl gelişim II. Abdülhamit (1876-1909) zamanında olur. Saray bu zamanda Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezidir. Saray, çevresiyle birlikte, İstanbul şehri içinde, o şehrin üst düzeyde yansıması olan küçük bir şehir niteliği kazanır.

Yıldız Sarayı'nın şekillenmesi uzun bir zaman dilimi içinde ve ihtiyaçlara göre gerçekleştiği için ortaya çıkan görüntü Topkapı Sarayı gibi geleneksel çizgiler taşıyan ve bir ölçüde ona benzeyen bir saray görüntüsüdür. Bu nedenle Yıldız Sarayı, program ve özellikle mimari tertip (plan düzeni) itibarıyla, Türk sarayları, geleneğini sürdüren son Osmanlı sarayıdır ¹.

Yıldız Sarayı'ndan önce inşa edilen ve geleneksel çizginin dışına çıkan Dolmabahçe ve Çırağan Saraylarından sonra Yıldız Sarayı'nda ortaya çıkan bu tutum bir ölçüde yeniden gelenekselliğe dönüştür. Buna rağmen 19. y. y.'da Osmanlı İmparatorluğu'nda, devlet örgütü, askerlik, eğitim ve sosyal alanda batılaşma hareketi olarak başlayan gelişmeler, Osmanlı toplumunda sosyo-kültürel açıdan etkilemiş ve yeni bir yaşam tarzı ortaya çıkmıştır. Bu yeni yaşam tarzı ve değişimin son geleneksel saraya yansıması sonuncu saray hayatında, teşkilatında, birimlerinde değişimler meydana gelmiş, saray

¹ Feridun Aksoz, "Tarih Boyunca Türk Sarayları," Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 1985, s. 28-53.

mimari tertib olarak geleneksel bir tutum sergilemişse de bu yönleriyle geleneksellikten kopmuştur.

Yıldız, Osmanlı İmparatorluğu'nun son sarayı olması ve imparatorluğun son dönemi siyasal, kültürel, sosyal açıdan etkilemesi açısından önemli bir saraydır.

Bu çalışmanın amacı, günümüze kadar Yıldız Sarayı'nı konu alan yazı ve araştırmaları değerlendirdikten sonra, özellikle II. Abdülhamit zamanındaki Yıldız Sarayı ve çevresinin tasarım anlayışını, bu tasarım anlayışı içindeki saray birimlerini, günlük hayat ve törenlerle birlikte yeniden anlatmaktır.

Bu anlatımın diğer anlatımlardan farkı, Saray ve çevresinin büyük ölçüde anılardan yola çıkılarak anlatılmasından gelir. Bunun nedeni Yıldız Sarayı'nı konu alan yazılı kaynaklar içinde anıların birinci dereceden kaynak niteliğine sahip olması gelmektedir. Çalışmada konulara giriş genellikle anılarla yapılmıştır. Aynı konuda, farklı bakış açılarıyla ve farklı birikimlerle konu hakkında sağlam bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki özellikle II. Abdülhamit devri Yıldız Sarayı anlatıldığı için görsel malzeme olarak da o zamana ait materyaller yani Abdülhamit Albümleri kullanılmıştır.

BÖLÜM 1. YILDIZ SARAYINI KONU ALAN YAZILAR

1. 1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yıldız Sarayı'nı Konu Alan Yazılar ve Yazıların Türleri

1. 1. 1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yıldız Sarayı'nı Konu Alan Yazılar

1887 yılında II. Abdülhamit'in Dolmabahçe Sarayı'ndan taşınması neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim merkezi olan Yıldız Sarayı, II. Abdülhamit'in imparatorluk içinde ve dışında sürdürdüğü politikalar sonucunda Osmanlı halkının özellikle elit tabakanın ve Avrupalıların ilgi odağı haline gelir.

II. Abdülhamit'in baskıcı tutumu, topluma karşı koyduğu yasaklar, saray ve çevresinde kurduğu güvenlik ağı ile saray hayatını ve kendisini toplumdan soyutlaması sonucu, toplumda padişahın yaşadığı çevreye ve mekâna karşı belli bir ilgi uyanır. Bu ilginin sonucu olarak II. Abdülhamit'in muhalifleri tarafından padişah ve padişahın yaşadığı mekan hakkında spekülâtif mahiyette yazılar yayımlanır.

Bunlar arasında Yıldız Sarayı'nı ciddi olarak ele alan yayın Osman Nuri'nin "Abdülhamit-i Sani ve Devri Saltanatı" adlı kitabıdır. Kitapta, Yıldız Sarayı'nın tarihçesini, yerleşim düzenini ve saray teşkilatını anlatan bir bölüm bulunur. Yine bu dönemde Ali Said'in yazdığı "Saray Hatıraları" adlı kitapta da Yıldız Sarayı ile ilgili önemli bölümler yer alır. Bunların dışında Yıldız Sarayı'nı doğrudan ya da dolaylı olarak ele alan, öznel veya nesnel birçok kitap yayımlanmıştır.

1. 1. 2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yıldız Sarayı'nı Konu Alan Yazıların Türleri

1. 1. 2. 1. Anılar

Yıldız Sarayı'nı anlamada ve çözümlemede yardımcı olacak en önemli kaynakların

başında anılar gelmektedir. Yıldız Sarayı'nda yaşamış veya orayı çeşitli vesilelerle ziyaret etmiş olan kişiler anılarında, sarayla ilgili önemli bilgiler verirler. Yıldız Sarayı ile ilgili önemli anı kitapları şunlardır.

- Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamit.
- Şadiye Osmanoğlu, Hayatımın Acı Tatlı Günleri.
- Ali Said, Saray Hatıraları.
- Abdülhamid'in Hatıra Defteri.
- Safiye Ünüvar, Saray Hatıraları.
- Leyla Saz, Haremin İçyüzü.
- Tahsin Paşa, Yıldız Sarayı Hatıraları.
- Başmabeynci Lütfi Bey, Osmanlı Sarayının Son Günleri.
- Abdülhamid Sani 'nin Notları.
- Vedat Örfi, Hatırat-ı Sultan Abdülhamid Hanı Sâni.
- Said Paşa, Hatırat.
- Kamil Paşa, Hatırat.
- Luis Sabuncu, Hatırat.
- H. Z. Uşaklıgil, Saray Ötesi.
- İ. M. Mayokan, Yıldız'da Neler Gördüm.
- Bahriyeli İbrahim Paşa, Hatırat.
- A. F. Türkgeldi, Görüp İşittiklerim.
- A. Haydar Mithat, Hatıralarım.

1. 1. 2. 2. Jön Türkler'in Yayınları

II. Abdülhamit mutlaki iktidarının (1878-1908) sonucu Genç Osmanlı hareketinin ikinci kuşağı olan ve Jön Türkler hükümet işlerinden dışlanırlar. Jön Türkler başlangıçta "II. Abdülhamit'in elit danışmanı" olma geleneğine sadık kalsalar da daha sonraları bu rolü terk ederek Paris, Cenevre, Londra ve Kahire gibi kentlere gitmek zorunda kalırken, bazıları da İmparatorluğun sınırları içinde (özellikle Selanik'de) asker olmalarından veya askeri ve sivil okullarda öğrenci olmalarından yararlanarak şu veya bu şekilde muhalefet odakları haline gelirler ².

² Nilüfer Göle, Mühendisler ve İdeoloji, 1988, s. 52-53.

Avrupa'da ve Mısır'da destek bulan Jön Türkler bulundukları ülkelerde cemiyetler kurmuş gazete ve kitaplar yayınlamışlardır. Bu yayınların çoğunda Yıldız Sarayı'ndan bahsedilir. Fakat bu yayınlardaki Yıldız Sarayı ile gerçek saray arasında herhangi bir benzerlik yoktur. Yayınların büyük çoğunluğu öznedir.

Bu yayınlar şunlardır.

- Ali Vehbi Bey, Pensées et Souvenirs de l'Ex Sultan Abdul Hamid.
- Eşref, Sultan Abdülhamid'in Evail-i Saltanatı, Rusçuk.
- Ahmed Saib, Abdülhamid'in Evail'i Saltanatı, Kahire.
- Osman Nuri, Abdülhamid-i Sani ve Devri Saltanatı.
- Ali Haydar Mithat, Hatıralarım.
- Mehmed Murad (Mizancı), Le Palais de Yıldız et La Sublime Porte. Le Véritable mal d'Orient.
- Naim Gargour, Abdulhamid Intime et Les Mystères du Palais de Yıldız.

1. 1. 2. 2. 1. Tiyatro Eserleri

Jön Türkler tarafından Yıldız Sarayı'nı konu alan tiyatro eserleri yazılmış ve oynanmıştır. Bu tiyatro eserlerini çoğunlukla II. Abdülhamid karşıtı kişiler yazdığı için eserlerde nesnellik söz konusu değildir. Özellikle Yıldız Sarayı görülmeden tasvir edildiği için eserlerde Yıldız Sarayı mekanları çok farklı tasvir edilmiştir.

"... Kapıdan içeri girince at nalı şeklinde yapılmış gayet mefruş ve müzeyyen bir oda, (...) Kapının iki tarafında yine nal şeklinde ve siyaha boyanmış iki büyük kütüphane. (...) Kütüphanenin içi kitaplarla dolu. Sağ taraftaki kütüphanede eski yeni kitaplar, sol tarafta Türkiye ve Yabancı dilde Türkiye'ya girmesi yasak birçok gazete. Yine bu kütüphanenin bir sırasında mahkum olanlar, ölenler, öldürenler ile mahkum olunubda öldürülmeyenler, öldürülecekler, mahkum edileceklerin resimleri (...).

Mescid şeklinde küçük bir oda, odanın içinde kırmızıya boylanmış bir mihrab, mihrabın yanında sarı boyalı bir minber. Duvarlarda yılan, akreb, çayan, örümcek

resimleri... ³.

Yıldız Sarayı hakkındaki Tiyatro Eserleri.

- Ali Kemal, Yıldız Hatırat-ı Elimesi.
- Abdülhamid ve Genç Türk bir Haremağası.
- Moralızade Vesaf, Yıldız Faciaları.
- Abdülhamid Sarayının Zulümlü Geceleri.
- Mehmed Murad, Yıldız Sarayı Hümayunu ve Babîâli Yahud Şarkın Derd-i Alisi.
- Yıldız'ın Bozduğu Ahlak Yahud Zavallı Masum Hafiyeler.
- Ahmet Cevat, Yıldız'ın Sonu.
- Ahmet Raci, Yıldız'da Yeni Casuslar Cemiyeti yahud: Yaveran Teşkilâtı.
- Mehmet Sedat, Yıldız Esrarı.

1. 1. 2. 3 Yabancıların Yazdığı Yazılar

II. Abdülhamid saltanatı zamanında izlediği politika nedeniyle Avrupa'da devamlı gündemde kalmıştır. Avrupa'da II. Abdülhamid'in yaşadığı hayat, mekân hakkında çeşitli yazılar yazılmıştır. Bu yazıların birkaçı dışında diğerleri hayal ürünü ve öznelidir. Ayrıca Abdülhamid'in saltanatı zamanında İstanbul'da bulunan ve saraya kabul edilen yabancı devlet adamları, seyyahlar da anılarında, seyahatnamelerinde Yıldız Sarayı'ndan bahsetmektedirler. Yazıların bazıları Türkçeye çevrilmiştir.

Kitaplardan bazıları şunlardır.

- Georges Dorys, Abdul Hamid Intime.
- Roy Gilles, Abdul Hamid Le Sultan Rouge.
- Alma Wittlin, Abddul Hamid, The Shadow of God.
- Francis Mc Cullagh, The Fall of Abdul Hamid.
- Edwin Pears, Abdul Hamid-Forty Years in Costantinople.
- Paul Regla, Les Secrets de Yıldız.
- Sir Edwin Pears, Life of Abdul Hamid.

³ Abdülhamid ve Genç Türk bir Haremağası, Dersaadet, 1928, s. 4.

- Charles de Mouy, Lettres du Bosphore.
- Paul Arcas, Les Mystères du Bosphore.
- Joan Haslip, Le Sultan, La Tragédie d'Abdul Hamid.
- Samuel Sullivan Cox, Diversions of a Diplomat in Turkey.
- W. J. J. Spry, Life on the Bosphorus.
- N. Aristudu Kiriaku, Abdülhamid ve Yıldızın Sırları.

1. 2. Cumhuriyet Döneminde Yıldız Sarayı'nı Konu Alan Yazı ve Çalışmalar

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin simgesi olan Yıldız Sarayı, Cumhuriyetin ilanından sonra taşıdığı değerler nedeniyle ülkenin gündeminden düşmüştür. 1950'li yıllara kadar devam eden bu durumdan sonra, gazete ve dergilerde Yıldız Sarayı ile ilgili yazılar yayınlanmaya başlar. Bu yazıların büyük bir kısmını, sarayda yaşamış kişilerin anıları kapsar.

Yıldız Sarayı ile ilgili ilk kapsamlı yayın, 1962 yılında Harb Akademileri yayımları tarafından -Yıldız Sarayı 1946-1974 yılları arasında Harb Akademileri tarafından kullanılmıştır- yayınlanan Fuad Ezgü'nün yazdığı "Yıldız Sarayı Tarihçesi" adlı kitap kapsamlı bir araştırmadan ziyade, büyük bir bölümü Osman Nuri'nin "Abdülhamit-i Sani ve Devri Saltanatı" kitabının Yıldız Sarayı başlıklı kısmının meydana getirdiği bir derlemedir. Kitap Osmanlıca bilmeyen araştırmacılara kaynak olma niteliğine sahiptir.

Bu kitabın yayın tarihiyle, 1980'li yıllar arasındaki dönemde Yıldız Sarayı ile ilgili ciddi çalışmalara rastlanmaz. 1978 yılında Kültür Bakanlığı'na verilen saray, 1984 yılında Milli Saraylar Hareketi'nin başlamasıyla birlikte güncellik kazanır. Bu hareketin desteği ve yönlendirmesiyle, başta üniversiteler ve Milli Saraylar olmak üzere T. T. O. K, Yıldız Sarayı Vakfı gibi kuruluşlar sarayla ilgili çeşitli yazılar yayımlarlar.

Milli Saraylar Hareketi'ne bağlı olarak gelişen, saraylarla ilgili araştırmaları beş gruba ayırmamız mümkündür.

1. İstanbul kent dokusu içinde saraylar,
2. Saray, saray bahçeleri ve saray çevresinin bütünlüğünü algılamaya yönelik çalışmalar,

3. Sarayların bütün elemanları ile ilgili çalışmalar,
4. Saraylarla ilgili anılardan ve belgelerden yola çıkılarak yapılan çalışmalar,
5. Saraylarda bulunan objeler üzerine yapılan çalışmalar *.

* Bu çalışmalar kaynakça bölümünde (*) işareti konularak belirtilmiştir.

BÖLÜM 2. YILDIZ SARAYI VE ÇEVRESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ, YERLEŞİM DÜZENİ VE SARAY

2. 1. Yıldız Sarayı ve Çevresinin Tarihsel Gelişimi

2. 1. 1. Yıldız'daki Yerleşimin II. Abdülhamit Devrine Kadar Tarihçesi

Yıldız, Beşiktaş'tan Ortaköy'e kadar bazen düz, bazen tepe ve vadilerden meydana gelen geniş ve yüksek bir arazidir. Bölge Nişantaşı, Beyoğlu, İstanbul, Adalar, Üsküdar, Çamlıca tepeleri ve dağlarından başlayan, Boğaz'ın Vaniköyüne kadar uzanan bir manzarayı içine alan ferah ve farklı bir yerdir. Bu arazi zirvelerden inen bir vadi ile Çırağan'a bağlanır ⁴.

Yıldız'daki yerleşmenin tarihi, İstanbul'un kentsel gelişme koşullarına bağlı bir çizgi göstermek- tedir. Bugün Yıldız adıyla anılan semt ve saray arazisi, İstanbul'un iskâna geç açılmış alanlardan biridir. Bizans döneminde ormanlık olduğu bilinen bu alan ⁵, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devrinden beri bir av mesiresi olarak kullanılmaktaydı. Bu alan "Kazancıoğlu Bahçesi" ile birlikte veya ona bağlı olarak I. Sultan Ahmet (1590-1617) döneminde Hadaik-i Hassa (Padişah Bahçeleri) arasına katılıp, Hazineyi Hassa kaydedilmiştir. Yıldız koruluğunda ilk defa inşaat yaptıran I. Sultan Ahmet'tir. Bu köşk güzel ve küçük bir kasır durumunda olup, IV. Murat (1623-1640) buraya avlanmaya gelerek köşkte zaman zaman dinlenmiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Kazancıoğlu Bahçesinden bahsetmektedir. Kazancıoğlu Bahçesi için "Bu da padişahlara intikal ettiğinden, Murad Han (Murat IV.) kızı Kaya Sultan'a hibe etmiştir; vacibüsseyir bir yalıdır. Burada bir fevkaani şadırvan vardır ki dünyada öyle

⁴ Ali Said, Saray Hatıraları; Sultan Abdülhamid Hanın Hayatı, İstanbul, 1338, s. 4.

⁵ Afife Batur, "Yıldız Sarayı'na İlişkin Bazı Belgeler ve Türkiye'de Belgeleme Çalışmalarının Sorunları", Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 1985, s. 9020

sanatlı fevvâre görülmemiştir.” der ⁶.

Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa 1719’da Kazancıoğlu Bahçesinin yerine bir yalı yaptırdı. Yalıya bahçesinde Çırağan eğlenceleri yapıldığından Çırağan yalısı adıverildi ⁷.

Burası III. Selim (1789-1807) zamanında değer kazanmaya ve ün salmaya başlamış merhum hakan yaptığı eserleri ve bestelediği güfteleri buranın gölge yapan çeşitli yaşlı ağaçları arasında söyler, söyletir ve ekseriyetle burada gezintiye çıkıp gam dağıtırmış ⁸. Bu zamanda burada bazı mimar faaliyetleri olmuş III. Selim (1789-1807) tarafından annesi Mihrişah Sultan için bir kasır, babası III. Mustafa adına da rokoko tarzında bir çeşme inşa edilmiştir.

III. Selim’den sonra II. Sultan Mahmut Han (1808-1839) selefının tesis ettiği köşkleri tamir ettirmek ve genişletmek suretiyle buraya olan ilgisini gösterir ⁹. Sultan 1834’de Yıldız koruluğunun bitiminde Beşiktaş tepesinin zirvesinde küçük bir köşk inşa ettirmiş, bu köşkün etrafında geniş bir bahçe meydana getirtmişti. İstanbul ve Boğaziçinin tümünü gördüğünden dolayı köşke “Yıldız” ismini vermişti ¹⁰. Bu dönemde İstanbul’da bulunan Miss Pardoe kitabında ahşap Çırağan Sarayından bahsederken sarayın arkasında (Yıldız) yükselen yamaçların bitki örtüsünden de sözeder. Bu, denizden bakılınca kimi yamaçları serviler, badem ağaçları, akasyalar ve ulu akça ağaçlarıyla dolu olduğu doğallığı bozulmamış bir bitki örtüsüdür, ve sarayın koruluğunu kaplamaktadır ¹¹.

II. Mahmut burada grup fasılları yapar enderun halkına cirit ve tomak gibi idman oyunları oynatırmış. Padişah Yıldız’ın biraz ötesinde Silahtar Ali Ağa’nın satın aldığı çiftliği davetle şereflelendirmeden önce saz takımı, cirit ve tomak oyuncularını Yıldız’a gönderilirdi. Sonra kendisi Topkapı sarayından Yıldız’a uğrayarak oranın güzelliğinden

⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul, C. 1, 1949, s. 448.

⁷ Kürşad Ekrem Uykucu, Cumhuriyetin 50. Yılında Her Yönü ile İlçemiz Beşiktaş, İstanbul, 1973, s. 39.

⁸ Ali Said, a. g. e., s. 5.

⁹ Aynı, s. 5.

¹⁰ Osman Nuri, Abdülhamid’in Sani Devri Saltanatı, İstanbul, C 1, 1911, s. 449.

¹¹ Miss Julia Pardoe, The Beauties of the Bosphorus, London, 1835, s. 20.

istifade eder saz erbabı ve diğer kişileri de beraberine alıp çiftliğe giderdi ¹². Padişah Yeniçeri Ocağının yerine kurduğu Asakir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin yaptıkları talimle bizzat meşgul olur ve bilhassa Ortaköy sirtlarında yapmış oldukları tatbikatlarda bulunmak hoşuna giderdi ¹³.

Abdülmecid Han (1839-1861) kendinden öncekiler gibi bu yere ilgi göstermiştir. Hattâ Yıldız'dan Çırağan'a ulaşan Mecidiye kapısındaki tarz-ı mimarisi lâtif kargir Mecidiye Camisi (1843 yılında) inşa buyurmuşlardır ki: Ekseri Cuma Selamlığından evvel buraya tefriş ile adı geçen camide Cuma namazını eda buyururlardı. Abdülmecid'in vâlidesi Bezm-i Âlem Valide Sultan Yıldız Köşkü denen Kasr-ı Hümayûn bitişiğine 1842 yılında Kasr-ı Dilkûşa ismi ile yeni bir bina inşa ettirmişti. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki Bezm-i Âlem Valide Sultan Vakfiyesinde bu kasır etrafı taş duvar ile çevrilmiş kare şeklinde 46.741.5 ()², sayısız oda ve gerekli müstemilâta sahip muazzam bir saray olarak tarif edilmektedir.

Sultan Abdülmecid bu yeri özellikle gezmek, gam dağıtmak ve Yıldız isminde gayet güzel bir cariyesinin ikâmetine tahsis etmek üzere inşa ettirmiştir ¹⁴.

Ayrıca Sultan Abdülmecid kasır ve köşk civarında bahçeler tanzim ettirdiği gibi, birçok bağ ve bahçeleri de istimlak ettirerek bahçeyi genişletmiştir.

Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) Yıldız'a olan ilgisi diğer padişahlardan daha fazla olmuştur. Önceden inşa edilmiş olan ahşap Çırağan sarayını ve sarayın Mabeyn Bahçesi (Yıldız Parkı)'na bağlanıyı sağlayan ahşap camekânlı köprüyü yıktırarak bunların yerlerine kargirlerini yaptırmıştır. Bunlardan başka Büyük Mabeyn, Malta Köşkü, Çadır Köşkü ve Çadır Köşkünün önündeki büyük gölü inşa ettirmiş büyük camekânlı demir kış bahçelerinin yanında Avrupa hayvanat bahçelerine benzer binalar yaptırıp buralara çeşitli cinsten hayvanlar yerleştirmiştir. Abdülaziz her gün bu bahçeleri ziyaret eder, orada pehlivan, koç, horoz döğüştürmüştür.

¹² İlyas Efendi, Enderun Tarihi, İstanbul, 1276.

¹³ Ali Said, a. g. e., s. 6

¹⁴ Osman Nuri, a. g. e., s. 450.

Sultan V. Murat'ın (1876) cülûsundan sonra sahip olduğu hastalık anlaşıncaya bir süre Yıldız'a nakledilmiş ve bir süre burada tutulmuştur ¹⁵.

2. 1. 2. II. Abdülhamit Döneminde Yıldız Sarayı'nın Oluşumu

"... Yıldız'a taşındım . Burada güneşe, açık havaya, ışığa ve güzelliğe kavuştum. Parkının bir kısmını rahmetli babamın yaptırmış olduğu, yeryüzünün bu köşesine gençliğimden beri, özel bir sevgim vardı... ¹⁶"

II. Abdülhamid hükümdarlığının ilk yılında kendini güvende hissetmediği ikametgâhı Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkarak o zaman tam manasıyla bir saray müstemilatına sahip olmayan Yıldız'a taşınır.

"... Bugün (7 Nisan 1877) Beşiktaş Saray-ı Hümayûn'undan Yıldız Kasr-ı Hümayûnuna nakl-i hümayûn vuku bulup, buraya Yıldız Saray-ı Hümayûnu ismi verilmiştir. Saat sekiz'de Yıldız Kasr-ı Hümayûnuna vardık. Benim ikametime mahsus olmak üzere Harem-i Hümayun duvarının arkasında ve bağ içinde bulunan odayı efendimiz ihsan buyurdular. Efendimiz her veçhile rahat olmaklığım için gece bir yazı tırabesiyle bir de kitap dolabı inayet buyurdular. Hattâ nakl-i hümayûndan birkaç gün evvel bana, cümle bendegânımı da kasederek, Sait Paşa, Yıldız'da her lâzım olan şeyinizi mükemmel surette tedarik ediniz, Eğer saraydaki gibi rahat edemezseniz ben de rahat edemem, sonra beni burada oturmaktan men ile saraya avdete mecbur edersiniz, buyurmuşlardı... ¹⁷.

II. Abdülhamid sonraları "Hünkâr Sofası"ismiyle anılmaya başlanan "Daire-i Hümayun"un alt katına yerleşmiş ve civardaki odalarla, üst kat odalarını da kadınlara tahsis etmişti ¹⁸.

¹⁵ Ali Said, a. g. e., s. 5-6.

¹⁶ İsmet Bozdağ, Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İstanbul, 1960, s. 92.

¹⁷ Nâzım Danışmet, "Eğimli Sait Paşa Hatırası," Türklük Dergisi, C. 2, sayı 10. Temmuz 1940,

s. 28.

¹⁸ H. Şehsuvaroğlu, "Abdülhamid'in Yıldız'daki Hususi Dairesi ve Orada Yaşayış Tarzı," R. T. M.,

C. 2, Sayı 22, Ekim 1951, s. 1005.

Saray hizmetlilerini yerleştirecek daireler henüz mevcut olmadığından bunların birçoğu çadırlarda ikâmet etmişlerdir ¹⁹.

II. Abdülhamid Yıldız'a taşındığı zaman burası bir sarayın ihtiyaçlarına cevap verecek örgütlenmeye sahip değildi. Bu nedenle bölgede büyük bir imar hareketi başlattı. İlk önce Beşiktaş tepesinden Ortaköy üstüne kadar uzayıp giden araziye sahibi olan kişilerden satın alarak genişletti. Daha sonra 1886 yılında Hamidiye Camiinin inşa edileceği yerin önünden başlayarak Yıldız yaylasından, Beşiktaş ve Ortaköy üzerine kadar inen büyük parkı ve sarayın çevresini, ortalama 4 metre yüksekliğinde, harpuşsatlı kalın duvarlarla çevirtti.

Sarayın çevresini, güvenliği sağlamak amacıyla , taştan yapılmış 3 büyük kışlanın yanında, tek kat üzerine pavyon şeklinde yapılan Kışla-Barakalar ve Subay lojmanları yerleştirdi ²⁰.

Bu hızlı imar hareketinde ortaya çıkan binalar, ihtiyaca hemen cevap verecek ve kısa sürede bitirilecek (prefabrik) köşk ve pavyon gibi yapı tipleridir.

Bu inşaat için saray civarında müteaddit fabrikalar kurulmuş ve Avrupa'dan en iyi makinalar getirtilmişti. Yıldız'ın eski köşklerinden bazıları haraptı. Bilhassa Çadır Köşkü ile önündeki havuz bakımsız bulunuyordu. Havuz çamurla dolmuştu. Bu havuzdan çıkarılan çamurla iyi cins bir tuğla elde edilmiş, ayrıca saray imalâthanelerinde Marsilya usulü kiremit de yapılmaya başlanmıştı. Yeni binaların inşa işleriyle "Ebniyei Seniye Nezareti" meşgul oluyordu.

Yıldız sahasında eski ve yeni binaların etrafı iç içe büyük duvarlarla çevrilmiş ve tepe muhtelif milliyetteki muhafızlarla maiyet taburlarıyla kendi kendisini müdafaa edecek müstahkem bir mevki haline getirilmişti ²¹.

Sultan Hamid zamanında Yıldız, klasik Osmanlı çağındaki Topkapı Sarayının benzeri bir duruma sahip olmuştu. Saray yapıları ve bahçeleri ile elli hektarlık (500.000

¹⁹ Osman Nuri, a. g. e., s. 450.

²⁰ Kemal Tüfekçioğlu, Yıldız Kışlaları, Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları, no. 2, s. 8.

²¹ H. Şehsuvaroğlu, a. g. e., s. 1007-9.

m²) bir arazi içinde ortaya çıkar. Sarayda 12.000 kişi yaşamaktadır. Saray birçok ihtiyaçlarını kendi karşılayacak şehir içinde şehirdir. Sarayda köşkler dışında fabrikalar, kışlalar, tiyatro, müze, kitaplık, eczane, hayvanat bahçesi, mescit, hamam, tamirhane, marangozhane, bıçkılıhane, ayar atölyeleri, çini atölyeleri, demirhane, kilithane binaları bulunmaktaydı. Sarayın hemen dışında Birinci Orduya bağlı hassa tümeninin 15.000 askeri yerleştirilmişti.

2. 2. Yıldız Sarayı ve Çevresinin Yerleşim Düzeni

2. 2. 1. Saray'ın Yerleşim Düzeni

Yıldız Sarayı kompleksine açılan 5 önemli kapı vardır. Bunlar, Koltuk Kapısı, Saltanat Kapısı, Harem veya Valide Kapısı, İç Harem Kapısı, Mecidiye Kapısıdır.

Koltuk Kapısı, Yıldız Camii'nin önünden geçince, solda sefirler ve önemli konukların törenini görmelerine ayrılan setin alt tarafında bulunur. Kapı sabah güneş doğar doğmaz açılır, akşamın geç saatlerine kadar açık kalırdı. Paşalar, nâzırlar, yabancı konuklar, saray memur ve müsdahdemleri bu kapıdan geçerlerdi. "Koltukkapı"nın ağzında, askerden çifte nöbetçi durduğu gibi iç tarafına yapılmış bir kulübe içinde gece ve gündüz silahlı asker beklerdi. Tanınanlar dışında herkes içeri girinceye kadar o küçük kulübede izin beklemek zorunda kalırlardı.

Saltanat Kapısı, Koltukkapısı'nın üst tarafındaki altıyıldızlarla süslü bir kapıdır. Yalnız padişah dışarı çıkacağı zaman açılırdı (Res. 1).

Harem-Valide Kapısı, Yıldız Camii önünden yokuş yukarı çıkılırken karşılaşılan bu kapıdan harem takımı ve II. Abdülhamid'i ziyarette gelen yabancı prensler ile mülâkat veya ziyafete davetli bulunan zevat girip çıkardı ²²(Res. 1-2).

Koltuk, Saltanat, Harem-Valide Kapılarının üçüde Yıldız Sarayı'nın birinci kısmına açılmaktaydı. Bu kapıların özelliği farklı fonksiyonlara sahip olmasıydı. Bu kapılar sarayda yaşayanlar tarafından da fonksiyonlarına göre adlandırılmıştı.

²² Osman Nuri, a. g. e., s. 451-452.

“... Sarayda Aşkapaşı, Gidiş Kapısı ve Saltanat Kapısı olmak üzere kapılar üçe ayrılmıştı. Aş kapısından tablalar gelir ve bütün bendegân buradan işlerdi. Gidiş kapısından araba girer, sultanlar, şehzadeler ve büyükler girip çıkardı. Saltanat Kapısı yalnız Padişah’a aitti ²³.

Harem İç kapısı, sarayın Harem-Selâmlık kısmına açılır. Bu kapı sabahları padişahın emri ile açılır yine akşam onun emri ile Harem tarafından kilitlenirdi. Kapının dışında sağ tarafında nöbetçi odası bulunurdu. Kapıda tüfekçiler nöbet beklerdi ²⁴.

Ayrıca bu kapıdan girilince hemen sağ tarafta sarayın Hasbahçesine açılan bir kapı mevcuttu.

Mecidiye Kapısı: Mecidiye Kapısı Yıldız Parkı’na Ortaköy yolundan açılan kapıdır. Bu kapıdan sarayın dış parkına girilir, bu kısımda bulunan binalara gidilirdi.

Bu kapıların dışında sarayda bir çok kapı mevcuttu. Bu kapılardan biri de sarayın harem bölümünden Şale Köşküne ve Yıldız Parkına geçişi sağlayan kapıydı.

Bu saray kapıları dışardan iki nöbetçi, içerden tüfekçiler muhafaza ederdi. Tüfekçiler sivil elbise giyerdiler. Fakat giydikleri istanbulinlerin altında büyük çaplı bir revolver ile bir kama bulunurdu ²⁵.

Yıldız Sarayı beş bölümden meydana gelmekteydi. Bu bölümler farklı fonksiyonlara sahip yapıların toplandığı üç ayrı avlu, Hasbahçe ve Dışbahçe (Yıldız Parkı) idi.

Sarayın birinci avlusuna Koltuk, Saltanat ve Valide Kapısı açılmaktaydı. Farklı fonksiyonlardaki bu kapılardan Koltuk Kapısı ile birinci kısma girilince sağ taraftaki setin üstünde Set Köşkü ve onun ilerisinde Büyük Mabeyn bulunmaktaydı. Sol tarafta ise Kılar-ı Hümayun, Hazine-i Evrak, Tercüme Dairesi, Başkatip ve Teşrifat Nazırı Daireleri, Kılar-ı Hümayun’un karşısında Yaverler Dairesi, daha ilerde Agavat Dairesi

²³ Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, İstanbul, 1960, s. 90-91.

²⁴ Ali Said, a. g. e., s. 11.

²⁵ Osman Nuri, a. g. e., s. 458.

ve Tahir Paşa Dairesi vardı.

Saraya Saltanat Kapısı ile girilirse hemen solda Büyük Mabeyn ilerde kapının tam karşısında Çit Kasrı yer alırdı.

Valide Kapısı'ndan girilip sağa dönülünce sırayla Hususi Kiler, Hünkâr Mutfağı, Silahhane, Arabacılar, Arabalık binalarıyla, Saray Kütüphanesi, Güvercinlik Köşkü (eczane) bulunurdu. Kapıdan girip sola dönünce sağ tarafta içinde şifrehane, tel-grafhane dairelerinin bulunduğu Yaveran ve Bendegân Daireleri ve bu dairelerin devamı olan ve iç harem kapısının yanında yeralan Nöbetçi Odası bulunurdu. Yaveran-Bendegân dairelerinin karşısında ise İzzet Paşa'nın dairesi vardı.

Harem İç Kapısı'ndan sarayın ikinci avlusuna yani, Harem bölümüne girilince sağda Küçük Mabeyn, Hususi Daire Binaları, solda Pavyon Köşkü, Hünkâr Dairesi, Saray Tiyatrosu, Gedikli Cariyeler, Usta Kalfalar daireleri bulunurdu. Ayrıca avlunun kuzey kanadında Kızlarağası, Musahip Ağalar Daireleri ve Kadınefendiler, Hazinedar Usta, Cariyeler Dairesi vardı.

İkinci avludan, Çit Kasrı ve Hünkâr Dairesi'nin arasındaki yoldan sarayın üçüncü avlusuna yani şehzade ve sultanların köşkleri ve dairelerinin bulunduğu yere geçilirdi. Burada Çukur Saray, Şehzade-Sultan Köşkleri, Damatlar Dairesi bulunurdu (Şek. 1).

Yıldız Sarayı'nın Has Bahçe ve Dış Bahçe (Yıldız Parkı) olmak üzere iki tane büyük bahçesi bulunurdu.

Yıldız Sarayı'nın Has Bahçesine biri birinci avludan, diğeri ikinci avludan iki ayrı girişi vardı.

Sarayın iç bahçesinde, büyük bir havuz, çeşitli köşkler, çeşit çeşit hayvanlar, limonluklar, II. Abdülhamid'in hususi kütüphanesi, marangozhanesi yer alırdı.

Sarayın Dış Bahçesi yani Yıldız Parkı'na iki giriş mevcuttu. Birinci giriş Ortaköy'e giderken yol üzerindeki Mecidiye Kapısı, ikincisi ise Harem avlusunda bulunan bir kapıydı.

Dış Bahçe'de Çadır, Malta, Şale-Merasim, Acem, Bahçıvanbaşı köşkleri bulunurdu. Sarayın Marangozhane-Tamirhane-i Hümayûn, Çini Fabrikası, Demirhane, Bıçkılıhane, Kilithane ve birçok atelyesi, sebze ve meyve bahçeleri buradaydı. Ayrıca ahırlar, hasahır, güvercinlik, hayvanat bahçesi, limonluk ve kış bahçeleri burada mevcuttu.

2. 2. 2. Yıldız Sarayı Çevresinin Yerleşim Düzeni

Yıldız Sarayı Osmanlı İmparatorluğunun son sarayıdır. Fakat kendi içinde ve çevresinde meydana getirdiği oluşum itibariyle Osmanlı'nın İstanbul'daki ilk sarayı olan Topkapı Sarayı ile büyük benzerlik gösterir.

Osmanlı Padişahları Topkapı Sarayı'nda oturdukları zaman Topkapı Sarayı'nın çevresi, devlet erkânının ve yüksek sınıftan oturduğu bölge haline gelmiştir. Abdülhamid Yıldız'a taşınıp burayı devletin merkezi haline getirdikten sonra Yıldız Sarayı ve çevresinde de aynı türde bir yerleşim meydana gelmiştir. Saray çevresi saray erkânı ve yüksek sınıftan konakları, saraylarıyla şekillenmiştir.

Serencebey Yokuşu, Hasan Paşa deresi, Ortaköy Yokuşu, Akaretler, Maçka-Nişantaşı platosundaki konaklarla saray çevresi kuşatılmıştır.

"... Sultan Hamid gerek vükelâsının ve gerek bendegânının behemehal saraya yakın yerlerde oturmalarına pek itina ederdi. Maslahata ait iradelerinin kendilerine süratle tecdi olunabilmesi ve cevaplarının az zamanda saraya gönderilmesi için bunların saraya uzak taraflarda ikamet etmemeleri lazım dı; bir de bazan bir lüzum üzerine Sadrazamı veya vükelâdan herhangi birini saraya davet icabettikte, bunların derakap gelebilmeleri saray civarında bulunmalarına mütevakıftı. Hele sadrazam Şeyhüislam ve Seraskerler hakkında bu noktaya bilhassa dikkat edilirdi. Bu sebepledir ki, Sadrazam, Şeyhüislam ve seraskerin konakları-mesarifi hazineyi hassadan verilmek üzere yaptırılıp ve mükemmelen tefviz ettirilip ihsan suretile kendilerinin uhtelerine tefviz olunurdu. Bazı bendegân hakkında da bu suretlede muamele edilirdi. Sait Paşa, Cevat Paşa ve Halil Rifat Paşa'nın konakları bu cümledendir. Ancak vükelânın ve bendegânın kâffesine böyle konak yaptırıp ve içini tefriş ettirip ihsan suretiyle kendilerine vermek imkânsız olduğundan, bunların ev kiralari hazinei hassadan tesfiye olunmak

suretiyle kendilerine yardım edilirdi. (...)

Şeyhülislâm Cemaleddin Efendinin Kuruçeşmedeki yalısı da Hazine-i Hassa marifetiyle inşa ve tefriş ve kendisine tefviz olunmuştur. Sultan Hamid'in meşihat işlerine atfettiği ehemmiyet fetva mesailinden dolayı idi; bu itibar ile Şeyhülislâmın daima göz önünde ve yakınında bulunmasına itina ederdi.

Zahiren Şeyhülislam Efendinin muhafazasına ve hakikatte Şeyhülislam konağının ve buraya gelip gidenlerin tarassuduna memur olmak üzere iki tüfekçi geceli gündüzlü konakta bulunur ve Şeyhülislâm Efendinin arabası arkasında atla giderdi. (...)

Serasker Rıza Paşa Sultan Hamid'in arzu ve rızası dairesinde harekete son derece itina eden vükelâdan idi. Yıldız'a yakın bulunması ve umuru askeriyeğe ait irade ve maruzatın gecikmemesi için zat-ı şahane Yıldız civarında Yeni Mahalle denilen semtte Rıza Paşa'ya son derece büyük ve mükellef bir konak yaptırıp ihsan etmişti... ²⁶

"... Dolmabahçe Sarayının yüksek duvarlarıyla, gölgelenen yol biter bitmez Hasan Paşa karakolu muhitine girer, gündüzün hemen her saatinde odasının penceresi kenarından sokağa bakan Beşiktaş muhafızı Hasan Paşa'nın gözü önünden geçerek Ketenciler Hamamının sol tarafından Serencebey yokuşuna sarparsınız. Köşe başında iki adama rastgelirsiniz. Bunlar Yıldız'a gidenleri gözetlemeye memure Hasan paşa hafiyeleridir. Bu hafiyeler saraya gidip gelenler hakkında Hasan Paşaya malumat vermek vazifesiyle mükelleftiler. Serencebey Yokuşunda sağlı sollu iki sıra evler ya bir tarassut vazifesine, yahut bendegândan birine aittir. Bu civarda yabancıların oturup yerleşmesine, hattâ mal sahibi olmalarına müsaade edilmez. Zaten Hasan Paşa deresinden İhlamura ve Yeni Mahalleye, Ortaköyden Şale Köşkünün kapısına, Serencebey yokuşu başlangıcından Yıldız civarına kadar bütün evler Hasan Paşa karakolumun idaresi altında idi. Bu havalide ne mahkemelerin ne icra dairelerinin, hattâ ne de İstanbul zabıtasının hükmü geçmez. Bu mahallelerde ev aylığını vermeyen herhangi bir kiracıyı mahkeme ilâmı, değil, ancak Hasan Paşanın emri ile kapı dışarı edebilirler. Boş bir ev kiralamak için mal sahibinden evvel Hasan Paşanın müsaadesini almak lazımdır.

²⁶ Tahsin Paşa, Yıldız Hatıraları, İstanbul, 1990, s. 103-104.

Bu civarda bir ev satınalmak veya satabilmek için, Hasan Paşa karakolundan bir varaka, yahut şifahî bir mezuniyet getirmelisiniz; yoksa ne muhtar ilmuhaber verebilir, ne de tapu dairesi takrir dinleyebilir. Ketenciler hamamından saparken, yahut Hasan Paşa deresine girerken köhne bir evin alt katına sığınmış dar bir dükkan içinde bir terzi, bir kunduracı görürsünüz. Buraya kim gelip elbise yaptıracak, yahut kim gelip kundura alacak diye beyhude zihninizi yormayınız, çünkü o terzi, o kunduracı Hasan Paşa tahsisatından maaş alan birer gözcüdür. Bunlar hem gözcülük eder, hem takayyüt ve inzibat vazifesine gizlice yardımcılık ederler.

Ketenciler hamamından başlayan yoluşun iki sıra ilk konakları Hasan Paşa akaretleridir. Yıldızın civarında yabancılar elinde bulundurmamak politikasından en iyi istifade edenlerin biri Hasan Paşadır.

Serencebey yoluşunun sağa doğru ilk düşünüşünde Mazhar Paşa malikânesinin bahçesi vardır ²⁷. “Burada Mazhar Paşa’nın Beşiktaş’taki çiçek bahçesinden de söz açmak gerekir. Paşanın çiçekleri dünyanın yakışığıdır. Jaune Royal denilen vazolardan başkasına yüz vermezler. Onların bir eşini bulsanız, bulsanız Tarabya Kasrının bahçesinde bulabilirsiniz. Orada da çiçeğin her çeşidi vardır. Tepelere doğru uzanan bahçede akan su da boldur. Ağaçların çoğu da güngörmüş dev boylu bitkilerdir. Bahçenin bir köşesi de kuşlara, hayvanlara ayrılmıştır.

Mazhar Paşa Sultan Hamid’e sık sık bahçesinin çiçeklerini yollar. O da ona saray yemeklerinden bir tepsi donatarak gönderir. Kimi zaman da yüksük dolması keşkek gibi padişah ağzına yakışır aşları göndermekten büyük mutluluk duyar. Buna karşılık Paşanın o geceki yemeğini de mabeyne aldirtır. Bunları kendi yemezse de adamlarına yedirir. Böylelikle saray ahçılarıyla Mazhar Paşanın ahçılarını yarıştırmış olur... ²⁸”

“... Bahçenin karşısında Şeyh Zâfir Efendi tekkesi vardır. Bu Şeyh Efendi Trablusgarplı bir hocadır. Burada bir tekke, ailesine bir konak inşa ettirilmiş, çoluk çocuk, akraba müteallikat hep bu konakta otururlardı. Haftada bir defa galiba salı günü,

²⁷ İ. M. Mayokan, Yıldız’da Neler Gördüm, İstanbul, 1940, s. 93-94.

²⁸ Salah Birsel, Boğaziçi Şıngır Mıngır, Ankara, 1981, s. 23.

tekkenin bütün mürid ve mürşidleri toplanarak ayin yaparlardı.

Bundan sonra Yıldız'ın düz gölgeli yokuşu beyaz bir şerit gibi görünür.

Yıldız yokuşunun sol tarafında "Talimhane Meydanı" denilen geniş bir saha görürsünüz. eskiden burası herkese hatta kestirme yoldan Yenimahalleye gidecek arabalara bile açıktı. Fakat bomba hadisesinden sonra Yıldız zabıtası burasını sıkı bir tarassut altına almış, kapılarını kapatarak birer nöbetçi koymuştu.

Şimdi Yıldız kapılarının açıldığı meydanlık önündesiniz. Burada üç kapı vardır: Biri yokuşun nihayetindeki servis kapısı, diğeri Hamidiye camisinin karşısına açılan umumi-ki buna cümle kapısı da derler-üçüncüsü Padişahın arabasıyla girip çıktığı ve yalnız ona mahsus saltanat kapısı.

Bundan sonra Yıldız kapılarının yaklaştığını anlatan kalabalık başlar: karşıda zarif bir minyatür halinde irtisam eden beyaz ve dilfirib şekliyle ince mevzun minaresiyle cami. Güzel bir ormanın gölgeli methaline benzeyen sıra ağaçlar, takım takım inen veya çıkan insanlar, askerler, yaverler, siviller... 29"

"... Gazi Osman Paşa'nın konağı Beşiktaş'ta Serencebey Yokuşu'nun üstünde ve sarayın bahçe duvarlarına mülasıktı. Biçarenin yegâne zevki ikindi ile akşam namazları arasında konağına gelebilmek, bahçesinde meşgul olarak yine saraya dönmek idi. Hâlâ hatırımdadır bahçesindeki zevki çiçeklerle çimenler idi. Bize yollarımızı şaşmamamızı, çimenleri çiğnemememizi ve çiçekleri koparmamamızı tembih eder dururdu.

Havanın pek müsait olmadığı vakitte ise bahçenin köşkünde oturur, kâtibine Fransız gazetelerini okuturdu... 30"

"... Saray harem dairesine davet edilmedim. Fakat İstanbul'da bulunduğum zaman zarfında birçok Türk evlerine girme fırsatını elde ettim..

İlk ziyaretim büyük nazırlardan birinin zevcesine idi. Türk hükümetinin hizmetinde

29 İ. M. Mayokan, a. g. e., s. 95-115.

30 Semih Mümtaz, Ervel Zaman İçinde, İstanbul 1946, s. 21-22.

çalısan bie ecnebi generalin karısı bu ziyareti hazırladı ve benimle beraber gelme nezaketinde bulundu. Araba ile Beyoğlu caddesinin üst kısmına çıktık ve Yıldız Sarayı'nın tam karşısına gelen tepeye çıktık. Saray ile bu yer arasında derin bir vadi vardı. Daha önceleri araba ile bu civardan geçerken hep yüksek beyaz bir duvar görürdüm. Fakat bunun yüksek rütbeli asilzadelerin ve nâzırların harem dairelerinin etrafını çeviren bir duvar olduğunu katiyen düşünmemiştim.

Nâzırın kendi dairesine, yani selâmlık binasına geçtikten sonra yolun karşı tarafında yüksek bir kapının önünde durduk. Tam arabadan inmeye hazırlanıyorduk ki kapılar açıldı ve araba ile içeriye geçmemiz bildirildi. Bahçıvanlar hâlâ bahçede çalıştıkları için hanımlar henüz bahçeye inmemişlerdi. Dört köşe beyaz bir binanın önüne kadar araba ile gittik. Giriş kapısına mermer merdivenle çıkılıyordu. Etrafımızda harem dairesinin duvarları yükseliyordu. Fakat Yıldız Sarayı'nın harem dairesinin duvarları gibi bunlar sarmaşıklarla örtülmemişti. Bilakis beyaz çıplak duvarlardı. O kadar yüksekidiler ki, en üst katın penceresinden bile dışarısını görmek kabil değildi. Etrafı süsleyen güzel çimenler, göz alıcı çiçek tarhlarına ve yeşil fidanlarına rağmen bir hapishaneye benziyor ve insanda o hissi uyandırıyor.

Kapıyı bize bir cariyeye açtı. Kendimizi uzun, dar bir koridorda bulduk. Buradan çok geniş bir sofaya geçtik. Etraf palmiye ağaçları ile dolu idi. Tam orta yerde, fiskiyesinden sular akan bir havuz vardı. Rengarenk pamuklu elbiseler içinde siyah, beyaz hizmetkârlar etrafta duruyordu. Başlarında beyaz türbanlar bulunan bu kadınların yanında siyah fraklı başları fesli haremağaları da vardı.

Yerde şâhane sarı bir halı bulunan çok zevkle döşenmiş zarif bir odaya alındık. Fakat ortada ne bir kitap ne bir eliş ne de en ufak bir hayat emaresi mevcuttu. Biraz sonra, kapıda, Avrupa tarzı, çok şık bir elbise giymiş ufak tefek bir hanımefendi belirdi. Esasen bugün artık yalnız sarayın harem dairesinde Türk milli kıyafetleri giyilmektedir. Ev sahibesi olan bu hanımefendinin yanında nâzırın erkek kardeşinin karısı olan eltisi de bulunuyordu. Bu hanım Türkçeden başka hiçbir lisan konuşmadığından, arkadaşım kendini ona hasretmek mecburiyetinde kalarak, hep onunla konuştu. Ben ise nâzırın karısıyla tatlı bir Fransızca sohbete daldım.

Padişahın emri ile bize her yerde refakat eden sevimli saray yaveri Sadık Bey'i o kadar çok görmüş ve samimiyet peyda etmiştik ki, içimde evini görmek için büyük bir arzu uyanmıştı. Vakıa kendisi evinden bize hiç bahsetmemişti. Hattâ kaç çocuğu olduğunu bile bilmiyorduk. Yalnız bir gün söz arasında karısının da kendisi gibi Araplık'la ilişkisi olduğunu söylemişti, o kadar. Arzumu öğrenince çok memnun oldu. Ve hemen bayan Sadık'ı ziyaret etmek için Tarabya'dan Beyoğluna inmem kararlaştırıldı.

Yıldız sarayının karşı tarafındaki dik tepenin en ucunda bulunan ev, küçük olmasına rağmen, diğer Türk evlerinden daha yüksekti. Burada dar bir geçit sokak kapısından evin içinin görünmesine mani oluyordu. Beni, hemen pencerelerinde kafes bulunmayan, ve Sadık Bey'in kendi oturma odası olması icabeden zemin katındaki bir odaya aldılar. Oda gayet sade döşenmişti. Fakat Fransızca, Almanca kitaplarla dolu zengin kütüphanesi vardı. Sadık bir müddet Almanya'da bulunmuş, Fransızca'yı ise Beyoğlunda öğrenmişti. Fakat İngilizce hiç bilmiyordu. Sadık derhal gelerek beni yukarıya aldı. Karısı merdivenin başında duruyordu. Nefis gözleri olan, ufak tefek, çok güzel bir kadındı. Gür siyah saçlarının arasına tabii bir gül takmıştı. Giymiş olduğu beyaz müslin elbise, pembe kurdele ve yakut rengi kemerle süslenmişti. Başına takmış olduğu gül de yakut renginde idi. Ayaklarında beyaz keten ayakkabılar vardı. Taktığı elmaslar son derece nefisti. Bugün muhakkak ki bütün güzelliği üstünde idi ve giyimine büyük itina göstermişti. Onun yanında benim siyah brokar elbisem herhalde pek kara suratlı duruyordu. Girdiğimiz oda küçüktü ve bütün pencereleri kafesli idi. Bayan Sadık çok neşeli ve mesut görünüyordu. Karşısında oturan velinimet efendisine hayranlık ve sevgi dolu nazarlarla bakıyordu. Sadık'ın ilk sözü: "Onu nasıl buldunuz?" oldu. "Beyoğlu'nda gördüğüm en güzel kadın " derken, hakikati söylüyordum.

Çok sıcak bir gündü, Sadık Bey kafesi açtı. Nefis bir manzara önümüze serilmişti. Karşıdaki yeşil tepenin üstünde bir taş gibi yükselen Beyaz Yıldız Sarayı ve Padişah'ın Cuma namazına gittiği cami. Biraz sağ tarafa doğru ise, Beşiktaş ve kahverengi damların üst kısmında güneş ışıkları ile parlayan Boğaz suları görünüyordu. O anda, kafesin açılmasıyla, karısı hemen geri çekildi. Şimdi oturduğu yerden gökyüzünden

başka hiçbirşey göremiyordu....³¹”

2. 3. Yıldız Sarayı Teşkilâtı

2. 3. 1. Saray Yönetim Teşkilatı

Yıldız Sarayı’nda biri resmi ve diğeri hususi mahiyette olmak üzere iki sınıf teşkilât vardı. Resmi teşkilât doğrudan doğruya haberleşme ve resmi daire işleri ile uğraşan dairelerden, hususi teşkilât da sırf Hünkâr’ın hususi işlerine bakan dairelerden ibaretti.

2. 3. 1. 1. Resmi Teşkilât

2. 3. 1. 1. 1. Mabeyn Müşirliği Dairesi

Yıldız Sarayı’nın dışarıdan görülebilen tek binası olan, yeşil panjurlu iki katlı zarif köşk mabeyincilere mahsustu. Büyük Mabeyn Dairesi denilen bu binanın birinci katında mabeyncilerden bazılarının odaları, ikinci katta Mabeyn Müşirinin, Baş Mabeyinci ve ikinci Mabeyincinin, Maiyet-i Seniye Erkânı harbiye Müşirinin Daireleri bulunurdu³².

2. Abdülhamid’in Mabeyn Müşiri Gazi Osman Paşa idi. Mabeyn Müşirliği Dairesi bir nevi Saray Nazırlığıydı. Ancak Osman Paşa’nın kimse üzerinde nüfuzu ve idarî hakkı yoktu. Gazi Osman Paşa’nın bir vazifesi de Hünkâr’a takdim olunan dilekçeleri ait oldukları nezaretlere havale edip göndermektir. Bu dilekçeler birer zarf içinde gönderilir ve arkasına “Marûzat-ı Rikâbiye Dairesi” ibaresi yazılı bir mühür basılırdı. Marûzat-ı Rikâbiye, Zât-ı Şâhâne Cuma Selamlığına ve Bayram Alaylarına giderken rikâb-ı hüma- yûna takdim olunan dilekçeler demektir. Boyunlarında çanta asılı memurlar bu dilekçeleri toplar ve Marûzat-ı Rikâbiye Dairesi’ne verirlerdi.

Osman Paşa Cuma Selamlık ve Bayram Alaylarında arabada Hünkâr’ın karşısında

³¹ Mrs Max Müller, Letters from Constantinople, Londra, 1897, (Çev. Afife Buğra Tercüman 1001

Temel Eser 13], İstanbul, 1978, s. 126

³² Osman Nuri, a. g. e., s. 509-510.

otururdu. Bayramda ki muâyede olaylarında tahtın yanındaki saçağı tutardı³³.

2. 3. 1. 1. 2. Mabeynci Beyler Dairesi

Büyük Mabeyn'de bir Mabeynciler Dairesi vardı. Bu daire bir Başmabeynci, bir ikinci Mabeynci ile birçok Mabeynci beylerden meydana gelmişti. Sultan Hamid Mabeyncilerini kendisi seçerdi. Bunların vazifeleri mabeyn'e gelen bakanlar, vezirler, devlet erkânı, diğer kimselerin marûzâtını huzur-ı hûmayuna arz ve aldıkları iradeleri lâzım gelen mahallere tebliğ etmektir. Saray'a gidip gelenler, resmi veya özel işler için Padişah'a maruzatta bulunmak isteyenler, o kadar çoktu ki, Mabeynci beyler aralıksız meşgul olurlardı.

Yıldız Sarayı'nda Merasim Dairesi denilen binanın üst katında biri Başmabeyinciye, diğeri ikinci Mabeyinciye mahsus olmak üzere iki oda vardı. Diğer mabeynci beylerin odaları ikinci katta idi. Mabeynciler nöbetleşme suretiyle Saray'da kalırlar ve nöbetçi oldukları günün gecesi odalarında yatarlardı³⁴. "... Bu akşam Saray'da misafir kalacaksınız, yarın Başkâtip Paşa size irade-i seriye tebliğ edecek. (...) Bu gece mabeynci Bekir Bey izinlidir. Onun odasında kalacağız.

(...) Bizi evvelâ başka bir odaya, ondan sonra akşamki kumlu yoldan büyük bir daireye götürdüler. Geniş bir merdiven çıktık. Kırmızı kadife döşeli bir odaya girdik. Odanın ortasında iki yer yatağı yapılmıştı... ³⁵."

Gene bu Merasim Dairesi'nde Vezir Odası denilen ve Sadrazam ile vükelâya (bakanlar) mahsus olan bir oda vardı. Acele işlerde Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) ve bazan sadrazam başkanlığında birkaç nâzırdan (bakan) meydana gelen Encümen-i Vükelâ bu odada toplanırdı.

Vükelâdan olmayan devlet ricali Başmabeyinci'nin veyahut ikinci mabeyncinin odasına giderlerdi. Bunlar öğleden evvel geldikleri vakit orada yemek yerlerdi ³⁶.

³³ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 21-22.

³⁴ Aynı, s. 24.

³⁵ İ. M. Mayokan, a. g. e., s. 19.

³⁶ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 24.

Serkârın (Baş Mabeyinci) Hacı Ali Paşa, ikinci Karın Müşir Nuri Paşa'ydı. Bu kişilerin saray işlerine müdahalesi çok değildi. (...) Müşir Nuri Paşa, Yıldız Sarayı'ndaki inşaat ve fabrikalara nezaret ederdi. (...)

İzzet Paşa hem mabeyncilik, hem ikinci kâtiplik vazifesi görmekteydi ³⁷.

2. 3. 1. 1. 3. Başkitâbet Dairesi

Mabeyn Başkatibinin idare ve başkanlığı altında bulunan bu daire, yirmi kadar kâtipten meydana gelen Yıldız Sarayı'nda hakiki manasıyla resmi sayılan ve devlet sâlnâmesine kayıtlı olup sair devlet memurları gibi emeklilik hakkı olan tek daire budur. Başkitâbet Dairesi'nin vazifesi, padişah ile resmi daireler arasında yazılı ilişkileri yönetmektir. Resmi maruzat ile resmi makamlardan gelen hususi tezkereler hep bu daireden geçerek kayıt ve hülâsaları bir deftere yazıldıktan sonra Hünkâr'a takdim ve Padişah'ın gene o daireler ve makamlara hitap eden iradeleri bu dairece yazılır ve bildirilirdi ³⁸.

"... Kitâbet dairesine gittik. Burası geniş bir oda, sıra sıra masalar dizilmiş, her masada bir kâtip oturuyordu. En başta Cevat Bey'i gördüm. (...) Kitâbet dairesi bambaşka bir âlemdi. Ramazan olmasına rağmen odada oruçtan eser yoktu. Odanın içi sigara dumanıyla dolu idi. Odacılar aralıksız olarak kahve ve su taşıyorlardı. Kitâbet dairesinin bundan daha bariz bir ikinci özellikte bu odada hüküm süren serbestlik idi. (...) Burası, o devirde Osmanlı ülkesinin en serbest konuşulan en pervasız tenkidlere sahne olan yeri.

Kitâbet Dairesi geceli gündüzlü çalışan bir daire idi. Yirmi kadar katip, onar onar, iki nöbete ayrılmışlardı. Her nöbetin katipleri bir ikindi vaktinden ertesi ikindi vaktine kadar vazife başında bulunur, nöbetten çıkan nöbete girene-tıpkı kışlalarda olduğu gibi-vazife teslim ederdi. Başkâtip paşa evine gitmedikçe Kitâbet Dairesinin faaliyeti durmazdı. Başkâtip paşa genellikle gece yarısı gider, kâtipler de o zaman yatarlardı. Her kâtibin bir portatif karyolası vardı. Gece yarısından sonra kalem odası yatak odası

³⁷ Osman Nuri, a. g. e., s. 509.

³⁸ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 22-23.

halini alırdı. Her nöbetin bir sernöbeti vardı ³⁹...”

Mabeyin Başkâtip Tahsin Paşa ve İkinci Kâtip İzzet Paşa’dan başka 23 Mabeyin Katibi vardı. Başkâtibin maiyetindeki Mabeyin kâtipleri üç kategoriye ayrılıp, maaşları, 10 altın liradan 50 ye kadardı.

İlk zamanlarda Abdülhamid’in bir de Fransızca hususi kâtibi vardı. Bu memuriyet sonra lağvedilmişti ⁴⁰.

Sultan Hamit kendisine takdim olunan mazrufları ekseriya bizzat açmayıp ya bir mabeyinciye yahut başkâtibe açtırır ve bunlara okutarak münderecama ıttıla hâsıl ettikten sonra iradesini dikte suretiyle verirdi. Journallerin Hünkâr tarafından açılıp okunduğu ve Sultan Hamid’in hergün binlerce jurnal alıp irade verdiği hakkındaki haberler uydurmadır. Sultan Hamid’in bilhassa jurnallere el sürmediği hal’inden sonra kendi dairesinde sandıklarla kapalı jurnal bulunması ile sabittir. Hünkârın ehemmiyet verdiği jurnaller bunları takdim eden adamların şahıslarına ve mevkilerine bağlıdır. Sadrazamlardan, Şeyhülislâmlardan, Nazırlardan ve mühim mevki işgal eden ricalden gelen ve resmi kanallardan geçmeyip hususi suretle Hünkâra takdim edilmeleri (Hasbessadaka vuku bulmuş ihbarattan madut) olduklarını ispat eden maruzat hakikatte birer jurnalden başka ekseriya bizzat açar, bazılarının altındaki imzayı makasla keserek mevkii muameleye koyar, yani iradesini vererek Daire-i Kitabet’e gönderir.

Hünkâr gerek resmi maruzat ve gerek jurnal ihbaratı üzerine dikte suretiyle verdiği iradelerde şayanı dikkat bir kudreti beyan gösterirdi. Ben bunları bir el defterine aynen zapteder ve dairei kitabette kâtip beylerden herhangi birine vererek müsveddesini yaptırırdım. Yorgun zamanları hariç olmak üzere ve bilhassa sabahları dikte suretiyle yazdırdığı notları rötüşa hacet kalmaksızın müsvedde kağıdına nakletmek kabil olurdu ⁴¹.

Sultan Hamid’in istediği evrak; bir gün evvel, ikinci vaktinden itibaren başkitabet dairesine gelir ve bazen adedi yüzleri geçen resmi ve hususi (maruzat) tan teşekkül e-

³⁹ İ. M. Mayokan, a. g. e., s. 24-27.

⁴⁰ Osman Nuri, a. g. e., s. 510.

⁴¹ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 32-33.

derdi. Başkitabete gelen evrakın (mühim ve müstacel) olanları –gecenin hangi saatinde olursa olsun–Sultan Hamid’e arzedilirdi. Ancak, mühim ve müstacel olmıyanları, başkatibin masası üzerinde biriktirilirdi.

Başkitabete teslim edilen evrak, ister resmi ve ister hususi olsun; üzerine derhal saat ve dakika yazılırdı. Başkatibin masası üzerinde, (resmiler) bir tarafa (hususiler) de diğer tarafa ayrılırdı. Sabaha karşı, her iki evrak kümesi hülâsaten bir deftere kaydedilirdi. Ve, Sultan Hamit, uykudan uyanıp da, (harem kapısı) nın açılmasını emrettiği dakikada; bir gün evvel ikindiden itibaren o dakikaya kadar birikmiş olan evrak, kaydedilen hülâsa defterleri ile beraber bir torbaya yerleştirilir. Başkitabet dairesinde bulunan (etüv) makinasından geçirilirdi. Başkatip–eğer o, izinli ise, nöbetçi katiplerinden biri– bu torbayı alır, nöbet odasına gelir. Orada, Sultan Hamid’in banyodan çıkarak nöbet odasına geçip zil çekmesini beklerdi.

Zil çekilip de müsahip vasıtası ile haber gelir gelmez; başkatip derhal huzura girerdi. Oradaki bir yazı masasının üzerinde torbayı açarak evrakı çıkarır; bu evrakın hülâsalarını ihtiva eden defteri, hünkâra takdim ederdi.

Hünkâr, evvelâ bu deftere göz gezdirirdi. Kendince mühim gördüğü kağıtlar varsa, evvelâ onları okumayı tercih ederdi. Sonra, sırasıyla diğerlerini isterdi.

Sultan Hamid; bu yüzlerce evrakı gözden geçirirdi. Bunlardan icap edenleri, kendi yanında alıkoyar; lazım gelenlere ayrı ayrı cevap verirdi.

Aynı zamanda, kendisi de bu intizama fevkalâde riayet ederdi. Nezdinde alıkoyduğu evrakın işi bittikten sonra, bunları bir zarfa doldurur, zarfın üzerine kendi eliyle tarih, saat ve dakika yazar, imza yerine de (malûm) kelimesini koyar, en emin bir adam ile başkatibe gönderirdi ⁴².

⁴² Ziya Şakir, II. Sultan Hamid Şahsiyeti ve Hususiyetleri, İstanbul 1943, s. 360–361.

2. 3. 1. 1. 4. Teşrifat Nazırlığı Dairesi

Hükümdarın sefirlerle ecnebilerle mülakatında tercümanlık vazifesi "Tercüman-ı Divân-ı Hümayun" denilen Teşrifat Nazırı'na verilmiş idi. Teşrifat işleri de bu dairede görülmüştü. Sultan Hamid sefirlerle mülakatına pek ehemmiyet verdiği için bu mülakatlarda gerek sefirlerin ifadeleri, gerek kendisinin beyanâtı tercüman paşalar tarafından aynen yazılarak mülâkattan sonra kendisine takdim edilirdi. Sefaret baş tercümanları da bazen resmi işler için Teşrifat Nâzırlığı'na müracaat ederlerdi ⁴³.

Sarayın Umumî Teşrifat Nazırı, Divan-ı Hümayun tercümânı ve ecnebi yazışmalar kâtibi İbrahim Paşa ve teşrifat memurları vardı ⁴⁴.

2. 3. 1. 1. 5. Teftiş-i Askeri Dairesi

Yunan muharebesi zamanında harp hareketını Saray'dan takip ve idare maksadıyla oluşturulan bu dairenin Birinci Reisi Zat-ı şâhâne, ikinci Reisi Gazi Muhtar Paşa idi. Asil üye sayısı erkân ve ümerâdan kırk üç, fahri üye sayısı ise altı idi.

Şemsaddin Sami Bey (fransızca lügat sahibi) bu komisyonun başkâtibi idi. Bu komisyonun vazifesi kendisine havale olunan meseleleri tetkik etmekten ibaretti.

Saray'da bir de Komisyon-ı Askeri denilen ve az çok muntazam bir surette Çit Köşkü'nde toplanan bir heyet vardı ki, buna Seraskar başkanlık ederdi. Üyeleri Müşir Edhem ve Ömer Rüştü ve Şakir Paşalarla Ferik Şakir Paşa'dan ibaretti. Bunun vazifesi Erkân-ı Harbiye Riyaset'inden takdim olunan raporlarla tetkik ve icabeden kararları kabul etmektir ⁴⁵.

2. 3. 1. 1. 6. Maiyet-i Seriyeye Erkân-ı Harbiye Dairesi

Bu dairenin vazifesi Balkan hükümetlerinin askeri durumlarını tedkik ve ona göre planlar tanzim etmektir. Maiyet-i Seriyeye Erkân-ı Harbiye Dairesi ara sıra tensikat-ı

⁴³ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 25.

⁴⁴ Osman Nuri, a. g. e., s. 510.

⁴⁵ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 25.

askeriye (askeri düzenlemeler) hakkında da Hünkâr'a rapor takdim etmekte.

2. 3. 1. 1. 7. Derviş Paşa Dairesi

Bu daire Arnavutluk ahvâlini takip ve tetkik eder ve duruma göre tedbirler düşünerek Zat-ı şahâne'ya arzeylerdi ⁴⁶.

2. 3. 1. 1. 8. Hususi Şifre Dairesi

Zat-ı şahaneye mahsus dairenin yanı başında birkaç odadan meydana gelen küçük bir daire bulunur. Bu binanın camakanlı kapısından girince, sağ taraftaki küçük oda hususi şifre dairesidir ⁴⁷. Mabeyn Başkitâbeti'nde vilayet ve sefaretlerinin resmi şifre anahtarları mevcut olduğu halde bir de ayrıca husûsi şifre dairesi tesisi garip gibi gelirse de Sultan Hamid'in bütün devlet işlerine sarayda toplamak ve her tarafı kapsayan bir haber alma ve kontrol şebekesi meydana getirmek hususundaki siyaseti onu resmi kayıtlara tâbi olmayan ve sırf mahremiyet ve hususiyet dairesinde işleyen bir şifre dairesi kurmasına sevk etmiştir ⁴⁸.

Yıldız Sarayı'nda Mabeyn Başkitâbet dairesine bağlı olan "Şifre Dairesi", Yaveran Dairesi'nde bulunur.

2. 3. 1. 1. 9. Kamphofner Paşa Dairesi

Sultan Hamid bu Alman paşasını askerlere düzen vermesi için getirmiş ve kendisine Yâver-i Ekrem ünvânı vererek vazifelendirmişti. Askerlikte terakki ve intizam için neler yapmak lazım geleceğini düşünerek ve ara sıra Hünkâr'a arz etmekle vazifeli olan Kamphofner Paşa'nın maiyetinde zabıtân-ı askeriyeden birçok zevat verdi.

2. 3. 1. 1. 10. Kara Todori Paşa Dairesi

Berlin Kongresi'nde Türkiye murahhası sıfatıyla bulunmuş ve Hariciye Nâzırlığı

⁴⁶ Aynı, s. 26.

⁴⁷ Ziya Şakir, a. g. e., s. 250.

⁴⁸ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 26.

etmiş olan Aleksandr Kara Todori Paşa'yı Sultan Hamid siyasi anlayışından dolayı beğenirdi. Bundan dolayı Saray'da ona bir daire tahsis olunmuştu. Hünkâr bazı siyasi meseleler hakkında Kara Todori Paşa'nın fikirlerini sorar ve Fransızca mühim evraktan bazılarını ona tercüme ettirirdi.

2. 3. 1. 1. 11. Mütercim Nişan Efendi Dairesi

Saray'da Nişan Efendi isminde bir Ermeni vardı. Bâbüâlî'den yetişmiş olan Türkçe ve Fransızca'nın her ikisine de mükemmel surette vâkıf bulunan Nişan Efendi her gün Avrupa gazetelerini okur, bizi alâkadar eden makale ve fıkraları tercüme ederdi.

Gerek bunlar ve gerek ajans telgraflarının tercümeleri günü gününe Zât-ı şâhâne'ye takdim olunurdu. Nişan Efendi vefat ettikten sonra bu göreve kardeşi Sefer Efendi'ye havale edilmişti.

2. 3. 1. 1. 12. İzzet Paşa Dairesi

İzzet Paşa Sultan Hamid'in son onbeş senelik saltanatında mühim rol oynamıştı. İzzet Paşa'nın Saray'daki dairesi çok kalabalık olurdu. Devlet ricalinden kimseler buraya gelir giderlerdi. İzzet Paşa bunların maruzatına vasıta olur. Hünkâr'ın iradelerini tebliğ ederdi ⁴⁹.

2. 3. 1. 1. 13. Mabeyn Mütercimleri Dairesi

Bu dairenin vazifesi Hünkâr için roman tercüme etmektir. Sadrazam Hakkı Paşa bu dairede çalışanlarındandı.

Selâmlıktan sonraki sefir görüşmelerinde Tercümanı divanı hümayun denilen zat hazır bulunur, bazan saatlerce süren mülâkatlar bu zat tarafından aynen zapt ve Padişaha takdim olunurdu.

Sultan Hamid'in hizmetinde (Tercümanı divanı humayun) vazifesini ifa etmiş olanlardan bilhassa Münir Paşa Fransızcaya kemali vukufu ile tanınmış idi. Münir Paşa'nın

⁴⁹ Aynı, s. 26-28.

her iki lisanda kudreti pek ziyade olduğundan gerek fransızcadan türçeye ve gerek türkçeden fransızcaya nakil tercümede kusursuz olduğunu Sultan Hamid bizzat bana söylemişti. Bu itibar ile Münir Paşa'ya karşı Sultan Hamid'in büyük bir teveccühü vardı ⁵⁰.

2. 3. 1. 1. 14. Yaverler Dairesi

Hünkâr'ın yâverleri üç sınıfa ayrılırdı. Yâver-i Ekrem, Yâver-i Has, alelâde yaverler. Yâver-i Ekrem'lik müşir rütbesine sahip olanlara tevcih olunan bir ünvan idi. Yâver-i ekremlîğin ayrı bir imtiyazı ve vazifesi yoktur. Bir teveccüh, bir taltif olmak üzere tevcih olunurdu. Yâver-i Has ünvanı da o kâbil bir şeydi.

Diğer yaverlere gelince, bunların bir kısmı sadece kollarına bir kordon takıp Padişah'a intisaplarını ilan etmek için bu ünvana talip olurlardı. Diğer bir kısım yâverler de doğrudan doğruya Seryâverliğin maiyetinde bulunurlardı. Bunlar muhtelif rütbeleri haiz idiler. Sadrazam'a, Şeyh-ül İslâm'a, Serasker'e ve Bahriye Nazırı'na gidecek tezkerele yâverlerle gönderilirdi.

Maiyet-i Seriy Çavuşluğu yâverlik için bir basamaktı. Nâzırlara gidecek iradeleri mâiyet-i seriy çavuşları götürürdü ⁵¹.

2. 3. 1. 2. Hususi Teşkilât

Hususi Teşkilât'a dahil olan daireler esvapçıbaşılık, seccadecibâşılık, ibrikdarbaşılık, tütüncübaşılık, kahvecibâşılık, kitapçıbaşılık idi. Bu dairede bulunan kimselerin protokolde mevkileri ve devlet salnamesinde isimleri yoktu. Esasen bu hizmette kullanılanlar Hünkâr'ın şehzadeliği zamanından beri maiyetinde bulunmuş ve uzun tecrübelerle itimat kazanmış kimselerdi ⁵².

Abdülhamid'in bendegânları :

Esvapçıbaşı - İsmet Bey

⁵⁰ Aynı, s. 18.

⁵¹ Aynı, s. 29.

⁵² Aynı, s. 20-21.

Muhasip – Lütfi Ağa, Hacı Musa

Seccadecibaşı – İzzet Efendi

İbriktarbaşı – Kâmil Ağa

Tüfekçi – Halil Bey, Hacı Hasan Paşa, Arif Ağa, Zeybek Mustafa

Şamdancibaşı, Tütüncübaşı – Ali Bey

Miralay – Latif Bey

Gidiş Müdürü – Hacı Mahmut Efendi

Kilercibaşı – Osman Bey, Dr. (Arnavud) Bayram Efendi

Doktor – Mükim Bey (Paşa)

Berberbaşı – Mustafa Bey, Corci Efendi

Kuşçubaşı – Osman Efendi

Gazcı – Sıtkı Efendi

Bekçibaşı – Osman Ağa

Tütüncübaşı – Mehmet Ağa

Harem Külhancısı – Arif Ağa

Harem-i Hümayun Gidiş Müdürü – Hacı Mustafa Ağa

Sertüfekçi – (Binbaşı) Tahir Ağa ⁵³.

2. 3. 1. 2. 1. Muhasip Ağalar Dairesi

Babamın huzurunda hizmet eden dokuz musahibi vardı: Başmusahip, İkinci Musahip, Üçüncü Musahip, Dördüncü Musahip, diğerlerine de “Musahip Ağalar” denirdi. Bunlar da önceleri sırmalı üniformalar giyerlerdi. Sırmalı kayışlı kılıç takarlardı. Bunlar diğer haremağaları gibi değildiler. Yalnız Padişah’ın hizmetini yaparlardı. Dört musahibin Büyük Kordon Nişanları vardı. Kalanların da rütbelerine göre nişanları bulunurdu. Daireleri ayrı olup saraydaki mevkileri pek yüksekti.

Bu musahiplerin esas vazifeleri babamın dairesinde kapıda nöbet tutmaktı. Gelen kağıtları ve gelen Paşalarla beyleri, harem kapısının zilini çalarak Nöbetçi Hazinekar’a söylerlerdi. O da babama arzederdi. Sonra cevaben alınan emri tekrar Musahibe

⁵³ Ziya Şakir, a. g. e., s. 253.

bildirirdi. Musahipler bazen de kendileri huzura gelip arzederlerdi. Bir diğ er vazifeleri de babam tarafından Kadın Efendi'lere, Sultan'lara, hattâ şehzadelere emir g t r mek ve cevap getirmekt . Musahipler  n  tamamiyle ilikli redingot giyerlerdi. Gerek Dârüssaâde Ağısı, gerekse musahipler padişah öldükten sonra yeni padişah'a hizmet etmez,  k p istedikleri surette yaşırlardı. y ni onlar da hazinedarlar gibiydi.

Başm sahip Cevher Ağı suçsuz olarak asılmıştır. 31 Mart Vak'asında methaldar gösterilmiş ise de hiçbir delile istinad edilmiş değıdir.

Babamın İkinci Musahibi'nin adı da Cevher Ağı idi. Babamla birlikte Sel nik'e gitmiş, hastalığı sebebiyle sıkıntılı hayata katlanamamış, sultanlarla beraber İstanbul'a dönmüştür.

   nc  Musahip Nadir Ağı ise 31 Mart Vakası'nda hapsedilmiş, sorguya çekilmiş, kasaların soyulması içinde, güya define aramak için günlerce Yıldız'a götürülmüş, epeyce izdirap çekmiş ise de, asılmak tehlikesini kendi zek sı ve İmrahor Faik Paşa gibi bazı dostlarının yardımıyla atlatabilmiştir.

Nadir Ağı, babamın hususî içlerinde bulunurdu. Gayetle akıllı, isg zardı. Babamın mizacını da iyi anlardı. Meselâ Beyoğlu'ndaki mağıazalardan alışverişe Nadir Ağı gider, mefruşat içlerinde yine O kullanılır, Has Ahır içlerinde İmrahor Paşa ile beraber bulunurdu. Paris'ten babama ilk defa otomobil g nderildiğı zaman sarayda bunu kimse kullanamamış, Nadir Ağı ise m kemm l surette i letip bahçede dolaşmıştı.

Dördüncü Musahip Selim Ağı, basit bir ağı idi. Sadakati yüzünden Sel nik'e kadar gelmişse de oradaki hayata katlanamamış, sultanlarla beraber dönmüştü.

Diğ er Musahiplerden Nuri, Ş hreddin, Cavid Ağılar babamın son günlerine kadar Sel nik ve Beylerbeyi'nde hizmetinde bulunmuşlar, Şahabeddin, Amber, Tahsin Ağılar İstanbul'da kalmışlardır ⁵⁴.

⁵⁴ Ayşe Osmanog lu, a. g. e., s. 91-93.

2. 3. 1. 2. 2. Darüssaadet-i Şerife Ağası- Kızlar Ağası Dairesi

Darüssaadet-i Şerife Ağası, yani Saray'ın Kızlar Başağası Ganî Ağa; bütün masrafları Padişah tarafından verilmekle beraber, ayda 30.000 kuruş (300 altın) maaş alırdı. Rütbesi itibarca Vezirliğin üstünde olup, Sadrâzam, Şeyh-ül İslâm, Mekke Emiri, Mısır Hidivi ve Bulgaristan Prensi mertebesinde idi ⁵⁵.

Başaga, Darüssaadet-i Şerife ağası namlarıyla yadolunan ve eskiden beri Osmanlı Padişahlarının saraylarında büyük bir mevki işgal eden bendegândan biri de Kızlarağası idi.

Enderun tarihinde tafsilen muharrer olduğu üzere bu zatlar Haremi humayuna ait hususi umurdan başka saray dahilinde diğer işlere de nezaret ederlerdi. Gene tarihimize yazıldığı veçhile bunlardan bazıları Babîâli işlerine de müdahale etmişler ve istibdata alet olmuşlardı. Sultan Hamid'in hengâmı saltanatında meşhur Hacı Behram Ağa'dan başkası, hareme ait vazifesinden başka birşeye girişmemiş, kendi hallerinde sakinane hizmet etmişlerdi. Son Kızlarağası Abdülgani Ağa idi. Bu zat iyikalpli hüsnühal sahibi, efendisine sadık bir zattı.

10 Temmuz arifesinden birkaç gün akdem bir gece alaturka 11 sularında dairei kitabete gelmişti.

Odamın kapısını hafifçe vurarak narin, munis sesiyle "destur" diyerek içeri girdi.

Başka zamanlarında olduğu gibi karşıdaki kanepeye oturmayıp yazı masasının yanındaki küçük koltuğa oturdu. Halinden pek müteessir görünüyordu. Hayır ola Ağa Efendi! Dedim. Cevaben (birkaç gündür velinimetini çok endişeli, mustarip görüyorum. İçerden anladığıma göre uykusu da bozulmuş, yemesi, içmesi de azalmış, Rumeli'den gelen haberlerden çok sıkıldığı ve üzüldüğü besbelli! Acaba ne yapılırsa da bu üzüntüsü hiç olmazsa biraz azalsa diye sizinle haspihale geldim.) dedi ⁵⁶.

⁵⁵ Osman Nuri, a. g. e., s. 497.

⁵⁶ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 357-358.

2. 3. 2. Harem-i Hûmayun Teşkilâtı

Saray'da Harem'deki işleri düzenleyen bir Harem-i Hûmayun Teşkilatı vardı.

2. 3. 2. 1. Hazinedar Ustaları

“... Hazinedar Usta, haremde en yüksek rütbeli kadın memur idi. Benim çocukluğumda tanıdığım Hazinedar Usta, Sultan Aziz devrinden kalma çok yaşlı, dürüst ve temiz bir hanımdı. Babam onun elini öperdi, mevkii ve itibarı, kadın efendiler derecesindeydi.

Çerçeveleri gümüşten, yumurta şeklinde küçük pencereleri olan, bir kupa araba içinde her hafta, o da babamın Cuma alayına çıkardı.

Hazinedar Usta'nın maiyetindeki kızlar, dörder, beşer kişilik gruplar halinde, bahçe ve köşklerimizin etrafında devriye gezerlerdi. Saray halkı uykuda iken, bir yangın tehlikesini erken haber alıp müdahale etmek gayesiyle bu nöbet işine acı tecrübelerden sonra pek ehemmiyet verilmişti.

Hünkâr bekçisi adını verdiğimiz bu nöbetçilere, gündüz ve gece bol bol ikramlar yapılırdı.

Biz her zaman yemişlerimizi onlarla paylaşırdık, yazın meyvelerimizi, kışın mısır patlaklarımızı küçük gümüş tepsiler içinde onlara götürürdük.

Hazinedar Usta, elinde elmas, zümrüt ve yakutlarla süslü fildişinden bir baston taşırdı. Yardımcıları olarak üç kalfası vardı ki, onlar da aynı biçim baston taşırlardı, fakat elmasları daha küçük, süsleri daha basitti. Usta ve kalfaların elbiseleri, pembe ve beyaz renkli atlastandı.

Kenarları geniş sırma ile işlenmiş, salta tabir edilen, bol ceket giyerlerdi. Başındaki oyalı hotozu, mücevher, broş ve iğnelerinin zenginliği, hareketlerinin ağırlığı ve ciddiyeti, etrafındakilerinin saygılı ve çekingen duruşları, Hazinedar Ustayı çok uzaklardan

kolaylıkla farketmemize yardım ederdi ⁵⁷.

“... Sarayda Hazinedar Usta yani Birinci Hazinedar, “vekil” demektir. Sarayda Şehzade, Sultan, Kadın ve İkbal’lerden sonra en büyük nüfuz sahibidir. Âdeta Harem-i Hümayû- n’un kadın sadrâzamıdır. Merasim günlerinde, hazinedar ustalara mahsus büyük bir altın kordonla Mühr-i Hümayun’u boyunlarına takarlar. Hazinedar Usta ölünce yerine geçene bu mühür teslim olunur. Birinci rütbe Şefkat Nişanı vardır. Sultanlar ve Kadınefendiler bile bazı hususlarda ona danışır. Elbiseleri uzun etekli ve alaturkadır. Başında hotozun arkasında iki parmak kalınlığında uzun örgülü çift kordonun ucunda sarı renk saç takar. Belinden aşağı iner. Vaktiyle at kılından yaparlarmış. Sırma işlemeli salta giyer. Maiyetinde Hünkâr Kalfaları denilen kalfalar vardır. Bunlar da sarayın en eski kalfalarıdır. Hünkâr kalfalarının iki-üç muavinlikleri bulunur. Hazinedar Usta’nın emirlerini yapar. Onun haberi olmadan hiç bir şey yapılmaz. Herkes ona soracaktır. Mesuliyeti de vazifesi ve mevki kadar büyüktür. Haremdeki hazinelerin, kıymetli eşyaların anahtarları Hazinedar Ustadadır. Dairesi bendegâni, maiyetinde bulunan Kalfa’larla beraber epey bir kalabalık teşkil eder.

Babamın dört Hazinedar Usta’sı olmuştur. Birinci Hazinedar Usta Dilberdide vefat edince Nakşifelek Usta, o da ölünce Şemsicemal Usta, ondan sonra da Fetanfer Usta, “Hazinedar Usta” olmuştur. Bu sonuncusu babamın hal’inde saraydan çıkmıştır.

Başhazinedar, yani Hazinedar Usta’dan sonra İkinci Hazinedar, Üçüncü Hazinedar, Dördüncü Hazinedar, Beşinci Hazinedar gelirdi. Fakar bunlara “Usta” denmezdi. Bunlar saç takarlar, salta giymezler, uzun etekli alaturka elbise giyerlerdi. Yalnız İkinci Hazinedar’ın mevkii ötekilerden büyüktür. Birinci Rütbe Şefkat Nişanı takardı. Hazinedarlar daima huzûr-ı Şahâne de bulunurlar, hizmet ederlerdi. İkinci Hazinedar, Padişahın selâmlarını, emirlerini tebliğ ederdi. Mevkii müşire benzerdi. Ötekiler ise ferik ve liva gibiydi ⁵⁸².

⁵⁷ Şadiye Osmanoglu, Hayatımın Acı Tatlı Günleri, İstanbul 1966, s. 16.

⁵⁸² Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 85-86.

2. 3. 2. 2. Hazinedar Kalfalar

“... Harem-i Hûmayun teşkilatında Hazinedar Ustalardan sonra Hazinedar Kalfa’lar gelirdi. Babamın hazinedar kalfaları yirmi kişiydi. Bunlar da kendilerinden eskilere çırak olur veyahut ölürse bir kademe daha yükselirdi. Kıdem sıralarını muhafaza ederlerdi. Hergün bunlardan altı kişi Üçüncü, Dördüncü, Beşinci Hazinedarların maiyetinde nöbetle Padişah’ın hizmetinde bulunurlardı. Vazifeleri Hünkârın kapısında beklemek, hususi hizmetlerini yapmaktı. Hazinedarların daireleri, tablaları ayrı idi. Herbirinin maiyetinde Hünkâr kalfalarından birer ikişer kişi vardı. Onlar da arka hizmeti görürlerdi⁵⁹.

2. 3. 2. 3. Katibe Kalfalar

“... Katibe Kalfalar sarayın eskilerinden, gözü açık, iş ve tertibatı bilenlerden seçilirdi. Bunlar da sırasıyla Başkâtibe, İkinci kâtibe, Dördüncü kâtibe denilirdi. Bunlar uzun etekli entari giyerler, saç takarlar, salta giyerlerdi. Ellerinde mücevherleri baston bulunurdu. Bunlar tefrifat ve intizam nâzırları idiler. Saraya girene çıkana bakarlar, karşılarlar, her işe nezaret ederler, yolsuzluk yaptırmazlardı. Sarayda ne olursa evvela onlardan sorulurdu. Daima dolaşmaları lazımdı. Maiyetlerinde ayrıca kalfalar da vardı. Sarayın inzibat memurları oldukları için mes’uliyetleri büyüktü.

Kâhya Kadın daima Dolmabahçe Sarayı’nda kalırdı. Sarayın en eskisi o idi. Maiyetinde kalfalar bulunurdu. Sarayın umûr-ı hususu ona aitti. Saç takar, uzun etekli entari giyerdi. Birinci rütbe Şefkat Nişanı vardı⁶⁰.

2. 3. 2. 4. Çamaşır Usta, Çeşniyar Usta, Berber Usta, İbriktar Usta, Kilerci Usta, Kahveci Usta

“... Katibe Kalfalar sonra sarayda altı usta vardı: Çamaşır Usta, Çeşniyar Usta, Berber Usta, İbriktar Usta, Kilerci Usta, Kahveci Usta. Bunlar da saç takarlar, uzun etekli entari giyerlerdi. İkinci rütbe nişanları vardı. Bu Ustaların da maiyetlerinde

⁵⁹ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 86-87.

⁶⁰ Aynı.

kalfalar vardı ki ayrıldıkları işe göre Kahveci Kalfalar, Kilerci Kalfalar, Çamaşır Kalfalar gibi isimler alırlardı.

Çamaşır Usta'nın maiyetindekiler, Padişah'ın çamaşırlarını yıkarlardı. Yikanırken Usta daima başlarında bulunurdu. Yikanacak çamaşırlar yedi gümüş leğenden geçmek suretiyle yikanırdı. Bu, bir saray usulüdür. Kalfaların hepsi beyaz giyerlerdi. Yikanan çamaşırlar büyük sepetlere konup bahçede yalnız Padişahın çamaşırlarına mahsus direklerle gerilmiş iplere asılırdı. Çamaşır Kalfalar, çamaşırları yine öylece indirip büyük masaların üzerinde ütü cendere yaparlar, Hünkâr'ın dairesine götürüp Üçüncü veya Dördüncü Hazinedar'a teslim ederlerdi. Bunlar daima kendi sınıflarını muhafaza ederlerdi. Öndeki ölünce arkadaki bir kademe yükselir, Çamaşır Ustalığa kadar giderdi.

Çeşniyar Usta, sofrta takımlarına bakardı. Onun da maiyetinde kalfalar vardı. Ölünce, kendisinden sonraki yerini alırdı.

İbrikdar Usta, vaktiyle İbrik kullanılır iken ibriklere bakardı. Fakat bu âdet kalmadığından yalnız isim ve eskilik olarak kalmıştır. Vaktiyle ibrik kullanma tarzı şöyleydi: Bir kalfa diz çöküp tek dizi üzerine leğen koyar, diğeri ibrikteki suyu döker, diğeri biri havlu, en küçüğü de sabun tabağı tutardı. Pek eski âdetlerdi.

Berber Usta vaktiyle Padişahın traş takımlarına bakarmış. Bu da ancak isim olarak kalmıştı.

Kilerci Usta kiler takımlarına, tablalara nezaret ederdi.

Kahveci Usta, kahve takımlarına, verilış tarzına bakardı. Kahve vermek merasimle olurdu. Kuvvetli, uzun boylu bir kalfa tekerlek büyük bir gümüş veyahut altın tepsiyi eline alır, iki yanında duran birer kalfa sıрма işlemeli, incili büyük bir örtüyü tepsinin önüne gererek tutarlar, hep beraber girerlerdi. Bir diğeri de gümüş askı içinde olan cezveyi getirirdi. Başka bir kalfa da kahveyi büyük tepsinin içindeki mücevherleri zarflara döker, küçük kahve tepsileriyle, oturan misafirlere sırayla dağıtılırdı. Bu merasim sırasında Kahveci Usta en önde bulunup bir yanlışlık olmamasına dikkat ederdi. Kahveci Usta ölürse, o sınıftakilerden birincisi, onun yerini alırdı.

Bu Ustalardan ihtiyar olup da işten el çekmek isteyen, yahut pek eski olanlar tekaüd hakkı almak için mutlaka Topkapı Sarayına gidip orada en az bir sene oturlardı. Çünkü Topkapı Sarayı ocaktı. Bu Kalfalar Topkapı Sarayı'nda en az bir yıl oturup tekrar Dolmabahçe Sarayı'na gelirler, işten el çekerler, tekaüd olup rahat içinde yaşarlardı.

Vaktiyle Topkapı Sarayı'nda bir de hastahane, hastahanenin başında da Hastalar Ustası varmış. Sarayda her kim hastalanırsa oraya götürülüp tedavi olunmuş. Hastabakıcılara "Nineler" derlermiş. Hattâ Sultan Aziz zamanında olan bir kolerada hastalara orada bakımı'tır.

Şehzade Sultan ve Kadınefendi'lerden ölenlerin teçhiz ve tekfini Topkapı Sarayı'nda yapılırdı. Üzerlerine konulan örtüler ve kemerler orada idi. Şehzade ve sultanlara üçer kemer, kadınefendilere ikişer kemer konulurdu.

Kalfalarda hasta olanlar bendegân evlerine gidip orada tedavi olunurdu. Buna "tımara çıkmak" denilirdi. Ölen Kalfalar yine bendegân evlerine götürülüp oradan kaldırılırdı.

Her şehzade, sultan ve kadınefendi'nin ayrı ayrı kalfaları vardı. Bu kalfaların başında Hünkâr kalfalarından eski iki-üç kalfa bulunurdu. Bu Hünkâr kalfaları, şehzade, sultan ve kadınefendilerin kalfalarının terbiyesine bakarlar, onları yetiştirirlerdi. Hünkâr kalfaları, dairelerin en şerefli kalfalarıydı.

Saraya her yeni gelen kalfaya bir küçük kalfa tayin edilir, ona âdetleri öğretilirdi. Yeni kalfa bir müddet arkada hizmet eder, yetistikten sonra önde hizmet görmeye başlardı.

Saraya iki veya daha fazla kişi aynı zamanda gelmişse en evvel etek öpen, defterde eski kaydolunurdu.

Pek küçükken saraya gelip de sarayda büyüyenler evlat gibi olduklarından müstesna tutulurlardı. Bunlara herkesten önce saraydan çıkmak, evlenmek hakkı verilirdi. Böylelerinden cıraklık yani saraydan çıkmak isteyenler bayram ve kandillerde büyük bir

kağıda: "kulun istediği murad, ihsan efendimindir." diye yazıp altına imzasını koyar, en göze çarpacak yere bırakır, bir daha efendisinin huzuruna çıkmamak üzere odasına kapanıp otururdu. Bunun üzerine efendisi cehizini yaptırır, para ihsan eder ve ben-degândan birinin evine gönderirdi. Uygun bir kısmeti çıkınca verilirdi. Hizmet ettiği yıllara ve kendisini sevdirmeye derecesine göre de mükâfat alırdı.

Sultanlar evlendikleri zaman onların da hazinedar ustaları, ikinci hazinedarları, kahveci, kilerci, ibrikdar, çeşniyar, çamaşırcı ustaları olurdu. Yani Padişah Sarayındaki teşkilatın aynı, tabii daha küçük ölçüde olmak üzere, sultan köşklerinde de bulunurdu. Lâkin şehzadelerin dairelerinde bu teşkilat yapılmaz, onların kalfaları da bu ünvanları taşıyamazlardı. Şehzade, ancak Padişah olduğu zaman kalfalarına ünvan verilirdi.

Padişah değiştiği zaman saraydaki eski kalfalar, ustalar, kâtibeler, ocak teşkilâtı, olduğu gibi, yeni padişaha geçerdi. Yalnız Hazinedar Usta, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci hazinedarlarla bütün hazinedar kalfalar saraydan çıkarlar, yeni Padişah'a hizmet etmezlerdi. Şehzade, sultan ve kadinefendi'lerden ölenlerin kalfaları Padişah'ın sarayına gelip cümlesi ocağa k ydolunurlardı.

Bizim zamanımızdaki Kâhya Kadın Şevkidil Kalfa, Sultan Mahmud'a Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın hediye olarak göndermiş olduğu 40 güzel cariyeden biri ve sonuncusu imiş. Gençliğinde kendisini gördüğüm bu 90 yaşındaki ihtiyar kadın harikulâde sıhhatli idi. Hakikaten son derece güzel olduğu da o yaşında anlaşılıyordu.

Bundan sonra Sultan Mecid ve Sultan Aziz zamanlarından kalma birçok ihtiyar kalfalar da vardı. Bunların hepsi sarayda kendi istekleriyle oturmuşlar, rahat içinde ömürlerini ikmâl etmişlerdi.

Sarayda ötedenberi bir âdet daha vardı: sarayın en eskilerinden 1-2 kişinin maiyetinde her gece 15'er, 20'şer kalfa nöbet tutarlar, Sarayın Hünkâr Sofrası'nda yatsıdan sabaha kadar oturup ikiye üçer bütün daireleri, bahçeleri dolaşıp beklerlerdi. Bunlara "Nöbetçi Kalfalar" derlerdi. Başlarına "Nöbetçibaşı" denirdi. Gece bir kaza veya hastalık zuhur ederse derhal Başkâtibe'yi haberdar ederlerdi. Bunlara gece tablası gelirdi. Uyanık bulunmak için yemek yerler, bir kısmı gezerken diğerleri oturup oyun

oyunlardı. Sarayda oynanan oyunlar: bekis, kös ve sürme'dir. Bu üç oyun pek eskidir. Tavla, dama, domino yeni oyunlardır. İskambil ötedenberi hiçbir sarayın kapısından içeri girmemiştir. Kimse bilmez. Uğursuz derlerdi... Yasaktı. Bu eski oyunlardan bekis'i gördüm, ama aradığım halde bulamadım. Kös oyunu bende vardır. Sürme, bilinen "dokuz taş" oyunudur. Her yerde vardır.

Bir de "aş nöbeti" ve "oda nöbeti" denilen nöbetler vardı. Aş nöbeti tutanlar bir hafta yemek işleriyle uğraşırlar, nöbetleri bitince istirahat ederlerdi. Oda nöbetleri Kadın, Sultan veya Şehzade'nin bir hafta hususi hizmetinde bulunup nöbetleri bitince işten çekilmeleridir. Bunlar nöbetten çekilince yerlerini diğerleri alırdı. Böylelikle bir hafta çalışıp 15-20 gün istirahat etmiş olurlardı. Bunların başlarında daima Nöbetçibaşları bulunurdu. Bütün bu işler saat gibi yürürdü. Boş vakitlerini bahçede, odalarında oturmakla geçirirlerdi ⁶¹.

Saraya intisap etmiş müteaddit kızlardan, küçük yaşta olanlar, oyunlarımızda bize arkadaşlık ederlerdi. Yerlere kadar etekleri uzanan kuyruklu, bellerinden büzmeli el-biseler giyerlerdi. Başlarında her renkten turban şeklinde şifon hotozlar taşırlardı. Kuyruk kısmı, bellerini büzen yandan saçaklı kemere sıkıştırılarak, yukarı toplanırdı.

Bu genç kızlar, ekseriyetle ve bilhassa misafirhanede görevlendirilirdi ⁶²..."

2. 3. 2. 5. Ocak Ağalar Teşkilâtı

"... Harem-i Humayûn'un Ocak Ağalar Teşkilâtı'ndaki ağalar yalnız yakalarıyla kolları sırmalı bir üniforma giyerlerdi. Bel kayışları sırmalı, kendilerine mahsus kılıçları vardı. Bu üniformalar eskiden kalmadır. Bu ağaların en eskisi ve ihtiyarı Topkapı Sarayı'ndaki dairesinde otururdu. Bunun ünvanı "Başkaplan Ağa" idi. Bundan sonra "Hasırlı Ağa"lar gelirdi. Bunlar tekaüd hakkını almış olanlardır. Başkaplan Ağa ölürse yerini alabilirlerdi. Onlardan sonra Ortanca Ağalar, Nöbet Kalfası Ağalar, En Aşağı Ağalar gelirdi. Bunlar da kıdemli Ortancalığa kadar yükselirlerdi. Şehzade ve Sultanların dairelerine Başağa olarak tayin edilirdi. Eskilikle, yani kıdem sırasıyla

⁶¹ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 87-90.

⁶² Şadiye Osmanoğlu, a. g. e., s. 14.

Ocak'dan giderlerdi. Her yıl Ortanca'ya çıkarlardı. Ortanca'ya çıkmak eskiliklerinin, yani kademelerinin yükselmesi demektir. Bu mevkie erişince sarayda hizmet ettikleri dairelere hediye olarak hindi gönderirlerdi. Aralarında değnek oyunları yaparlar, Topkapı Sarayı'nda musandıraya çıkarlar, güveç pişirip yerler, aralarında ziyafet çekerlerdi. Vazifeleri: Sabah ve akşam Harem-i Hümayûn'un kapılarını kilitlemek, kapıda nöbet beklemek, girip çıkana bakmak, arabalara refakat etmek, doktorlarla beraber girip çıkmak, hariçten içeriye kimseyi yalnız bırakmamaktır. Buna "halvet tutmak" derlerdi. İçeriye girerken "destur" diye bağırırlardı. Avrupa'da iken bir kitap okumuştum. Haremağaları kızları kamçı ile döverlermiş diye yazıyordu. Bizim zamanımızda böyle şeyler ne görülmüş, ne de işitilmiştir. Bilâkis Haremağaları kadınlara hürmet ederlerdi. Esas işleri de zamanımızda harem'le Selamlık arasında vasıta olmaktan ibaretti.

Sarayda, küçükken gelip büyüyen birçok ağalar vardı. Efendilerine sadıkâne hizmet ederler ve bağlı kalırlardı. Haremağaları umumiyetle önleri yukarıya kadar ilikli siyah redingot giyerlerdi. Göğüsleri açık asla gezmezlerdi. Ocak terbiyesi pek sıkıydı. Bir kusurları olursa Başağa'lar bunların terbiyesini verirdi ⁶³...

"... Haremde, küçük haremağaları vardı. Bunlar, bizim aramızda, saray terbiyesi görerek, Hanedanın iç hizmetlerine büyük ve mes'uliyetli vazifelere hazırlanırlardı. Harem ağaları bu çocuklardan yetiştirirdi.

Her dairede ve evde harem ağası namzedi çocuklardan dört beş tane bulunurdu ⁶⁴...

2. 3. 3. Güvenlik Teşkilatı, Kışlalar, Hassa Alayları, Saray Muhafızları

Yıldız Sarayı ve çevresi önemli kişilerin yerleşim alanı olduktan sonra çevrede bir güvenlik teşkilâtı kurulmuştur. Yıldız Sarayı çevresinin güvenliği çeşitli karakollarla sağlanırken, saray ve II. Abdülhamit'in güvenliği için de farklı tedbirler alınmıştır.

Abdülhamid'in muhafazası başlıca üç kuvvete tevdi edilmmişti; biri saray haricinde

⁶³ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 93.

⁶⁴ Şadiye Osmanoglu, a. g. e., s. 14.

ve etrafında bulunan fırka, diğeri saray dahilinde ve kapı önlerinde bekleyen tüfekçiler, üçüncüsü tâ abdülhamid'in yatak odası kenarında ve kapısı dibinde nöbet tutan heyeti muhtelite ⁶⁵.

Yıldız Sarayı bahçelerinin kuzey batı sınırını teşkil eden yüksek duvar boyunca, fesli ve sarıklı Zuhaf Alayları ile ikinci Fırka tümen askerlerinin ikametine mahsus kışlalar yapılmıştı.

Abdülhamid'in Yıldız Bahçelerinin bu hakim plâtosunu kenidine, maiyetine ve askerlerine ikametgah olmak üzere seçmesinin sebebi, bu mevkiin savunma ve askerlik bakımından haiz olduğu önemden ileri gelmiştir.

Zira Yıldız tepesi, Beyoğlu, Beşiktaş, İstanbul ve Ortaköy cihetlerinden saraya ulaşan yolların hepsine hâkimdir. Bu önemli noktalara hakim olduktan başka, Haliç'e Boğaz'ın güney batı methaline, Üsküdar ve Anadolu sahiline nazır idi ⁶⁶.

Yıldız Sarayının dışardan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı güvenliğini sağlamak için inşa edilen kışlalar mimari olarak iki kısımdır.

1. Büyük ve taştan yapılan kışlalar
2. Tek kat üzerine pavyon şeklinde yapılan kışla-barakalar.

Orhaniye Kışlası; Bu kışlada Mızraklı Hassa Süvari Alayı bulunmaktaydı. Kışlanın kuzey batısında Sultan Hamid'in yaptırdığı silahhane bulunur. Kışla, 1886 tarihinde yapılmış ve Osmanlı kışla mimarisinden değişik uslupda, üç cepheli iki kat üzerine inşa edilmiştir. Arka cephedeki görkemli bir uslup ile yapılan cami kışlaya ayrı bir özellik verir. Orhaniye, sarayın kuzey-Ortaköy yönünün güvenliğini sağlar. Arkasındaki müstemilâtında iki tane taş tavla vardır. Asıl müstemilât Şale Köşkü iç duvarı yan kapısı ile dış duvar arasında geniş alandadır. Burada suvari tavlaları ve kapalı menejler ve köşkler yapılmıştır.

Ertuğrul Kışlası: Bu kışla Beyoğlu ve Beşiktaş yönünün güvenliğini sağlayacak

⁶⁵ İ. M. Mayokan, a. g. e., s. 126.

⁶⁶ Osman Nuri, a. g. e., s. 472.

şekilde Yıldız platosuna inşa edilmiştir. Kışlanın mimari özelliği, Nizamiye kapısı üzerindeki taştan yapılmış geniş balkonu ile Osmanlı kışla mimarisinin tüm özelliğini taşımaktaydı. Arka planda taştan yapılmış tavlalar ve hayvan hastanesi ile Dikilitaş platosundaki ahşap kışla-barakalar ile bir tugayı barındıracak kapasitede olan bir kompleks.

Balmumcu Kışlası: Yıldız Sarayını Boğaziçi platosu Şişli platosuna karşı güvenliği sağlamak amacıyla yapılmıştı. Bu kışla Ertuğrul ve Orhaniye kışlalarından ayrı bir uslupta yapılmıştır ⁶⁷.

Maiyyet Suvari Kışlası: Kışla Yıldız Parkına girişi sağlayan Mecidiye kapısının yanında yapılmıştır ⁶⁸.

Yıldız Parkını çevreleyen kalın duvarların dibinde, gece ve gündüz daima Arnavut muhafızlar beklerdi. Parkı, saraya bağlayan kapılarda, maiyet bölüğü askerleri nöbet tutardı ⁶⁹.

II. Abdülhamid devrinde sadece 1. orduya bağlı Hassa tümeninin saray etrafındaki kışlalarda 15.000 askeri vardı.

Sarayın inzibati çok dikkatli ve itina edilen mesailden idi. Bilhassa hükümdarın şahsı ve dairei hususiyesi ve istirahat odası tertibatı mahsusa ile muhafaza altında bulundurulurdu. Geceleri yatak odasının dışında şayanı itimat tüfekçiler yattığı gibi harem dairesile dış mabeyn arasındaki kapılar tüfekçi ve askerden mürekkep nöbetçiler tarafından muhafaza edilirdi.

Padişahın maiyetinde Türk, Arap ve Arnavut efrattan müteşekkil piyade ve süvari muhafız kıtası da vardı.

Yıldız tepelerindeki kışlalara yerleştirilen ikinci fırkanın vazifesi esasen bundan ibaretti. Bu fırkaya mensup askerlerin hal ve şanına hariçle ihtilât ve münasebetlerine

⁶⁷ Kemal Tüfekçioğlu, a. g. e., s. 9.

⁶⁸ Mühendis Necip Bey, 1918 Beşiktaş Haritası.

⁶⁹ Erdoğan Sevgin, Şale Köşkü ve Yıldız Parkı, H. T. M., sayı 6, 1966, s. 53-54.

istibdallerine pek dikkat edilirdi. Bunların maaş ve istihkakları tedahülde kalmamasına, şikayet ve sızıltı çıkmamasına bilhassa itina olunurdu. Sultan Hamid bu muhafız kuvvetin lede'l-hâce saraya hücum için elde edebileceği ihtimalini her zaman derpiş ederdi.

Yıldız sarayının, daha doğrusu şahsı hümayûnun muhafazası Arnavut, Arap Türk, Boşnak milletlerinden müntahap taburlarla ve tüfekçilere mevdu idi. Bu teşkilat içinde gerek adet ve gerek nüfuz ve kudret itibariyle Arnavutlar birinci safı işgal ederlerdi. Abdülhamid'in Arnavutlara oldukça itimadı ve bunların şecaat ve sadakatleri hakkında kuvvetli bir kanaati vardı. Arnavutlardan sonra sarayda Boşnakların bir mevkie mahsusu vardı.

Araplar sıklık gürültü çıkarırlardı. Nüfuz ve kıymetleri yoktu. Sultan Hamid'in en güvendiği ve sarayın en şanlı teşkilatı Söğütlü namı ile maruf olan mızraklı maiyet süvari bölüğü idi. 150-200 kişilik bu bölük Ertuğrul Kışlası eğitim alanının kuzey kanadındaki tek katlı baraka-kışlaya yerleştirilmişti. Bunların zabıta Mehmet Efendi isminde bir zattı. Mehmet Efendi bölüğe mensup bir arkadaşile birlikte Sultan Hamid'in yatak odası yanında yatardı ⁷⁰.

Yıldız'da "Tüfekçiler" adı altında bir muhafız teşkilatı vardı. Bunlar Yıldız Sarayının iç güvenliğini sağlardı. Eski Osmanlı Padişahlarının maiyetinde Tüfekçi kullanılması adetti. Padişah saraydan dışarı çıktığı zaman, ona tüfekleriyle muhafızlık ederlerdi. Abdülhamid zamanında bu sınıfın görevleri genişletilmişti. Padişahın ve Yıldız Sarayının muhafazası bunlara verilmiş, sayıları 500 e çıkarılmıştır ⁷¹.

Yıldız'ın tüfekçileri iki bölüktür. Birine tufengi bölüğü diğetine Tufengiyanı Hazreti Şehriyari bölüğü derler. Tufengi bölüğü silki askeriye mensup tüfekçiler sivil ve tüfekçi-başıya merbuttur. Tufengi bölüğü Abdülhamid'in asıl has askeridir. Bölüğü teşkil eden neferler ekseriya kıyafeti milliyelerini muhafaza ederler; Arnavutlar tüylü salta ve potur, Araplar yeşil sarıklı Arabistan'a mahsus kısa bir ceket, Türkler parlak bir elbiseyi

⁷⁰ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 42-43.

⁷¹ Osman Nuri, a. g. e., s. 468.

askeriye giyerler; zabitlerin kıyafetleri cidden nazar rûba, sırmalara müstarakdır, bu bölükler Abdülhamid'in yol muhafızlığını ifa eder, Gerdunei saltanat Bunlara mevdudur, bayramları camiye ve Dolmabahçeye giderken, ramazanın 15 inde hırkai saadet dairesine geçerken, Cuma selamlık resmi icra olunurken ortada hep bunlar vardır.

Tüfengi Hazreti Şehriyari bölüğü, yahut o devrin tabiriyle silahşörler Arnavut, Boşnak, Türk, Çerkezlerden mürekkep olup çoğunluğunu Arnavutlar teşkil ederdi. Abdülhamid bunlara çok güvenirdi ⁷².

Tüfekçiler Muşir Tahir Paşanın idaresi altındaydılar ve Abdülhamid'in Tüfekçibaşı Muşir Tahir Paşaydı. Bunlar saray kapısından başlayarak ta Sultan Hamid'in yatak odasının kapısı önüne kadar her noktada muhafaza vazifesile mükellef idiler. Tüfekçibaşı Tahir Paşa her istediği zaman doğrudan doğruya gidip Hünkârı görebilen saray erkânındandı.

Mabeyn erkan ile münasebeti yoktu. Hiçbir daireye merbur değildi; hiçbir makamdan emir ve tebligat telakki etmezdi. Gerek mevkiinin ehemmiyeti, gerek şahsi nüfusu hasebile hariçten Tahir Paşa dairesine birçok kimseler gelir, birçok maruzat bu daire vasıtasile Hünkâra arz olunurdu. saraydaki Arnavutların idaresi kendisine mevdu olduğundan bunlar üzerinde tesiri mahsusu vardı. İkinci fırkaya merbut olan Arnavut taburları zabitanı da Tahir Paşanın haiz olduğu mevkie riayette ve Tüfekçibaşı dairesine devamda kusur etmezlerdi ⁷³.

Gündüzün altı kişilik mangalar halinde vazife görürler, akşam olunca kapılar kapanır ve üstleri tarafından titiz bir dikkatle muayene ve teftiş olunurlardı. Ondan sonra tüfekçiler ikişer ikişer Yıldız'ın her tarafında devriye gezerler, şaray köşklerride yatanların uykularını bozmamak için, hemde bahçelerde birdenbire karşılarına çıkabilecek şüpheli kimseleri ayak sesiyle ürkütmeden yakalayabilmek için, kunduralarının üzerine kalın keçeden bir ayakkabı daha giyerlerdi.

Tüfekçiler devriye esnasında Yıldız sarayının en gizli yerlerine kadar girerler, bu

⁷² İ. M. Mayokan, a. g. e., s. 470.

⁷³ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 44.

esnada asla sigara içmezlerdi. Birbiriyle konuşmaları da yasaktı. Ertesi günü hepsi, gecenin olayları hakkında ifade verirlerdi. Yazılı olarak kaleme alınan bu ifadeler, birlikte gezen her iki tüfekçi tarafından mühürlenerek ilgili mercie verilir.

Abdülhamid, Tüfekçilerini hoş tutar ve en büyük kusurlarını bile afveder, hiçbirisini gücendirmek istemezdi. Bir Tüfekçi neferi ayda 10 altın lira maaş alır, içlerinden 15, 20 lira kadar aylık alanları da vardı. Bundan başka saray mutfaklarının yemekleriyle doyurulurlar ⁷⁴.

⁷⁴ Osman Nuri, a. g. e., s. 470.

BÖLÜM 3. YILDIZ SARAYI VE ÇEVRESİNDE BULUNAN SARAY BİRİMLERİ, BİRİMLERDEKİ YAŞAYIŞ TARZI VE TÖRENLER

3. 1. Yıldız Sarayı Birinci Avlusu ve Avluda Bulunan Saray Birimleri

“... Nihayet bir meydanda durduk. Yıldız gelmiştik. Burası İstanbul taraflarına hiç benzemeyen yepyeni bir alemdi. Evvela etrafta fazla ışık vardı. Bütün lambalar yuvarlak fanuslar içinde yanıyordu. Kalabalık ziyade idi: Bilhassa, kordonlu, sırmalı, nişanlı paşalar çoktu. (...) Karşımızda Hamidiye camisi, akşamın esmer zemini üstüne işlenmiş sedef bir minyatürü andırıyordu. Nihayet biz de bir üniformalı kafil-eye takılarak büyük bir kapının önüne geldik. Üniformalılar serbest girdiler. Arnavud olduğu şivesinden anlaşılan bir adam bizim yolumuzu kesti. Ne istediğimizi sordu! (...) Bu esnada içeriden bir adam koşarak bize doğru geldi ve halis arab şivesiyle:

–Mülkiye mektebinden gelen efendiler siz misiniz? dedi. Evet cevabını verdik. Kapıcı arnavud yoldan çekildi. İçerden gelen adam önümüze düşerek içeri girdik. Yirmi otuz adım gittikten sonra kumlu bir yokuşa saptık. Nihayet ahşab bir binanın merdivenlerini tırmanarak İzzet Paşa’nın huzuruna çıkarıldık. Burası geniş bir odaydı. (...) İzzet Paşa (Arap İzzet)–ekseni etrafında dönen alafranga bir yazı iskemlesine bağdaş kurmuş, Kur’an okuyordu. (...) –Bu akşam Sarayda misafir kalacaksınız, yarın Başkatip Paşa size irade-i seniye’yi tebliğ edecek (...) Bu gece mabeyinci Bekir Bey izinlidir. Onun odasında misafir kalacaksınız.

(...) Bizi evvelâ başka bir odaya, ondan sonra akşamki kumlu yoldan büyük bir daireye götürdüler. Geniş bir merdiven çıktık. Kırmızı kadife döşeli bir odaya girdik. Odanın ortasında iki yer yatağı yapılmıştı. (...) Dün akşamki kumlu yoldan bu sefer yokuş aşağı inerek sağa saptık ve ahşap bir binanın loş merdivenini tırmanarak Başkâtip Tahsin Paşa’nın huzuruna çıkarıldık. (...) Başkâtib’in odası da kırmızı kadife döşeli idi. Tahsin Paşa bizi büyük bir yazı masasının yanında ve ayakta kabul etti. (...) Sorgu

bitince Tahsin Paşa karşı odada beklememizi söyledi. Bu odanın da döşemesi kırmızı kadife idi. (...) Tahsin Paşa arkadaşımı şifre beni kitabet dairesine gönderdi ⁷⁵.

Hamidiye Cami önünden, geçince solda sefirlerin ve ileri gelen yabancıların selamlık resmini seyretmeleri için tahsis edilen setin alt tarafında Koltuk Kapısı adı verilen birinci kapı sabahleyin güneşin doğuşuyla beraber açılır. Akşam geç vakte hatta gece yarısına kadar açık dururdu. Paşalar, nazırlar, yabancı ziyaretçiler, saray memurları, ve müstahdemleri dolayısıyla Yıldız'a girmek isteyen herkes hep bu kapıdan geçerlerdi ⁷⁶. Cumartesi ve Salı günleri Sadrazam; pazartesi, perşembe günleri vükelâyı saire bu kapıdan geçerdi ⁷⁷.

Kapının ağzında askerden iki çifte nöbetçi durduğu gibi iç tarafta bitişik olarak inşa edilmiş bir kulübe içinde gece gündüz tüfekçiler beklerlerdi. Saray tarafından tanınmış olanlar bu kapıdan serbestçe girip çıkarlardı. Fakat yabancılar kartvizitlerini vermeye içeriye girmesine müsaade verilinceye kadar kulübede beklemeye mecburdular. Bir gün zarfında toplanan kartvizitlerle kapıdan geçen kişilerin listesini bildiren bir cedvel o akşam başkâtib vasıtasıyla Abdülhamid'e takdim edilirdi.

Bu kapıdan sarayın birinci kısmına girilir. Bu kısımda sağda Cuma Selamlığında hazır bulunan ileri gelen misafirlere mahsus sed ile köşk (Set Köşkü) ve Büyük Mabeyn dairesi, solda mutfak, Hazine-i Evrak, Tercüme Odası, Baş Kitabet Dairesi, Tefrişat Nazırlığı Dairesi, mutfakın karşısında Yaveran Dairesi, daha ileride harem ağalarının (Agovotlar Dairesi), Tüfekçibaşı Tahir Paşanın dairesi vardır. Bu daireden özel bir kapı ile ikinci kısma geçilebilirse de bu kapıdan Tahir Paşa'dan başkası geçemezdi ⁷⁸.

3. 1. 1. Set Köşkü

"... Mabeyn Dairesinin önünde ecnebilere mahsus iki set inşa olunmuş ve bu sedlerden yukarıdakine Alman İmparatoru geldiği vakit bir daire yapılmıştı. Abdülhamid

⁷⁵ İsmail Mayokan, a. g. e., s. 16-24.

⁷⁶ Osman Nuri, a. g. e., s. 451.

⁷⁷ İ. M. Mayokan, a. g. e., s. 124.

⁷⁸ Osman Nuri, a. g. e., s. 451.

selamlıktan sonra yapılan geçit resmini İmparator ile beraber bu daireden seyretmişti.

Erkenden bu setler silindir ğapkalı ve resmi elbiseli sefirler, bazı muteber ecnebler ve tuvaletli kadınlarla dolmuştu” 79.

“... Nihayet biz caminin tam karşısında Sefaret mensuplarının merasimi seyredebilecekleri alçak beyaz bir binanın önünde durduk. İçeri girmek için bir bilet temin edemeyen insanların, ve kendilerine ayrılan yerlerini almak için vaktin gelmesini bekleyen Paşaların ve yaverlerin bekleştiği taraadan geçtik. Kapıda davetiyelerimizi vererek içeri girdik. Tam zamanında gelmişiz. Bir pencere önü bulabildik. Manzara çok ilginç ve canlıydı. Yolun tam karşı tarafında çakıl deşenmiş büyük saha ortasında küçük beyaz bir cami yükseliyordu” 80

Set Köşkü Koltuk Kapısı’nın hemen yanındaki set üzerinde bulunur. Almanya İmparatoru II. Wilhelm’in ziyareti sırasında, II. Wilhelm’in Cuma Selâmlık Alayını seyretmesi için 1889 yılında Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır. Bina daha sonralarıda aynı vazifeyi görmüş ve sefirlerin yabancıların Cuma Selâmlığını seyretmeleri için kullanılmıştır (Res. 3-4).

Set Köşkünün, Büyük Mabeyn’le camekânlı bir koridorla bağlantısı vardır.

3. 1. 2. Büyük Mabeyn

“... Okuyucularımın oğu, Yıldız Köşkü’nün , Hamidiye Camii yukarısındaki ana giriş kapısının fotoğrafını görmüşlerdir. İçlerinden kimileri belki de küçük binaya girmiş ve yabancı diplomatlarla dostlarının Selâmlık törenini izlediği küçük terasa da çıkmışlardır. Terasın yukarısındaki yeşil Venedik pancurlu geniş beyaz villada, Abdülhamid, cuma günü cami dönüşünde seçkin ziyaretçilerini kabul eder ve zemin kattaki bir pencereden de, askerî birlikleri geçiş törenini izlerdi. Burası Büyük Mâbeyn’dır. Kabul odaları ile birçok Abdülhamid subayının çalışma odaları, burada bulunmaktadır.... 81”

79 Celâl Esat Arseven, “Yıldız’da Atılan Bomba,” Dünya Gazetesi 17-18 Ocak 1960.

80 Mrs. Max Müller, a. g. e., s. 21.

81 Francis Mc Cullagh, Abdülhamid’in Düşüşü, (ev: Nihal Önal, İstanbul 1990, s. 199.

Yıldız Sarayı'nın dışarıdan görülebilecek tek binası olan, yeşil panjurlu, beyaz, iki katlı zarif köşk mabeyncilere mahsustu. Büyük Mabeyn Dairesi denilen bu binanın birinci katında mabeyncilerden bazılarının odaları, ikinci katta Mabeyn Müşirinin, Baş Mabeyncinin, Maiyet-i Seniye Erkânı Harbiye Müşirinin daireleri ve Tercüme Kalemi bulunurdu ⁸²(Res. 1-4-5).

"... Selâmlık merasiminden sonra padişah tarafından kabul edildik. İççe odalardan geçerek zengin halılar dışında gayet sade döşenmiş küçük bir kabul salonuna alındık. Burada zat-ı şâhânelerini, teşrifat Nazırını, İngiliz Sefirini ve bize tercümanlık edecek baştercümanı bulduk. Zira Padişahın, gayet iyi Fransızca bilmesine rağmen, protokol icabı Türkçe'den başka hiç bir lisan kullanmaması, hattâ anlamış görünmemesi lazımdır. Haşmetli Padişah'ın orada kocama karşı gösterdikleri iyi kabulden, bana ve oğluma karşı nazik davranışlarından daha büyük bir iltifat tasavvur edemem. İkram edilen sigaralarımızı bizzat kendileri yakıyorlardı. Hepimiz daire halinde oturmuştuk. Beni sağ tarafına almışlardı. Kocamın kitaplarından birinin Fransızcasını okumuşlar, bizim bu güzel; hükümet merkezinden sitayişle ve hayranlıkla bahsedişimizden çok memnun kalmışlardı. Gitmemize müsaade buyurdıkları zaman ayağa kalktılar (...)

Merasimden sonra Sadık Bey bizi padişah tarafından ilk kabul edildiğimiz köşke götürdü. Birçok insanın bulunduğu geniş bir odaya girdik. Bunlar hep erkekti ve Zat-ı Şahânelerinden huzura kabullerini veya vâki olacak emirlerini bekliyorlardı. Burada Baş Mabeynci Hacı Ali Bey'e takdim edildik. Çok ağırbaşlı, yaşlı bir Türk olan bu zat, bulunduğumuz oda ile Padişah'ın kabul odası arasında mütemadiyen gidip geliyordu. Herkese kahve, sigara ve buzlu badem şerbeti ikram edildi. Vakur bir sükût içinde oturuyorduk. Tam bu sırada Sadık Bey çok meşhur bir şeyh olan büyük şair Celâleddin'i Efgâni'yi içeriye getirerek kocamla tanıştırdı. İkiisi arasında Fransızca olarak Osmanlı İmparatorluğu dahilinde bulunan çeşitli kavimler hakkında gayet ilginç bir konuşma başladı. Orada duran bir Rus, konu hakkında pek bilgisi olmamasına rağmen söze karıştı ve her hususta mutabık olan kocam ve Celâleddin-i Efgâni'nin fikirlerine karşı çıkmaya çalıştı. Hepimiz oturup onların münakaşalarını

⁸² Osman Nuri, a. g. e., s. 509-510.

dinledik. Nihayet Baş Mabeynci gelerek kocama, göndermiş olduğu kağıttan Sultan'ın memnun kaldığını, bugün çok meşgul bulunduklarını fakat İstanbul'dan ayrılmamızdan evvel bizi muhakkak ya çayda ya yemekte tekrar göreceklerini ve tarihin sonra tesbit edileceğini bildirdi. Hacı Ali Bey sonra şair'e dönerek Padişah'ın ona Boğaz'da bir ev bağışladığını söyledi. Tekrar kocama dönüp Sultan'ın ona pek nadir verilen Liyakat Nişanını gönderdiğini bildirdi. Bu güzel küçük altın madalyonu Padişah bütün nişanlardan üstün tutarmış. Sonra öğrendik ki kocam Hünkâr'ın hizmetinde bulunmadan bu nişanı almış ilk Hristiyanmış. Nişanı takarken Sadık Bey'in yüzü memnuniyetten parlıyordu. Bu cidden çok büyük bir lütuf idi. Kenarları yeşil olan kırmızı bir kurdeleden sarkan bu nişanın üstünde Türkçe olarak "Liyakat, Sadakat ve Metanet gösterenlere tahsis edilmiştir" ibaresi yazılmıştı. Çıkarken, dışarısını bahşiş bekleyen hizmetkârlarla dolu bulduk. Bizim tercümandan münasip bir şey dağıtmasını istemiştik. Takriben 2 sterling dağıtmış....⁸³

"... Yıldız'a vardığımız zaman, selâmlık resmi henüz hitam bulmamıştı. Birkaç bin kişi, çünkü müstebit hükümdara hürmet göstermek için, saf halinde sıralanmış bekliyorlardı. (...) Yıldız Sarayı'nın kapısından girdiğimiz zaman, elliye yakın Müşir, Ferik ve Damat Paşaların mermer merdivenler üzerinde dizilmiş beklemekte olduğunu gördüm. Damat Hikmet Arif Paşa ile beni, içeride ayrı bir odaya aldılar. (...)

Bulduğum yer, vaktiyle Sultan Aziz tarafından inşa ettirilmiş olan Yıldız Kasrı (Büyük Mabeyn) idi. İnsanın zevkine ağır gelen yaldızlı mefruşat ile döşeliydi. Nadiren, san'at kıymeti olan bir iki eser göze çarpıyordu. Selâmlık resmi bitince, Sultan Hamid daireye geldi. (...)

Bir çeyrek saat kadar bekledikten sonra, Kurenadan Emin Bey, bulduğum odaya gelerek beni, Huzuru şahaneye davet etti. Emin Bey önde, ben arkada, bir sofadan ilerleyerek Hükümdarın bulunduğu odaya geldik. Holde, iki tarafı, Müşir, Ferik ve Liva rütbesinde yaverler sıralanmış duruyorlardı. Bunların arasından geçtikten sonra, kapısı açık bir odanın içinde, kül rengi bir askeri paltoya bürünmüş dimdik bir adamın durduğunu gördüm (2. Abdülhamid). (....) Nihayet gitmeme müsaade ettiği zaman

⁸³ Mrs Max Müller, a. g. e., s. 41-80.

kaltım, dışarı çıkarken odanın tam ortasında, altı bacaklı oniksten mamul bir masanın üzerinde Sultan Selim'in bir minyatür resmi gözüme ilişti....⁸⁴.

Sultan Hamid Yıldız'a taşındığı vakit; memleketin münevver zümresini de, yakınım-
da görmek isterim. Şair Namık Kemal Bey, Ziya Bey, Ahmed Mithat Efendi, sık sık
buraya gelsinler. Kendilerine bir salon veriniz. Orada toplansınlar. İlmî ve edebî
mübaheselerde bulunsunlar... Memnun olurum. İftihar ederim. Diye, emir vermişti.

Ve bu emir de, derhal tatbik edilmişti. Büyük mabeynin dairesinin alt katında bir
oda, bu zevata verilmiş; orada adeta küçük bir (encümeni dâniş) vücade getirilmişti.
O tarihte (Ziya Bey), maarif müsteşarı, Namık Kemal Bey de, Şürayı devlet azası idi...
Sultan Hamit, (Kanunu Esasî) lâyihasının tanzimi için bir komisyon teşkilini emretmiş;
Ziya Beyle Namık Kemal Bey, bu komisyona memur edilmişti⁸⁵.

Sultan Hamid devlet idaresini Bab-ı Ali'den alıp Yıldız Saray'ında topladıktan
sonra sadrazamlar dahil, bütün nazırlar ve üst kademedeki şahsiyetler muayyen saatlerde
sarayda bulunurlar ve padişaha izahat verirlerdi. Hünkârın bunları kabul ettiği Büyük
Mabeynin ikinci katındaki salonda padişahın önünde sedef bir masa vardı. Üzerinde
kalın bir defter bulunurdu. Bu defter, huzuruna girenlerden öğreneceği mevzulara ait
evvelinden hazırlanmış notlardı. Muhasip ve Kurena (Danışman) denilen ve herbirinin
belirli mevzu üzerinde ihtisası olduğu kabul edilen kişiler, ekseriyetle bu saatlerde vaz-
ifeli olan Nadir Ağa ile kabullerini arzedip huzura girerlerdi. Çok zamanlar ayakta
maruzatlarını tamamlarlar, emirlerini alırlar, çıkarlardı. Sarayda büyük bir nüfuzları
olan Mabeyn Başkatibi (Genel Sekreter) ile Ser Karin (Baş Danışman) lüzumlu gördük-
leri zaman Padişahın huzuruna girme hakkına sahiptiler⁸⁶.

Yıldız Sarayı'nın Harem Kapısından girilince, solundaki bina Yıldız Sarayı toplu-
luklarının en büyüğüdür. Zarif bir mimari tarza sahip olan bina asıl saray kısmının ilk
binasıdır. Sultan Abdülaziz tarafından 1866'da yaptırılmıştır. II. Sultan Hamid, 1877

⁸⁴ Ali Haydar Mithat, Hatıralarım, 1872-1946, İstanbul 1946, s. 194-196.

⁸⁵ Ziya Şakir, a. g. e., s. 38.

⁸⁶ Cemal Kutay, "Yıldız Sarayı'nda 11 Sene: Bahriyeli İbrahim Paşa'nın Hatıraları, " Son Havadis

yılında Yıldız'a yerleşince bir süre bu binada oturmuştur.

Binaya çift taraflı mermer merdivenlerle girilir. Binada altınla tezyin edilmiş kapılar, duvarlar, tavan, büyük çini sobalar, kristal avizeler bulunur. Yapı 3 katlıdır.

Büyük Mâbeyn'in alt salonu ile, üst katta ona tekabül eden salonu, II. Sultan Hamid'in resmi odasıydı. Alt katta, bu salon dışında kalan odalar Mâbeyn'e ait olup, üst katın en solunda bulunan ise, Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa'nın odasıydı.

Sefirler pavyonu veya sadece Yıldız da denilen Büyük Mâbeyn'de Cuma Selâmlıklarından sonra sefirler huzura kabul olunur, konuşma bittikten sonra da, yabancı dil bilen Paşa-zâdeler mükellef büfelerde sefirleri ağırlardı ⁸⁷.

Köşkün mimarisi, Balyan'ların neo-Osmanlı'dan önce uyguladıkları son mimari üslûptur. Mimarî düzen içinde son derece süslü ve ince oyulmuş ayrıntıları vardır. Dış yapısında ve duvarlarında "Roman mimarisi" adı verilen kemerli pencereler, İyonik tipi taş oymalı sütun taklitleri, alınlık ve frizler görülür. Baş tabanlar taş işçiliği ile süslenmiştir. Yapının iki katı, üstten binayı çevreleyen ve taçlandıran ağır, parmaklıklı ajurlu şebekelerden oluşan kornişin eşî bir silme ile birbirlerinden ayrılmışlardır. Kornişin eşî olan bir silme de zemini birinci kattan ayırır. Kornişin altında çepeçevre dolayan ve birinci ve ikinci kat pencerelerinin altında tekrarlanan gotik esintili friz "Çırağan Sarayı"nda cephede bulunan frizlerin aynıdır. Yivli plastrların üzerinde kompozit başlıkları, onların üzerinde konsollu ve dilimli arşitrav biçimde yatay atkılar görülür. Pencere kemer silmeleri ve kemerlerin oturdukları konsolların dışarı taşkın oluşları cepheye canlılık kazandıran önemli unsurlardır. Kat yükseklikleri arasında büyük bir fark yoktur. Girişin iki yanında cephenin bir bölümü dışarı taşırılmış kirişin önündeki girintiye iki kollu bir merdiven oturtulmuştur. Yan cephelerde orta bölüm dışarı taşırılarak duvar yüzeyi tekdüzelikten kurtarılmıştır. Köşkün her tarafına bütün köşelerin iki yanına korent tarzında duvar payeleri konulmuştur.

Planın esasî kesîgen iki eksen üzerine oturur. Uzun eksen önce havuzlu Divanhâne-

⁸⁷ Erdoğan Sevgin, "Yıldız Sarayı," H. T. M., C. 1, sayı 5, İstanbul 1966, s. 44.

den sonra sofadan daha sonra merdiven sofasından geçer. Kısa eksen orta sofayı enine kesmektedir. Bu simetriyi elde etmek için havuzlu sofa ile merdiven sofası aynı dengeye getirilmiştir. Orta sofanın iki eyvanı vardır. Havuzlu odanın iki kolu birer duvar ile ayrılarak üçe bölünmüştür. Sade bir biçimde yapılan orta havuzun 6 duvar sel-sebili süslü arabesk tarzında mermerden oyulmuş ve yaldızlanmıştır.

Köşkün tavan ve taban eteği süslemeleri, sekiler, seki ayrımlarını oluşturan ince çifte sütunlar ve üzerlerindeki Bursa kemerinden örnek alınarak yapılmış köşe dolguları, çift kollu, korkulukları kristal merdiven ve fıskiyeli barok havuz büyük bir özenin ürünüdür ⁸⁸.

Büyük Mâbeyn, birçok önemli törenlere sahne olmuş bir binadır. 1884 yılında, Avusturya-Macaristan Velihtı Arşidük Rudolf ve eşi, burada ağırlandılar, şereflerine bu binanın geniş salonlarında muhteşem bir kabul resmi düzenlenmiştir. 1889 yılında İstanbul'u ziyaret eden Alman İmparatoru II. Wilhelm de burada ağırlandı ⁸⁹.

Büyük Mâbeyn Sultan Reşat zamanında eskiden olduğu gibi mâbeyn olarak kullanılmıştır.

"... Hamidiye Cami'ni karşısında kâin olan ve Büyük Mâbeyn namıyla anılan bina, cesim ve mükellef bir binadır. Binanın yukarı katı metruk, müteaffin, içine girilince yürekleri kasvet basan bir acaip halde idi. Buna sebep alt katın orta kısmını tahta bölmelerle kahve ocaklarını ve odacıların barınmalarına tahsis olunmuş barakalar nev'inden inşaata boğulmuş olmasıydı. Her şeyden evvel bunlar kaldırıldı, havaya ziyaya geniş bir cevelangah verildi. Eski mâbeyncilere mahsus alçak pencereci, havasız ziyasız odalar tefrit edildi; velhâsıl buraları binanın o kısmını evvelce görmüş olanları şaşırtacak temiz bir hale getirildi.

Orta katta Hünkâr'a, erkâna, yaverâna, katiplere odalar hazır; koltuk kapısından girilince sol taraftaki dairelerde münasip olanlar için yerler tefrik edildi, telgraf ve telefon merkezi buraya yerleştirildi. Mâbeynin umumi sofrası için de gene burada bir

⁸⁸ Pars Tuğlacı, Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İstanbul, 1981, s. 294.

⁸⁹ Erdoğan Sevgin, "Yıldız Sarayı," s. 44.

mahalli mahsus ayrıldı. Nöbette kalacaklar için yatak odaları ishar olundu ⁹⁰.”

3. 1. 3 Çit Kasrı

“... Hacı Mahmut Efendi Zât-ı şahâne'nin beni kabul buyuracağını tebliğ etti. İkimiz birlikte hafif yokuşlu bir yoldan çıkarak tek katlı bir daireye girdik. Burası Çit Köşkü idi. Birbirine geçme birçok salonlardan müteşekkil olan bu dairenin kapısı önünde ve medhalinde yaverlerden, tüfekçilerden ve harem ağalarından bir kalabalık vardı. (...)

Hacı Mahmud Efendi ile birlikte bu kalabalığın içinde durmayarak geçtik. Tam karşımıza gelen salonun kapısı açıldı. Girdim, Sultan Hamid salonun ortasında ve ayakta duruyordu. Sivil bir elbise giyinmişti... ⁹¹”

“... Büyük Mâbeynin karşısında Saray duvarlarının içinde, Çitli Köşk vardı. Bu uzun tek katlı bir binadır. İçinde sıra sıra geniş salonlar bulunur. Bu salonların çoğu, Japon sanat eserleriyle (herhalde Mikado'nun armağanları) ve gene büyük olasılıkla Alman harita yayıncılarının sunmuş olacağı, Türkiyenin çeşitli kesimlerinin kabartma haritalarından, çok geniş ve nefis bir derleme ile süslü bulunuyordu. Bu bina, çalışma yeri olarak kullanılıyordu. Duvardaki gizli bir kapıyla, arkada bulunan ve Çitli Köşk ile dik açı yapan Büyük Harem binası ile bağlantısı vardı⁹²”

“... O sabah Sefaretin muşu ile Dolmabahçe rıhtımına gittik. Ve oradan da araba ile Yıldız Sarayı'na çıktık. Sadık Bey'i Sefaret köşkünün önünde bizi bekler bulduk. Beraberce kapıdan girerek, daha önce Hacı Ali ve Celâleddin-i Efgâni'yi görmüş olduğumuz köşkün önünden geçtik ve tek katlı uzun bir binaya geldik. Binanın sarmaşık- larla örtülmüş duvarları, daha önceki ziyaretimizde geçmiş olduğumuz Harem Dairesinin kapısıyla aynı seviyede bulunuyordu. Cam kapılar, önlerinde hiç bir merdiven bulunmadan doğrudan doğruya bulunduğumuz bahçeye açılıyordu. Etrafta hiç kimse yoktu. Sadık bizi soldaki bir odaya götürerek, yanımızdan ayrıldı. Oğlumuzun

⁹⁰ Halit Ziya Uşaklıgil, Saray ve Ötesi, İstanbul, 1981, s. 24-25.

⁹¹ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 3.

⁹² Francis Mc Culagh, a. g. e., s. 3.

bilhassa bizimle gelmesi emredilmişti. Yerde son derece kıymetli bir halı vardı. Perdeler sırma işlemeli, mor renkte ipliklerden yapılmıştı. Odada birkaç tane dolap, küçük masalar ve diğer nefis oyma işi kaplama eşyalar bulunuyordu. Bir müddet burada bekledik. Biraz sonra ezan sesi duyuldu. Fakat ezan sesi minareden gelmiyordu, müezzin bahçede öğle ezanı okuyordu. Mesafe ile yumuşamamış bu tiz sesin tesiri her zamankinden daha ziyade sihirli idi.

Nihayet Sadık Bey görüldü. Padişah'ın kendisini iyi hissetmediğini, ve bundan dolayı bizimle birlikte yemekte bulunamayacağından üzgün olduğunu bildirdi. O sırada bir iç odanın kapıları açıldı. Son derece seçkin bir tarzda hazırlanmış dört kişilik bir masa görüldü. Masanın tam orta yerinde, içleri bugüne kadar gördüğümüz yemişlerin en âlâsıyla dolu üç tane kulplu ve ayaklı nefis işlemeli altın kâse duruyordu. Yemekler arasında balık, tavuk ve pilav da vardı ve şampanya içiliyordu, hem de en iyi cinsinden.

Yemekten sonra Padişah'ın bizi kabul edeceği bildirildi. Sadık Bey'in arkasından tekrar hole geçtik. Sadık burada kaldı. Yemek yediğimiz odanın karşı tarafına isabet eden bir kapıdan Büyük Teşrifat Nâzırı Münir Paşa görüldü. Bizi bir bekleme odasına geçirdi, girdiğimiz odada kendimizi Padişah'ın huzurunda bulduk. Zat-ı Şâhâneleri ayakta duruyorlardı. İlerleyerek önlerinde eğildiğimiz zaman her birimize ayrı ayrı elini uzattı. Beni bir divana götürüp sağ tarafına oturttu. Kocam, oğlum ve Münir Paşa karşımızda iskemlelerde oturuyorlardı.

Padişah, bize gitme müsaadesi vermek için ayağa kalktığı zaman, memleketinde kaldığımız günlerin bir hatırasını beraber götürmemizi arzuladıklarından, yan odada bir şeyler bulacağımızı söylediler. (...)

Padişah oda kapısına kadar bizimle beraber geldi. Fakat bu sefer bana kolunu takdim etmemişti. Tekrar şükranlarımızı ve sonsuz hürmetlerimizi sunduktan sonra Münir Paşa ile birlikte antişambırı geçtik ve geldiğimizde Sadık Beyin bizi ilk götürdüğü odaya girdik. Burada Münir Paşa büyük bir kumaş çanta açarak içinden beyaz kâğıtlara sarılı üç paket çıkardı ve her birimize bir paket uzattı.

Kocamın hediyesi bir altın sigara tabakası idi. Üstünde padişahın monogramı

pırlanta ile işlenmişti. Etrafını ajurlu bir şekilde süsleyen daha büyük taşlar vardı.

Benim hediyem ise başa takmak için hazırlanmış son derece zevkli pırlanta bir file idi. Üstünde vücut kısmı pırlanta, kuyruğu ise yakut ve safir ile işlenmiş güzel bir kuş bulunuyordu. Arzu edildiğinde bir broş şeklinde de kullanılabilen bu zarif iğne filenin üzerine de vidalanarak hepsi beraber son derece şık bir takım vücuda getiriyordu. Oğluma kırmızı altından yapılma küçük bir sigara tabakası verilmişti. Bunun da üstünde pırlanta ile işlenmiş padişahın monogramı bulunuyordu. (...)

Münir Paşa bizzat kendisi bizi kapıya kadar geçirdi. Etrafta hiç kimse yoktu. Ve Yıldız Sarayı'ndan ayrılırken içinde yaşayan bu hükümdâra karşı kalbimizde sevgi ve acıma hislerinin karışımı bir nevi duygu bulunuyordu. (...)

Çocuklara karşı beslediği büyük sevgi herkesin malumudur. İstanbul'da iken duymuştuk. Sarayda bir oda dolusu Paris'ten getirilmiş en güzel ve değerli çocuk oyuncakları varmış. Harem Dairesini ziyarete gelen bir annenin çocuğunu da beraberinde getirdiğini Padişah duyar duymaz, derhal bu oyuncaklardan hediye edilirmiş...⁹³

"... Çit Kasrı, mevlut okuma salonu olarak kullanıldığı gibi ramazan ayında "Huzur Ders"leri burada yapılırdı.

Yıldız Sarayı'nın senelik merasiminden biri de huzur-u hümayun dersleri idi. Her sene ramazan zarfında mukarrir efendiler huzur-u şahanede ders takrir ederlerdi. Her mukarririn yanında birkaç muhatap bulunurdu. Huzur dersleri Çit Köşkünde kıraat olunurdu. Mukarrir ve muhatap efendiler kendilerine mahsus mevkide ve minderler üzerinde oturlardı.

Önlerinde kitap koymak için rahleler bulunurdu. Sultan Hamid ders devam ettiği müddet zarfında yüksekçe bir mevkide ve diz çökme vaziyetinde oturur, Mâbeyn Müşiri Baş Mâbeynci, Baş Kâtip, İkinci Mâbeynci, İkinci Kâtip, Kitapçıbaşı, Seryaver gibi mâbeyn erkânı huzur-u hümayunda ve diğer mâbeynci beylerle bendegân salona muttasıl odada kezâlik minderler üzerinde ahzi mevki ederlerdi. Bazen ulemadan, vükelâ-

⁹³ Mrs. Max Müller, a. g. e., s. 159-163.

dan, müşirândan ve damat paşalardan davet olunanlar da bulunurdu.

Huzur dersleri iki saat kadar sürerdi. Derste iptida mukarrir efendi başlayarak herhangi bir ayeti tefsir eder, bunun üzerine muhatap efendiler sual sorarlar, o cevap verir, ders bir münazara şeklini alırdı. İşittiğime göre bir zamanlar huzurun bahse karışarak sual irat etmelerine de cevaz var imiş. Hattâ Hayrettin Paşa ile mukarrir arasında epeyce mubahaseler cereyan etmiş imiş. Mukarrirler içinde Tikveşli Ahmet Efendi ve ders vekili Asım Efendi gibi mesleklerinde ihtisas sahibi zevat var idi.

Dersin hitamı üzerine Hünkâr tarafından verilen işaretle mukarrir efendinin bir duasını müteakip Sultan Hamid ayağa kalkar ve hazıran Hünkâr'ı selâmlıyarak dışarı çıkardı. Huzur dersleri haftada iki gün itibariyle bir ramazan ayında 8 gün idi ⁹⁴.

Sultan Hamid, bu küçük daireyi severdi. Çok zamanlar, burada da evrak tetkik eder ve yemeklerini de burada yerdi ⁹⁵.

Yıldız'ın asıl saray kısmının 1. Avlusundaki en önemli binalardan biri de Çit Kasrı'dır. Büyük Mâbeyn'in sol tarafına düşen bu köşk, Sultan Abdülaziz tarafından yaptırılmıştır. Çit Kasrı, II. Abdülhamid'in Büyük Mabeyn Dairesi dışında bazı sefirleri kabul ettiği, onlarla devlet meselelerini konuştuğu bir yerdi. Cuma Selâmlığından sonra Sefirler bazen burada da huzura kabul olunurdu.

Çit Kasrı İç harem kapısından girmeden, bu kapıya doğru uzanan tek kat kâgir, üstü duralit kaplı ve pencereleri panjurlu, demir parmaklıklı, önünde çıkma ahşap antresi bulunan bina olup, binanın üzeri saçtı, ve önündeki antre de demir çerçeveli yanları ve üstü camekândı.

Binanın duvarları desenli ipek Hereke halılarıyla kaplıydı. Tavanları ahşap oymalı, geometrik şekillerle süslü ve rengarenk çiçekli altın yaldızlıdır. Her odanın tavan tezyinatı ve süsler başka başkadır. İçlerinde eskiden şömineler, değerli çini sobalar vardı ve binanın önündeki giriş demir camekânlıydı.

⁹⁴ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 177-178.

⁹⁵ Ziya Şakir, a. g. e., s. 370.

Padişahı ziyarete gelen konuklar bu binanın alt katında yalnız bir hol ve bir odadan oluşan, Saray Muhafızı Tahir Paşa'nın dairesine girerler. Tahir Paşa tarafından sorguya çekildikten sonra üst kata bir merdivenle çıkıp kasırda bulunan iç içe odalara geliş sıralarına göre alınırlardı. Burdan sırası gelenler Çit Kasrındaki büyük salona veya Küçük Mâbeyne Padişahla görüşmek üzere geçerlerdi.

Önemli devlet işlerini görüşmek üzere devlet erkânı 2x6 metre boyutlarında olan altın yıldız işlemeli iki büyük masa çevresinde toplanırlardı. Padişah da bu toplantılara nezaret ederdi.

Ön kapıdan, camekânlı antreden içeriye girilince büyük bir antreye geçilir, bu antrenin solunda iç içe beş oda, sağında da bir oda ve bu odadan da geçilince Çit Kasrının büyük ve muhteşem salonuna girilir. Bu salonun duvarları vişne çürüğü atlas üzerine muntazam bir şekilde işlenmiş küçük beyaz beş köşeli yıldızlarla süslü kumaşla kaplıydı. Yerler ise tamamen tek parça ipek halılarla döşeliydi. Pencereilerin kornişleri ve perdeleri de aynı renk ve daha ağı bir kumaştan yapılmıştı. Tavanındaki oymalar ve işlemler Osmanlı sanatının inceliğini yansıtmaktadır. Altın yıldızlarla işlenmiş olan tavan bu gün dahi aynı güzelliğini korumaktadır. Çit Kasrındaki zarif ve değerli şöminelere sarayın diğer köşelerinde de rastlanmaktadır. Çit Kasrına açılan üçüncü ve gizli kapı da bu salondadır. Çit Kasrı odaları ve büyük salon bu salondaki kapı ile harem bölümüne bağlanmıştır. Önemli devlet işleri görüşüleceği zaman askeri ve mülki devlet erkânı bu salonda toplanırdı. Onların konuşmalarını II. Abdülhamid bu kapıdan gelir veya gizlice kapı içinden konuşmaları takip ederdi.

Bu salonda büyük iki altın yıldızlı masa ve etrafında da işlemeli, altın yıldızlı sandalyeler ve koltuklar bulunurdu ⁹⁶.

Çit Kasrı; II. Abdülhamid tahttan indirildikten sonra, Sultan Reşad ve Vahdettin zamanında da sefir kabulleri, vükela toplantıları ve bazı mâbeyncilerin gece kalmaları için kullanılmıştır.

⁹⁶ Erdoğan Sevgin, "Yıldız Sarayı" s. 44-45.

“... Başmâbeynci ve Baş katip için de sarayda gecekemeleri icabederse Çit Kasrının müntehasında iki yatak odası yapıldı. (...) Ertesi gün yeni Sadrazamın yeni heyet-i vükelâsı Çit Kasrının hemen girişine yakın, girilince sol tarafta bir odasında toplanılmıştı. (...) Büyük Mâbeynde verilen ziyafetten sonra Çit Kasrının önündeki sette ince saz alemleri tertip olunmuştur....⁹⁷”

3. 1. 4. Yaveran Dairesi

Yıldız Sarayına Valde Kapısından girildiği zaman, büyük mâbeyne giden yolun sağ tarafında bulunan uzunlamasına binadır. İki katlı, ahşap kaplamalı Art Nouveau akımının çizgilerini taşıyan binayı saray mimarı Raimondo D'aronco yapmıştır. Yapı bağımsız girişleri olan beş daireden oluşmaktadır ve ince ve uzun bir dikdörtgen plana ve kütleyle sahiptir. Binanın devamında ve harem iç kapısının yanında bulunan nöbetçi pavyonu da buranın dahilindedir (Res. 6).

Yapının bünyesinde Telgrafhane, Şifre Salonu gibi daireler bulunmaktaydı.

3. 1. 5. Yaverler Dairesi

Yıldız Sarayına çıkan yoluşun hemen solunda bulunan bina Abdülhamid devrinde küçük rütbeli yaverler ile Hünkâr Çavuşları ve Dragonların (seçme Suvari) ikamet ettikleri binadır. 1908 senesinde 390 tane saray yaveri bulunmaktaydı⁹⁸(Res. 4).

3. 1. 6. Hazine-i Evrak Dairesi

Muamelesi biten ve sarayda kalması icabeden kağıtlar, (evrak hazinesi) denilen taştan yapılmış demir kapılı, demir parmaklıklı, sağlam kilitli büyük bir odada muhafaza edilirdi. Yangın tehlikesinden masun kalması için, etrafı tamamıyla açık olan bu oda, Sultan Hamid'in 33 senelik saltanat hayatına ait bütün evrak ve vesaikin, hakikaten çok ciddi ve son derece muntazam bir hazinesi idi. Bu uzun ve derin düşünceli hükümdar, devletin en mühim siyasi hadisesinden, kendisine takdim edilen en basit ve sefil bir jurnal kağıdına kadar büyük bir dikkat ve ehemmiyetle bütün bunları burada hıfzettirmişti.

⁹⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, a. g. e., s. 25, 31, 51.

⁹⁸ Suat Kesili, "Yıldız Sarayı," T. T. O. K. Belleteni, 1982, sayı347, s. 32.

Meselâ, yirmi sene evvel, herhangi bir meseleye ait olursa olsun, el kadar bir kağıt parçasını arayıp bulmak, en nihayet on dakikalık bir işti⁹⁹.

3. 1. 7. Agavat Dairesi

Yıldız'da görevli olan Harem Ağalarının sayısı 120 kadardı. Bunlar Agavat Dairesi denilen sarayın birinci avlusunda ve Kılar-ı Hümayun Dairesinin karşısındaki binada ikamet ederlerdi ¹⁰⁰.

3. 1. 8. Muhasip Ağalar Dairesi

"... Yıldız Sarayında kurabilmek müsaadesini aldığım tıp kütüphanesini zenginleştirmek için var gücümle çalışıyordum. O günlerde geç vakitlerde bir gece, saraydan evime gelen bir çavuş acele gelmemi bildirdi, derhal hazırlandım. Şifre başkatibi Mehmet Kamil Bey yerinde değildi. Beni 2. Mâbeynci Salim Bey'in dairesine götürdüler. Telâşlı bir tavırla:

- Ağırca bir hasta var. Onu muayene ve tedavi etmeniz ferman-ı şahane icabıdır geliniz.

Merak içinde o güne kadar hiç geçmediğim, Dış Mâbeyn (Büyük Mâbeyn) dairesinin haricindeki, sol taraftan, elinde fener yol gösteren saray çavuşunu takiben yürüdük, duvarla ayrılmış bölüme geldiğimiz vakit, orta kısımda, önünde silahlı iki nöbetçinin beklediği taş kapıdan içeri girdik. Tek katlı, uzun, odalarının kapıları aynı sırada ahşap bir binanın önünde durduk. İçinden ışık gelen ve orta kısımlarına isabet eden birisinin önünde, alaca karanlık içinde bir saray çavuşu vardı. 2. Mâbeynci Salim Bey'i görünce geri çekildi, kapıyı açtı. "Buyurunuz" dedi.

Bir koridora girmiştik. Karşıdaki iki kapıdan ilkinin kapısı aralıktı. İçerde üst üste konulmuş ve adeta karyola kadar yükseltilmiş 3-4 döşekten meydana gelmiş yatakta yaşlı bir adam yatıyordu. (...) Oda, köşedeki yanan çini sobanın hararetiyle sıcaktı. Geçmiş olsun diyerek henüz kim olduğunu bilmediğim yaşlı zayıf adamı muayene ettim.

⁹⁹ Ziya Şakir, a. g. e., s. 361.

¹⁰⁰ Osman Nuri, a. g. e., s. 497.

Bir zatürre başlangıcı olabilirdi. Saray eczanesinde daima bir nöbetçi eczacı olduğunu biliyordum. (...) Vazifemin bittiğini Salim Bey'e söyledim. (...) 2. Mâbeyinci bana evime gidebileceğimi söyledi. (...)

Ertesi gün hastayı tekrar muayene etmem bildirildi, yine beraberce aynı yere geldik. Gündüz olduğu için burasının Padişah'ın daima emir ve irade edebileceği yakın muhasiplerine (danışmanlarına) ait müstakil bölüm olduğunu anladım. (...) Odama döndüğüm zaman Ömer Paşa makamındaydı. O hastanın kim olduğunu bana söyledi. Bu hafiye Lütfi Ağa idi... ¹⁰¹»

İbrahim Paşa'nın anılarında anlattığı Musahip Dairesi'nin yeri Yıldız Sarayının 1. Avlusunda Agavat ve Kılar-ı Hümayun Dairelerinin bulunduğu yerdir. Yıldız Sarayı ile ilgili çalışmalarda Musahip Ağalar Dairesi'nin Harem bölümünde yer aldığı söylene de kanunun yeniden gözden geçirilmesi gerekir.

3. 1. 9. İzzet Paşa Dairesi

“... Yirmi otuz adım gittikten sonra kumlu bir yokuşa saptık. Nihayet ahşab bir binanın merdivenlerini tırmanarak İzzet Paşa'nın huzuruna çıkarıldık.

Geniş bir oda... Yıldız Sarayı'nın en ehemmiyetli simalarından olan İzzet Paşa-ki Arab İzzet diye tanınmıştır. Ekseni etrafında dönen alafranga bir yazı iskemlesine bağdaş kurmuş, Kur'an okuyordu. Biz odaya girince istifini bozmayarak gözlüğünün üstünden yüzümüze baktı. Başıyla kısaca bir selam verdi, eliyle oturacak yer gösterdi. Okumağa devam etti. Biraz sonra Kur'an'ı bıraktı. (...)

Yanımıza geldi. İsmimizi, babamızın ismini, doğduğumuz memleketi, vazifemizi, maaşımızı sordu. (...)

İftar topu atıldı. Yemek odasına geçtik. İzzet Paşa birimizi sağına, birimizi soluna oturttu. (...)

Sofra kalabalıktı. İzzet Paşa mutassıl konuşuyor, herkese nezaketle muamele ediy-

¹⁰¹ C. Kutay, “Yıldız Sarayında, 11 Sene ...,”

ordu... 102”

İzzet Paşa'nın dairesi sarayın birinci avlusunda bulunurdu. Yapı, Büyük Mâbeyn'e giden geniş yol üzerinde solda tek katlı, ahşap bir binaydı. Sultan Reşad zamanında yıkılmıştır.

“... Sultan Hamid Mâbeyn dairesine çıkmamakta olduğundan ve o zaman Saray pek kalabalık bulunduğundan Mâbeynin önündeki meydanlığa ahşaptan kötü kötü daire-ler inşa ettirmişti. İzzet Paşa için yaptırmış olduğu daire Sultan Reşad'ın oturduğu odanın önünü kapamış olduğundan Yıldız'a nakilden sonra tamirat icra kılınacağı sırada bunun kaldırılması tasavvur olunuyordu. Baş Mâbeynci Halid Hurşid Bey ben şimdi gider müsaadesini alırım diye giderek ve dairenin yıktırılması suretinde müsaade istizan ederek alamadan avdet etti. Ertesu sene Tefik Bey Baş Mabeynci olmuştu. Tamirat ta devam ediyordu. Bir gün gidip müsaade-i seniyyeyi istihsal etti. Buna nasıl muvaffak olduğumu sorduğumda “Bunlara bir yeri yıktıralım denilirse müsaade etmezler; tamirat sırasında Daire-i hümâyununuzun karşısındaki binaları da tesviye ettirerek orasını tanzim edeceğiz diye müsaadesini aldım” dedi... 103.

3. 1. 10. Matbah-ı Âmire-Kılar-ı Hûmayun

Sarayda hergün birkaç bin kişinin yemeğini pişirip hazırlayan bir mutfak vardı¹⁰⁴.

Mutfak Hamidiye Cami karşısındaki sokaktan girilince sağ kolda ve yaverler dairesinin karşısında bulunurdu. Şehzadelerle Sarayın ileri gelen vazifelilerin yemekleri burada pişerdi. Bazı mâbeyn Erkânının ve Devlet adamlarının konaklarına da yemek bu mutfaktan giderdi. “... Said Paşa'nın evine sadrazamlıktan alındığı zamanlarda bile Matbah-ı hûmayun'dan tabla giderdi... 105”

Mutfakta 40 ahçı ve herbirinin yardımcısı ve birçok çıraklar vardı. Bu mutfaktan sabah akşam 600 tabla yemek çıkardı. Yemeklerin nefaseti, miktarı ve tertibi, ait olduk-

102 İ. Mayokan, a. g. e., s. 17-18.

103 Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İgittiklerim, Ankara, 1951, s. 269.

104 Tahsin Paşa, a. g. e., s. 15.

105 Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 43.

ları kimselerin makam ve mevkilerine göre ayrı ayrı idi. Sarayın mutfaklarında üçbin kişi için yemek hazırlanırdı. Hizmetçiler tarafından mutfaklardan köşklere taşınan tep-silerdeki kebapların ve pilavların iştah açıcı kokusu etrafa yayılırdı¹⁰⁶.

“... Öğle yemekleri odalarımıza tablalar halinde getiriliyordu. Yemekler çeşitli ve cidden çok nefistiler. Miktarlarında bir insanın yiyebileceğinden fazlaydı. Ekmekler hususiydi. Sarayın mutfak bölümündeki fırınlarda pişiriliyordu. Dilimlenmiş olarak geliyordu. Sultan Hamid ekmeklerin atılmasını istemez bu nedenle dilimlenmiş olarak verilir, kalan kısımların fakirlere dağıtılmasını arzularmış¹⁰⁷...”

“... Ben huzura giriyorum. Hünkâra haber veririm. Size yemek versinler” dedi, gitti. Bize öğlen yemeği yedirdiler. Bu bir yemek değil mükellef ziyafetti. Oturduğumuz odada kurulan sofrada neler yoktu. Üç türlü çorba, üç türlü et. Tavuk haşlamaları ve dolmaları. Börekler ve tatlılar. Bir sürü yaş ve kuru yemiş.

Bu aralık müsahiplerden bir haremağası koşarak odaya girdi: (Çabuk.. Efendimiz sizi bekliyor) dedi. Bizi aldı, iç saraya doğru götürdü. İkinci Sultan Abdülhamid bir setin üzerinde atları seyrediyor ve yanına doğru çektiler hayvanların alınlarındaki işareti tetkik ediyordu. Bizi görür görmez güldü ve eliyle işaret ederek yanına çağırdı¹⁰⁸.

Uşaklar, kapıcılar vesairenin yemekleri için Beşiktaş'ta diğer bir mutfak vardı. Bu üç mutfağa lüzumlu erzak, Saray Hazinesi tarafından münâkaşa usulü ile müteahhitlere ihale edilirdi. Mutfakların yıllık masrafları 4-5 yüz bin altın liraya mal olurdu. Buna, Ramazanda asker ve memurlara verilen iftarlar, Mâbeyn vazifelileri ile ileri gelenlerinin evlerine gönderilen yemeklerden başka, et, ekmek, pirinç vesaire... gibi aynen verilen tâyinât da ilave olunurdu. Saray mutfaklarının artıkları da ahçı ve tablakârlar tarafından ucuza satılır, Yıldız civarındaki evlerde oturan az gelirli halk yemeklerini hep bu suretle tedarik ederlerdi. Sanki birçok aileler Yıldız Sarayı mutfaklarına abone olmuşlardı; Yıldız Sarayının bir senelik umumi masrafları 7.000.000 altın lirayı geçirdi.

¹⁰⁶ Joan Haslip, Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamit, (Çev. Nusret Kuruoğlu), İstanbul 1961, s. 16.

¹⁰⁷ C. Kutay, “Yıldız Sarayında 11 Sene...,”

¹⁰⁸ Semih Mümtaz, Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler, İstanbul, 1948, s. 55.

Saray'da Kilercibaşı Hüseyin Bey'di. Ayrıca sarayda biri alafranga, diğeri alaturka yemek yapan iki ahçıbaşı vardı¹⁰⁹.

Ramazanlarda askerlere, askeri ve mülki mektep öğrencilerine, memurlara, fakirlere iftarlar bu mutfaktan verilirdi¹¹⁰.

"... Bu ahırların (Yıldız Parkı-Ahırlar) ötesinde üstleri damları etrafları açık birçok bina gördük. Bunlar Ramazan ayında, Padişah tarafından yemek verilen fukaraların barınması için yapılmış yerler imiş. Her gece binlerce kişi burada verilen yemeğe gelirmiş¹¹¹..."

Kiler-i Hümayûn kagir ve tek katlı bir binadır. kilerciler dairesi diye isimlendirilmiştir. Kilerci ve kilercibaşların oturduğu bu binada kıymetli sofrta takımları da muhafaza edilirdi¹¹².

"... Haremağası,

- Doktor Bey sizi, kilercibaşı Osman Bey'in dairsine götürceğim" dedi. Osman Bey'le, birbirinden mütevazi birçok bahçeden geçtikten sonra birden genişleyen sahanın ortasındaki tek kat binanın önüne geldik. Kapının önünde, üzerinde Saray Hizmetlilerine mahsus elbiseler olan iki kişi elleri göbekleri üzerinde duruyorlardı. Harem ağası ile birlikte camekânlı bölmeyi geçtikten sonra sağlı sollu iki geniş kapıdan sağdakini, birisinin geldiğini söylemeye lüzum görmeden açan harem ağası bana nezaketle yol verdi¹¹³..."

3. 1. 11 Hususî Mutfak-Hususî Kiler

Sarayda zatı şahanelerinin hususi mutfağı vardı. Hususi mutfakta büyük bir itina ile hazırlanan yemekler birinci ve ikinci kilerciler marifetiyle ve her günün yemekleri yazılı bir liste ile dairei hümayuna gönderilir, zatı şahanenin bu listeden intihap ettikleri,

¹⁰⁹ Osman Nuri, a. g. e., s. 519.

¹¹⁰ İsmet Bozdağ, a. g. e., s. 87.

¹¹¹ Mrs. Max Müller, a. g. e., s. 50.

¹¹² Suat Kesili, a. g. e., s. 22.

¹¹³ C. Kutay, "Yıldız Sarayı'nda 11 sene ...,"

haremağaları vasıtasıyla alınarak kadınlara verilir, bu suretle servis yapılırdı. Sultan Hamid bilhassa hafif yemekleri tercih eder ve her defasında az yerdi ¹¹⁴.

Hususi mutfak birinci avluda, Valde Kapısı'ndan girilince sağ taraftaki silah müzesinin yanında bulunurdu. Buranın kapısı sağlam ve pencereleri demir parmaklıklıydı. Yemekler kilercibaşının kontrolü altında burada pişirilir, sonra büyük tablaya yerleştirilir ve üzerine örtülen örtünün uçları biraraya bağlanarak kilercisi tarafından mühürlenirdi. Ekmek sepeti ile su sürahisinin ağızları da yine böyle mühürlü olarak götürülürdü. Abdül Hamid'in yemek tablası, mutbaktan dairesine kadar saygı gösterisi ile getirilip burada kilercibaşıya teslim edilirdi; o da Padişah'ın gözü önünde mühürleri sökerek yemekleri birer birer sofraya koyardı. Bazen şüphelendiği vakit yemeklerden evvelâ birer parça tatmasını kilercibaşıya emrederdi ¹¹⁵.

Kahve ve sigara tiryakisi olan Abdülhamid gayet az yemek yerdi. Sofrasında, kendisinden evvelki padişahların mükellef çeşitli yiyeceklerine mukabil, nadiren bir tabaktan fazla yemek bulunurdu. Yedikleri şeyler çok basit olmasına rağmen büyük bir dikkat ve itina ile hazırlanırdı. İçtiği süt, saraya ait bir çiftlikte gece ve gündüz sıkı bir kontrol altında bulundurulmuş ineklerden sağılır, açıcıları, demir kapılı ve pencereleri parmaklıklı hususi bir mutfakta çalışırdı. Yemekler padişahın hayatı ve sıhhati üzerinde muhafazlık vazifesi gören Başmabeynci sarayda en mühim bir mevkii işgal ederdi.

Günün muayyen saatlerinde Yıldız'a gelen ziyaretçiler, mutfaklardan Küçük Mabeyin köşküne taşınan Zat-ı Şahaneye mahsus yemek tepsilerini büyük bir merak ve tecessüsle seyrederdi. İlk önce altın sırmalı üniforma giymiş iki vazifeli, içinde yemek takımları bulunan üstü bir şal ile örtülü arabayı iterek geçerler, bunu siyah renkli bir kumaşla dikkatle örtülmüş ve mühürlenmiş büyük bir gümüş tepsi taşıyan uşak takip ederdi. Bundan sonra aynı şekilde muhafaza altına alınmış ve mühürlenmiş ekmek sepetini taşıyan ikinci bir uşak gelirdi. Nihayet kapalı şişe içinde Kağıthane suyu getiren uşak görünürdü ¹¹⁶.

¹¹⁴ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 15.

¹¹⁵ Osman Nuri, a. g. e., s. 482.

¹¹⁶ Joan Haslip, a. g. e., s. 169.

“... Kilercibaşı Osman Bey önde, İkinci Kilerci Hüseyin Efendi ile üçüncü ve dördüncü kilerciler arkada olmak üzere, sepetli çantalar içine koydukları sofrta takımlarını alırlar ve sırmalı cepkenli, büyük şalvarlı Tablakârbaşı da başına büyük bir tabla koymuş olduğu halde hep beraber Kiler-i Hümayun’dan çıkıp yemek odasının yanındaki taşlıg gelirlerdi. Burada tablayı açtırır kapanır bir masa üzerine koyup sofrayı hazır ederlerdi. İki musahip nöbetçi kapıda beklerdi. Piyatalar, yemek tabakları porselen olup etrafları kırmızı, beyaz altın yaldızlı ve markalı idi. Su takımları da kırmızı markalı idi. Beyaz markalıları da vardı. Bunlar Bakara mamûlatı idi. Annesi Trimüjgan Kadınefendi’den kalma altın tuzluk daima önünde konurdu. Onu sofrasında mutlak isterdi.

Çatal bıçak takımları altındı. Öğle yemekleri saray usulü üzeri saat 11’de, akşam yemekleri de 5’de (yani şimdiki saatle 17’de) yenirdi. Yemekleri bu saatlerde yemek ötedenberi sarayın adetidir.

Kilercibaşı, emektarlardan Sırrıcemal Kalfa’ya tablayı teslim eder, kendisi de yemek müddetince nöbet odasında beklerdi. Babam listedeki yemeklerden hangilerini seviyorsa onlar getirilirdi. Sırrıcemal Kalfa’nın maiyetinde Feleksû Kalfa dahi hizmet ederdi.

Yemekten sonra yine kilerciler gelip sofrayı toplarlardı. Kalan yemekleri nöbet odasındaki bendegân ve muhasipler yerdı ¹¹⁷....”

3. 1. 12. Silâhhane-Arabacılar-Arabalık

Valide Kapısından girince sağ tarafta uzunlamasına yan yana bulunan yapılar sırasıyla Silâhhane, Arabacılar Koğuşu ve Arabalık binalarıdır.

3. 1. 12. 1. Silâhhane

Silâhhane dışardan tek katlı görünse de içinde ahşap sütunlarla taşına bir asma kat oluşturulmuştur. Yapının üstü madalyonlar içerisinde gemi resimleri ve silah motifiyle süslenmiş bir tonozla örtülüdür. Yapının dışı sütunlar, korint başlıklar, korniş ve

¹¹⁷ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 26-27.

silmelerle hareketlendirilmiştir. Saray hizmetkârları için yemekhane olarak yaptırılan bina yığma tekniğiyle yapılmıştır. Bina silah deposu olarak kullanılmıştır. Silâhhane Abdülhamid tahttan indirildikten sonra eşya anbarı haline getirilmiştir. Saray dışında silâhhane denilen büyük bir daire vardı ki burası her neviden tüfeklerle, tabancalarla dolu idi. Bu silâhhane muhteviyatı ciheti askeriye teslim olunduktan sonra bu binayı mefruşat idaresi bir eşya anbarı haline koymuşlardı (Res. 7).

Abdülhamid'in bir silâhhanesi, bir kütüphanesi de vardı ki her ikisi de sarayın yüksek duvarı haricinde mebni idi, bunların birincisi Harbiye ikincisi de Me'arif Nezaretleri emrinde kaldı. Her ikisinde de pek kıymeti hâ'iz silah ve kitap bulunduğu mervi olan bu zengin mü'esseselerin ileride mukadderatı ne oldu, bilemiyorum ¹¹⁸.

3. 1. 12. 2. Arabacılar Koğuşu

Sarayın arabaları kullanan arabacıların ikamet ettiği binadır.

3. 1. 12. 3. Arabalık

Arabalık binası iki katlıdır. Binanın alt kısmı arabalık olarak kullanılırdı. Burada sarayın arabaları muhafaza edilirdi. Üst kat ise tüfekçiler koğuşu olarak kullanılırdı.

3. 1. 13. Saray Kütüphânesi

"... İki gün sonra Saray'da kocamın ve oğlumun davetli bulundukları bir yemek esnasında, kocam sultan'a Yıldız'da bize gösterilen şeylere karşı duyduğu ilgi ve hayranlığı ifade ederken Padişah ona: "Benim hususî kütüphanemi görmediniz, onu bilhassa görmenizi arzu ederdim" demiş. Biz Sadık Bey'e bundan bahsettik. Sadık Bey, Hünkârın bizimle meşgul olması ve kaldığımız müddetçe bize her yeri göstermesi için vazifelendirdiği nazık Saray Yaveri idi. İstanbul'da geçirdiğimiz birçok güzel günler hep onun ilgisi ve dostane tutumu neticesidir. Sadık Bey bunun üzerine hemen ertesi gün için bir gezi tertip etti.

Gene Yıldız kapısından içeri girdik. Fakat bu sefer Harem dairesi duvarlarının

¹¹⁸ H. Z. Uşaklıgil, a. g. e., s. 50-155.

dışında, hemen sağa döndük ve biraz sonra çok büyük tek odalı köşke vardık. Burası padişahın hususi kütüphanesi idi. Türkçeden başka bir lisan bilmeyen çok nazik, yaşlı kütüphane memuru vazifesiyle iftihar ediyor ve uhdesindeki bu kitaplara karşı büyük bir bağlılık duyuyordu. 7-8 tane çok zeki yardımcısı vardı. Hemen bir masa başına oturduk. Önümüze çok iyi hazırlanmış zengin büyük bir katalog, yanımızda ise de tercümanlık yapmaya hazır dostumuz Sadık Bey bulunuyordu. İhtiyar kütüphanecinin, kocamın görmek istediği herhangi bir kitabı bulmak için gösterdiği içten gayret cidden dokunaklı idi. Yardımcıları ona gayet bilinçli olarak yardım ediyorlardı. Bize evvela çok güzel resimlendirilmiş (minyatürler) ve ciltlenmiş nefis İran elyazmaları getirdiler. Ben, onlara, kocamın kütüphanede Hindistan'dan getirilmiş ne gibi kitaplar bulunduğunu görmek istediğini anlattığım zaman, ellerinde ne varsa hemen önümüze döktüler. Ama bunlar daha ziyade müziğe ait eserler idi. Şerh ve tefsirleriyle birlikte Kur'an'dan bazı nefis elyazmaları getirdikten etrafta dolaşıp mevcut eserleri umumi olarak bizzat tetkik etmemizi istediler. Kitaplıklar müteharrik raflarıyla en güzel yapım tarzı idi. Bir köşede Fransız, İngiliz ve Alman klasiklerinin çok güzel bir koleksiyonunu bulduk. Odanın orta kısmında ise, içlerinde ekserisi Sultan'a hediye olan muhteşem resimli ciltler bulunan cam muhafazalar duruyordu. Kocam, Sadık Bey'in yardımıyla yaşlı kütüphane memuru ile konuşurken, yardımcıları bana ve oğluma Osmanlı İmparatorluğunun dahilinde bulunan bazı nefis yerlerin ve İstanbul'daki bazı umumi binaların resimlerini gösterdi.

Hiç bir kimse bunlardan daha nazik ve bizimle daha ilgili olamazdı. Ziyaretimizi bizim için kıymetlendirme arzuları gayet açıktı. Padişah Hazretleri geleceğimizi bildirmişti. Kütüphane memurundan, Zat-ı Şâhânelerinin, kütüphane tanzimi ile bizzat meşgul olduklarını ve hemen her gün burayı ziyaret ettiklerini öğrendim. Sultan, kocamın kendisinden kabulünü rica ettiği kitaplarının, vâsıl oldukları zaman, müstesna bir yere yerleştirilmelerini emir buyurmuşlar. Buradan isteksiz bir şekilde ayrıldık. Muhterem kütüphaneci ve bütün yardımcıları Türk usulü nazik ve derin bir selamla ile bizi kapıda uğurladılar. Sağ elin göğüs üstünden başa kalkarken, vücudun yere eğilmesi şeklinde olan bu selam bir bağlılık alâmetidir. Esasen bizimle meşgul oldukları bu iki saat zarfında ne kadar nazik ve candan olduklarını göstermişlerdi ¹¹⁹...”

¹¹⁹ Mrs. Max Müller, a. g. e., s. 51-52.

Yıldız kütüphanelerinin en büyüğü, iç avlunun güney batısında, pencereleri demir parmaklıklı ve 60 ilâ 70 metre uzunluğunda tek katlı kagir bina idi. Bir (Başhafız-ı Kütüp) yani kitapçıbaşının idaresinde 30 kadar yardımcı memur ve hademeler de vazifeli idiler. Bu kitapların çoğu resimlidir; pek zarif bir sanat eseri şeklinde, renkli kadifeler veya atlaslarla ve marukenlerle ciltlenmiş olan kapları ayrıca ince bir zevkle süslendirilmişti (Res. 8).

Büyük kütüphanede, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak çeşitli dillerde basılmış eserler mevcuttu. Bu eserler arasında eski ve yeni el yazması birçok kitaplar da vardı. Yazarlarına telif hakkı verilerek satın alınan Manüskriler bastırılmaz, Yıldız Sarayı Kütüphanesinden başka hiçbir yerde bulunmazdı. Türkçe ve Arapça olarak yazılmış veya basılmış eserler, oldukça muntazam bir şekilde tasnif ve tertip edilerek numaralı kitaplıklarda dizili idiler. Padişahın kütüphanecileri Türkçe ve Arabça'dan başka yabancı dil bilmedikleri için, batı dillerinde basılan bu yayınların tasnifi, kütüphanecilik metodları bilmeyen mütercimlerin yardımı ile yapıldığından pek muntazam değildi ¹²⁰.

“... Bizler Etibba Dairesi denilen 2 katlı taş binada toplanmıştık. (...) Bana üst katta bir oda tahsis edilmişti. (...) Yan tarafta boş bir kitaplık vardı. (...) Şifre Başkâtibi Mehmet Kâmil Bey bir gün “Efendimiz Sarayda bir Tıp Kütüphanesi tesisini emrettiler, bu işe sizi memur ettiler” dedi. (...) Bonn Tıp Fakültesindeki muhteşem meslek kütüphanesinin minyatürünü çizdim. (...) Kısa zaman içinde aynıı yaptılar. Odam yukardan aşağıya kadar kitaplık olmuştu ¹²¹...”

Yıldız Sarayı'nda Büyük Saray Kütüphanesinin dışında birçok kütüphane mevcuttu. Küçük Mabeyn'in üst katındaki salonda bulunan kütüphane bunlardan biriydi.

3. 1. 13. 1. Cilthane

Yıldız Sarayı'nda, kütüphaneye girecek kitap ve dergiler ya da padişah'a takdim edilecek kitapları ciltleyecek özel bir cilthane bulunurdu ¹²².

¹²⁰ Osman Nuri, a. g. e., s. 486.

¹²¹ C. Kutay, “Yıldız Sarayı'nda 11 Sene...”

¹²² İsmet Bozdağ, a. g. e., s. 90.

3. 1. 13. 2. Rasathane

Yıldız Sarayı'nda ayrıca bir Rasathane mevcuttu. Rasathane binası Saray Kütüphanesi'nin sağ tarafında kütüphaneye bitişik iki katlı binaydı. Burada Rasat aletleri bulunurdu.

"... Saray'da Fransız Kambara Efendi dedikleri birisi vardı. Selâmlıktan önce rasad aletleri getirir, babamın Küçük Köşk denilen dairesinin önüne koyar, güneşten alınan ışıkla bu alet top gibi patlar, bütün saatler bu suretle ayarlanırdı¹²³.

3. 1. 14. Güvercinlik Köşkü-Saray Eczanesi-Kimyahane-i Hümayun

"... Beşiktaş'tan bir arabaya bindim ve "Yıldız Sarayı Eczanesi" dedim. (...) Eczane nerdedir bilmiyordum. (...) araba, iki tarafında süngülü birer askerin nöbet tuttuğu geniş kapının önünde durdu. Askerlerin birisi yanaştı ve elindeki feneri kaldırıp yüzüme tuttu. (...) sağdaki karakol binasına seslendi, içeriden bir asker koşarak geldi ve onunla beraber biraz ilerideki merdivenlere yürüdük. Merdivenleri çıktım. Dar bir sahanlığa girmiştim. Karşımda camlı bir kapı vardı. (...) Açtım içeri girdim, saha genişlemişti ve karşısı camlı bölmeyle ayrılmıştı. Bunun arkasında eczanenin laboratuvar bölümü olduğunu sonra öğrendim. (...) Başeczacı Bekir Bey'di. (...) Saray Eczanesinde daima nöbetçi bir eczacı vardı ¹²⁴..."

Yıldız'da ilâçlar Saraya mahsus özel bir eczahanede yapılırdı. İlk Eczacıbaşılar ekalliyetlerden olduğu halde, sonraları eczacıbaşılığa Bekir Bey ve muavinliğe de kardeşi Mustafa Bey tayin edilmiş; on iki eczacı ile birçok kalfa ve çırak verilmişti ¹²⁵.

Saray Eczanesinde ayrıca Nevruz bayramlarında "Nevruziye" ismi verilen macun hazırlanırdı.

"... Nevruz baharın ilk günü olduğundan, bir gün önceden eczane-i hümayunda hazırlanan ve nevrüz macunu denilen üzerine altın tozu dökülmüş kırmızı renkte

¹²³ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 62.

¹²⁴ C. Kutay, "Yıldız Sarayı'nda 11 sene...",

¹²⁵ Osman Nuri, a. g. e., s. 517.

nevruz şekeri hazırlanır, tüllerle bağlı güzel kaseler içinde hanedan azasına, vükelâya, mevki sahiplerine, bendegâna dağıtılırdı. Lezzeti pek güzeldi. Sabah erken aç karnına yenmesi şifalı imiş. Bunun için gümüş gümüş tepsilere konur, yanında da “S” harfi ile başlayan yedi türlü yiyecek: susam, süt, simit, su, sahlep, safran, sarmısak dizilir, getirilirdi ¹²⁶...”

Yıldız’da ikâmet edenler, memur olanlar saray tabipleri tarafından kendilerine verilen reçetelerisaray eczanesinde yaptırılırdı.

Abdülhamid zamanında kimyagerlik hayli ilerlemişti. Padişah bu bilime ayrı bir önem verirdi. Yıldız’da bir kimyahane kurdurmuştur. Yıldız’daki bazı hususi kimyagerler şunlardır; Bangowski, Serferus, Josef Zanni, Dr. Saint Gros Paşa, Bavyeralı kimyager Arnold ¹²⁷.

3. 1. 15. Hususi Eczane

“.... O zamandan sonra (Abdülhamid’i zehirleme teşebbüsü) Saray’da bir eczane yapılmış, Eczacıbaşı Bekir Efendi bu eczahanenin başında çalışmıştır. Saraya ait bütün ilâçlar orada hazırlanırdı.

Abdülhamid kendisi için bir eczane tesis ettirmişti. Burada Bekir Bey ile biraderi Mustafa sıra ile padişaha nane şekeri ve siperna, harem için ilaç yaparlardı ¹²⁸.

3. 1. 16. Etıbbâ-Doktorlar Dairesi

Yıldız Sarayı ilgili anı kitaplarında, sarayda doktorlara tahsis edilmiş bir daire bulunduğunu öğrenmekteyiz.

“... Bizler Etıbbâ Dairesi denilen 2 katlı taş binada toplanmıştık. (...) Ertesi sabah şifre başkâtibi Kamil Bey geldi. Yıldız Sarayını çevreleyen çeşitli binalardan 2 katlı, girişin sağına düşen ve Küçük Mabeyn’in bitimindeki kapıya götürdü. Üst katta

¹²⁶ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 45.

¹²⁷ Osman Nuri, a. g. e., s. 517-518.

¹²⁸ Aynı.

ortadaki geniş odaya girdik. Burada padişahın şehzadelîği zamanından doktoru Ömer Paşa oturuyordu. Odanın sağındaki oda bana tahsis edilmişti. Oda orta büyüklükte idi. Bir masa karşısında iki koltuk bulunuyordu. Pencereelerde ağır kadife perdeler vardı. Yer halı döşeli idi. Yan tarafta boş bir kitaplık vardı. (...)

Vazife göreceğim iki katlı binanın odalarında ayrı ayrı ihtisasta çok sayıda meslektaşın bulunduğunu öğrendim. (...) Fakat başhekim Mavroyani Paşa Büyük Mabeyn denilen ve üst iki katı padişah kabullerine ayrılmış binanın alt katındaki odasında oturuyordu.

Şifre Başkâtibi Mehmet Kâmil Bey bir gün efendimiz sarayda bir tıp kütüphanesi tesisini emrettiler, bu işe sizi memur ettiler” dedi. (...) Sarayda her türlü inşaatı başarabilecek kudret ve mükemmeliyette ustalar ve tesisler vardı. Muntazam ve ahenkli olması için Bonn Tıp Fakültesindeki muhteşem meslek kütüphanesinin minyatürünü çizdim ve Kamil Bey’e verdim. Kısa zaman içinde aynını yaptılar. Odam yukardan aşağıya kadar kitaplarla dolmuştu ¹²⁹...”

Doktor Mavroyani Paşa resmen Saray Hekimi olarak görünürdü. Ondan sonra, Yıldız Sarayı Başhekimleri olarak Doktor Müşir Arif Paşa, İsmet ve Emin, İlyas Paşalar en nüfuzlu ve gözde hekimler olmuştu. Bunlardan başka Sarayda, kulak-burun-boğz, göz, sinir hastalıkları mütehassısları; cerrah, ebe, diş hekimi olmak üzere 30 kadar hekim bulunuyordu.

İcabında konsültasyon için İstanbul’un tanınmış yerli ve yabancı doktorları da Yıldız’a davet olunurlardı. Abdülhamid masraflarını kendi vererek Heidelberg Üniversitesi tıp Profesörü Çerni’yi Saraya getirtmişti. Profesörün ölümünde, oğlu onun yerine geçmiştir. Bunlarla da kanaat etmiyen Abdülhamid, Viyana ve Berlin’den büyük masraflar karşılığında meşhur doktorları getirtmekte idi. Yıldız Sarayının sıhhiye heyeti arasında kırkçı, basurcu vesaire gibi bir takım, çekirdekten yetiştirmeler de vardı.

Yıldız Sarayı görevlileri kadrosunda bir Baş Baytar (Veteriner) de vardı ¹³⁰.

¹²⁹ C. Kutay, “Yıldız Sarayı’nda 11 Sene...,”

¹³⁰ Osman Nuri, a. g. e., s. 512-517.

3. 2. Yıldız Sarayı Haremi – 2. ve 3. Avluda Bulunan Saray Birimleri

3. 2. 1. Yıldız Sarayı Haremi

“... Saray hayatı; dış alemle irtibatı olmayan, büyük parklar ve rengarenk çiçeklerle süslü, havuzlu bahçeler içinde, irili ufaklı köşklere, bunların da içinde, müstakilen, yahut onun dairelerine dağılmış, umumiyetle saray kadınlarının, çocuklarının, babamızın şevkat ve muhabbet dolu kolları ve nazarları altında geçen bir yaşam tarzıdır. Kendine göre özel bir akışı vardı.

Bu güzel bahçelerin içinde annemle oturduğum, benim de ayrı bir dairem vardı. Kız kardeşlerimle okuduğum küçük bir mektebim vardı. Erkek kardeşleriminki ayrı idi, onlarınki, sarayın selamlık kısmında, bizimki ise, harem kısmında (Küçük Mabeyn) bulunuyordu ¹³¹...”

“... Biraz yürüdükten sonra yaldızlı gayet süslü bir kapının önüne geldik. Kapının önündeki kulübede paltomu çıkarmaklığımı söylediler. (...) Yaldızlı kapıdan girdik. Adeta peri masallarını andıran bir bahçeye dahil olduk. (Harem-i Humayûn) (...) manzara karşısında hayran kalmıştım. O soğuk kış günü içinde camekân içinde çiçekler açmıştı ¹³²...”

Yıldız'da her biri yüksek bir duvarla kuşatılmış üç avlu vardır ve bunlardan en içeride olanı nda Abdülhamid'in Sarayı, Harem Dairesi ya da Halife'ye gerçekten inanmış bir kişinin belki de vereceği ad ile, en kutsal kişinin yaşadığı bölüm (sanctum sanctorum) bulunmaktadır.

Harem'in tam karşısında, on metre kadar ötesinde, Sultan'ın her zaman oturduğu, yaşadığı Küçük Mabeyn ve bu ikisi arasında çakıl taşı döşeli bir yol bulunmaktaydı. Bu yolun, Harem yanında, pek güzel çiçeklerin yetiştirildiği, bakımlı, küçük bir bahçe vardı. Ana girişten Küçük Mabeyn'e giden yol, salt hizmetkârların ve askerlerin bulunduğu kısa bir geçitten geçip geniş bir duvar ile son buluyordu. Bu duvardan da uyduruk

¹³¹ Şadiye Osmanoğlu, a. g. e., s. 13.

¹³² Kutay, “Yıldız Sarayı'nda 11 Sene...”,.

mimarlığın bir zafer anıtı sayılabilecek bir taklit zafer tâkı ile, Sultan'ın özel dairelerine girildi ³.

Harem-i Humayûn'a Yıldız Sarayı'nın birinci avlusundan, büyük yaldızlı Harem İç kapısından girilir. Girişin sağ tarafında sırasıyla Küçük Mabeyn, Hususi Daire (yanmış), Hususi Daire (Vahdettin Köşkü), Kaskat Köşkü, Muhasip Ağalar Dairesi, Kadınefendiler, Hazine-dar Ustalar ve Cariyeler Dairesi yer alır. Girişin sol tarafında limonluk, Pavyon Köşkü, Yıldız Kasrı (Hünkâr Dairesi), Saray Tiyatrosu, Gedikli Cariyeler, Usta Kalfalar Daireleri bulunur. Ayrıca avlunun Şale Kasrı tarafında bir de Çiçek Serası bulunmaktaydı.

Padişah Yıldız'a nakl-i mekan edince haremın yerleştiği bölgeyi bir surla selâmlıktan ayırdı. Bu bölgenin kapsadığı alan Yıldız'ın selâmlık kısmından fazlaydı. Yıldız'ın genel durumu, zirveler altında vadiler, çeşitli gölgeli ağaçlarla hoş bir ağaçlıktı. Zirveler altındaki vadiler, soğuk rüzgâr esmesinden korunduğundan dolayı Yıldız kış aylarında çoğunlukla avlanılan bir yerdi. Sultan Hamid buraya yerleştikten sonra, ceylan vesair avlanacak hayvanatı da teller ile ayırttığı bölgelere salma suretiyle bıraktı bu suretle yarı tabii yarı sun-î olan bu av yerinde sarayın harem dairesinden çıkar avlanırdı. Padişah ilk zamanlar Yıldız Kasrı'nda ikamet etmiş daha sonra Daire-i Hususiye'yi yaptıırıp oraya çıkmıştır. Sonra harem nüfusu çoğaldığı için ona göre kâgir ve ahşap birçok saray inşa etmişlerdi. Sonradan Kadınefendiler, Şehzadeler bu ayrı saraylara çıkarılıp Sultan Hamid, hizmetkâran, gözde ve ikballerle bu sarayda ikamet ederdi.

Harem kapısı sabahları Padişah emri ile açılır ve yine irade ile içerden kilitlenirdi. Acele kağıt veya özel bir iş olduğunda dışarıdaki nöbetçi tüfekçilerin ihbarı ile kapı aralık edilip içerdeki bekçiler tarafından yine çevrilirdi. (Saray lisanında kapı kapanır ya da sed edilir denmez çevrilir denir.)

Hünkârın tek başına oturduğu saray diğer harem saraylarını kapamak suretiyle bu kapının cephesine tesadüf eder. Padişahın oturduğu sarayda harem ve selâmlık olarak dairelere bölünmüştü. Haremde Hazine-dar Ustalar, Katip Kalfalar, Nöbetçi Kalfalar,

³ Francis Mc Cullagh, a. g. e., s. 119.

tathirata memur cevâri (hizmetçi kızlar) ve onların acemileri, ikbal ve gözdeler bulunur ¹³⁴.

“... Evlerimizin temizliği, her gün sabahleyin, başlarında harem ağaları bulunan uşaklar marifetiyle yapılırdı. Yemeklerimiz muayyen saatlerde umumî mutbaktan tep-siler içinde dağıtılır ve harem ağalarının nezaretinde “tablâkâr” denilen kimselerin eliyle dairelerimize getirilirdi.

Yemeklerimizi annelerimizle birlikte yerdik, soframız, çok bol ve çeşitli olurdu. Büyük bir gümüş sini içinde parçalanmış kuzu, tavuk, çorba, börek, çeşitli mevsim sebzeleri, pilav, sütlü krema, ekşi takımı adı verilen daha küçük bir tepside, havyar, peynir, çeşitli meyvalar, öğle ve akşam, her gün soframızda bulunurdu ¹³⁵...”

“... Bu Dairelere taksim edilmiş sarayda diğer dairelere gidiş-geliş davete bağlıdır. Özellikle hünkârın oturduğu ve uyuduğu yere yanaşmaya kimsenin hakkı yoktu.

Davet olmadan, haremeleri, babamın huzuruna gidemezlerdi. Yalnız bizler, kızları serbest idik, arzu ettiğimiz vakit, babamızı görmeye gidebilirdik.

O anda huzurda hangi haremi varsa, biz de gider, onun yanına otururduk. Babam bizimle konuşur ve arada sırada selâmlığa da giderek işlerini görürdü.

Hazinedar Usta, anneleri ve babaları tarafından saraya getirilen kızları bizzat görür, ailelerinin asaletlerini ehemmiyetle tahkik ederdi. Beğendiklerini babama arzed-erdi. Haremde umumiyetle Çerkes soyundan olanlar ekseriyeti teşkil ederlerdi ¹³⁶...” Yalnız Hazinedar Ustalarla Nöbetçi Kalfalar lüzum üzerine her daireye girip çıkarlardı.

Haremdeki bazı dairelerde, kadınların odalarından çalgı sesleri kesilmezdi. Uyku ve yemek zamanları hariç olmak üzere, buna hiç kimse mümaneat etmezdi.

Saraylılar, sıklık büyük sofalarda toplanırlar, birçok oyunlar çıkarırlardı. Alafranga

¹³⁴ Ali Said, a. g. e., s. 10-11.

¹³⁵ Şadiye Osmanoglu, a. g. e., s. 21.

¹³⁶ Aynı, s. 47.

danslardan başlayarak birçok oyunlar oynarlardı. Bazan da bir köşeye mükemmel bir sahne kurarlardı, saray tiyatrosunda gördükleri oyunları taklide uğraşırlardı.

Yıldız tiyatrosunda, muktedir sanatkârlardan gördükleri operaları, operetleri, komedileri kendilerine göre küçültürler... haremağalarından tedarik ettikleri elbiseleri giyerler; böylece oyunlar verirlerdi. O tarihlerde pek hoş giden (Pantomima) oynamakta bilhassa çok maharet gösterirlerdi.

Kızlar bu oyunlara, sultanları, kadınları, hattâ bizzat Hünkârı bile davet ederlerdi. Saraylıların bu talepleri reddedilmezdi. Hünkâr, işi olmadığı zaman memnuniyetle bu oyunlara iştirak eder, hattâ bazan, -o bozuk düzen- oyun bitinceye kadar, oturup sonunu beklerdi.

Harem dairesinde, en hoş gidecek şey, konserlerdi. Bu konserleri, ekseriya sultanlar verirlerdi. Çalıştıkları sazlarda, iyi bir parça çaldıkları zaman, mutlaka bunu herkese dinletmek ve böylece alkış toplayarak kendilerini yüksek görmek isterlerdi. Sultanlara en iyi musiki bilen kızlar da refakat ederlerdi. Sultan Hamit, musikiyi çok sevdiği için bu konserleri hiç ihmal etmezdi. Şayet mabeyn dairesinde işi olursa, o iş bitinceye kadar konserin tehiri için haber gönderirdi.

Bilhassa (cülûs) ve (vilâdet) donanmalarında, harem dairesinde şenlikler yapılmak adetti. O gecenin şerefine eğlenceler tertip edilir; tahsil görmüş, aklı eren kızlar tarafından bilhassa hazırlanmış oyunlar verilirdi.

Sultan Hamid'in (yirmi beşinci cülûs) günü ve gecesi, Yıldız Sarayı'nın harem dairesi pek garip bir şekle girmişti. Burada, saraylılar tarafından, mükemmel umumi bir sergi vücuda getirilmişti.

Daha bir hafta evvel, saraylılar hazırlanmaya başlamışlardı. (Hünkâr Sofrası) nın iç tarafında, harem ağaları dairesine giden yolda, sıra ile sergiler açmışlardı. Ve bunları da renkli kâğıtlarla, bayraklarla, rengârenk cam ve kâğıt fenerlerle donatmışlardı.

Bu sergilerde, bakkaliye mağazalarında satılan şeylerden, kuyumcu dükkânlarında bulunması lâzım gelen kıymetli eşyalara kadar, her şey vardı.

Meselâ, serginin birine, çuvallarla sabunlar, tenekelerle yağlar, içleri erzak ve hububat dolu çuvallar, çeşit çeşit peynirler, kelle şekerleri yerleştirilmişti. Onun yanında, binbir çeşit kadın levazımatından bir manifaturacı sergisi vücuda getirilmişti. Üst tarafındaki sergi; top top kumaşlarla tıpkı Mahmutpaşadaki kumaşçı sergilerini andırıyordu. Onun üstünde, bir şekerçi sergisi bulunuyordu.

Fakat bunların en kıymetlisi, elmasların teşhir edildiği sergi idi. O gecenin şerefine; Sultanlar, kadın efendiler, ikballer, gözdeleler, hazinedarlar, eski kalfalar; bütün taşlarını, gerdanlıklarını, broşlarını, küpelerini, yüzüklerini bu sergiye göndermişlerdi.

Saraylılar, bunları o kadar maharetle yerleştirmişlerdi ki, cidden görülecek şeydi. Elektrik ampulleri altında pırlayan milyonlar kıymetindeki pırlantalar, elmaslar, renkli taşlar; dünya servetinin en görülecek bir bediası, hattâ bir mucize idi. Diyebilirim ki, hiçbir hükümdar sarayında, böyle bir servet yığınının bu şekilde teşhir edilmesi görülmuş bir şey değildi.

Serginin karşısında, biri alafranga diğeri alaturka saza mahsus olmak üzere, ipekli kumaşlardan birer yer yapılmıştı. Bunların etrafları da bayraklar, fenerler, padişaha mahsus dua levhaları ile donatılmıştı.

Ortalık kararıp da fenerler yanar yanmaz, şenlikler başlamıştı. Sarayın bütün halkı, bir anda burada toplanmıştı. Nöbet nöbet alafranga ve alaturka sazlar çalmaya başlamıştı.

Sultanlar ve kadın efendilerle diğer büyük kadınlar da sergiye gelmişlerdi. Elmaslardan mâda eşya üzerinde bir hayli alış veriş etmişlerdi. Bir aralık, Sultan Hamit de gelmiş; sergiyi gezmişti.

O akşam, hünkâr her serginin önünde durmuş, esnaf kıyafetine giren saraylılarla uzun uzun pazarlıklara girişmiş ve bir hayli alış veriş etmişti ¹³⁷.

¹³⁷ Ziya Şakir, a. g. e., s. 289-290.

3. 2. 2. İkinci Avluda Bulunan Saray Birimleri

3. 2. 2. 1 Yıldız Kasrı- Hünkâr Dairesi - Valide Sultan Köşkü - Hünkâr Sofrası

“... Almanya İmparatoru’nun 1889’daki ilk gelişini hiç hatırlamam. O zamanlar ben iki yaşındaydım. Benden üç yaş büyük olan hemşiremiz Naile Sultan, İmparatoriçeye buket takdim etmişti. İmparatoriçe’nin Harem-i Humayûn’u ziyareti sırasında Valide Sultan, babamın iki hemşiresi Seniha ve Mediha Sultanlar, İkinci Kadın Bîdar Kadınefendi, babamın Bîdar Kadınefendiden olan kızı Naime Sultan kendisiyle tanıştırmıştı.

1899’daki ikinci gelişinde ise en küçük hemşiremiz Refia Sultan buket takdim etmiş, Valde Sultan, Bîdar Kadınefendi, Seniha ve Mediha Sultanlar, Sultan Murad’ın kızları Hatice Fehime Sultanlar ve biz hemşireler Hünkâr Sofrası’ndaki büyük salonda İmparatoriçe ile görüşmüştük. Babamın kolunda, Şale Köşkü’nden gelen İmparatoriçe’ye sırmalı elbiseleriyle Haremağaları, Musahipler iki sıra durarak tâzim resmini ifa etmişlerdi. Alaturka giyinen Kâtibeler, Hazine Usta, salonun dış kapısında durmuşlar, bütün gümüş şamdanlar, fenerler, avizeler yakılmış, İmparatoriçe’ye mutantan bir kabul resmi yapılmıştı. Vâlîde Sultan’la, Sultanlar, İmparatoriçe’yi salonun kapısından karşılamışlar, tercümanlık Artin Paşa’nın kızı tarafından yapılmıştı. Takdim merasiminden sonra büyük kanapenin ortasına İmparatoriçe oturmuş, sağında Vâlîde Sultan, solunda babam yer almıştı. Bütün Sultanlar da sırayla oturmuşlardı.

Bu kabul töreninde Sultanlar beyaz alafranga elbiseler giyinmişler, nişanlarını takmışlardı. Ayrıca bütün Sultanların başlarında taçları da vardı. Vâlîde Sultan’la Hazine Usta’nın ve Kâtibe’lerin kıyafetleri İmparatoriçe’nin dikkatini celbetmiş, pek beğendiğini söylemişti. Hatta Kâtibe’lerden bazılarını huzuruna celbederek dikkatle muayene etmişti.

İmparatoriçe, Kahveci Kalfa’ların hotozlu, uzun etekli entarileriyle getirdikleri, büyük altın tepsi, incili örtü ve askı içinde tuttukları, mineli, pırlanta işlemeli zarflarla verdikleri kahveyi de hayretle görmüş, bu merasim de son derece hoşuna gitmişti. Gördüğü Kalfa’ların vazifeleri ve âdetler hakkında malûmat almıştı.

Vaktiyle Romanya Kraliçesi Karmen Silva İstanbul'a geldiği zaman babam kendisine kadınlardan müteşekkil alaturka saz takımı'nı göstermiş, Kraliçe de bunu İmparatoriçe'ye anlatmış. İmparatoriçe bu takımı kendisine de göstermelerini babamdan rica etti. Babam, "Kraliçe'nin gördüğü o saz şimdi kalmamıştır. Kızların hepsi Saray'dan çıkıp evlenmişler, yerlerine de başkası hazırlanmamıştır. Bu arzunuzu yerine getiremeyeceğimden dolayı teessüf ederim." diye cevap verdi.

Babam, hemşirelerinin hızlı ve kakkahalı konuşmak âdetini bildiğinden kendilerine evvelden tembih ve rica etmişse de hemşireler yine alışkanlıklarını göstermişler, babam da İmparatoriçe'ye, "Hemşirelerimin kusurunu affediniz. Biraz sinirlidirler." demeye mecbur olmuştu.

İmparatoriçe ile mülakat birbuçuk saat kadar sürdü. Yine geldiği gibi babamın kolunda Şâle Köşkü'ne gitti ¹³⁸..."

Kayzer'in camileri ziyaret ettiği sırada İmparatoriçe de refakatinde Kızlarağası ve Padişahın evli kızı Zekiye Sultan olduğu halde haremî humayûna resmi bir ziyaret yapıyordu. Haremdeki kabul tarzı pek başarılı olmadı. İmparatoriçe Augusta çok mahçup ve çekingen bir kadındı. Bu itibarla Padişahın üvey validesinin saraylılara mahsus çok teferruatlı ve mücevherlerle süslü kıyafeti ve etrafını çeviren birbirinden güzel ve genç kadınların aynı şekilde giyinmiş olmaları onun için çok ahenksiz ve sıkıcı bir manzara teşkil ediyordu. Türk âdetlerine tamamen yabancı olan genç İmparatoriçe, Padişah'ın üvey annesinin kendisine uzattığı mücevherlerle süslü küçük elini öpmeyi asla düşünmemişti. Sadece onu sıkmakla iktifa etmişti. Bu hareket orada hazır bulunan saraya mensup sultanları gücendirmişti.

Zekiye Sultan tercümanlık yaptığı bu ziyarette, on dört yaşındaki Naime Sultan, misafirler şerefine piyanoda Alman müziği çaldı.

İmparatoriçe haremde verilen onbeş kişilik bir ziyafette hazır bulundu. Milli dansları seyretti. Genç prensesin güçlükle tercüme ettiği gayet mültefit sözleri dinledi.

¹³⁸ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 51-52.

Haremden ayrılırken Padişah'ın en küçük kızları 3 ve 5 yaşındaki iki güzel çocuğun kendisine gayet merasimli şekilde takdim ettikleri kıymetli taşlardan yapılmış bir buketi aldı. Augusta bir defa daha kendi tabiriyle Binbir gece Masallarındaki hayal alemini yaşamış oluyordu ¹³⁹.

İstanbul'a gelen Hükümdarların yanında zevceleri de bulunursa, onları harem daire-sine davet etmek, yarı alaturka, yarı alafranga bir ziyafet vermek adetti.

Bu hükümdar zevceleri, daima sultanlar tarafından davet edilir, bazı kadınefendiler-le harem dairesinin belli başlı erkânı da bunlara refakat ederdi. Bu ziyafetlerde, Fren-klerin hoşlarına gidecek yemekler, turşular, tatlılar ikram edilirdi. Ve ziyafet masasının üstü de, alafrangadan ziyade alaturka tarzda süslenirdi.

Yemek esnasında, en seçme, en pişkin, en becerikli saraylılar hizmet ederlerdi. Ziyafetin devam ettiği süre zarfında, saraylılardan mürekkep alafranga saz takımı en güzel havaları çalarlardı.

Almanya İmparatorunun ikinci gelişinde, İmparatoriçeye harem dairesinde hususi bir ziyafet verilmişti. Bu ziyafet esnasında, harem orkestrasının çaldığı (Tuna Dalgaları) ismindeki vals, çok hoşuna gitmişti.

İmparatoriçe, resmi bir ziyafette bulunduğuna ehemmiyet bile vermeyerek:

- Çok güzel çaldılar. Çok muvaffak oldular. Acaba, alafranga başka bir şey biliy-orlar mı?

Diye, bir sual sorarak, adetâ orkestra takımını imtihana girişmişti.

Bu sözler, takımı idare eden kalfaya tercüme edildiği zaman o, hiç düşünmeden ve tereddüt etmeden:

- Ne emir buyururlar? Arzu buyurdıkları bir şey varsa çalalım... diye cevap vermişti.

İmparatoriçe hafif bir tebessümle, birkaç saniye düşündükten sonra, -aklımda kaldığına göre- kısaca:

¹³⁹ Joan Haslip, a. g. e., s. 221- 2.

- Bahar çiçekleri... demişti.

O anda, orkestrayı teşkil eden kızlar arasında, hafif, rüzgârı andıran bir fısıltı geçmiş... üç değnek darbesi işitilmiş... tatlı bir valsın dalga dalga yükselen âhengi, ziyafet salonunun yaldızlı tavanlarında aksetmişti.

Henüz pek yeni çıkmış olan bu valse işittiği zaman İmparatoriçe hissedilecek derecede şaşırılmıştı. Çünkü; sadece bir fanteziden ibaret telâkki edilen bu kızlar orkestrasının henüz dünyanın her tarafına yayılmamış olan bu havayı çalması, onda çok derin bir hayret uyandırmıştı.

İmparatoriçe, ziyafetten sonra Sultan Hamid'e ilk tesadüfünde:

- Şevketmeap... Genç kızlardan mürekkep orkestranızı dinledim. Hattâ onları küçük bir imtihandan bile geçirdim. Aldığım netice, mükemmel. Emin olunuz ki, bu şahane orkestranız, (Berlin) de dahi konserler verebilir... demişti.

Takdir Sultan Hamid'i son derece memnun etmişti. Çünkü, böyle vesilelerle harem dairesine giren yüksek ecnebi kadınlarının, harem halkı hakkında sarfettikleri takdir ve sitayişler, hünkârın çok hoşuna giderdi ¹⁴⁰.

Mrs. (Bn) Layard -veya Lady Layard- (Çünkü kocası Berlin anlaşmasından sonra asalet payesi kazanmıştı) sık sık harem-i humayûn'u ziyaret ederdi. Bu vesile ile sarayı yakından tanımış olan İngiliz Sefiresinin anlattığına göre, harem son derece kıymetli ve o nisbette de garip eşya ile tefriş edilmişti. Viyana ve Paris'ten getirtilmiş pelü' döşemelik koltuk ve kanape takımları, fevkalâde güzel işlemeli perdelerin ve nadide halıların yanında pek zevksiz bir şekilde yerleştirilmişti. Aynen muhafaza edilen bazı kıymetsiz eşya ve guguklu İsviçre saatleri, Çin İmparatorlarının hediye ettiği paha biçilmez porse-len vazolarla komşuluk ediyordu. Gümüş bir masa üzerindeki mücevherlerle süslü akik taşından yapılmış sigara tablaları yanında Padişah'ın son defa İngiltere'den aldığı fare kapanı vardı. Aynı ahenksizlik kadınların giyimlerinde de görülüyordu. Muhteşem eski saray elbiseleri ile geniş etekli bir rop giymiş ve zümrüt işlemeli kemer takmış olan

¹⁴⁰ Ziya Şakir, a. g. e., s. 291-293.

Valide Sultan gibi yaşlı kadınlar yanında, genç kadınların Avrupa modasına uygun yarı çıplak dekolte elbiseleri tam bir tezat teşkil ediyordu.

Görenlerin anlattıklarına göre, “muhteşem bir güzelliğin hâlâ kaybolmamış izlerini muhafaza eden sarışın bir kadın” olan Abdülhamid’in üvey annesi misafirlerini İmparatoriçe tavır ve edasıyla kabul ediyordu. Sarayın en güzel mücevherlerini taşıyan bu kadın, Padişah dahil, herkesten büyük bir hürmet görüyordu. Hattâ padişahın en başta gelen gözdesi olan müstesna bir Gürcü güzeli Cemile Sultan bile onun arkasında yürüyordu. Kendisinden daha yaşlı kadınlar dahil, o konuşurken susuyorlar, görüşmelere nâdiren iştirâk ediyorlardı¹⁴¹.

“... Beşiktaş geçmiş, Yıldız Bahçesine yaklaşmıştık. Cemile Sultan’ın arabasını uzaktan tanıyan üniformalı kapıcılar muazzam demir kapıyı açtılar. Kapının iki tarafında nöbetçi askerler duruyordu. Araba, selam veren adamların önünden geçip bahçeye girdi. İki tarafı zümrüt gibi ağaçlık yoldan yavaş yavaş yukarıya, saraya doğru çıkmaya başladık. Yollarda askerlere ve bazı saray mensuplarına rastlıyorduk.

Doğru, harem dairesine gittik. Başta Yıldız’ın hazinedar ustası olmak üzere bir sürü insan bizi bekliyordu.

– “Arslancığım, hoş geldiniz. Hâkipayinize yüz sürerim...” diyen haznedar usta yerlere kadar kapanarak büyük annemin eteğini öptüve hep beraber, Sultan Mecid’in ikinci karısı olan, Valde Sultanın dairesine geçtik. Sultan Mecit, ilk karısı öldükten sonra, çocukları Abdülhamid Efendi ile Cemile sultanı bu kadına teslim etmiş, Valde Sultan da bu iki çocuğa öz evlâtları gibi bakarak, onları yetiştirmiş büyütmüş.

Büyük annem bu yaşlı fakat hâlâ dinç kadına, çok hürmet ederdi. Fakat Cemile Sultan mevkii itibariyle Valde Sultan’dan büyük olduğu için, Valde Sultan büyük annemin yerden temenna etmesine veya etek öpmesine müsaade etmezdi. Odaya girdiğimiz zaman, büyük annem Valde Sultan’ın elini öptü. Halamla ben de yerden temenna etmek istedik fakat, kendisi bizleri tutarak yanaklarımızdan öptü.

¹⁴¹ Joan Haslip, a. g. e., s. 171.

Bu sırada hediyeler de Haznedar ustaya teslim edilmişti. Hediyelerin ikisi saatti. Bu saatlerin biri Sultan Mecit'in diğeri Sultan Hamid'in marşlarını çalmaktaydı.

Halamın hediyesi olan mürekkep hokkaları, altın bir tepsi içinde duruyordu. Hokkalar Kızkulesinin birer modeliydi. Altın ve gümüşten yapılmış, en ince teferruatına kadar Kızkulesine benzetilmişti. Üzerindeki fenerlerin biri kırmızı yakuttan, diğeri ise yeşil zümrüitten idi. Taşlar aşağı yukarı fındık büyüklüğündeydi. Hediyeler arasında Sultan Hamid'in en fazla hoşuna giden bu hokkalar olmuştu.

Haznedar usta hediyelerle beraber odadan çıkarar bizi yalnız bıraktı.

Bir müddet Valde Sultan'ın yanında oturduk. Nihayet Haznedar usta geldi ve Padişahın bizi kendi dairesinde beklediğini söyledi. Haznedar usta bu haberi getirdiği zaman kalbim, bütün bütün atmaya başladı, heyecanım son haddini bulmuştu.

Bir sürü koridorlardan, koca koca salonlardan geçtikten sonra kapalı bir kapının önüne geldik. Kapıda bir haremağası duruyordu.

Cemile Sultan önce, Ayşe Hanım Sultan arkada, ben de en geride odaya girdik.

Sultan Hamit, karşıda büyük yaldızlı bir koltuğun önünde, ayakta duruyordu. Sırtında siyah bir elbise, başında fesi vardı. Göğsünde koskocaman bir hanedan nişanı vardı.

Büyükannem doğru kardeşinin yanına gitti ve şöyle bir eğildi. Padişah, Cemile Sultan'ı hemen tutarak etek öpmesine mâni oldu ve iki kardeş kucaklaştılar.

Padişah koltuğuna yerleşmiş ve diğeri bir koltuğa da kardeşini oturtmuştu. Padişah iltifattan sonra;

- İstirahat ediniz, dedi.

Bu gidebilirsiniz demektir. Ayşe Hanım Sultanla yine yerden temenna ederek, arka arkaya odadan çıktık. Biz çıkarken haznedar usta da hediyeleri Padişah'a göstermek üzere odaya giriyordu.

Doğru Valde Sultan'ın dairesine geçtik. Padişah'ın göğsündeki hanedan nişanını çok beğenmiştim. Halamın göğsünde de hanedan nişanı vardı. Kendi kendime:

- Belki günün birinde bana da verirler, dememe kalmadan Haznedar Usta elinde bir kutu olduğu halde odaya girdi. Gülerek bana doğru yürüdü ve kutunun kapağını açtı. Kutuda pırl pırl parlayan ve diğerlerine nispeten ufak bir hanedan nişanı vardı. Haznedar Usta:

- Padişah Hazretleri bunu size gönderdi, dedi.

Valde Sultan:

- Getir onu bana, çocuğun boynuna ben takayım, dedi.

Haznedar Usta'dan kutuyu aldı ve içindeki nişanı çıkardı ve Haznedar Usta'ya bir kordelâ getirmesini söyledi. Kordelanın bir an evvel gelip, nişanın boynuma takılması için sabırsızlanıyordum. Nihayet kordelâ geldi ve nişana geçirildi. Valde Sultan'ın işareti üzerine yanına yaklaştım. Kordelâyı başımdan geçirip boynuma astıktan sonra iki yanağımdan öptü ve:

- Hayırlı olsun kızım, dedi.

O gün öğle yemeğini Yıldız'da Valde Sultan'ın dairesinde yedik. Öğleden sonra büyük annemle halam Erenköyüne gittiler. Ben de Saffet Ağa ile Kandilli'ye döndüm ¹⁴².

Yıldız Sarayı ilk ana binası 1842 yılında Abdülmecit tarafından Kasr-ı Dilküşa ismiyle inşa edilmiştir. Kasır Abdülmecit ve Abdülaziz zamanında harem dairesi olarak kullanılmıştır.

2. Abdülhamit Yıldız'a taşındığı zaman bu kasıra yerleşmiş ve 1877-1887 yılları arasında burada ikamet etmiştir.

Yıldız Kasrı; Hünkâr Dairesi, Valide Sultan Köşkü ve Hünkâr Safası gibi farklı isimlerle anılmaktadır.

Yıldız Kasrı iki kat olarak inşa edilmiştir. Kasra iki taraflı ikişer basamaklı mer-

¹⁴² Sâra Ertuğrul Karle, Geçmiş Zaman Olur ki; Prenses Mevhibe'nin Anıları, İstanbul, 1987.

divenlerle girilmekte ve kapıdan bir antreye dahil olunmaktadır.

Bu antrenin giriş kapısına mütenazır kapısı geçilince karşıya devrinin bütün hususiyetini muhafaza eden yuvarlak ve çift taraflı bir merdiven gelmekte, sağlı sollu odalar geçmektedir. Ayrıca merdivenin altından bir koridorla binanın arka taraf salonlarına gidilmektedir.

II. Abdülhamit Yıldız'a naklettikten sonra bu kasrın sağ tarafındaki içiçe iki odadan nihayetindekini yatak odası olarak kullanmış, bunun ilerisindeki köşe salonu halinde tanzim ettirmişti. Merdiven başının sol tarafında bir iki basamakla inilen yer de kahve ocağı haline sokulmuştu.

Üst katta Hünkâr'ın bazı kadınları ve çocukları oturuyorlardı. Bir müddet sonra II. Abdülhamit yatak odasını binanın arka tarafına, büyük salonun solundaki odaya naklettirmişti. Padişahın terkettiği yatak odası ile, yanındaki odalara haznedarları yerleştirmişti.

Yukardaki katta, antrenin üstüne rastlayan oda (Güllü Oda) ismiyle anılırdı. Bu odayla soldaki iki oda misafir odaları olarak ayrılmıştı. Sola rastlayan iki oda Abdülkadir Efendinin odalarıydı.

Bina üst katta güzel bir merdivenbaşı ve arka cepheye doğru büyük bir salonla, sağ tarafta dört odayı ihtiva etmekte, asıl salonlar ve odalar sol tarafta toplanmıştır.

Yıldız Kasrı II. Abdülhamit zamanında (Hünkâr Dairesi), (Hünkâr Sofası) isimleriyle anılırdı. Padişah bu kasrın arka cephesindeki sahaya yaptırdığı hususi dairesinden sonra burasını tamamen kadınlara terketmişti. Hünkâr kendi dairesi tarafından geçilen bir kapıyla Yıldız Kasrına girer, ekseriya aşağıdaki sofada oturup kahvaltı ederdi.

Kızlar bu sofanın yanındaki odalarda (Hünkâr Nöbeti) denilen nöbetlerini tutarlardı. kasrın üst kat odasında 1314 senesinde Abdürrahim Efendinin sünnet düğünü yapılmış, düğün günü yaldızlı büyük bir paravanla salon ikiye bölünmüş ve Harem takımı kafesin arkasında yer almışlardı. O gün ve gece bu salonda karagöz, hokkabaz

ve kukla oynatılmıştı.

V. Murad'ın evlendirmek üzere Çırağandan çıkarılan iki kızı da bu kasrın üst katında misafir edilmişlerdi. İki sultanın nikâh merasimleri için gene üst kat salonuna kafes konulmuş ve sultanlar kafes arkasına gelerek nikâh için vekaletlerini ve muvafakatlerini bildirmişlerdir ¹⁴³.

3. 2. 2. 2. Hususî Daire

Günümüzde mevcut olmayan Abdülhamid'in Hususi Dairesi farklı zamanlarda yapılan iki bölümden meydana gelmekteydi.

Birinci bölüm 1885-1886 yılında inşa edilen "Yeni Köşk".

İkinci bölüm ise 1894 yılında meydana gelen depremde sonra yapılan Ayşe Osmanoğlu'nun "Japon Usulü Küçük Köşk" diye adlandırdığı köşktür ¹⁴⁴. Abdülhamid özellikle hastalığından sonra bu Küçük Köşk'ü kullanmıştır.

3. 2. 2. 2. 1. Yeni Köşk

"... Babam, ben dünyaya gelmeden önce Yeni Köşk denilen daireyi yaptırmaya başlamıştır. Bu köşk hakikaten çok güzeldi. Çocukluğum ve ilk gençliğim burada geçmiştir. Hevesle ve özenle yaptırdığından Yıldız Sarayı'nın en güzel ve en havadar mevkiinde, fevkalâde nezaretli binalardan biriydi. Mimarı Vasilaki Efendi olup iç tezyinatını da Marangozhanenin en iyi sanatkarları yapmıştı.

Kapılar ve pencereler yekpare maundan idi. Bu köşk iki bölük olup bir tarafı anneme tahsis edilmişti. Duvarları zarif nakışlarla işlenmişti. Yemiş ve çiçek resimlerini meşhur ressam Şeker Ahmet Paşa yapmıştı. Annemin dairesindeki yedi pencereli salonun tavanına dört mevsimin resmini Mehmet Ali Paşa yapmıştı. İşleyen ameleye nezarete memur edilen, babamın eski bendegânından Müdür Ahmet Bey'di. Bu daire

¹⁴³ Haluk Şehsuvaroğlu, "İstanbul'un Meşhur Binaları; Yıldız Kasrı, Cumhuriyet Gazetesi, 5 Temmuz 1952.

¹⁴⁴ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 93.

yapıldığı müddetçe sabah ve akşam Kiler-i Humayun'dan ameleye yemek verilmiş ve gündeliklerinden fazla gümüş çil para dağıtılmıştır. Bu dairenin yaptırılmasının sebebi: Sultan Mecid zamanından kalma kâgir, Hünkâr Dairesi denilen binanın rutubetli olması, babamın sağlığına dokunması, aynı zamanda ailenin büyümesi, sarayda darlık hissedilmişti.

Babam annemi ve hazinedarlarını alıp bu köşke geçtikten sonra çok rahat edip memnun kalmıştır.

Bu daire yapılırken babam Hünkâr Dairesinden işçilerin çalışmalarını, Yeni Köşk'ün nasıl yapıldığını seyredermiş ¹⁴⁵ ...” (Res. 9-10).

Daire-i Hûmayun, sıhhatli ve istirahatete müsait olması için ağır bir surette döşenmişti. Çok kıymetli halılar, seccadelerle süslü idi. Mefrûsatın kıymet ve zerafetiyle uygun vazo, ayna, masa, etajerler dekorasyonu tamamlamıştı ¹⁴⁶.

3. 2. 2. 2. Japon Usulü Küçük Köşk

Babam büyük zelzeleden sonra Büyük Köşk'ün önünde üç odalı Japon Usulü küçük bir yapı yaptırdı ¹⁴⁷.

Hünkârın kocaman Yıldız Sarayı'nda ötedenberi işgal ettiği yalnız üç odadan ibaret dairesi vardı. Daima gecesi gündüzü burada geçirdi. Bu daire iki katlı olup yapıldı yapılabilecek ikinci katı hiç kullanılmamıştı.

Zeminden birbuçuk metre irtifaında olan alt katında bir methal ve üç odadan ibaret olan bu dairenin bir pencereli odasında kendi imal ettiği küçük bir yazıhane, ortada büyük bir masa mevcuttu. Mefrûsatı Hereke kumaşından yapılmış bir kanape, iki koltuk, bir de küçük sandalyeden ibaret olup ayna falan yoktu. Masasının üzerinde Avrupa'nın büyük şehirlerinde çıkan haftalık aylık resmi gazeteler, mecmualar bulunurdu.

¹⁴⁵ Aynı, s. 116.

¹⁴⁶ Ali Said, a. g. e., s. 21.

¹⁴⁷ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 93.

Hünkâr bunlara çok meraklı idi. Abone mucibince muntazam gelen mezkûr gazetele-ri daima takip ve tetkik eder ve bazan münderecatını mütercim Beylere tercüme et-tirirdi. Kaç defa kendisinden şu sözleri işittim:

“Her resim bir fikirdir. Bir resim yüz sahifelik bir yazı ile ifade olunamıyacak siyasi ve hissi manaları telkin eder. Onun için ben tahrirî münderecatlarından ziyade resimlerinden istifade ederim ¹⁴⁸.”

Yıldız Sarayı denilen, birçok muhtelif dairelerin arasında, Sultan Hamid'in bu hususi ikametgâhı, bir garabet teşkil ederdi. Çünkü bu bina, ortası büyük bir sa-lon olan, dört odalı, gayet âdi, gayet basit, hiçbir ziynet ve mimarî eseri göstermeyen küçük bir evden ibaretti.

Bu küçük bina, bir kattan ibaretti. Bomba, kundak vesaire gibi tehlikeli bir şey konulmasın diye, döşeme kısmı, kâmilten toprağa intibak etmişti.

Binanın yalnız temel kısmı, tuğladan olup, diğer kısımları kâmilten tahtadan inşa edilmişti. Binanın cephesi, gayet basit ve gösterişsizdi. O derece ki; bunu gören bir yabancı, bu küçük ve âdi binada, koca bir imparatorun ikamet ettiğini kat'iyen ihtimal veremezdi.

Bina, harem kapısından itibaren, tiyatroya ve harem dairesine giden çimento yolun seviyesinden bir metre kadar yüksekte idi. Bu yoldan ayrılan hafif meyilli ve sağlı sollu iki küçük yolun ortasındaki düzlüğü üzerinden üç ayak merdiven çıkılır. Buradaki kapıdan, binanın içine girilir.

İlk girilen yer, büyücek bir salondan ibaretti. Bu salonun sağ tarafında iki oda ile bir adet helâ vardı. Bu iki odadan yol üzerindeki oda, Sultan Hamid'in yatak odasıydı. Yanındaki odaya da esvap odası denilirdi. Sultan Hamid'in elbise ve iç çamaşırları bu odada bulunur, burada soyunup giyinirdi. Ondan sonra da, yatak odasına geçerdi.

Salonun sol tarafında da iki oda vardı. Bu odalarda, hünkâr kalfaları yatıp kalka-

¹⁴⁸ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 355-356.

rlardı.

Gene salondan methalin karşısında bir kapı vardı. Bu kapıdan da, binanın arkasındaki harem dairesine giden koridora gidilirdi ¹⁴⁹.

“... Sabah erkenden kalktım, bir arabaya binerek Yıldız gittim. Kapılar henüz açılmamıştı. (...) Mabeyni Humayûnun kapılarını açtırdım. (...) Cevat Bey avdet ederek, beni aldı ve o önden ben arkadan, iç kapıdan geçerek Sultan Hamid’in hususi dairesine geçtik. Padişahın oturduğu dairenin camlı kapısı, birinci büyük demir kapıya nisbetle çok dardı. Yani ancak bir adam geçebilecek derecedeydi. İçerisinde, sütunlarla süslenmiş, her tarafına aynalar konulmuş bir sofa vardı. İçeriye girer girmez, kapıya yakın bulunan küçük bir odaya alındım. Oturmam için arkasında Japon mamulatından büyük bir paravan bulunan bir koltuk gösterdiler. (...) Bir harem ağası gelerek beni huzur-u şahaneye davet etti. Beraberce ilk gördüğüm aynalı sofadan geçip , ilerleyerek kapının önüne geldiğimde, kendimi büyük bir salonda buldum...”

Bütün mefruşat 14. Louis stilindeydi. Bir köşede bir kanape, bir koltuk ve üstü halı ile örtülü bir masa vardı. Duvarın, buraya yakın olan kısmı da yeşil bir perde ile örtülmüştü. Salonun diğer bir tarafında da, dört kanatlı bir kapı vardı ki tahminime göre, bu kapı, beni daha evvel oturttukları paravanın arkasından tecessüs edildiğim odaya açılıyordu. 31 Mart’tan sonra Talât Bey’le Yıldız Sarayı’nı gezmeye gitmiştik. (...) Tam mülâkatın vukua geldiği salona girdik. Odada hiçbirşey değişmemişti. Herşey yerli yerindeydi. Yalnız, yeşil perde ile örtülü olan yer açılmıştı. Duvara Mithat Paşa’nın tabii büyüklükteki bir karikatürü asılmıştı. Jezvit papazı kıyafetinde, elinde bir kitap tutuyor ve üzerine Kanun-i Esasî yazıyordu. Etrafında en yakın taraftarları bulunduğu halde, Abdülhamid’in attığı tekme ile hepsi hudut haricine atılıyordu ¹⁵⁰...”

Biz gene evin, Sultanın oturduğu kesimine döndüğümüzde, Japon yelpaze ve paravanlarının çokluğuna şaşarız. Bunlar herhalde, ya yerel Japon malları satıcısından alınmış, ya da onun tarafından Mikado adına Padişah’a armağan verilmiş olmalı. Dış

¹⁴⁹ Ziya Şakir, a. g. e., s. 328.

¹⁵⁰ Ali Haydar Mithat, a. g. e., s. 212-213, 226.

kapıya yakın bir yerde, büyük bir fotoğraf makinası duruyordu. Gördüğüm tek tablo ise, bir öğrencinin elinden çıkmışa benzeyen, ancak Padişah'ın kendisi tarafından yapıldığı söylenen, pek garip bir yağlıboya idi. Resimde, Fransız papazı gibi giyinmiş birçok adam, bir kayıkta ayakta dikilmiş, çalgı çalıyor ve şarkı söylüyorlardı. Kayıkçı ise, bir sürü çıplak kadının dans etmekte olduğu kıyıya doğru bir altın kesesi uzatıyordu. Söylendiğine göre kayıktaki adamların yüzleriyle Mithat Paşa ve öteki reformcuların yüzleri arasında bir benzerlik bulunmuşmuş ve Sultan, meşrutiyetçiliğin peşinden hristiyanlığı, yozlaşmayı ve cinsel ahlaksızlığı getireceğini söylemek istemiş. Ne var ki böylesine iğrenç bir acemilik örneğinin Sultan'ın yattığı odanın yakınında bir yere asılması, akıl alır gibi değildir. Mutlaka bizzat onun fırçasından çıkmış olmalı ¹⁵¹.

Yıldız'ın esasen az çok bilinen dış dairelerini bırakarak iç tarafındaki mebaniyi görmek münasip idi ve buraya daire-i hususiye denen ve hünkârın hususi armağanını teşkil eden kısımdan girdik. Zeminle beraber küçükçe bir kapıdan alçacık bir daireye girmiş bulunduk. İlkönce bir girişte idik ki her tarafı büyük dolaplarla işgal edilmişti. Bize delâlet eden zât:

- Bakınız, dedi; bütün evrak ile dolu...

İlk şaşırmak ilk adımda başladı, diyordum. Daire-i Hususiye bu muydu? Bütün Abdülhamid siyasetinin mihveri şu basık tavanlı loş kösecikten ve onun, içi tıklım tıklım kâğıt desteleri ile dolu dolaplarından ibaret miydi?

Medhalden sonra hemen ilk karanlık odada bir divan gösterdiler: Bu Abdülhamid'in istirahat yeri idi. Belki de yatağı... Zaten Daire-i Hususiye'de en basit şekilde bile bir yatak odası görmedik. Daire-i Hususiye'ye mülâsık ve oldukça güzel bir bina olan iki katlı dairede de (Yeni Köşk) hemen hiç eşya kalmamıştı. Hal'i müte'akıb burada bulunan ve doğrudan doğruya Abdülhamid'in harîmi olan kadınlar kendilerine â'id eşyayı alıp çıkınca burası boş kalmıştı. Sonraları, Yıldız yeni Hünkâr'a verilince bu daire-i Hususiye'de yazı oadsı denilebilecek yerde cidden güzel bir yeni tarzda, ba'zan da pek kıymetdar müteferrik eşya vardı. Kalemlere varıncaya kadar tesbit ve terkım edilmiş

¹⁵¹ Francis Mc Cullagh, a. g. e., s. 202-203.

olan bu eşyayı şöyle bir kuş bakışı görerek padişahın hususî hamamını, bir kenarda içinde yumurta yenmiş sahaniyle bir tepsi, gene onun hususî eğlence yerini teşkil eden marangozhaneyi gördükten sonra küçük mabeyn namile anılan dâ'ireye geçtik ¹⁵². Bu küçük köşkün içinde II. Abdülhamit'in Esvap Odası, Yatak Odası ve II. Abdülhamit'in hususi işlerine bakan kişilerin beklediği Nöbet Odası bulunurdu.

3. 2. 2. 2. 1. Nöbet Odası

Yıldız Sarayının en dikkate şayan olan yeri, (Nöbet Odası) idi, Buraya, (Nöbet Mahalli) de derlerdi.

Saray halkının hepsi, buraya girmek, burada oturanların arasına karışabilmek için hasret çekerlerdi. Çünkü burası, Sultan Hamid'in en (hâs bendegân)ının merkezi idi. Hünkârın en çok emniyetini kazanmış olan bu adamlar sabahtan akşama; ve akşamdan sabaha kadar burada otururlar, efendilerinden emir beklerlerdi. (...)

Nöbet Odası Küçük Mabeyn'le Hususi Daire'nin arasında bilunan birkaç odadan meydana gelen bir dairenin (Japon Usulü Küçük Köşk) içinde bulunur.

Bu binanın camekânlı kapısından girerseniz, sağ taraftaki küçük oda, (hususî şifre katipleri) ne mahsustur, Bu odanın gene küçük bir salon vardı ki; tam Sultan Hamid'in yatak odasının arkasına isabet eder, dar ve uzunca bir koridorla Sultan Hamid'in yatak odasına merbuttur. Geceleri, mühim bir işten dolayı yatağından kalkmaya mecbur olan Sultan Hamid, bu salona geçer. Kendisine vuku bulan ehemmiyetli maruzatı burada dinler. İcabeden emirleri burada verir. Ondan sonra, tekrar yatak odasına avdet eder.

Bu salon ile şifre katiplerine mahsus odanın arasında camlı bir kapı vardır. İşte bu kapı nöbet mahallinin kapısıdır. Bu kapıdan içeri; hususi bendegândan, muhasiplerden, mabeyncilerden, başkâtip ile nöbetçi kâtiplerden başka kimse giremez. (...)

Camlı kapıdan içeriye girdiğiniz zaman karşınıza çıkan manzara şudur:

Duvarlarının dibinde; sıravâri âdi kanepeler, ortada küçük masalar, bunların etra-

¹⁵² H. Z. Uşaklıgil, a. g. e., s. 28, 150.

fında düz, basit, eski püskü sandalyeler. Kanepelerde ve sandalyelerde bağdaş kurmuş, uzunca oturmuş, ayağını ayağının üstüne atmış, bir bacağına altına lamış, renk renk sakallı, çeşit çeşit kıyafetli, ekserisinin fesleri kulaklarına geçmiş sivil ve askeri kıyafetli adamlar...

Bilhassa kanepelerin manzarası, pek sefilânedir. Kumaşları yırtılmış, şuralarından buralarından, kirli pamuklar fışkırmıştır. Gece gündüz oturmadan üzerlerine uzanıp yatılmadan yayları bozulmuş, her tarafı kamburlaşmıştır. (...)

Yerde, bazan günlerce süprölmeye yırtık ve eski bir halı vardır.

En göze çarpan şey, ortadaki âdi tahta masalardır. Bu masalar, pek kaba bir tarzda yapılmıştır. En süflî mahalle kahvelerindeki masaları andırır. Üzerlerinde, örtü yoktur. Tahtalar yağ içindedir. Çünkü bu masalarda, sabahtan akşama ve akşamdan sabaha kadar iskambil, tavla, domino, pastra, bezik oynandığı gibi; yemek de bunların üzerinde yenir.

Muhtelif binaların arasına sıkışmış, ve üç tarafı camekânla çevrilmiş olan bu odanın tavanı çinko ile kaplanmıştır. Yazın; buradaki hararet, tahammül fersa bir hale gelir. Havasızlıktan nefes almak mümkün değildir. Burada oturanlar, mütemadiyen buram buram terlerler.. âdeta, vakit vakit baygınlık geçirirler. Kışın da, -hiçbir vasıta ile, lâyıkile ısıtılmadığı için- tiril tiril titrerler. (...)

Burada: bol bol sigara, kahve , çay içilir. Sarayın en mühim şahsiyetlerinin merkezi olan bu garip oda bazan o kadar sigara dumanı ile dolar ki, âdeta nefes almak güçleşir.

Sol taraftaki köşede, beş metre murabbai bir yer camekânla ayrılmıştır. Burası, Sultan Hamid'in kahve ocağıdır. Hünkârın kahveleri burada kavrulur, burada değirmen- de çekilir, burada pişer. Fevkalâde kıymeti haiz olan kahve fincanları, ve tepsiler burada muhafaza edilir ¹⁵³.

"... Babam kahveyi çok severdi. Fakat yalnız Yemen kahvesi kullanırdı. Yemekler-

¹⁵³ Ziya Şakir, a. g. e., s. 250-252.

den sonra kahve içtiği gibi, arada da en az altı yedi defa içerdi. Kendi emekdarlarından, şehzadeliğindenberi kahvesini pişiren Halil Efendi, kahvecibaşı idi. Babamın mizacını öğrenmişti. Kahvesi ne koyu, ne de açık ve sade olarak pişirilirdi. Halil Efendi nöbet odasının yanındaki kahve ocağı denilen yerde oturur, emir beklerdi. Evine geç gider, sabahları erken gelirdi.

Kahvecibaşı beyaz eldiven giyer ve kahveyi öyle pişirirdi. Pişirdiği kahveyi harem kapısına kadar kendi getirir, zili çalar, nöbetçi hazinedarın eline teslim ederdi. Kahve tepsi, babamın annesi Tirimüjgân Kadın'ın yadigârı küçük altın bir tepsî olup üzerine gümüş bir cezve ve iki tane porselen beyaz fincan konurdu. Fincanlarda babamın markası vardı. Babam birinci fincanı içtikten sonra ikinciyi diğer fincanla içerdi. Kahveyi sigarayla birlikte ve ağır yudumlarla içerdi. Annemle birlikte içtikleri vakit aynı fincanlardan ayrıca bir çift daha getirirlerdi.

Kahvecibaşı Ali Efendi, babamın ölümüne kadar hizmetinde bulunmuştur. Biz çocuklarından hiçbir huzurunda kahve içmedik. Yalnız annemle diğer haremli içebilirlerdi. Gençlerin kahve sigara içmeleri sarayda çok ayıp sayılırdı ¹⁵⁴.

Esasen , kahve ocağına, kahvecibaşidan başka hiç kimse giremez.

Muhtelif tarihlerde, nöbet odasının daimî sakinleri şunlardı.

Esvapçıbaşı İsmet Bey, Müsahip Lütfi Ağ, Seccadecibaşı İzzet Efendi, İbriktarbaşı Kamil Ağ, tüfekçi Halil Bey, tüfekçi Hacı Hasan Paşa, Müsahip Hacı Mustafa, şamdan-cıbaşı, tütüncübaşı Ali Bey, miralay Latif Bey, gidiş müdürü Hacı Mahmud Efendi, kilercibaşı Osman Bey, Dr. (Arnavut) Bayram Efendi, doktor Mukim Bey, kuşçubaşı Osman Efendi, gazcı Sıtkı Efendi, Arnavut yüzbaşı Hasan Ağ, tüfekçi Arif Ağ, Zeybek Mustafa, bekçibaşı Osman Ağ, harem külhancısı Arif Ağ.

Bunlardan başka arap müsahipler, nüfuzlu tüfekçiler de -tıpkı bir mahalle kahvesine gelir gibi- buraya gelip yarım saat, bir saat otururlar; kahve, çay içerlerdi ¹⁵⁵.

¹⁵⁴ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 31.

¹⁵⁵ Ziya Şakir, a. g. e., s. 253.

3. 2. 2. 2. 2. 2. Yatak Odası

"... Babam birkaç gün sonra tamamiyle iyileşti. Hastalığı sırasında doktorlar odasını havasız bulduklarından mutlaka değiştirmesini tavsiye ve bunda ısrar ettiler. Bunun üzerine büyük zelzelede Japon usulü yaptırmış olduğu küçük köşkün salonunu myvakkaten yatak odası haline getirdi. Divan şeklinde, kırmızı kadife döşeli iki yatak yaptırdı. Birinde annem, birinde de kendi yatardı. Gündüzleri yataklar örtülür, kanape haline konurdu. Bu oda gündüzün salon gibi kullanılırdı. Babam tahttan indirilinceye kadar daima orada oturmuş ve yatmıştır. Artık geceleri kitap okutmak adetini de kaldırmıştı. Çünkü Asım Bey de ölmüştü ¹⁵⁶.

Bu oda büyücek ve müstatil şeklindeydi. Odanın bütün mefruşatı, toz tutmamak için ince tüylü bir halı. Hafif ve basit bir karyola, bir gece dolabı, bir de şezlongdan ibaretti.

Perdeler açık renkli ipekten ve Hereke fabrikası mamulatıydı.

Sultan Hamid'in karyolası ve yatak takımları da gayet basitti. Mikrop tutmaması için mesamatı sık ipekli kumaşlardan imal edilirdi.

Karyola, lâkedendi. Ve tel örme somyali idi. Bu somyalar Avrupa'da icad edildiği zaman, saray döşemecibaşısı Avusturyalı (Rosantal) vasıtasıyla ilk defa olarak Sultan Hamit İstanbul'a getirtmişti. Evvelâ kendisi kullanmış, çok rakat etmiş, sonra da sultanlar, şehzadeler; ve sonra da saray kadınları için bu cinsten birçok somyalar celbetmişti.

Sultan Hamit, yatak takımlarında daima açık ve baygın renkleri intihap ederdi. Esasen en sevdiği renkler, cam göbeği ile kavuniçi idi.

Sultan Hamid'in yatak takımındaki en büyük hususiyet, baş koyduğu yastıkta idi. Bu yastık, bizim kullandığımız yastıklar gibi yassı iki yüzlü değildi. Bilâkis, köşeli ve üç yüzlü idi. Bu yüzlerden biri, karyolanın ön siperine, diğeri de yatağa temas ederdi.

¹⁵⁶ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 48.

Üçüncü ve boş kalan kısım da da, Sultan Hamit yatardı.

Yatak odasının, selâmlık küçük mabeyn tarafında da bir kapı vardı. Bu kapı, sağ tarafa doğru bir paravanla kapatılmıştı. Bu paravanın arkasında, küçük bir masa ile bir mum bulunurdu ¹⁵⁷.

“... Sultan Hamid’in yatak odası kendisine mahsus dairenin birinci katında idi. Bu daireye çimento döşeli bir yoldan ve camlı bir kapı ile girilirdi. Bu kapının iç tarafı küçük bir taşlık idi, buna açılan bir kapıdan iki basamaklı bir merdivenle bir salona çıkılırdı. İşte Sultan Hamid’in yatakodası bu salonun sol tarafında idi.

Yatakodasına girilince soltarafda bir paravana, bunun arkasında da Hünkâr’ın karyolası vardı.

Sultan Hamit bu hastalıktan sonradır ki yatak odasını değiştirdi ve aynı katta, fakat bahçe üstünde geniş ve havadar bir odaya nakletti. Sultan Hamid’in her gece başka bir odada yattığı ve muhafaza-i nefis endişesile yatak odasının muttasıl değiştirip durduğu hakkında şayi olan rivayetler bundan galet olsa gerektir ¹⁵⁸...”

Bu iyi aydınlatılmamış daireden (Küçük Mabeyn) dar bir geçitle Yıldız’da uyuduğu son gece Abdül- hamid’in yatak odası olan odaya geçiliyordu. Bu pek sade döşenmiş küçük odanın tek penceresi, büyük hareme bakıyordu. karşı duvara, kadife bir yatak kanepesi dayanmıştı. Benim ziyarete gittiğim gün bu yatak-kanepesi, Abdülhamid’in bıraktığı durumdaydı. Kanapenin üzerinde darmadağın bir yumuşak Türk yorgani ile, yarım düzine kadar da yumuşak ipek yastık vardı. Az ötedeki bir şezlongun üzerine “A” harfi işlenmiş bir beyaz gecelik entarisi ile bir kuşak atılmıştı. Bunların ikisi de Herhalde Abdürrahim Efendi’nin yani Padişah’ın Yıldız’da kaldığı son bir kaç gün boyunca babasının yanından hiç ayrılmayan en sevdiği oğlunun olmalıydı. Sultanın yatağının yanı başında, kahve ya da belki tabanca koymak için küçük bir raf bulunuyordu. Odanın bir köşesindeki kovukta bir leğen ile ibriği, lake bir paravan örtmekteydi. kanepenin üzerinde, duvarda, büyük bir Japon Kakemono-su asılıydı, bir kuş, sanırım

¹⁵⁷ Ziya Şakir, a. g. e., s. 329-331.

¹⁵⁸ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 15-17.

kartalı simgeliyordu. (...)

Sarayın her odasında sultanın canı istediği zaman yatıp uyuyabileceği bir divan bulunuyordu. Ancak kimse onun belirli bir gecede hangi odada uyuyacağını kestiremezdi. Yatmaya çekilmeden önce kimi zaman hizmetkârlarını çağırır ve onlara: "Dikkatli olun. Bu gece bu odada yatacağım" der, sonra da mutlaka gidip, başka bir odada yatar.

Bir korku saplantısı havasından çıkıp, hizmetkârlar bölümüne dönen, kişi, besbelli rahat bir soluk alıyor olmalıydı. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndaki son yatak odasının yakınında sert bir asker yatağı ve biraz daha ötesinde çok sayıda hizmetkârın, yerde, soğuk 'iltelerde yattığı küçük odalar vardı. Yanıp bitmiş donyağı mumlarının dikili olduğu boş şişelere ve eski Arabistan'ın son derece basit bir dille yazılı gülünç edebiyatından parçalara bakılacak olursa, askerlerin kimi, belki de yüksek sesle okuyarak uykuyu beklerken efendileri imparator ise, her halde hiç gelmeyen katilin gelişini kollayarak, gözleri açık, yatıyor olacaktı ¹⁵⁹.

Dâ'irei hususiyede en şayanı dikkat hemen girişe yakın bir yerde bir divan idi ki Abdülhamid'in tercihan burada yatıp uyuduğu rivayet olunurdu ve uykusu gelinceye kadar da yanı başında biri ekseriyet üzere esvapçıbaşı İsmet Bey, Babîâli kitabçıları ma'rifetile sureti mahsusada terceme etdirilen sergüzeşt hikâyeleri okur ve böyle şey'lere pek merak saran hünkâr bu ninnilerle bir müddet uyur, sonra sarayın şurasında burasında yer değiştirirdi.

Bu dâ'irei hususiyenin bir tarafında küçük mabeyn denen nisbeten mükellef eşya ile bir bina vardı. Kendisinden uzak kalmış kadınlarda tâ sarayın müntehasında birbirine muttasıl, eski konakları andıran, karanlık binalara tıkmışlardı ¹⁶⁰.

"... Abdülhamid'in en çok okuduğu ve daha doğrusu okutmak suretiyle dinlediği kitaplar zabıta romanları, cinai hikâyeler ve seyaqhatnameler idi. Yıldız Sarayı'nda bir mütercim dairesi vardı. Buraya memur edilen zevatın unvanı (Mabeyini humayun mütercimi) idi. Bunlar arasında Sadrazam Hakkı Paşa, rüsumat müdürü Sırrı Bey,

¹⁵⁹ Francis Mc Cullagh, a. g. e., s. 201-202.

¹⁶⁰ H. Z. Uşaklıgil, a. g. e., s. 29.

hariciye tercüme kalemi müdürü Nişan ve Safer Efendiler gibi zevat ta vardı. Bunların başlıca vazuifeleri Avrupa'da intişar eden romanların dikkate şayan olanlarını ve bilhassa zabıta romanlarını tercüme etmekte. Bu tercümeler Sultan Hamid'in yatak odasında ve paravana arkasında roman okumağa memur olan zevata tevdi olunurdu. Hünkâr yatağa girdikten sonra bu roman okuyacak zat -ki evvelleri gidiş müdürü Mahmut Efendi idi ve ondan sonra bu vazife esvapçıbaşı İsmet Bey'e ve mabeynci Emin Bey'e intikal etmişti.- Paravananın arkasına oturur, hünkâr'ın uykusu gelinceye kadar roman okur, nihayet hünkâr "kâfi!" deyince dışarı çıkar, yatak odasının kapısı içerden kapanır, odanın dış tarafında ve kapının önüne yapılan yer yataklarında bir harem ağası ile bir boşnak tüfekçi veya Söğütlü alayı etrafından biri yatarlardı.

Sultan Hamid, müstacel bir iş zuhûrunda gecenin herhangi bir vaktinde kendisinin uyandırılmasına müsaade etmişti. Bir işin müstaceliyetini veya hünkârı uyku-
dan uyandıрмаğa değeri olup olmadığını takdir etmek hak ve mes'uliyeti onu arzeden zata ait idi. Bazan ertesi gün sabaha kadar beklettirilmesi caiz olmayan veya hünkârın fevkalâde ehemmiyet atfettiği bir meceleyle taallûk eden herhangi bir teskere için hünkârı uyandırmak lazımgelince o tezkere dış kapıdan içeriye gönderilerek hünkârın yatak odası önünde yatan haremağasına verilir, haremağası kapıyı vurarak Abdülhamid'i uyandırır, kimden geldiğini söyleyerek kağıdı takdim eder. Abdülhamid bu kağıdın muhteviyatına muttali olduktan sonra eğer derhal tebliğ edilecek bir iradesi olurrsa ya nöbetçi mabeyncilerden birini, yahut başkâtibi çağırır. Fevkalâde ahvalde veya son derece müstacel bir iş için bu suretle gece yarısı evinden alélâcele çağırıldığı ekseriya vuku bulmuştur. Bu takdirde baş katip veya mabeynci yatak odasına girer, paravana arkasında Hünkâr'ın iradesini telâkki ederdi. Paravana arkasında Hünkârın yatağı meyilli ve yüksek olduğu için Padişah paravananın kanatlarının ittisal noktasından görünerek konuşurdu. Böyle gecelerde bile Abdülhamid itiyadını bozmaz, bazen yarım ve hattâ bir birbuçuk saat o müstacel iş için irade tebliği veya cevaba intizar ettikten sonra da tekrar yatar, fakat ertesi sabah gene vaktinde ve erkenden kalkarak çalışmaya başlardı. Bu yeknesak hayat hiç değişmeden bu suretle devam edip dururdu ¹⁶¹..."

¹⁶¹ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 15-17.

Hususi Daire, bir galeri ile küçük mabeyn ve bir yeraltı geçidi ile de Şale Köşkü ve Tiyatro binaları ile irtibat halindedir ¹⁶².

“... Babam kahve ve sigarasını içtikten sonra, doğruca Harem Dairesi'ne geçer, oradan selamlığa çıkar. (...) Harem kapısının önünde ikinci Hazinedar ile onun maiyetinde iki hazinedar yatardı. Seccadecibaşı İzzet Efendi ve Söğütlü Alayı Kumandanı Mehmet Emin yatarlardı. (...)

Gece yatak odasında kitap okuturdu. Ayakucuna bir paravan konur, Esvapçıbaşı İsmet Bey kitap okurdu. Sonraları Hacı Mahmut Efendi ve Şifre Kâtibi Asım Bey de okumuşlardır. Selâmlık kapısının önünde kitap okuyanlar babam uykuya dalıncaya kadar okurlar, uyuduğunu hissedince yavaşça kalkıp çıkarlardı. Harem kapısının önünde yatan ikinci hazinedar yavaşça içeriye girerek kapıyı kilitlerdi ¹⁶³...”

3. 2. 2. 2. 3. Esvap Odası

Abdülhamid'in esvap odası, dairenin girişindeki salonun sağ tarafında yatak odasının yanında bulunan odadır.

En evvel bize hayret veren bu garip fitrat sahibi Padişah'ın esvap odası oldu: Burası nisbeten büyük, fakat tavanından i'tibaren bütün duvarları türlü raflarla örtülü olduğundan pek küçük görünen bir oda idi. Şöyle kapısından bakınca derhal anlaşılıyordu ki Hunkâr kim bilir nasıl bir hisse teba'iyetle, belki de yalnız hissetinin sevkile bir eski gömleğini, sakalının boyasile yakası kirlenmiş bir hırkasını bile feda edemeyerek burada birikdirmişdi. Bilhassa selâmlık resminde giydiği üniformalarından, paltolarından burada belki yüz takım vardı. Sonraları bunlar Hazinei Hassaya verilince, yeni Hunkârın arzuları üzerine, Harbiye nezaretine gönderilmişti. Orada belki bunları, kullanabilecek olanlara dağıtılmışlardır.

Yalnız işaret edeyim ki Abdülhamid pek ziyade esvab ve çamaşır meraklısı imiş ve bu merak o kadar ileri gidermiş ki eskilerini de kıyıp başkalarına vermek istemezmiş.

¹⁶² Erdoğan Sevgin, a. g. e., s. 46.

¹⁶³ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 23-24, 33.

Hattâ bir anbar vazifesini gören bir binada sandıklar dolusu iki üç kerre kullanıldıktan sonra atılmış, selâmlık alaylarına mahsus beyaz eldivenler bulunurdu ¹⁶⁴.

Konsol ve dolaplarda öylesine inanılmaz sayıda ucuz gömlekler, yakalıklar, çoraplar ve çamaşır vardı ki, sanki burası bir Saray değil de işlek bir tuhafiyeciye. Bu izlenimi, kimi koridorlarda dolapların da üzerine yığılmış, yığın-yığın tozlu, iple bağlı paketler, büsbütün pekiştiriyordu. Odaların birinde bini aşkın yakalık, birçok fes yüzlerce boyun bağı ve inanılmaz sayıda mektup kağıdı vardı da, tek bir gecelik entarisi bile yoktu. Ayrıca besbelli, hepsi Sultan için dikilmiş, ancak bir tanesi bile onun tarafından giyilmemiş ikibin yelek, ve yirmibini aşkın anahtar bulunmuştu. Tüm yarı vahşi kişiler gibi Abdülhamid de, anlaşılan süslü püslü saatleri pek seviyor olmalıydı ki, buradaki saatlerin çoğu da, amerikan yapımı ucuz, yaldızlı taklitlerdi ¹⁶⁵.

“... Cumalık elbiseleri, büyük üniformaları, takacağı nişanlar ve kılıcı, Esvapçıbaşının dairesinde saklanırdı. Giyeceği zaman Selâmlık Odası'na getirip hazır ederlerdi. Kendisini Esvapçıbaşılar giydireirlerdi ¹⁶⁶...”

Abdülhamid tahttan indirildikten sonra Hususi Daire'de V. Mehmet Reşad kalmış ve burada vefat etmiştir.

Vahdettin zamanında Hususi Daire'deyangın çıkmış ve tamamen yanmıştır.

Sadr-ı âzamanın azimetini müteakip Sarayda bir facia zuhur etti. Ramazan içinde bir sabah Nişantaşında kâin ikametgâhımda henüz yatakta iken uykudan uyandırılıp Yıldız Sarayı'nın yanmakta olduğunu haber verdiler. Derhal giyinerek ve komşumuz Serkrin Yaver Paşa ile birleşerek yaya olmak üzere İhlamur tarikiyle yola revan olduk. Saraya vurduğumuzda Harem-i hümayûnda Sultan Reşad merhumunun vefat ettiği fevkanî ahşap dairede sabaha karşı elektrikten harik zuhûr ve hünkârın beytutet eylediği alt kattaki daireye de sirayet ederek az zamanda o cihette bulunan daireler yanıp kül olmuştu. İngiliz donanmasından itfaiye takımı sevk edilerek külliyetli miktarda su

¹⁶⁴ H. Z. Uşaklıgil, a. g. e., s. 30-152.

¹⁶⁵ Francis Mc Cullagh, a. g. e., s. 201.

¹⁶⁶ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 13.

sıklamak suretiyle harikin devâir-i saireye men-i sirayetine çalışılmakta idi ¹⁶⁷.

Hususi Daire yandıktan sonra yerine iki katlı bir daire inşa edilmiştir. İnşa edilen daire daha önceden var olan Hususi Daire'nin hamamını da bünyesine almıştır.

3. 2. 2. 2. 4. Hususi Daire Hamamı

"... Büyük zelzele (10 Temmuz 1894) den sonra Büyük Köşk (Hususi Daire)'ün önünde üç odalı, Japon usulü köşk yaptırdı. Yanında mavi çinili bir hamam da yaptırmıştı ¹⁶⁸..."

Hamam, Abdülhamid'in dairesinin ayrı bir pavyonu gibi inşa edilmiştir.

"... Babamın adeti erken yatıp erken kalkmaktı. Sabahları güneşten evvel kalkıp hamama gider, banyosunu alırdı. Hamamın dı' katında oturmak için bir sedir yaptırmıştı. Orada oturup giyinir, sabah namazını oracıkta kılar, sonra kahvaltısını yapardı ¹⁶⁹..."

Marangoz işliğinin yakınında, hamam bulunuyordu. Padişah'ın burada sık-sık süt banyosu yaptığı ve yüzünü boyayarak halkın önüne çıkarken iyi bir görünüm vermeye çalıştığı söyleniyor. Burası saç çoğaltıcı, cild onarıcı ecza ile ve ilaçlarla, ayrıca en yaşlıları bile sözde gençleştirecek bir takım sözde derde devâ tıkabasa doluydu. Hamamdaki bir takvimde 15 Nisan tarihi kalmıştı. Makedonya ordusunun yürüyüşe geçtiği günün tarih ¹⁷⁰.

Hususi Daire Hamamında, Batı özellikleri göze çarpar. Banyonun çinileri nilüfer, papatya gibi çiçek motifleriyle kaplı, avrupalı desenli seramiklerden oluşur. Pencere kurşun vitraydır. Renkli camlarla çiçek motifleri oluşturulmuştur.

¹⁶⁷ Ali Fuad Türkgeldi, a. g. e., s. 227.

¹⁶⁸ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 93.

¹⁶⁹ Aynı, s. 22-23.

¹⁷⁰ Francis Mc Cullagh, a. g. e., s. 201-202.

3. 2. 2. 3. Küçük Mabeyn

“... Sultan’ın dairesi olan Küçük Mabeyn veya Küçük Harem’e gelince, orta büyüklükte, iki katlı modern bir ahşap bungalovdur ve mimarlık açısından hiçbir özellik taşımaz. Kew Saray’ından oldukça küçük olmasına karşın, içinde çok daha fazla odası ve koridoru bulunur. Alt kat pencerelerini koruyan demir parmaklıklar, üst katta yoktur. Ancak bu açıda küçük mabeyn, öteki köşklere farklıdır.

Evde, yaklaşık bir düzine kadar oda vardır. Bunlar rasgele dağıtılmıştır. Avrupa’da olduğu gibi, herbirinin pencere sayısı da eşit değildir. Söylendiğine göre bu düzensizlik, Abdülhamid’in kendi isteğiymiş. (Padişah, bina yapım işleriyle bilinçsiz olarak, fakat yakından ilgilenirdi). (...)

Evini Harem’den ayıran çakıtaşdöşeli yoldan geçmemek için Padişah, oturduğu yeri bir yandan Harem’e, öte yandan da İmparatorluk tiyatrosuna, yüksekten geçen köprülerle bağlatmıştı. Harem’in karşısında bulunan ön kapı, Londra’nın kenar kenar mahallelerinde rastlanan ucuz evlerde çok rastlanan türden, küçük, çıkma bir yalancı avlunun yanına açılıyordu. Bu yakışsız giriş kapısının tam karşısında, kabul salonu vardı. Abdülhamid, tahttan indiriliş haberini bu salonda almıştı. Kabul salonunun yanında küçük, çıplak bir oturma odası bulunuyordu. Bu odanın tek penceresi, Harem’e bakıyordu. Ortasındaki masada, Ben Yıldız’ı gezmeğe gittiğim gün, üzerinde “arasıra bir bardak içilecek” gibi belirsiz bir talimat yazılı bir ilaç şişesiyle, bir tür likör bulunan ikinci bir şişe duruyordu. (...)

Abdülhamid’in çalışma odası, zemin katındaydı ve bahçeye bakıyordu. Burası, gelmiş geçmiş en sıkı çalışan hükümdarlardan bir tanesinin çalışma yeri idi. Ancak ben, sahibi ayrıldıktan birkaç ay sonra orayı görmeye gittiğimde, oşası ve iyi yönlendirilmemiş çalışmadan geriye pek az iz kalmıştı. Çünkü Abdülhamit, geniş ölçüde, yaşayan belgelerle uğraşmış, hiçbir zaman kitap düşkünü bir adam olmamıştı. Tüm kağıtları da çoktan Seraskeriye’ye gönderilmiş bulunmaktaydı. Masanın ve önündeki sandalyenin bacakları, bilimsel bir yöntemle yalıtılmıştı. Çünkü Abdülhamid, bir defasında Yıldız’a düştüğünden beri, yıldırımdan pek korkuyordu. Masanın üzerinde ayaklan-

mada böylesine bir rol oynamış bulunan Serbestî gazetesinin birkaç sayısı ve bir de Londra'daki Türk Elçiliğinin, orada yapılan bir mitinge ilişkin gönderdiği eski bir rapor duruyordu. (...)

Sultan'ın kağıtlarını sakladığı yanmaz kasa, çok büyük ve moderndi. Çalışma odasının duvarına, imparator'un yatak odasına yakın bir kere gömülmüştü. Dış çelik kapıları birkaç kişinin girebileceği kadar genişti. Bunların içinde, iki büyük kasa ve çelik duvarlarına sıra-sıra dizilmiş çekmece örneği, bir kaç da daha küçük kasa vardı. Hepsi de elektrikle aydınlatılıyordu.

Kimi zaman kişinin, evin, dış firmalar ve yabancı hükümdarlarca gönderilmiş armağanlarla, kitaplar ve eşya örnekleri vb. ile döşendiğine inanası geliyordu. Kitapların çoğu almanca idi, ve savaşa, Alman ordusuna, ve Türk tarih ve coğrafyasına ilişkin eserlerdi: Bu da, Alman yayıncı ve yazarlarının, öteki ulusların yayıncı ve yazarlarına oranla Sultan'a daha çok armağan göndermiş olduğu anlamına gelir. Bununla birlikte, İngiliz, ve Fransız dillerinde Türkiye üzerine yayınlanmış birçok da yeni kitap yok değildi. Bunlar arasında birkaç güzel ciltlenmiş ticari katalog vardı ki, herhalde Sultan'ın kitapçıbaşı bunları da ciddi eserler sanmıştı. Ayrıca birkaç da, Türklerden yana yazılı inceleme vardı. Bu kitaptan sadece birkaç nüshanın Moskova'da, devlet hükümdarlarına ve taçlı kişilere dağıtılmak üzere basılmış olacağı sonucuna vardım. Aynı odada, yeni kabul salonunun üstündeki bu geniş odada bulunan bir pahalı armağan da, bir raf üzerindeki, Alman imparatorluk ailesinin değerli taşları parlayan bir çerçeve içindeki fotoğrafı idi. Bu, İkinci Wilhelm'in Abdülhamid'e taht'a çıkışının yirmibeşinci yıldönümü dolayısıyla göndermiş olduğu armağanmış. Masanın üzerinde de, Rusya Çarı'nın armağanı, güzel, kakma taşlarla bezenmiş, bir saat duruyordu. Ayrıca, elbette, taçlı başların ve İmparatorluk prenslerinin fotoğraflarıyla dolu albümler ve resimlikler vardı. (...)

Üst kattaki öteki büyük oda ise devlet yatak odası idi. Avrupa saraylarında görüldüğü türden, soğuk, gözalıcı yani kubbeli, perdeli, yastığın üzerinde İmparatorluk arması bulunan çift kişilik şatafatlı bir yatak göze çarpıyordu. Hemen yakınında ise bir lavabo ile birkaç da koltuk vardı. Yatağın ayak ucundaki bir masada ise, 25 Mayıs

1324 (Türk takvimine göre) tarihini taşıyan, yani 14 ay öncesinden kalmış bir yemek listesi duruyordu.

Yukardaki odaların birinde, bir camlı dolapta, herhalde armağan olacak, altın tabancalardan, otomatik silahlardan, kılıç ve tüfeklerden bir koleksiyon bulunuyordu. Alt katta da bir tabanca koleksiyonu vardı ama, altın değil. Bu silahlar sadece göstermelik değildi. Çünkü Padişah'ın onlarla durmadan talim yaptığı ve çok iyi bir nişancı olduğu bilinir. Bahçeye, kıpırdayan hedeflerle bir tüfek talim yeri yaptırmıştı. Odaların birinde iki tane kaskatı yelek vardı ki, bırakıldığında kendiliğinden dik duruyorlardı. Bunların, Padişah'ın kullandığı o ünlü zırhlar olduğu söyleniyor. Ancak ele alınınca hafiftiler ve sanmam ki kayından ateşlenmiş bir mavzer tabancasının kurşununu durdurabilсинler. Bu yeleklerden bir tanesi ipek kaplıydı. Padişah bunun kendisine yıldırımdan da koruyacağı inancı ile giyiyormuş.

Alt kattaki kabul salonu geniş ve güzel bir daire idi, bahçeye ve kanala bakıyordu. İçeri girince kapının solunda, ve oldukça yakınında ipek bir Japon paravanı duruyordu. Bu paravanın arkasında da kumaşı iyice yıpranmış bir divan ve üzerinde dört tane kare yastık. İşte heyet içeri girdiğinde, Abdülhamid bu divanda oturuyordu. Divanın hemen yakınında küçük bir sigara masanın üzerinde bir teneke sigara kutusu ve yarıya dek yanmış mumu ile bir şamdan vardı. Divanın karşısında, odanın öteki ucunda bir orkestriyon, (org benzeri bir çalgı) duruyordu. Odada ayrıca bir piyano ile birkaç da değersiz vazo göze çarpıyordu. Odanın ortasındaki küçük, yuvarlak masanın üzerine, bir sürahinin içine kırmızı bir ateş düşürücü bir ilaç konmuştu, Abdülhamid'in ilaçlarına her odada rastlamak olasıydı, anlaşılan. Bir köşede birkaç sigara izmariti ve buruşturulmuş kağıtlar. Bir başka köşede, Padişah'ın ayakkabıları. Çepeçevre camlı dolaplarda, sayfaları bile kesilmemiş, her zamanki gibi, göstermelik ciltler. Tavana dört tane gümüş şamdan asılmıştı. Odanın öteki ucunda, duvardan bir metre kadar beride, beyaz bir çini soba vardı. Bu sobanın üstünde duvara, isten kararmış, ucuzundan bir soba borusu uzanıyordu.

Dairenin her yanında birçok saat tık-tak edip duruyordu. Bunlardan bir tanesi sedef bir saatti, bir başkası da cami biçimindeydi. Duvar diplerine dört beş koltuk ve

birkaç da büyük ayna sıralanmıştı. (...)

Pencereler doğru dürüst boyanmış değil. Halıların birinde kocaman bir delik vardı. Eşya da hem olağanüstü tutarsız, hem olağanüstü çoktu. Kimi zaman aynı odada hem taklit XVI. Louis, hem Ampire, hem Japon hem Art Nouveau ve daha birkaç tarza rastlanabiliyordunuz. Göremediğiniz tek şey, eski Türk tarzı idi. İslâmlığın dinsel başı olma yolunda gösterdiği tüm çabalara karşın Abdülhamid, evini, kendince Avrupa tarzı sandığı bir tarzda döşemişti. Gerçekte cahil bir köylüden bir parmak üstün olduğu için de, pek zevksiz ve bayağı bir sonuç ortaya çıkmıştı.

Eşyanın inanılmaz derecede çok olduğunu söylemiştim. Gerçekten, odaları dolduran ve kimi koridorların duvarları boyunca sıralanmış tezgâhlar, dolaplar, konsollar, büfeler ve çirkin, eski karyolalar öyle çoktu ki, içerisi bir müzayedenin teşhir salonu, ya da, ayrı ayrı yerlerden ve zevkleri pek farklı kişilerden haczedilmiş, karmakarışık bir eşya deposunu andırıyordu ¹⁷¹.

Küçük mabeyn duvarların ötesinde en başta bulunan ve mükellef bir köy köşküne benzedilebilen bir dâ'ire idi ki kıymetdar halılarla, şurasında burasında yeni levhalar ve vazolarla, ekseriyet üzere yaldızlı yeni tarzda ve yerli mamulâtından kanape ve sandalyelerle süslenmiş, zevki selime pek çarpmayan bir bina idi. Abdülhamid ba'zı kabul merâsimini burada yapmak i'tiyâdında olduğundan bu da'ireye küçük mabeyn denilmişti ¹⁷².

İki katlı, kargir, tavanları ince kalem işleri ve özellikle boğaz görüntülerini yansıtan manzara resimleriyle süslü bu bina II. Abdülhamid'in çalışma, yemek, istirahat, kabul ve yatak odası bulunan özel ikâmetgahı biçiminde tanzim edilmiştir. Fransadan getirtilen stil mobilya ile döşenmiş olan binalardaki natüralistlik çiçek kompozisyonlu pencere vitrayları Paris'li sanatçı Bonet'nin imzasını taşımaktadır. Bu iki katlı binanın üst katında Art Nouveau akımının bütün süsleme özelliklerini yansıtan bir kış bahçesi bulunmaktaydı (Res. 11).

¹⁷¹ Aynı, s. 199-209.

¹⁷² H. Z. Uşaklıgil, a. g. e., s. 151.

Padişah yabancı diplomatları alt katta bulunan salonda kabul eder, bazan da onlara burada ziyafetler verirdi. ¹⁷³. Birgün hususi surette Şah'la babam Küçük Mabeyn'de öğle yemeği yediler. Bu yemekte sadece Sadrazam Halil Rıfat Paşa bulundu. Babamla Şah tercümansız görüştüler. Türk olan Şah'la, Türkçe bildikleri için konuşup anlaştılar. O zaman musahip ağaların hiozmetini Şah pek beğenmiş, babamdan bunların hizmetleri hakkında bilgi almış, "keşke benim de kızlarımın yanında böyle ağalar olsaydı," diyerek arzusunu bildirmiş, babam da sarayın en genç ağalarından üç kişi ayırıp Şah'a takdim etmişti ¹⁷⁴..."

Alman İmparatorunun iki oğlu ve sonra Şerman mektep gemisiyle gelen üçüncü oğlu Prens Albert burada ağırlanmışlardır. II. Abdülhamid'le beraber yemek salonunda yemek yemişlerdi.

Prens Albert küçük mabeyn dairesinde iyi hatıralar bırakmış, o gece yemek salonunun üstündeki büyük salonda müzik yapılmıştı ¹⁷⁵.

"...Prens Albert'in musikiye pek merakı olduğunu Burhanettin Efendiye söylemiş. Biraderim de güzel piyano çalardı. Bu sebeple bir akşam babamın huzurunda, Küçük Mabeyn'de biraderim piyano, Prens de mandolin çalmışlar, vakit geçirmişlerdi ¹⁷⁶.

Büyük yemek odasının tavan ve duvarları altın yaldızlı alçı ve kalem işleriyle süslenmişti. Parke zemin üzerinde salon için dokunmuş bej, mavi yollu, pembe çiçekli büyük bir hereke halısı vardı.

Salona lâkeden büyük bir yemek masasıyla yirmi kadar hasırlı ve şilteli iskemleler konulmuştu. Pencereelerde işlemeli kadife perdeler asılıydı. Salon, bronz bir avize ile aydınlanıyor, ayrıca duvarlarda üçer, dörder kollu aplikler bulunuyordu. Yemek masası üzerinde birkaç şamdan duruyordu. Odanın diğer eşyasını yan duvarlar arasına karşılıklı konulmuş uzun, ince dolaplarla bunların bunların yanında sehpa üzerindeki

¹⁷³ "Yıldız Sarayı," s. 44.

¹⁷⁴ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 58.

¹⁷⁵ Haluk Şehsuvaroğlu, Tarihi Odalar, İstanbul, 1954, s. 108.

¹⁷⁶ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 53.

vazolar ve antreye açılan kapının yanında da büyük bir dolap teşkil ediyordu.

Bu kapının diğer tarafında şömine önünde kenarları abanoz lacivert ve ipek üzerine sim işlemeli çinkâri bir paravan duruyordu ¹⁷⁷.

Padişah, yabancı sefirleri genelde Çit Kasrı'nda kabul ederdi. İngiliz sefiri Henry Layard ve eşi ilk defa sarayın harem bölümüne girmişlerdir. Padişah Küçük Mabeyn'de ilk defa Henry Layard'ı kabul etmiştir.

Sait Paşa sefir Henry Layard'ı Padişahın huzuruna götürmek için yanına geldiği zaman saat onbirdi.

Sait Paşa'nın mağrur çehresinde beliren ifadeden onun dahi kendi istikbalinden endişe duyduğu belli oluyordu. Tatlı bir ay ışığının aydınlattığı parktan sükûnetle geçerek duvarlarla çevrili bahçe içindeki bir binaya girdiler. Bu bina Padişahın harem dairesiydi. Buradan, daha küçük bir bahçe içindeki Mabeyn köşküne geldiler. Padişahın hususi dairesi bu köşkteydi. Bir yabancı sefir ilk olarak bu köşkten içeri giriyordu. Köşkün kapısında nöbet bekleyen iki haremağasının, bu saatte padişahın bir yabancı Layard'ın gözünden kaçmamıştı. Layard huzura dahil olunca, Sait Paşa da ayrılmaya mecbur olmuştu. tarafından ziyaretini hoş karşılamayan bir tavır takındıkları Çünkü Zat-ı Şahanenin sefir hazretlerini yalnız olarak kabul edeceği önceden haber verilmişti. Layard çiçeklerle ve nâdide kuşlarla dolu bir kış bahçesinden daha geçirilerek küçük bir salona götürüldü. Padişah orada bir divana uzanmış vaziyetteydi. Yanında da hususi doktoru Mavroyani ayakta duruyordu ¹⁷⁸.

Küçük Mabeyn dairesinin üst katı her vakit açılmazdı. Padişah da buraya nadiren çıkardı. Yukarıda oturma odasının üstündeki oda yatak odası olarak hazırlanmıştı. Üst kattaki büyük salonda da hasırlı bir koltuk takımı, ayaklı büyük bir piyano, ortada dört köşe, üstü mermer yaldızlı masa, köşelerde vazolar bulunuyordu.

Üst kat bazı büyük kabullerde, ziyafetlerde ve mevlûdlarda açılırdı. Abdülhamid

¹⁷⁷ Haluk Şehsuvaroğlu, Tarihi Odalar, s. 106-108.

¹⁷⁸ Joan Haslip, a. g. e., s. 155.

ancak bu münasebetle üst kata çıkardı. Çit Köşkünde yapılan mevlûdlar bu binanın inşasından sonra burada okunurdu.

Mevlût okunacağı geceler üst kattaki büyük salon yaldızlı kafes paravanla ikiye ayrılır, kafes arkasında harem takımı otururlardı ¹⁷⁹.

Küçük Mabeyn, 1900 yılında, II. Abdülhamid'in emriyle saray mimarlarından Raimondo D'aranco'ya oturma ve çalışma dairesi olarak yaptırıldı. Küçük Mabeyn Saray'ın birinci avlusundan hareme geçişi sağlayan Harem İç Kapısı'ndan geçtikten sonra sağda, Abdülhamid'in Hususi Dairesinin yanında yer alır.

Yapı iki katlı ve dıştan kâgirdir. Binanın en üstü, üçüncü bir kat halinde kışlık bahçe olarak yapılmıştır. Mabeyn yemek, istirahat, kabul ve yatak odaları bulunan bir ev halinde inşa edilir Eşyaları sefir Münir Paşa vasıtasıyla Paris'ten getirilmişti.

Binaya iki taraftan altı basamaklı taş merdivenlerle çıkılır ve renkli camlarla süslenmiş bir camekandan girilirdi ¹⁸⁰.

Daire altı, üstlü eş taksimattaydı. Her iki katta da arka cephede büyük bir salon, Hususi Daire tarafında da bir koridor üzerinde de üçer oda bulunuyordu.

Alt kattaki arka cephede büyük havuza ve uzaktan denize nezareti olan oda Abdülhamid'in çalışma odasıydı. Hünkâr Hususi Daire'sinden koridora açılan bu kapıdan küçük mabeyne girer ve buradan çalışma odasına giderdi.

Çalışma odasının, biri koridora, diğeri alt katın büyük salonuna açılan iki kapısı vardı. Abdülhamid ekser vakitler vükalâyı bu çalışma odasında kabul eder. (...)

Padişahın mesai odasında havuza bakan köşe penceresi önüne bronz tezyinatlı bir yazı masası konulmuş ve oda lâke kenarlı, ipek kaplanmış bir takımla döşenmişti ¹⁸¹.

"... Kandil günlerinin akşamları Küçük Mabeyn Dairesi'nde Mevlid-i Şerif okunurdu.

¹⁷⁹ Haluk Şehsuvaroğlu, "Yıldız Sarayında Küçük Mabeyn Dairesi," R.T.M., sayı 27, 1967, s. 1327.

¹⁸⁰ Erdoğan Sevgin, "Yıldız Sarayı...", s. 44.

¹⁸¹ Haluk Şehsuvaroğlu, "Yıldız Sarayı'nda Küçük ...", s. 1326.

Babam için ve mevlidde bulunacak paşalar ile bendegân için minderler konulurdu. Mabeyn-i Humayû'a sabahtan tebrike gelenler çok olur, tabii bunlar Padişah'a arz olunurdu. Babam bu gelenlerden bazılarını mevlid'e davet ederdi. Mevlid başlamadan önce babam Küçük Salon'da ayakta olarak Serasker Paşa başta olduğu halde vükelâdan gelenleri, Damat Paşa ve Beyleri, şehzadeleri kabul ederdi. Sonra mevlidi okuyacak olan Hamidiye Camii Başımamı ile Mızıka-i Hümayûn'un güzel sesli müezzinleri girerler, onlar da tebriklerini takdim ederlerdi. Babam gelir, minderin üzerine diz çökerek oturur, Paşalarla Beylere "Oturunuz" emrini verir, herkes yerine geçip otururdu.

Büyük Salon'un koridor tarafına açılan kapısı önüne altın yaldızlı kafesler çekilir, Harem-i Humayûn'dan bizler ve Vâlîde Sultan başta olmak üzere dışarıdan gelen misafirler sırasıyla minderlere otururduk. Halalarımız, Sultan Aziz'in ve Sultan Murad'ın kızları da bulunurdu. Bunların dışında kalan diğer sultanlar da gelirlerdi.

Mevlid sırasında ikişer Kilerci'nin tuttuğu büyük gümüş tepsilerle akide şekerleri getirilir, önce babama takdim olunur, sonra bütün salona gezdirilir, herkes birer tane alırdı. Harem tarafına da musahipler getirirdi. Tepsilerin büyüklüğünce muhtelif şekerlerle dolu olan bu yığınlardan herkes alırdı.

Mevlid bitince babam kalkardı. O kalkınca herkes de kalkar, tekrar teşekkürlerini arz ederek çıkarlardı. Bazılarına iltifat eder, biraz konuşurdu. Bütün mevlidde ayrıca süslü sepetler ve kutularla şekerler verilirdi. Bu şekerler Hacı Bekir Efendi'den alınırdı ¹⁸².

Sultan Hamid'in çalışma odasının karşısındaki küçük oda sadrazamların bekledikleri, arada sırada çalışmak için geldikleri yerdir. Burada da kadife döşeli, kenarları yaldızlı bir kanape takımı ve üzer camlı küçük bir masa bulunurdu ¹⁸³.

"...Bir gece huzurdan aydet ederken Küçük Mabeyn denilen ve Sadrâzam ile Vükelâ'nın saraya geldikleri zaman oturdukları odaları da muhtevi olan dairenin önünden geçerken Vükelâ odasını aydınlık gördüm. Halbuki Vükelâ buraya gündüzleri gelirlerdi. Geceleyin de bu odanın aydınlık olması orada ya Sadrazamın mevcudiyetine,

¹⁸² Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 65-66.

¹⁸³ Haluk Şehsuvaroğlu, "Yıldız Sarayı'nda Küçük...", s. 1326.

yahut bir encümen-i vükelânın toplantısına, yani fevkalâde bir hâle delâlet ederdi.

Kitabet Dairesi'ne giden yol üzerinde Vükelâ Dairesi Bekçisi Halil Ağa'ya tesadüf ettim. Aydınlığın sebebini sordum, Said Paşa var, dedi. Sait Paşa'nın böyle gece vakti saraya davet olunması Rumeli işleriyle alâkadar olduğuna şüphe yoktu.

Bunu müteakip gecelerde bu aydınlık tekrar vardı. Gene Halil Ağa odada Sait ve Kâmil Paşaların bulunduğunu ve şifre kâtibi Esat Bey'in bunlarla Hunkâr arasında arz ve tebligata tavassut ettiğini söyledi ¹¹⁸⁴.

Küçük Mabeyn Yıldız Sarayı'nın Hareminin Selamlık bölümüydü. Haremde yaşayanlar arasında da adı "Selâmlık" olarak geçmekteydi.

Artık okuma çağımız gelmiş, annem bunu babama arzetmişti. Doğduğum Küçük Mabeyn Dairesinde bu defa da bir okuma odamız ayrılacaktı. Benden üç ay büyük olan hemşirem Şadiye Sultan'la beraber sabahları oraya gidip bize tahsis olunan hocalardan ders alacaktık. Biz gitmeden önce sarayın hademeleri Dairenin büyük salonuna kırmızı minderler ve rahleler koyacaklardı. Rahlelerin üstüne divitli, rıhdanlıklıklı porselen yazı takımlarımız, kâğıt kalemlerimiz duracaktı. Hocalarımız Sırkâtibi Hasip Efendi ile Hususi Şifre Kâtibi Kâmil Efendi idi. Hasip Efendi Kur'ân-ı Kerim, arabî, farisî; Kâmil Efendi de Türkçe yazı ve kıraat, kavâid-i Osmanî, hesap, tarih ve coğrafya dersleri verecekti.

Lalalarımıza teslim edilerek mektebimize gidiyorduk. Bütün saray halkı Harem Kapısının önünde bizi uğurluyorlardı. "Allah zihin açıklığı versin" diyorlardı. Selâmlık tarafında ağalar ve emektar bendegân da aynı duaları tekrar ediyordu ¹⁸⁵.

"...Bir gün İngiltere sefiri, mühim bir meseleyi görüşmek için huzura kabulünü rica etmiştir. İki gün sonra Mabeyn Dairesinin yakınındaki küçük Selâmlıkta, mülâkat olmuştur ¹⁸⁶ ..."

¹¹⁸⁴ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 361-362

¹⁸⁵ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 117-118.

¹⁸⁶ Şadiye Osmanoğlu, a. g. e., s. 35.

Küçük Mabeyn'in iki gizli yolu vardı. Binadan ayrılan bir yol, ahşap bir galeriden geçerek, hamama ve özel odaya gider, bir yeraltı geçidi de Küçük Mabeyn'i tiyatro binası ve Şale Köşkü ile birleştirir. Padişah, Şale köşküne ve tiyatroya çok zamanlar bu özel yoldan geçerek giderdi ¹⁸⁷.

1909 tarihinde Küçük Mabeyn'in alt katındaki büyük salonda Abdülhamid'e hal kararı tebliğ edilmiştir. Bu tebliğ kararıyla birlikte Yıldız Sarayı'nın parlak günlerinin sonuna gelinmiştir.

“... Saat sekizde harem dairesinin methali olan büyük kapıdan içeriye girdik.

Dar bir avlu, kapının solunda çiçeklik, sağ tarafında iki katlı bir bina, bu binanın büyük kapıdan on, on iki hatve mesafedeki dört basamak merdivenden çıkarak, camekânlı kapısından girdik. Yirmi metre murabbaında bir koridor, sağda solda birer oda kapısı, cephede keza bir kapı, bu kapının sol yanında dolambaçlı, elektrik kandilleriyle müzeyyen bir merdiven, sandalye, vazolar, sade bir halde. Cephedeki kapıdan girdik. Büyücek bir salon, solda paravana ile köşedeki kapı ve ocaklık tefriş edilmiş. Gene solda ileride diğer bir kapı, bir küçük paravana ile setrolunmuş; ortada büyük bir masa, açık mavi renkli bir örtü ile örtülmüş, tavanda mükemmel elektrik lambası (avize) asılmış, masanın etrafında sandalyeler, karşıdaki pencereler arasında büyük bir saat müzeyyen bir kule şeklinde duruyor. Sağ taraftaki köşede büyük bir piyano ve sair tezyinat vardır.

İkinci Sultan Abdülhamid, ilk salona dahil olduğumuz sırada, soldaki paravanın arkasından kemâl-i ihtiraz, dikkat ve teenni ile ufak ufak adımlar atarak zuhur etti. Arkasından Şehzade Abdürrahim Efendi takip ederek babasının sol tarafı gerisinde durdu. Sultan Abdülhamid'in üzerinde boz bir pardesü olup, boynunda beyaz boyunbağı mevcut ve sol eli pardesünün cebine sokulmuş bulunuyordu.

İşkodra mebusu Esad Paşa, sağında Manuel Karasu (Selanik mebusu), onun sağında âyân'dan “bahriye nazırı” Ferik Arif Hikmet Paşa ve Esat Paşa'nın da sol tarafında

¹⁸⁷ Erdoğan Sevgin, “Yıldız Sarayı,” s. 44.

âyân'dan Aram Efendi, bunun sol gerisinde Tayyar Bey, Cevad Bey, Haydar Bey, Kemal Bey, diğer Haydar Bey ve Ârif Hikmet Paşa ile Manuel Efendi'nin araları gerisinde iken, Sultan Hamid geldikten sonra bu yeri terk ile Aram Efendi'nin soluna geçerek Sultan'ın etrafını sarmış bulunuyorduk. Benim şu hareketimi Sultan Hamid gözleriyle takip ve tetkik ediyor ve acı bir bakışla tepeden tırnağa kadar beni süzüyordu. Sonra Esad Paşa bir adım ilerleyerek Padişah'a hal ilan edildiğini söyledi ¹⁸⁸...”

II. Abdülhamid tahttan indirildikten sonra yerine geçen V. Mehmet Reşad Küçük Mabeyn'i yine aynı maksatla kullanmıştır.

“... Ramazan geceleri saray güzel olurdu. Gündüzleri herkes oruçlu olduğundan sükûnetle geçer, fakat iftardan sonra her daireden takım saraylılar mabeyndeki büyük sofaya kurulan kafes arkasına gelirler, imam efendi ile müezzinler de harem-i hümayûna gelirler, namaz kılınırdı. Şöyle böyle 60-70 kişilik bir cemaat olurdu ¹⁸⁹....”

“... Sultan Reşad zamanında Küçük Mabeyn'de ilk defa “Hatim Merasimi” yapılmıştı. Merasim günü geldi. Küçük Mabeyn tabir ettiğimiz dairenin büyük sofası altın yaldızlı kafeslerle ikiye ayrıldı. Bir kısmı erkeklere, öte tarafı da kadınlara tahsis olundu. Erkeklere mahsus kısımda ortaya bir rahle konuldu. Üzerine sırma işlemeli bir örtü örtüldü. Sultanların oturması için de altın sırma ile işlenmiş iki minder kondu. Karşı tarafa da şehzadelerin oturmalarına mahsus kadife, atlas ve kıymetli kumaşlardan dikilmiş minderler yerleştirildi. Bunların kimisi yuvarlak, kinisi de beyzi şeklinde idi. Mabeyn erkânı da burada yer alacaktı. Kafesin arka tarafından ön sıraya altın yaldızlı koltuk ve sandalyeler, ikinci sıradan itibaren de nihayete kadar muhtelif renklerde minderler yerleştirildi. Evvelâ kadınefendiler, sultanlar ve sonra sıra ile davetli saray halkı yerlerini aldılar. Bir harem ağası refakatinde şehzadelerle, mabeyn erkânı da mevkilerine oturdular ¹⁹⁰.

¹⁸⁸ Galip Paşa'nın Hatıraları, H. T. M., sayı 8, Eylül 1966, s. 79-80.

¹⁸⁹ Safiye Ünüvar, Saray Hatıralarım, İstanbul 1964, s. 18.

¹⁹⁰ Aynı, s. 27-28.

3. 2. 2. 4. Tiyatro

Yıldız Sarayı'nda II. Abdülhamit'in tiyatro ve operaya olan özel ilgisinden bir tiyatro binası inşa edilmişti. "... Yıldız'da küçük bir tiyatromuz vardı. Davetliler olunca opera seyrederdim. İtalya'- dan gelen oyuncularım vardı. Musiki takımı ilerlemişti. Traviata gibi parçalar hoşuma giderdi. Primadonna da güzel bir İtalyan kızı idi; sesi de fevkalâde idi; sesi de fevkalâde güzeldi ¹⁹¹..."

Sultan Hamid tiyatroyu severdi. Ekseriya çok çalıştığı ve zihnen yorulduğu günlerde tiyatro heyeti vardı. Bunlar İtalyan artistlerinden müteşekkil idi. Bu artistler garp piyeslerini oynarlardı. Mamaafih alaturka oyunlar için de muzikayı humayun denilen kadroya dahil san'atkârlar vardı. Son zamanlarda komik Abdülrezzak Efendi de bunlar meyanına alınmıştı.

Şimdi olduğu gibi o zamanlarda da Avrupadan meşhur artistlerin şehrimize geldikleri vaki idi. Tiyatro işleri Esvapçıbaşı İlyas Beye mevdu olduğundan böyle meşhur artistler geldiği zaman zatı şahaneden istizan olunarak saray tiyatrosunda bunlara oyun verilirdi.

Tiyatro bazan, sefirler ile mülâkata vesile olmak için de tertip olunurdu. Sefirler cuma günleri Selâmlık resminden sonra Çit köşkünde kabul oldukları gibi hususi ziyafetlerden sonra tiyatroda görüşüldüğü de vaki idi. Bu mülakatlar da bazan saatlerce sürerdi. (...)

Tiyatro Sultan Hamit için çok çalıştığı ve fazla yotulduğu günlerde bir istirahat ve eğlence vesilesi olmakla beraber locasında bazan işten bahsettiği, hatta bazı kere mühim muamelâ için burada iradeler verdiği de vaki idi ¹⁹².

Yıldız'ın tiyatro dairesini bilirsiniz güzel şirin bir yerdir. Fakat sahneye çıktığımız zaman hepimiz sanki buz kesildik, çünkü salon bomboştu. Yalnız kafeslerin arkasından

¹⁹¹ Atıf Hüseyin, Muhtıra Yazma Defteri, T. T. K. Kitaplığı, Onbirinci Defter, Onbir Şubat Gününe

Ait Notlar.

¹⁹² Tahsin Paşa , a. g. e., s. 17-19.

haff sesler geliyordu. Anladık ki Sultan ve maiyeti oradalar ¹⁹³.

Abdülhamid tiyatro ve konserleri çok severdi. Cuma, pazar ve çarşamba akşamları hususi tiyatrosunda sinematograf ve tiyatro oyunları temâşa eder. Konserler verdirirdi. Köşküne (Valide Sultan Köşkü) bitişik ve harem dairesi altında bulunan bu tiyatro eski bir ahırın yerine inşa edilmiş dar ve kasvetli bir mahaldir. Uzunca dikdörtgen şeklindedir. Sahnenin karşısındaki genişçe loca kendisine mahsustur. Yan taraflarda dahi damatlarına, şehzadelere mahsus localar vardır. Duvarları hep kırmızı peluş ile kaplanmışdır. Tezyinat altın yaldızdır. Sahnesi oldukça geniş, perdeleri ve kulis tertibatı ve makinalar mükemmeldir. Buradaki eşyanın büyük bir kısmı Yıldız marangozhanesinde imal edilmiştir. Aktörler sahneye çıktıkları zaman hünkârın locasına doğru dönüp yerden temenna ederlerdi ¹⁹⁴.

Tiyatro binası küçük fakat zarif bir şey olup parterden bir sıra locası vardır. Locaların sahnenin iki tarafında bulunan dördü kafesli olup Harem-i Humayûn mensuplarına ayrılmıştı. Sahnenin karşısında ve giriş yerinin üstünde olan loca, padişaha mahsustu. Şehzadelerden veya vükelâdan davet edilenler padişah locasının iki yanındaki localarda otururlardı. Sarayın büyük memurları hünkâr locasının yanındaki odacıkta bulunurlardı. Padişahın hizmetinde bulunanlar ve yaverler hünkâr locasının altında giriş yerinin iç tarafında ayakta dururlardı. Parterdeki koltuklarda oturanlar padişaha arkalarını dönmüş olacakları ve böyle bir durum edep ve terbiyeye uygun sayılmayacağı için, parterde kimse bulunmazdı. Yalnız Sultan hanımlarının evlenmeleri sırasında padişahın davetlisi olarak gelenler mevcut localara sığmayacakları için müstesna olarak parterdeki koltuklara oturmuşlardı ¹⁹⁵.

Yıldız Tiyatrosu, (...) yüzelli kişilik kapasitesi olan bir salondan ibaretti. Bu salon, yalnız erkeklere tahsis edilmişti. Kadınlar, önleri konik yaldızlı ve seyrek kafeslerle kapanmış olan, üst üste, iki katlı localardan oyunları temâşa ederlerdi.

¹⁹³ Metin Toker, "Abdülhamid' i 15 Sene Eğlendiren Adam," Cumhuriyet Gazetesi, 6 Eylül 1918, sayı.

8646.

¹⁹⁴ Osman Nuri, a. g. e., s. 484.

¹⁹⁵ Surri, "Saray İdaresinin İç Yüzü," Vakit Gazetesi, 13 Teşri-i Sani, Kasım 1924.

Binanın en mühim hususiyet taşıyan yeri, Sultan Hamid'in locası idi. Onun, bizzat uzunuzadıya düşünüp taşındıktan sonra düşüncesine göre yaptırmış olduğu bu loca, sahnenin karşısındaki cepheyi kâmilan işgal ederdi.

Bu loca, adeta hususi bir daire halinde idi. Tiyatronun, haremi humayundaki kapısının tam karşısındaki bir merdiven, büyücek bir kapı ile nihayetlenirdi. Bu kapıdan geçildiği zaman, takriben onbeş metre murabbaında bir sofaya girilirdi. Uzunca müstatil şeklinde olan bu sofraya açılan muhtelif kapılar mevcuttu. Bunlardan sağ ve soldaki kapılardan, locaların koridorlarına geçilirdi. Kapıların birinden hususi bir merdivenle alt kattaki umumi salona inilirdi. Diğer kapılar da küçük istirahat odasıyla tuvalet aitti.

Ortadaki büyücek, iki kanatlı ve altın yaldız işlemeli kapıdan, Sultan Hamid'in locasına girilirdi. Bu loca, adeta küçük bir salon kadar genişti. Ön tarafını yarıya kadar kaplıyan sırma saçaklı perdeleri, kaplıyan al kadifedendi.

Locanın, sahneye nazır olan cephesine, yanyana iki büyük koltuk konulmuştu. Sultan Hamid, tiyatroyu temaşa ederken, bunların birinde otururdu. Diğer, daima boş bulunurdu.

Bu balkonun tavanı, duvarları ve kapıları, son derece müzeyyendi. Büyük kıt'ada, arkaları yüksek, oymalı ağaç kısımları altın yaldızla cilâlı, Hereke kumaşından bir koltuk hünkârın ikametına mahsustu.

Locada, bu iki büyük koltuktan maada, al kadife kaplı altı adet sandalye vardı. Bunlarda da, Sultan Hamid'in iltifat etmek için locasına celbettiği kimseler oturlardı.

Oyunun devam ettiği müddet zarfında, bu davetliler sıklıkla değişirlerdi. Kafası durup dinlenmeden işleyen Sultan Hamit, ekseriya aklına gelen mühim bir iş için, derhal başkatibi veyahut tiyatroda bulunan devlet erkânı ile saray ricalini celbeder, onlara emirler verirdi. Bunların haricinde de, localardaki saray kadınlarını veyahut devlet erkânının refikalarını locasına davet ederek onlara iltifat gösterirdi.

Kadınlar, bu davetlerden çok hoşlanırlardı. Birkaç dakika, Sultan Hamid ile

başbaşa kalmaktan büyük bir gurur duyarlardı.

Bayramların birinci geceleri, tiyatrodan mutlaka oyun verilirdi. Ve o gün bayram tebriki için saraya gelmiş olan hükümet ricali ile saray erkânının ailelerini tiyatroya davet etmek adetti. Bazı cuma günler, selamlıkta bulunan sefirlere, İstanbulu ziyarete gelen ecnebilerin şerefine de oyunlar verilirdi.

Kadınlar, en muhteşem kıyafetleriyle gelirlerdi. Seyrek kafeslerin arkasında, mebzul elektrik ziyalarına maruz kalan pırlantaların, elmasların, zümrüt ve yakutların göz kamaştırıcı parlıtları o devrin debdebe ve ihtişamını gösterirdi.

Sultanlarla kadınefendilerin üst katta ayrı ayrı locaları vardı. alt kat localarda da, davetli kadınlarla saraylılar otururlardı.

Salonda bulunan erkekler, başlarını yukarıya kaldırmazlar ve bilhassa localara bakmazlardı. Hattâ tiyatroya memur olan teşrifatçılar, davetli ecnebi misafirlere, bu hususta münasip lisanla tavsiyelerde bulunurlardı.

Tiyatro binası harem dairesinde bulunmakla beraber, oyuncular katiyen harem kapısına tekarrüp edemezlerdi. Muayyen zamanda saraya gelen kadın ve erkek oyuncular şiddetli bir tarassut altında, arka taraftaki küçük bir kapıdan tiyatroya ithal edilirdi ¹⁹⁶.

“... Mühim şeyler olduğu zaman babam, vükelâyıda davet ederdi. Kendisi sadrazam ile oturur, diğer vükelâ pencerelele taksim olunurlardı. Bizler de Harem tarafında otururduk. Babamın, vükelânın kafesleri kaldırılır, Harem tarafındaki kalırdı. Kendi oğulları da bulunurdu.

Orkestra alt katta, sol tarafta bulunur, alt katın sahneyekarşı olan tarafında ben-degân, paşalar, beyler otururdu. Bazen sefirler olduğu zaman oyun veya müzik erkek-lere mahsus olur, Harem gitmezdi. O zaman bütün kafesler açılırdı. Sefir zevceleri de gelir, kendi localarına otururlardı. Paşalardan davetliler bulunur, bazen biraderlerini,

¹⁹⁶ Ziya Şakir, “Yıldız Tiyatrosu,” R. T. M., Cilt. 5, İstanbul, 1954, s. 2972-2974.

Sultan Aziz şehzadelerini de çağırırdı. Babasının ölümünden sonra Selâhaddin Efendi de bulunmuştu. Kendi büyük şehzadelerini locasına alır, bu arada bizler de içer girer, ellerini öperdik. Resmi olmayan günlerde bütün şehzadeler ve bu arada tabii babamın kendi şehzadeleri istanbulin giyerlerdi. Huzurda daima böyle bulunulurdu. Hidir'in annesi, refikası, ve kızları bulunduğu zaman kendi locasında otururlar, büyükanamız ve yahut Başkadın'la beraber bulunurlardı. Vükelâ haremleri de sarayda bulunduğu zamanlar sultanlarla beraber oturup seyredilerdi ¹⁹⁷...”

Bazan Ramazanlar hariç her akşam oyun verilirdi. Fakat cuma ve çarşamba akşamları tiyatroya tahsis edilmiş idi. Oyunlar gece yarısına kadar devam ederdi. Bazan oyundan sonra da bir müddet konser verilirdi.

Tiyatronun müdürü Esvapçı İlyas Bey idi. Abdülhamid hangi oyunu arzu ettiğini bildirmezse, bunu İlyas Bey seçerdi. Abdülhamid'in, orta oyunundan mâda, biri alaturka komedyâ, diğeri alafranga opera veya operet için iki takımı vardı. Aktörlerin hepsi Muzika-yı Hümayun'a mensup idi. (...)

Abdülhamid'in tiyatroya ve musikiye merakı şehzade ve sultanların hemen hepsine sirayet etmişti. Bunlar Yıldız tiyatrosuna her vakit gelirlerdi. Ayrıca kendi köşklerinde ara sıra oyun, konser tertib ederlerdi ¹⁹⁸.

Tiyatro mevkileri zengin bir surette mefruş olup elektrik ile aydınlatılmıştı. Kendi locası dahilinde aydınlatma tesisleri bulundurulmadığından, Sultan Hamid kimse tarafından görülmeden tiyatroyu seyir ve temâşaa ederdi ¹⁹⁹.

“... Sarayda, cuma geceleri eğlence ve temâşaya ayrılmıştı. Tiyatrodaki temsillere, Hazine-dar Usta'nın daveti üzerine giderdik, onun kalfaları, evlerimizi dolastırır, davetimizi ulaştırırdı. Avrupa'dan hususi kumpanyalar getirttirirdi. O devrin meşhur artisti Réjone müteaddit defalar Paris'ten gelmiş ve temsiller vermiştir, fakat biz küçükler, komik Apti'yi çok severdik.

¹⁹⁷ Ayşe Osmanoglu, a.g.e., s. 76.

¹⁹⁸ Osman Nuri, a.g.e., s. 510.

¹⁹⁹ Ali Said, a.g.e., s. 19.

Mısır Hidiyi Abbas Hilmi Paşa'nın annesi, Valide Paşa, yazın İstanbul'a geldikleri vakit, her onbeş günde bir saray tiyatrosuna teşrif ederdi.

Hazinedar Usta maiyeti ile birlikte Valide Paşa'yı Şâle Köşkünde karşılar, yaşmak ve feracesini kendi eliyle alırdı.

Ben, hemşirem Naile Sultan'la birlikte ziyaretine gider, akşam yemeğini beraber yer ve tiyatroya gelirken de ona refakat ederdik.

Babam daha evvel gelir, onu kendi locasında istikbâl eder ve yer gösterirdi. Biz yine hemşiremle beraber bitişindeki locada otururduk.

Babamın en yakın hizmetkârları "Muhasip" ağalar, temaşaa sırasında tepsiler içinde çay, bisküvi veya dondurma getirip, locamıza sessizce bırakıp ayrılırlardı. Biz de bunları kendi elimizle babamıza ve Valide Paşa'ya ikram ederdik. (...)

Sarah Bernhardt'ın dramlarını, sarayın memur komiği Mr Bertrand'ı çok takdir ederdi. Bu komik, harem ağalarının şiveleriyle çok güzel taklitler yapardı ²⁰⁰.

"...Vaktiyle sarayda orta oyunu çok rağbet görürmüş müzika-i hümayûn'da bu oyunu oynayan ve Sultan Aziz devrinden kalan birçok kimseler vardı. Bunlardan Neşet, ali ve Hilmi Bey'leri hatırlarım. Keman artisti Zeki Bey'in babası olan Hilmi Bey aynı zamanda alaturka musikî ve oyun muallimi idi. Hemşirem Naime'nın kızlardan müteşekkil saz ve oyun takımına haftada iki defa gelip alaturka oyunları ve musikîyi meşkettirirdi. O zamanlar halalarını Seniha ve Mediha Sultan'larla hemşirem Zekiye Sultan'ın da oyuncularını vardı. Bunların ustaları Sultan Aziz zamanından kalma kalfalar-
dan Mâhruh- sar ve Trimiyyâl Hanımlar'dı. "köçek", "tavşan", "matrak", "kalyonça" denilen oyunları öğretirlerdi. Bu oyunlar eskiden sarayda kalmış oyunlardı. Oynayanların elbiseleri fevkalâde güzel, sırma işlemeli, şalvarlı, cepkenli idi. Hemşireler ara sıra oyuncularını alıp saraya gelirler, huzurda Hünkâr Sofrası'nda oynatılırlar, cümlemiz sırayla oturur seyrederdik. Her oyuna mahsus ayrı elbise vardı. Bunlar son zamanlarda dağılmış, kalmamıştı.

²⁰⁰ Şadiye Osmanoglu, a.g.e., s. 17-23.

Abdülrezzak Efendi saraya alındıktan sonra orta oyunu biraz itibar bulmuş ise de, o da ara sıra bayramlara münhasır kalmıştı. Esasen babam da alaturkayı pek sevmeyişinden alafranga oyunlar oynatmaya başlamıştı.

Küçüklüğümde işittiklerime göre bir aralık Ahmet Mithat Efendi birtakım tiyatro piyesleri ve oyunları yazıp operet gibi şarkılarla oynatmaya başlamış. O zaman kadın rolünü de Ali Bey yaparmış. O zamanki operetlerden işittiğim bazı parçaları hâlâ hatırlarım.

Babam Muzika-ı Hümayun'un orkestra kısmını mükemmelleştirmeye pek gayret etmiştir. Hakikaten buradan değerli sanatkârlar da yetişmiştir. Bunlardan Saffet Bey ve Zâti Bey gibi flütçüler, Vondra Bey gibi kemancı, Cemil Bey gibi viyolonselciler en meşhurlarıdır. Daha başkalarında vardı ama bugün isimlerini hatırlıyamıyorum.

Altmış kişilik mükemmel bir orkestra kurulmuştu. Önceleri Sultan Aziz zamanından beri hoca olan Guatelli Paşa muallimlik ederdi. Bundan sonra da birçok muallimler gelmiştir. Benim muallimim olan Fransız Lombardi de bu meyardadır. Bunlardan sonra İspanyol Aranda Efendi de Muzika-ı Hümayûn muallimi olmuş ve biraderim Burhanettin Efendi'yi mükemmel bir piyanist olarak yetiştirdiğinden paşalığa kadar yükselmiştir. Diğer şehzadelerden amcazademiz İbrahim Tevfik Efendi ile biraderlerim Abdürrahim ve Nurettin Efendileri de o yetiştirmiştir.

Hilmi Bey'in oğlu olan Zeki Bey pek küçük yaşında Vondra Efendi'nin talebesi olmuş ve Aranda Paşa'nın himmet ve gayreti ile sanatkâr olarak meydana çıkmıştır.

İstanbul'a herhangi bir trup gelse, derhal elçilertarafından haber verilir, tavsiye olunurdu. Böylece bu truplar saraya gelirdi. Bu suretle pek çok san'atkâr gelmiş, huzurda çalmışlardır. Bunlara nişanlar verilmiştir. babam, İstanbul'a gelen bir İtalyan trup'undan bir aileyi maiyetine almış, Muzika-ı Hümayûn'a kaydetmişti. Bu aile bir baba, iki oğulla, iki gelin, bir kız ve damattan ibaretti. Bunlara "Çampi ailesi" derlerdi. Bunlardan sonra Muzika-ı Hümayûn'a iki İtalyan sanatkâr daha ilave olunmuştu. Bunlar operaları, operetleri oynarlardı. Ençok oynadıkları oyunlar Traviata, Troubadour, Bal Masqué , Barbière de Séville, La Fille du Régiment, Fradiavolo, Mascotte, La Belle

Hélène'di. Bunlardan başka İtalyan operetleri de oynarlardı. Ama şimdi isimlerini hatırlıyamıyorum.

Bu operaların sarayda ayrı isimleri vardı. Traviata'ya "Madam Kamelya", Troubadour'a "Demirci Operası", Barbieri de Séville'e "Berber Operası", Bal Masqué'ye "Maskeli Opera", Fradivolo'ya "Haydut Operası", La Fille de Regiment'a "Asker Operası", La Belle Hélène'e "Çoban Operası", Rigoletto'ya "Kral Kızı Operası", Mascotte'a da "Maskot" derlerdi. Babam Rigoletto'yu çok sever ve daima onu çaldırırdı.

İtalyanlardan başka Bertrand ve Jean adında iki Fransız daha vardı. Bertrand taklid ve hokkabazlık yapar, her sene babamdan izin isteyerek Fransa'ya gider, birtakım yeni şeyler öğrenip gelirdi. Saraya sinemayı bu getirmiştir. O zamanki sinemalar şimdiki gibi değildi. Perde büyük fırçalarla iyice ıslatılır, küçük parçalar gösterilirdi. Bu parçalar pek karanlık görülür, filmler bir dakikada biterdi. Bununla beraber çok yeni birşey olduğundan hoşumuza giderdi.

Jean ise hayvan mürebbisi olduğundan atları, merkepleri, köpekleri terbiye eder, Bertrand'la beraber eğlenceli şeyler oynardı. Son zamanlarda iki Amerikalı da tiyatroya alınmıştı. Bunlar komikti. Gayet güzel akordeon ve mandolin çalarlar ve ayak dansları yaparlardı.

Fransa sefiri Constant, meşhur Sarah Bernardt'la Coquelin Cadet'yi saraya getirmişti. Oyundan sonra bunlara da nişan verilmişti.

Rusya İmparatoru da kendi hususi tiyatrosunun musıkî hey'etini göndermiş, bunları Maksimov saraya getirmişti. Güzel Rus şarkılarını söylemişlerdi. Aralarında meşhur Çalyapin de vardı. Fakat o zaman pek gençti. Sesinin güzelliğini pek beğenmiş-tik. Sonraları da Avrupa'da çok büyük şöhret kazanmıştır.

Muzika-i Hümayûn Kumandanı Süleyman Paşa idi. Babam, bütün bu tiyatro işlerinde İlyas Bey son zamanlarda Esvapçıbaşı olmuştu. Ekser Cuma günlerinin akşamları tiyatro olacağını bildiğimizden, bu akşamı sevinçle beklerdik.

Babamın fevkalade kıymetli yüzlerce musıkî ve nota koleksiyonu vardı. Orkestra

için yazılmış mühim eserler, ayrıca piyano için yazılmış koleksiyonlar ciltlenmiş olarak mahfuzdu. Bunlar Tiyatro Dairesi'nin alt ve üst kat salonlarında büyük camlı kütüphaneler içindeydi ²⁰¹.

Yıldız Tiyatrosunun sahnesi, yalnız bu oyunlara inhisar etmezdi. Hokkabazlar, ve entrloklar, küçük hayvanlara marifetler yaptıran san'atkârlar da ekseriya saraya davet edilirdi.

Meşhur hokkabaz Kaznov birkaç defa İstanbul'a gelmiş; her defasında saraya celbedilmişti. Hayvan mürebbisi san'atkârların, köpeklerle yaptırdığı marifetler hünkârın son derece hoşuna giderdi. Bu oyuncular saraya girerlerken bütün eşyaları ve çantaları büyük bir dikkatle aranırdı. Kendileri de oyun bitinceye kadar sıkı bir kontrol altında kalırlardı.

Yıldız Sarayı'nın esrarına vakıf olmak hülyasına kapılan bazı macera meraklısı muharrirler, gazeteciler, figüran sıfatıyla bu san'atkârların aralarına karışırlar, Yıldız tiyatrosunun sahnesine kadar girmeye muvaffak olurlar, burada geçirdikleri birkaç saatlik hayattan binbir ilham alarak bire, onbin katmak suretiyle arşın arşın yazılar yazarlardı ²⁰².

3. 2. 2. 5. Yazlık Tiyatro

Yıldız'da yazlık ve kışlık iki tiyatro mahalli vardı. Beyoğlu'nda İtalyan opera kumpanyası ayda birkaç defa celp ile icra-yı lübiyyat ederdi ²⁰³.

“... Pek sıcak günlerde, hususi olarak harem bahçesinin Hünkâr Sofrasına nâzır tarafına portatif bir tiyatro kurulur, orta oyunu ve komedi gibi hafif oyunlar oynardı. Bunları da sarayın pencerelerinden rahatça seyrederdik. Babam bazı akşamlar oda orkestrası getirtir, kendi dairesinin üzerindeki çimenlikte çaldırır dinlerdi ²⁰⁴...”

²⁰¹ Ayşe Osmanoglu, a.g.e., s. 73-77.

²⁰² Ziya Şakir, II. Abdülhamit'in..., s. 267.

²⁰³ Ali Said, a.g.e., s. 11.

²⁰⁴ Ayşe Osmanoglu, a.g.e., s. 76.

İkinci Abdülhamid'in sarayındaki opera ve operet heyetleri ve Türk trupu 1907 yılına kadar türlü değişiklikler geçirerek çalışmıştır. 1908'de Meşrutiyet ilân edilerek Abdülhâmid zorla tahtından indirilince saraydaki tiyatro heyetler de dağılmıştır. 1908'de padişah olan V. Mehmet (Reşat) ve ondan sonra tahta çıkan Osmanoğulları hanedanının son hükümdarı VI. Mehmet (Vahidüttin) zamanlarında sarayda tiyatro heyetleri bulundurulmamıştır ²⁰⁵.

3. 2. 2. 6. Limonluk Köşkü (Kış Bahçesi)

Raimondo D'Aranco tarafından 1895'de inşa edilmiştir. Küçük Mabeyn Kasrı'nın karşısında yer alır. "L" planlı bir yapıdır. Metal bir strüktüre sahiptir. Tonoz örtülüdür ve camla kaplıdır. Cephesinde metal rokoko bezemeler bulunur. Girişteki diagonal eksen üzerinde barok bir Osmanlı kubbesi vardır.

3. 2. 2. 7. Pavyon Köşkü

Pavyon Köşkü kış bahçesine bitişik olarak inşa edilmiştir ²⁰⁶.

Köşk Abdülhamid'in ara sıra oturarak dinlendiği tek katlı bir yapıdır. Buradan gizli bir koridor ve kapı ile Çit Kasrının büyük salonuna geçilir ²⁰⁷.

3. 2. 2. 8. Hazinesar Ustalar-Kadın Efendiler-Cariyeler Daireleri

Yıldız Sarayı'nda Harem-i Hümayun Teşkilatı mensuplarına tahsis edilmiş daireler mevcuttu. İkinci hayret merhalesini, saraya en uzak bir noktadan iltisak peyda ederek sıralanmış olan dâ'ireleri teşkil etti. Bunlara harem dâ'iresi demek fikirlerde yanlış bir mütale'a uyandırabilir. Bu dâ'ireleri anlamak için İstanbul'un eski vüzera ve sudur konaklarını, meselâ Yüksek Kaldırım ve Cerrah Paşa semtlerini, Fatihcivarını işgal eden, bugün enkazı satılıp geniş arsaları parçalanan selamlık haremlik otuzar kırkar odalı binaları düşünmek lazımdır; ve bunları düşünürken onların güneş görmeyen loşluklarını, rutubet sızıntılarıyla yosunlanmış duvarlarını, küf kokan havasını da be-

²⁰⁵ R. A. Sevengil, "Yıldız Sarayı Tiyatrosu," Devlet Tiyatrosu Dergisi, Aralık 1953, s. 11.

²⁰⁶ Afife Batur, a.g.e., s. 92.

²⁰⁷ Suat Kesili, a.g.e., s. 21

raber düşünmek icabeder. Abdülhamid'in yakın bulundurmak istediği kadınlar Dâ'irei Hususiyeye bitişik müferrih binada yerleştirilirken uzak bulundurmak istediği ihtiyarlar, hizmetlerine arık ihtiyaç kalmayan hazinedarlar ve kızlar, cariyeler takım takım bu harap ve köhne binalara tıklınmışlardı ²⁰⁸.

"... Saraya geldiğimiz vakit, birinci kapıdan geçerken birkaç hademe yerlere kadar kemâli hürmetle eğilerek selâmladılar. harem kapısında birçok ağalar beni bekliyorlardı. Refakatimizdeki kahvecibaşı Ahmet Efendi nöbetçi ağası Seyfettin Ağa'ya beni teslim etti. Ve:

- Muallime hanımı hazinedar ustanın dairesine götürünüz, dedi. Ağa ile birlikte hareme gittik. Beni birbirinden güzel genç saraylılar karşıladılar. Sonradan öğrendiğime göre bunlar misafirleri istikbal ile vazifeli kalfalarmış. İkinci kata çıktık. Baştanbaşa Hereke kumaşları ile ve zevkle döşenmiş süslü bir salona girdik. Çarşafımı çıkardım. Aralık kapıdan mütecessis başlar görünüyordu (böyle gözetlemeler saray adettir). Bunlar daha evvelden Muallim hanımın geleceğinden haberdar olan saraylılarmış. (...)

Nihayet belki onbeş dakika sonra kızlar dağıldı. Kalfa hanım gelmişti. Bu kalfa hanım sarayda hazinedar ustadan sonra en ziyade itibar sahibi olan bir saraylı idi. Hizmet eden nedimelerin hepsi kendisine "kaafam" diyorlardı. (Kaafam saray dilinde kalfam demektir.) Arkasında uzun etekli bir entari, başında hotoz, hotozun sol tarafına ilıştırılmış pırlanta bir iğne, uzun boylu, vakarlı, nazık bir saraylı idi. Riskidilânım. Ayağa kalktım.

- Estağfurullah, etmeyiniz, diye selâm vermekle iktifa ve ilve etti:

- Dinlendiniz ise sizi hazinedar ustanın yanına götüreceğim. Beraberce aynı dairenin üst katına çıktık. Şık, zarif döşenmiş bir koridordan geçtik. Nihayet bir salona, arada da odalardan birine girdik.

Altmış yaşlarında kadardı. Topuklarına kadar uzun bir entari giymişti. Üstüne

²⁰⁸ Halid Ziya Uşaklıgil, a.g.e., s. 151-153.

salta tabir olunan kısa bir ceket almıştı. Böyle, ayakta pür ihtişam bir Hanımefendi ile karşıkarşıya idim. Rişkidil kalfa beni takdim etti. Bana doğru iki adım attı ve gayet müşfik bir sesle:

- Kızım, dedi. Şevketmeab Efendimiz sizi sultan efendilere ve mektep zamanı gelinceye kadar iki Şehzademize muallim tayin buyurdular. Müsait zamanlarınızda da arzu eden kalfalara (saraylılara) din dersleri vermenizi irade eylediler. (...)

- Kalfacığım, muallime hanımı, kendilerine tahsis edilen daireye götürünüz. Her ikimiz de hazinedar ustayı selamlayarak oradan ayrıldık.

Hazinedar ustanın dairesine bitişik daireye geçtik (Cariyeler Dairesi). Geniş mermer merdivenden yukarı çıktık. Ayaklarımız uzun tüylü yol keçelerine gömüldü. Karşıma gelen camlı kapıdan girer girmez, bizi yine uzun etekli entarisi ile yaşlı bir kalfa istikbal etti. (...) Kalfa bana hitaben:

- Efendim yorulmuşsunuzdur, buyurunuz size odanızı göstereyim, dedi ve beni yanındaki odaya götürdü. Artık hayatımı içinde geçireceğim bu dört duvar nedense benim üzerimde iyi bir tesir yapmıştı. Belki bu, insanların kadere karşı gösterdikleri ınzaya benzer bir şeydi, kimbilir?

O gün akşama kadar saraylılar bana "safa geldin" yine onların tâbiriyle "beyan-ı hoş amedi" ye geldiler. İçlerinde güzel, terbiyeli, munis saraylılar vardı. Hep saray adetlerinden bahsederek beni tenvir ettiler. Kızların bu terbiye ve nezaketlerini görünce Paşaların, beylerin izdivaç içinde neden saraydan çıkan hanımları tercih ettiklerini anlamış ve kendilerine hak vermiştim. Ertesi gün pazardı. Odam yine saraylılarla dolup boşalıyordu. tatlı ve çetrefil bir çerkez edasıyla konuşuyorlardı. Bu arada padişahın emriyle Hüsnuaver isminde bir cariyenin, saraya alınarak benim hizmetime verildiğini öğrenmiş oldum ²⁰⁹...

Safiye Ünüvar anılarında Sultan Reşad dönemindeki Yıldız Sarayını anlatır. Bu dönemin sarayının II. Abdülhamid zamanındaki şaşaası yoktur fakat saraydaki bütün

²⁰⁹ Safiye Ünüvar, a.g.e., s. 9-11.

yapılar eski fonksiyonları sürdürmektedirler.

Bu yapılar iki katlı bağdadî teknikle yapılmış ve birbirlerine sonradan camekânlı, kapalı koridorlarla bağlanmışlardır. Yapıların tavanları kalem işleri ve madalyonlar içerisinde çeşitli resimlerle süslenmiştir ²¹⁰.

3. 2. 2. 9. Usta Kalfalar-Gedikli Cariyeler Dairesi

Usta Kalfalar ve Gedikli Cariyeler Daireleri hareme girilince sol tarafta tiyatronun yanında yer alırlardı. Gedikli Cariyeler Dairesi tiyatroya bitişik iki katlıdır. Usta Kalfalar dairesi ise 1987 yılında yıkılmıştır.

3. 2. 2. 10. Kızlarağası Dairesi

“... Berat Kandili'nin bir hususiyeti Mahfil-i Şerif'in saraya gelmesi ve kalkması idi. Dârüssâade Ağası'na sarayda Kızlarağası denirdi. Elinde onlara mahsus fildişi ve altın işlemeli bir âsâ olduğu halde Kızlarağası en önde ve sarayın yüzlerce Haremağaları onun arkasında olmak üzere Mahfil-i Şerif'i tutarak tekbir ve ilâhilerle getirirlerdi. Harem dairesi'nin bahçesine koyarlardı. Mahfil-i Şerif bütün sultanlar, kadınefendiler ve kalfalar tarafından ziyaret olunurdu. Her sultan ve her kadınefendi hediye olarak sırmalı ustufalar verirdi. Sarayın iki eski kalfası bu kumaşlarla Mahfil-i Şerif'i süslerlerdi. (...) Bu süsleme işi bittikten sonra yine aynı suretle Kızlarağası ile Haremağaları bunu alıp Dârüssâade Ağası'nın dairesine götürürler, gece orada kalırdı ²¹¹...”

Kızlarağasının Yıldız Sarayı'nda Harem-i Hümayûn binalarının bulunduğu kısımda küçük iki katlı bir köşkü bulunurdu. Bunun yanında sarayın birinci avlusunda Agovat Dairesi'nde de haremağaları kalırdı.

Kızlarağası Dairesi Hususi Dairenin kuzey avlusunun ucunda bir set üzerinde bulunur. Farklı zamanlarda yapılmış iki bölümden meydana gelmektedir.

²¹⁰ Bülent Bilgin, *Geçmişte Yıldız Sarayı*, Yıldız Sarayı Vakfı Yayınları, No: 3, İstanbul, 1988, s. 18.

²¹¹ Ayşe Osmanoglu, a.g.e., s. 91.

3. 2. 2. 11. Musahip Ağalar Dairesi

Yıldız Sarayı ile ilgili çalışmalarda, Musahip Ağalar Dairesinin Harem-i Hümayûn bölümünde ve Hususi Dairenin yanında yer aldığı söylenmekteyse de, yapıldığı tarih bilinmeyen, Yıldız Sarayı'na ait havagazı şebekesini ve lâmbalarını gösteren planın, düşey zaman kesitinde görülen yapılar içinde bugün Musahiban Dairesi diye bilinen yapının, aslında Hususi Daire'nin bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen binanın bazı kısımlarının Hususi Daire'nin yapımından önce var olabileceği ihtimal dahilindedir
212

Abdülhamid'in özel doktoru İbrahim Paşa'nın anılarında Musahiban Dairesinin yeri olarak sarayın birinci avlusunu tarif etmektedir. Musahip Dairesi olarak bilinen yapı incelendiği zaman farklı zamanlarda yapılmış bölümlerden oluştuğu anlaşılır.

3. 2. 3. Üçüncü Avluda Bulunan Saray Yapıları

3. 2. 3. 1. Şehzade- Sultan Köşkleri

"...Sultan Reşad'ın büyük gelini (Şehzade Ziyaeddin Efendinin Hanımı) Ünsiyar Hanım- la görüşmek istedim. Kendisinin iki sultanı bir şehzadesi vardı: Dürriye Sultan, Rukiye Sultan, Nazım Efendi. Yıldız Sarayının bahçesinde birçok küçük köşkler vardı. Ünsiyar Hanım maiyeti ile bu köşklere altı odalı birinde oturuyordu. Köşkten içeri girer girmez Ünsiyar Hanım'la karşılaştım.

Sultan Reşad'ın büyük oğlu Ziyaeddin Efendinin ikinci haremi Perizad Hanımdı. Hayriye ve Lûtfiye isminde iki sultanı vardı. Aynı gün kendisini de ziyaret etmek istiyordum. Dairelerine girdim. Sarışın birbirinden güzel iki minimini yavru. Çocukları anneleri ile birlikte buldum. (...)

Şehzade Ziyaeddin Efendinin üçüncü hanımı Melek Seyran Hanım Şehzade Fevzinin annesidir. O da aynı bahçe içindeki köşklere birinde oturuyordu ²¹³..."

²¹² Can Binan, Yıldız Sarayı Yanmış Hususi Daire Kuzey Avlusu Mekansal Oluşumu Sorunları ve

Değerlendirmesi Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Y. T. Ü., 1984, s. 70.

²¹³ Safiye Ünüvar, a.g.e., s. 18-20.

Bu avluya, II. Abdülhamid devrinde Hünkâr Dairesi ile Çit Kasrı arasındaki yoldan geçilmekteydi. Avluda şehzade ve sultanlara tahsis edilen köşkler bulunuyordu. Bu köşkler genellikle ahşap ve iki katlıydı. Aralarında birer kaskad ve avlu bulunurdu.

II. Abdülhamid Yıldız Kasrı'na taşındığı zaman kasrın duvarları arkasında eski harem dairelerinin yerinde o tarihlerde birer katlı, pavyon halinde uzun iki ahşap bina vardı. Düz cepheli ve yeşil panjurlu olan bu binaların pencereleri bahçeden içeri girebilecek kadar alçaktı. Ayrıca burada Yıldız kasrına bağlı eski ve küçük bir daire mevcuttu. Sonraları bunlar yıktırılmış ve yerlerine sultanlara, şehzadelere mahsus daireler yaptırılmıştı ²¹⁴.

3. 2. 3. 2. Çukur Saray / Hanımsultanlar Dairesi

Çukur Saray padişahın evlenmemiş veya dul kalmış kızlarıyla kızkardeşlerine tahsis edilmişti. Bina zemin farkı nedeniyle bazı yerlerinde iki katlı bazı yerlerinde üç katlı ve kagirdir.

3. 2. 3. 3. Damatlar Dairesi

Damatlar Dairesi, padişahın kızlarıyla evlenen damatların ikâmet ettiği yerd.

3. 3. Yıldız Sarayı Bahçeleri

3. 3. 1. Has Bahçe-İç Bahçe-Harem Bahçesi-Selâmlık Bahçesi

"... Padişah hususi kütüphanesinin müzesini ve bahçesini görmemizi söylemişti (Res. 13-14-15). Çıkarken kapıda bir Mabeyn Kâtibi ve Ahırlar Emiri'nin bizi bekler bulduk. Padişah'ın samimi bir dostu olan meşhur seyyah Vambéry istisna edilecek olursa Sarayın bu kısımlarını gören ilk yabancı biz oluyorduk. Sefirlerin selâmlıkta kullandıkları odanın hemen arkasında bulunan bu köşkten çıkarak, Padişah'ın camiye indikleri dik yolu tırmandık ve Yıldız'ın Mabeyn Kapısından geçtik. Sola döndük, sağ tarafımızda harem dairesinin duvarları yükseliyordu. Bunlar İngiltere'deki bütün hapis-

²¹⁴ Haluk Şehsuvaroğlu, "Abdülhamit'in Yıldız'daki Hususi Dairesi ve Orada Yaşayış Tarzı," R. T. M., C. 2, sayı. 22 Ekim 1951, s. 1006.

hane duvarlarından daha yüksekti. Çok büyük bir dikkatle korunmakta olan kapalı bir kapıdan bu duvarların arka tarafına girdik. Güzel bir köşkü sol tarafımızda bırakarak dar bir geçitten geçtik ve birden bire çok nefis bir manzarayla karşılaştık. Yıldız bu hükümet merkezinin en yüksek tepesinin üstüne kurulmuştur. Burada önümüzde her çeşit kayıklar ve sandallarla dolu bir büyük göl veya suni bir nehir uzanıyordu. Bunların arasında bir de elektrikli bir motor vardı. Bahçenin her tarafından göle iniliyordu. Çimenler en iyi İngiliz bahçelerindeki kadar yeşil ve bakımlı idi. Her taraf palmyeler ve nefis fidanlarla dolu. Kenarlara ekilmiş çiçekler, sanki bir renk alevi. Havada ağır bir portakal çiçeği kokusu var. Her dönemeçte çimleri, hatta çakıl döşeli yolları , sula-makla meşgul bahçıvanlar gördük Sağ tarafa düşen Harem Dairesinin duvarları tepesine kadar sarı ve beyaz sarmaşık gülleri, salkımlar, mineler ve her cins sarmaşıklarla örtülü. Binlerce beyaz ve gümüşü güvercin duvar içinde yapılmış sarmaşıklarla örtülmüş yu-valarından içeri dışarı uçuşuyorlar. Bütün bu manzara, insanda mesafe mevhumunu yok ettiren o parlak güneş altında tam manasıyla tecessüm ediyordu. Gölün nihayetinde Sultanın ördek avladığı bir sazlık var. Park Boğaz'a kadar uzanıyordu ²¹⁵..”.

Abdülhamid'in tahttan indirildiği haberini aldığı kabul salonunun ve yıldırıma karşı yalıtılmış bir koltukta oturduğu çalışma odasının baktığı “ünlü” Yıldız bahçesi, 45 dönüm kadar büyüklükte bir parktır: İçinde birkaç eski, güzel ağaç, bakımlı, çakıl taşlı döşeli yollar, taklit ve gerçek çiçekler, küçük kameriyeler (bunlarda da, Saray'daki her odada olduğu gibi, kibrit ve sigara tablası bulunur. Çünkü eski Sultan bir sigara tiryakisi imiş) ve bir kanal vardır. Bu kanaldan, küçük bir pedallı kayıkla geçilir ve iki yakasında, Boğaz'daki iskelelerin karşılığı olan oyuncak iskeleler bulunur.

Bu bahçe bir düşkırıklığı yaratır ise de, bir tek olağanüstü özelliği vardır. Bahçeyi çevreleyen ve aynı zamanda Yıldız'ın iç avlusunu oluşturan yüksek duvara, boydan boya, kuş kafesleri ve vahşi hayvan kafesleri sıralanmıştır. Bunlar küçük kafesler de değildir. Regent's Park hayvanat bahçesinde kullanılanlar gibi büyük ve sağlamdırlar. Bu kafeslerin bazılarında maymunlar, ve az bulunan köpekler vardır, ama anlaşılan Sultan ençok kuşları, özellikle güvercin gibi zararsız kuşları seviyormuş. Yirmibin

²¹⁵ Mrs Max Müller, a.g.e., s. 48-49.

güvercin olduğu söyleniyor. Bunlar özgür değil, yüzlercesi kocaman kafeslere kapalı imiş. Ayrıca binlerce leylek, kanarya, papağan, turna, vb. de vardı. Dış parkta bir iki zebra, iki geyik, besbelli daha büyük vahşi hayvanların, herhalde aslan ve kaplanların barındırılmadığı birçok büyük kafes, tavuk ve sülünler için bir kümes, papağanlar için kafesler, Sultan'ın özellikle pek sevdiği, güzelim Ankara kedileri için, özel bölüm bulunmaktaydı. Çok sayıda tavşan, koyunlar, üç devekuşu, ve birkaç da gazal, serbest dolaşıyordu. Gölde ise birçok gözcü kuğu gezinmekteydi.

Bununla birlikte iç avlu, Saray parkından çok, halka açık bir hayvanat bahçesine benziyordu ²¹⁶.

Harem Bahçesi denilince vakitsiz ve izinsiz bu bahçede harem, sultanlar ve şehzadeler gezmeye izinli olduğu anlaşılmasın, o bahçe belki padişaha mahrem olmakla haremdir. Bir bahçe, ile iki dağ arasında büyük bir set çekilerek hakan tarafından genişlettirilmiştir. Büyük bir göl de bu suretle inşa olunmuştu.

Kış bahçeleri, limonluklar ve turfandalıklarla bazı hayvanat mekanları da bu bahçe de bulunurdu (Res. 16). Göl kıvrımları ile hayli mesafe tutar, yer yer adacıklar, sandal, küçük kotra, motor yüzdürülür idi (Res. 17). Gölün sahili doğal bir surette çimenler ve gölge veren bazı ağaçlarla çevrelenmişti. Bu bahçenin birçok kapısı var ise deset çekilmiş gibi olup asıl işlek olan bahçe kapısı saltanat kapısının karşısına tesadüf eder. Kapının haricinde bekçi tüfekçiler, bazı bendegâna mahsus daireler olduğu gibi kapı dahilinde bekçi ve tüfekçi odaları vardı ²¹⁷.

İç bahçede 300 metre uzunluğunda ve 15-20 metre genişliğinde ırmak gibi bir havuz vardı. Bu havuzun şekli pek acaip şekilde dönemeçlidir. Kıyılarında, güya biribiri üzerine düzensiz atıvermiş gibi konulmuş granit taşı bloklarından yapılmış suni mağaralar ile basamaklar vardır. Bu havuz boyunca ve tamamıyla iç tarafa nazır köşklerden biri Abdülhamid'in istirahatine mahsus olup en sevdiği yer burası imiş.

Abdülhamid bu köşklere, güzel sanatlara birçok salonlar ayırmış olup, birini resim

²¹⁶ Francis Mc Cullogh, a.g.e., s. 204.

²¹⁷ Ali Said, a.g.e., s. 10.

salonu, bir diğeri fotoğraf atelyesi, bir başkasını da müzik salonu yapmıştı (Res. 12-12A). Kendisi iyi resim yapar ve müzikten de anlardı. Abdülhamid bu gibi hususlarda, Almanya İmparatoru II. Wilhelm'e benzetilmekte idi. Almanya'nın eski İstanbul Büyükelçisi Kont Hacfeld'e kendi eliyle yaptığı tablolarından birini hediye etmişti.

Abdülhamid'in hususi kütüphanesi (Res. 15), eski ve nadir eserler koleksiyonları da bu köş-lerde idi. Bir salonu da tabiiye müzesi haline sokarak, dondurulmuş nadide kuşlarla ve kelebek, kanatlı böcek koleksiyonları ile süslemiştir. Havuzun etrafında boy boy ve çeşitli bir çok ağaçlar yetiştirilmişti. Ayrıca salkım, söğüt ağaçları, beyaz ve siyah cinsten bambular vardı.

Abdülhamid'in İtalyan bahçıvanı Sinyor Romeo Scanciani'nin dikerek büyüttüğü birçok kamelya ağaçları da vardı. Daha ileride yüzlerce ağaçlarla binlerce çiçeklik birbirine karışmış, narin palmyelerin ve endamlı çamların arasındaki limonluklarda turunçlar, portakallar gözleri okşuyor; krizantem, karanfil, gül birbirine sanki rekabet ediyordu. İç bahçedeki, adetâ büyük bir ırmak gibi görünen bu havuzun kenarında sandallar, suyun yüzünde kuğu kuşları, kazlar ve ördekler yüzüyordu.

Abdülhamid'in yalnız kendine ve ailesi mensuplarına mahsus olan bu iç bahçede birçok limonluklar ve kış bahçeleri vardı. Burada nadide cinsten vanilyalar da bulunurdu. Büyük ağaçları çok seven padişah bunları hususi surette baktırır ve yetiştirirdi. Zaten Abdülhamid Yıldız Parkında nadide ağaçlardan ve bitkilerden teşkil edilen bir nebatat bahçesi de kurmuştu. Halen, hususiye Yıldız Parkının Mecidiye kapısından girilen iç kısmı soğuk rüzgârlardan mahfuz olduğundan, memleketimizde yetişmeyen fakat diğer iklimlerden getirilip büyük itinalarla alıştırılarak yetiştirilen ve şimdi göklere uzanan çeşitli ve kıymetli nadir ağaçlar yaşamaktadır.

Kış bahçesinde öten nadide cinslerden çeşitli kuşlar, süslü kafesler içinde dallara asılı dururdu (Res. 19). Padişah'ın resmini çizip tarif ettiği ve saray marangozhanesinde yapılmış olan banklar, kanape ve koltuklar bulunurdu. Yıldız Sarayı İç Bahçesinde ayrıca bir de tenis sahası mevcuttu.

Diğer bir kış bahçesinde kuşlar serbest olarak salıverilmiş olduğundan; daldan

dala uçarlar, gagaları ile kıymetli ağaç ve fidanları zedelerlerdi. Bu sebeple zaman zaman bunların değiştirilerek yenilerinin dikilmesi icabederdi. Saray bahçelerinin birinde bozulan nadir nebatlar hususi bir limonluğa nakledilip burada türlü usullerle tedavi ile tekrar canlandırılmağa çalışırdı. Yıldız Sarayının bahçıvanları bu limonluğa (Nebatat Hastanesi) adını vermişlerdi. Bu hastanede, bir kaç, nebatat hastalıkları hekimi ve mütehassısları ve birçok da hastabakıcıları bulunmaktaydı.

Limonluklar, kalorifer usulüyle ve sıcak hava sevki ile ısıtıldıklarından; sıcak iklimler nebatları yetiştirilmekle beraber, bunlar uzun müddet yaşayamazlardı. Abdülhamid bu nadir nebatlardan mahrum kalmamak için İtalya, Fransa ve hattâ Almanya'dan zaman zaman taze fidanlar getirtirdi. Saray ziyafetlerinde salonları baştan başa çiçekler ve nadir fidanlarla süslemeyi severlerdi. Padişah bunlarsız yapamaz, verdiği resmi ziyafetlerde salonların en nadir çiçek ve fidanlarla adetâ bir bahçe halini almasını arzu ederdi.

Sarayın sebzelik ve meyvalıkları, Dış Bahçe içinde olup (Yıldız Parkı kısmında) bunlar Abdülhamid'in zatına mahsus olmak üzere çeşitli sebze ve meyva yetiştirilirdi. Hususi bir limonlukta turfanda meyvalar ve sebzeler elde edilerek, sofrasında, meselâ kışın çilek ve bamya bulunurdu.

Bir umum müdürün idaresinde olan saraylar bahçelerinin bir de müfettişi vardı. Umum Müdür (Hazine-i Hassa) yani Padişah'ın hususu hazinesi nâzırına bağlı olup, vazifesi bahçelere lüzumlu olan aletler ve çeşitli levazımı sağlamaktan ibaretti. Umum Müdür ile Müfettişten başka Avrupalı dört müdür yahut bahçıvanbaşı daha vardı. Bunlar yıllardan beri, henüz şehzadeliği zamanında Abdülhamid'in hizmetinde bulunmuşlardı; En yaşlısı, Adam Schlerf isminde bir Almandı. Bu zat saray bahçelerinin hepsine nezaretle memurdu. İkincisi August Vieniild adında yine bir Almandı. Bu da iç bahçede vazifeli idi.

Üçüncüsü Romeo Scanciani isminde bir İtalyan olup, limonluklarla kış bahçelerinin idaresi kendisine tevdi edilmişti. Bu bahçıvanbaşların bir oğlu Mabeyn mütercimlerinden idi. Avrupalı bahçıvanbaşların dördüncüsü Gustave de Roi isimli bir Fransız

olup, bahçelerde yeni düzenlemeler yapılacağı zaman resim ve planları çizip tatbikatına, tarhlar ve süslemelerin tanzimine memurdu.

Bahçıvan neferi diye isimlendirilen yamakların sayısı 300 olup, bunlar asker usulü bir onbaşı idaresinde onar veya onbeşer kişilik mangalara ayrılmıştı. Onbaşılar doğrudan doğruya Avrupalı bahçıvanbaşlarından emir alırdı. Bu bahçıvanbaşlarının maaşı 20-50 altın lira arasında olup, onbaşılardan 2.5-5 altın, yamak neferlerin kıdem ve kaabiliyetlerine göre 1.5-2 altın idi. Bunlar, tayın ve senede 2 kat elbiseden başka Padişah'tan ayrıca bahşiş de alırlardı. Bahçıvanlar, hususiyle iç bahçede vakit geçirirlerdi.

Kuzeyden güneye doğru 350 metre uzunluğunda ve 80 metre eninde bir oval teşkil eden İç Bahçeye, Abdülhamid kendi zevki için pekçok para sarfetmişti. İç Bahçe tanzim edilirken bütün toprağı kazılarak tesviye edilmiş, ırmak şeklinde havuzun inşası ve sandal ile gezilmesi için büyük masraflara malolmuştu. Buraya en nadir ağaçlar, türlü hayvanlar, çeşitli kuşlar getirtilmiş; bunlara mahsus zarif yuvalar ve kuşhaneler yapılmıştır. Dışardan pek önemsiz görünen Yıldız Sarayı bahçelerine avuçlar dolusu altın sarfolmuştu ²¹⁸.

"... Harem tarafındaki Selâmlık Bahçesinde ise her cins kuşlar vardı. Tavuslar, sülünler, türlü türlü papağanlar, güvercinler bulunurdu. Büyük havuzda Japonya İmpartatoru'nun babama hediye olarak gönderdiği Japon ördekleri çok güzeldi. İsviçre'den kuğular getirtilmişti. Büyük havuzun ortasındaki adada yine İmparator'un gönderdiği nâdide kuşlar vardı. Bunları pek sever, daima görmeye giderdim. Bahçedeki büyük havuzda babamın küçük motorlu filikası vardı. Bahçeye Harem'le çıktığı zaman bu motora biner, haremlerini, kızlarını yanına alır, böylece adaya kadar gider orada iner, Küçük Köşk'te oturur kahve içerdi. (...)

Bazan da Cihannümâ Köşküne gider, yukarıdaki küçük salondan etrafı büyük bir Zeiss dürbünüyle seyrederdi. Kalfalar da bahçede dolaşırlar, havuzdaki kayıklara binip gezerlerdi.

²¹⁸ Osman Nuri, a.g.e., s. 454-458.

Babam bendegân ile çıkardı. Bazen paşalardan bir ikisi de yanında bulunurdu. Bazan da biraderleri, oğulları, büyük şehzadeler bulunurlardı. Hemşirelerini diğer misafir sultanları da motoruna alıp kendi kullanarak gezdirdiği olurdu. O zaman Üçüncü Musahip NadirAğa yanında bulunurdu. Adeta gemicilik yapar, motorun yavaşmasına falan yardım ederdi.

Birkaç kere Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa ile ve Paris Elçisi Münir Paşa ile de gezdiğini gördüm. Hıdiv saraya geldiği zaman onunla da gezmişti. Hıdiv'in annesi ve kızkardeşleri ise bizlerle beraber gezmişlerdi.

Son zamanlarda babamın bir köpeği vardı. Adı "Şeri" idi. Pek hoş, munis, cins bir hayvandı. Harem'de bulunan diğer güzel köpeklerden ziyade babama alışmıştı. Biz de bu hayvanı pek severdik. Gezintilerimize o da katılırdı. Diğer güzel köpekler kafeslerinde oturup ona bakarlardı ²¹⁹..."

Sultan Hamid, bitip tükenmeyen işlerinden vakit buldukça, (İç Bahçe) de ağaçlar ve çiçeklerle iştigal ederdi. Bahçenin en cazip ve en zengin ciheti, havuzbaşı idi. Üçyüz metre uzunluğunda olan bu havuzun genişliği, muhtelif yerlerde 40 metreden 15 metreye kadar tehalûf eden ivicacılı bir şekilden mürekkepti. Bazıları bu havuzun biçimini (Hamit) kelimesine benzetirler.

Bu havuzun kenarı, bir çiçek ve kıymetli ağaç meşheri halinde idi. Burada, Hindistanın bambularından, Arabistanın en nefis palmyelerinden, Japonyanın en nefis krizantemlerine kadar her nevi ağaç ve çiçek yetiştirilirdi. Bu gün bile, Yıldız Sarayında o eski tohumlardan, çok güzel krizantemler yetiştirilmektedir.

Sultan Hamid'in her günlük hayatında, hiç değişmeyen âdetlerinden biri de, kıymetli papağanlarını güvercinlerini ziyaret etmek, onlara eliyle yem vermektir. Bu hayvanlar hünkârı tanırırlardı. Onu görür görmez, derhal çırpınmaya başlarlardı. Hünkârın en hoşlandığı şeylerden biri de, güvercin sesi idi. Hattâ, sabahları, bunların ötüşleriyle uyanmak için güvercinliği kendi dairesine pek yakın bir yerdeydi.

²¹⁹ Ayşe Osmanoğlu, a.g.e., s. 125-126.

Hünkâr, en başta at olmak üzere bütün hayvanları severdi. Her cinsten ineklere, koyunlara, keçilere ve köpeklere malikti. Şeri ismindeki son derece zeki ve hassas köpeği, en sevdiği hayvanlardan biri idi. Garip olarak şunu da arzedelim ki; Sultan Hamid'in beslediği hayvanlar, bunlardan ibaret değildi. Bu hayvan kadrosun aboz renkli bir kulaçtan uzun koca bir yılan da dahildi. Bu yılanın yuvası büyük havuzun şimal cihetinde, Cihannüma Köşkü ne gidecek yolun üzerinde idi. Oralarda, serbrstçe gezerdi. Ve hiç kimseye ilişmezdi. Hükâr ekseriya onun yuvasına gider, kendisine süt ve yiyecek verirdi. Şimdi Harp Akademisi olan Yıldız Sarayını, on sene kadar evvel bir münasebetle ziyaret ettiğim zaman bahçede çalışanlar, bu yılanın daha halâ sağ olduğunu söylediler ²²⁰.

Abdülhamid İç bahçede ırmak havuzu yoluyla bahçenin güney tarafındaki sunî adaya gider, orada süslü kafesler içide mükemmel surette baktırdığı sevgili hayvanlarını ziyaret ederdi. Burada en çok, güvercin, karaca, geyik, nadir cins koyunlar ve çeşitli kuşlar vardı. Adada köpekler için de ayrıca bir köşk tahsis edilmiş; kediler için de bir yer ayrılmıştı. Fakat bunların en mükemmeli Kuşhane idi; burada herbiri başka perdeden öten türlü türlü kuşlar toplanmıştı. Kuşçubaşının idaresi altında 20 den fazla adam bu kuşlara bakmakla görevli idi. Diğer hayvanların hepsi için de bir müdür ile 30 bakıcı adam vardı ²²¹.

Dünyanın her tarafından sureti mahsusada getirilmiş o güzel kuşları severdi. İyi bakılmaları, beslenmeleri için kuşçubaşıya emirler verirdi. Sık sık kuşhanelere, muntazam tel örgülü pavyonlara gider, eğlenirdi ²²².

Abdülhamid II'nin tepede çok güzel bir görünümüne bakan, oldukça yalın bir yaşantıya elverir ve barok, rokoko süsleriyle yapılmış ana saray yapıtıyla öbür bazı yapıtlar birkaç hektar kaplayan hasbahçenin içinde yerahyordu. Hamid sarayından yola devam edince, yaldızlı demir ve camla yapılmış çiçek serinin bir boyunu kapladığı dar, uzun, dural ve güzel bir bahçeye girilir.

²²⁰ Ziya Şakir, II. Abdülhamit'in ..., s. 374-5.

²²¹ Osman Nuri, a.g.e., s. 476-479.

²²² Tahsin Paşa, a.g.e., s. 356.

Hasbahçe içinde ana öge olarak Arap harfleriyle "H" biçiminde geniş yer yer bir nehri andıran yapma göl bulunmaktadır. Üzerinde köprüler, karaya bitiştir. yerlerde bir nimfeum, tam Avrupa stilinde grottolar, kaskadlar görülür.

Özellikle bu kaskad su oyunları ile dikkati çeker; su, küçükçe bir birikintide toplanır; bunun içinde geniş taş basamaklar vardır; sonra dar bir geçitten gene taş basamakların arasından yuvarlak, küçük bir çanağa girip oradan kaskad şeklinde aşağıya iner. Hasbahçe içinde biri kebab pavyonu olan iki küçük kapalı pavyon, demirden ufak bir akvaryum, ve bir çardakla önünde lambalarla aydınlatılmış dans pisti görülür.

Abdülhamid II devrinde hasbahçede evrenin dört bucağından gelmiş ağaç ve ağaçcıkların çeşitliliği gözü alırdı. Ağaçlarda konup kalkan kanaryalar, Abdülhamid'in özellikle sevdiği binlerce ve cins cins güvercinler, sultanı görünce "padişahım çok yaşa" diye konuştukları söylenen papağanlar görülürdü.

Hasbahçe geniş bir dış bahçe ile çevrelenmişti ²²³. hasbahçeye birisi 2. avlu (harem), diğeri 1. avlu (Silâhhane ve Arabacılar binasının birleştiği noktanın karşısındaki duvar üzerindeki sonradan açılan kapı) olmak üzere iki ayrı yerden girilebilir.

Hasbahçe'de eskiden olduğu gibi, bugün de varlığını sürdüren üç tane köşk vardır.

3. 3. 1. 1. Kebab Köşkü

Henry Layard Abdülhamid ile yaptığı ve tercüman olarak Doktor Mavroyani'nin bulunduğu garip bir gece mülakatından da bahsetmektedir. İngiliz Sefiri akşam üstü Yıldız'a davet edilmişti. Fakat saraya geldiği zaman kendisine padişahın haremde olduğu ve kendisini biraz sonra huzura kabul edileceği bildirildi. Göl kenarındaki küçük bir köşte akşam yemeği hazırlanmıştı. Layard tek başına muhteşem yemek masasına oturdu. Sessizce servis yapan garsonlar çeşitli yemekler getiriyordu. Uzak bir yerden getirildiği belli olan yemekler, çeşitlerin zenginliğine rağmen soğuk ve hazmı güç nevidendi. Fakat dekorun güzelliği ve ihtişamı bu mahzurları fazlasıyla telâfi ediy-

²²³ A. G. Evyapan, Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri, O. D. T. Ü. Mimarlık Fak., 1972, s. 28.

ordu. Mehtap zamanıydı. Bahçeden etrafa tatlı bir yasemin kokusu yayılıyor, ağaçlarda bülbüller ötüyordu. Fakat Layard Yıldız'ın bu güzelliklerine hayran kalmasına rağmen kendisini, ciddi bir endişenin tesirinden de kurtaramıyordu. Padişahın geçirdiği asabi buhranlar bundan daha nazik bir zamana tesadüf edemezdi. Berlin kongresinin açılışından evvel bazı hayati meselelerin halli bahis konusuydu ²²⁴.

Kebap Köşkü doğrudan doğruya havuzun kıyısında ve havuzun biraz genişlediği bir kesiminde yapılmış, altıgen planlı, demir ve ahşap malzeme ile oturtulmuş tek katlı bir pavyondur. Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır. Taşıyıcı elemanlar demirden, ara bölmeler ise ahşaptan yapılmıştır. Bugün kuzey-güney yönünde görülen iki simetrik hacim, Abdülhamid döneminden sonra eklenmiştir. Boyası da orijinal değildir. Köşkün terası beş taraftan, suni bir taş korkulukla çevrilmiştir. Demir ve tel taşıyıcıların etrafı çimento harcıyla sarmaşık dalları biçiminde kaplanmıştır (Res. 13).

3. 3. 1. 2. Ada Köşkü

Özel yaşamında Abdülhamid'in zararsız ve kimi zaman çocuksu kandırmacalarından hoşlandığı anlaşıyor. Bahçesine yaptırdığı o acımasız küçük kanala, önce de belirttiğim gibi, Boğaz iskelelerinin adı verilmiş, iskeleler kurulmuştu. Bahçesinde bir kahve vardı ki Sultan buna Mahalle Kahvesi dermiş. İstanbul'un dış mahallelerinde çok görülen, kahvecinin konuğunu saygıyla "Buyurun!" diye karşıladığı, sonra da mutfağa dönüp "şekerli bir!", "nargile bir!" diye seslendiği o küçük, sevimli kahvelere benzetmişti. Abdülhamid ne zaman kahve içmeğe kendini tanıtmadan (!) oraya gitse, kendi kahvehanesinde ille de bu alışlagelmiş sözlerle karşılanmak istermiş, ve bu oyunu sürdürebilmek için de içtiği kahve ve nargileye asla on paradan fazla ödemezmiş.

Bu arada kahvede de, Saray'ın her odasında olduğu gibi, efendinin koyu bir tiryaki olduğunun kanıtlarına - sayısız kibrite ve kül tablasına - rastlandığını da söylemeden geçmeyelim ²²⁵.

"... Bahçedeki Büyük Havuzda, babamın küçük, motorlu filikası vardı. Bahçeye

²²⁴ Jean Haslip, a.g.e., s. 154.

²²⁵ Francis Mc Cullogh, a.g.e., s. 205.

Harem'le çıktığı zaman bu motora biner, haremlerini, kızlarını yanına alır, böylece adaya kadar gider orada iner, Küçük Köşk'te oturur, kahve içerdi ²²⁶...”

Ada Köşkü, göldeki büyük adanın üzerinde dinlenmek, kahve içmek için inşa edilmiş, tek katlı bir yapıdır. Oturma ve ocak bölümlerinden oluşmuştur. Oturma kısmı adanın tümünü görür. Abdülhamid buraya motorlu filikasıyla kahve içmeye giderdi. Köşk 1913-14 yıllarında ve en son da 1983 yılında olmak üzere iki kez onarılmıştır (Res. 20-21).

3. 3. 1. 3. Cihannûma Köşkü

“... Babam bazen de Cihannûma Köşkü'ne gider, yukardaki küçük salondan etrafı büyük Zeiss dürbünüyle seyrederdi ²²⁷...”

Hünkâr, eğer bu işlerden vakit bulabilirse, bazan da bahçeye çıkardı. Bu bahçe gezintisi, hiç bir merasime tâbi değildi. Bu gezinti esnasında kendisine hususi be-degânından bir kaçı refakat ettiği gibi, birkaç tüfekçi de uzaktan takip ederdi.

Bu gezintiler esnasında sıklık Cihannümâ köşküne gider; bu iki katlı binanın üst katında ve deniz tarafındaki camekânlı odada, sehpa üzerine oturtulmuş, büyük dürbün ile limandaki gemilerin, azlığını, çokluğunu tetkik eylerdi.

Limanda gemilerin çok olduğu zaman, sevinirdi. Fakat limanın tenhâlığı, hiç hoşuna gitmezdi. Derhal alâkadar makamlara adamlar göndererek, ticarî faaliyetin niçin durgun olduğunu tetkik ederdi ²²⁸.

Cihannûma Köşkü, bahçe içindeki en büyük köşktür, geniş bir görüş alanı vardır. Bodrum, zemin, birinci kat ve çatı katı olmak üzere dört kat üzerine kargir olarak inşa edilmiştir. Alt kat, servis ve mutfak kısmıdır. Çatı katı ise, etrafı dürbünle seyretmek için yapılmış olmalıdır. Bunu kuzeye ve güneye bakan her iki taraftaki yan fener

²²⁶ Ayşe Osmanoğlu, a.g.e., s. 126.

²²⁷ Aynı.

²²⁸ Ziya Şakir, II. Abdülhamit'in ..., s. 372.

odalarından anlıyoruz. Köşk, 1915 ve 1919 yıllarında onarım görmüştür ²²⁹(Res. 21-22).

Bu köşkların dışında İç Bahçe'de birçok köşk mevcuttu. Bu köşklar günümüze gelmemiştir (Res. 23-24).

3. 3. 1. 4. Hususî Kütüphane

Abdülhamid'in hususî kütüphanesi, eski nadir koleksiyonları bu köşklerde (Has Bahçe'deki köşklar) idi ²³⁰.

Hünkâr öğle meşguliyeti bittikten sonra, şayet kabul edilecek ecnebi misafiri yoksa o zaman, ya biraz bahçeye çıkar dolaşır, veyahut da Kütüphaneye geçerdi.

Buraya, kütüphane deyip de geçmeyelim... burası, adetâ dört büyük salondan mürekkep, hususî bir alemdi. Vaktiyle burası bir salondan ibaret iken, günden güne tevsî edilmiş; bahçeye nazır koskoca bir bina husule gelmişti. Son zamanlarda, 10 bin'i tecavüz etmişti.

Sultan Hamid, bu kütüphaneye memur ettiği- kitapçı denilen- zevatı, dikkatle seçerdi. Ekserisi, şark ilimlerine oldukça vakıf olan zatlardan mürekkepti.

Kütüphanenin muhteviyatı, çok zengindi. Türkçe, Arapça, Farsça neşredilmiş olan kitapların hemen hepsi mevcut idi. El yazması kitaplar da mühim bir yekûn teşkil ederdi. Bunlar, -ekserisi al renkli atlas veya kadife- ile gayet güzel ciltlenmiş; ve Sultan hamid'in verdiği model üzerine yapılan camekânlara raflara -oldukça iyi bir şekilde tasnif edilerek- yerleştirilmişti. Bu raflardan bir kaçını, Sultan Hamid bizzat kendi eliyle yapmıştı.

Kütüphanenin, ecnebi lisanlarına ait olan kısımları da bir hayli zengindi. Sultan Hamid, resimli mecmua meraklısı olduğu için, dünyanın her tarafında çıkan nefis

²²⁹ M. Şen, Yıldız Sarayı Selamlık Bahçe Düzeni, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Y. T. Ü.,

1984, s. 83.

²³⁰ Osman Nuri, a.g.e., s. 464.

basılmış mecmuaları muntazam getirtir, bunları büyük bir dikkatle tetkik ederdi. Şayet nazarı dikkatini celbeden bir yazı olursa derhal tercüme ettirirdi, İşte bu ecnebi mecmuaları da, her altı ayda bir ciltletilir, dikkatle muhafaza edilirdi ²³¹(Res. 15).

3. 3. 1. 5. Abdülhamid'in Hususî Marangozhanesi

"... Babamın, çocukluğundan itibaren, marangozluğa merakı meşhurdur. Hususî daire- sinin yanında, geniş bir yeri, iş odası yapmıştı. Çok mükemmel takımları vardı. Dolap, masa gibi ev eşyalarını, üzerlerine fildişi kakma nakışlariyle, sanaatkârane bir şekilde yapardı.

Devlet umurunun ağır ve mesuliyetli kararlarıyla yorulan sinirlerini dinlendirmek için, hemen atölyesine kapanır ve oyalanırdı ²³²..."

"... Marangozhanesindeyken, resim çizdiği ve boya ile uğraştığı zamanlar, kahverengi kadife pantolon ve kolları sıvalı gömlekle çalışırdı ²³³..."

"... Babamın marangozluğa olan merakı babasının zamanında başlamıştır. Çünkü Abdülmecid Han da marangozlukla uğraşmış ve yanında Halil Efendi adında pek usta bir sanatkâr varmış. Babam bu Halil Efendi'den ders almış, onunla birlikte çalışmış. Büyükbabamın marangoz takımlarında bu Halil Efendi'nin imzaları kazılı imiş. Bu takımlar Yıldız'da, babamın atölyesinde idi. Kendisi de hep bu aletlerle çalışırdı. Avrupa'dan yeni sistem birçok aletler de getirtmişti. Yaptığı birçok sedefli, oymalı eşyalar Yıldız'da idi. Bunların şimdi ne olduğunu bilmiyorum. Yalnız yaptığı ve son Osmanlı sadrazamı Tevfik Paşa'ya hediye ettiği sanatkârane bir dolap şimdi, Tevfik Paşa'nın büyük oğlu, eski yaver ve damatlardan İsmail Hakkı Bey'in kadirşinas el- lerindedir.

Babam bir de bir iskemle ile ancak 35 santimetre boyunda küçücük, zarif bir çekmeceli bir dolap yapmıştı. Bunlardan başka yapmış olduğu büyük bir dolabın üzerinden sökülmüş, sedefle işlenmiş, köy manzarası gösteren dört parçayı İstanbul'dan

²³¹ Ziya Şakir, II. Abdülhamit'in ..., s. 370-371.

²³² Şadiye Osmanoglu, a.g.e., s. 27.

²³³ Ayşe Osmanoglu, a.g.e., s. 12.

götürmüş, ikisini merhum hemşirem Refia Sultan (1891-1938) a hediye etmişim ²³⁴...”

Marangozluğa daha gençliğinde merak etmiş ve bunu pek ileri götürmüştü. Cülûs ettikten sonra Yıldız'da kendisine mahsus mükemmel bir atelye yaptırdı. Avrupa'dan en son sistem marangoz alât ve edevâtı getirtti, müteaddit ustalar ve çıraklar bu atelyede çalışırlardı.

Yıldız marangozhanesinde cidden enafisten denilecek şeyler vücade getirilirdi. Bir aralık Beyoğlu'nda (Şaven) namile meşhur bir mağaza vardı. Bu mağazanın sahibi Avrupa'dan fevkalâde zarif mobilyalar, biblolar celbederdi. Bir gün (Şaven) mağazasında son derece san'atkârane yapılmış bir yazıhane görüldüğü Hünkâr'a arz olunmuştu. Hünkâr bunu saraya aldırды ve bir müddet sonra dükkana iade ettirdi. Aradan bir müddet geçti, birgün zat-ı şâhane mağaza sahibinin saraya davet olunmasını ve geldiğinde o yazıhanenin aynı olarak kendisinin imal ettiği yazıhanenin gösterilmesini emretti. Mağaza sahibi de iki yazıhane arasında hiçbir fark görmediğini samimi bir hayretle söylemişti ²³⁵.

Abdülhamid'in masa, sandalye, dolap ve pencerelerini kendi eliyle yapıp döşediği bir odası da vardı. Padişahın marangozluğa olan merakı sebebiyle bu sanat, Yıldız'da uzun müddet rağbet görüp ilerlemiş ve bu uğurda külliyetli para sarfedilmişti. Fakat son yıllarda artık pek okadar ihtiyaç kalmadığından bu işler azalmıştır.

Abdülhamid'in Yıldız Sarayında kendisine ait olan bir marangozhanesi bulunurdu. Bu marangozhanenin bütün aletleri Avrupa'dan getirilmişti.

Taksim Kuyu ve Çukurçeşme sokaklarının kavşağıdaki bir binada bir marangoz atelyesi vardı. Bu marangoz zanaatı Abdülhamid'in “çırağı” Raftakis adda bir Rum olan amcasının yanında öğrenmişti. Abdülhamid usta bir ince marangozdu; kendisi de bir türü unutmadığı bir Almanın çırağı olmuştur. Yıldız Sarayındaki atölyesinde iki Yunanlı çalıştırıyordu: Mihail Raftakis ve Stamatıs Vulfaris; gelip İstanbul'a yerleşmiş bulunan bu iki usta kendi “çömezlerine” zanaatın gözlerini padişah patronlarından

²³⁴ Aynı, s. 30.

²³⁵ Tahsin Paşa, a.g.e., s. 212.

kapmış olduklarını anlatır dururdu.

Rahmetli marangoz padişah "Sainte Irène Askeri Müzesine" bir salon takımı armağan etmişti. Bütünöyle kendi padişah ver zanaatçı ellerinden çıkmış bu takımda bir kanepe, koltuklar, küçük sandalyeler ve yuvarlak masacıklar vardı, asıl özelliği de bunların kafes gövdelerinin ve eklentilerinin her çeşit silahı temsil etmesiydi. Sultan Abdülhamid Japonya'dan "Japon " adıyla anılan bir el testeresi getirtmişti, bu aleti Türkiye'ye ilk sokan o olmuştu. Almanya'da bunun birçok örneğini yaptırttı. İstanbul piyasasında bol bulunan bir meta haline geldi ²³⁶.

Küçük marangozhanede 7 beygir takatinde bir buhar makinesi çalıştırılmaktaydı. Tetkik edilecek evrak çok olduğu zaman, Sultan Hamid'in bu meşguliyeti bazan saatlerce sürerdi. Bu müddet zarfında, mütemadiyen kahve ve sigara içerek başını kağıtlardan kaldırmayan hünkâr, çok tabiidir ki, dimağında mühim bir yorgunluk hissederdi. Onun için bu işlerini bitirir bitirmez, bahçede hafif bir gezinti yapar, dimağ yorgunluğunu, vücut yorgunluğu ile tevazün ettirmek için kendi hususi marangozhanesine girerdi.

Bu marangozhane, ikametgahının arka tarafında büyücek bir salondan ibaretti. Fakat Avrupa'dan getirtilmiş olan en kıymetli marangoz aletleri ile mücehhezdi.

İstitrat olarak şunu arzedeyimki; eskiden şehzadelere birer san'at öğretmek âdetmiş.

Bizzat kendisinin rivayetine nazaran, ona bu merakı, Karl Yensen isminde bir Alman marangoz ustası vermiş. Bu da, şöyle bir vak'adan husule gelmiş.

Sultan Hamit, henüz on sekiz yaşlarında iken, annesinden kendisine bir hatıra olarak intikal eden çok zarif ve san'atkârane bir çekmeceyi tamir ettirmek istemiş. Fakat gösterdiği marangozlardan hiçbirisi buna elini sürmeye cesaret edememiş. Nihayet Beyoğlu'nda küçük bir dükkanda çalışan bu Alman usta saraya getirilmiş.. çekmeceyi Sultan Hamid'in gözüönünde tamir etmiş. Ve bu tamir esnasında da san'atını medhüsena ederek genç şehzadeye merak vermiş.

²³⁶ Said Duhani, Eski İnsanlar-Eski Evler (Çev. Cemal Süreyya), İstanbul, 1982, s. 73.

Sultan Hamit, sarayının alt kattaki odalarından birini derhal tahliye ettirmiş; us-taya para vererek Avrupa'dan birtakım aletler getirtmiş. Onun nezareti altında işe girişmiş. Az zamanda da bir hayli muvaffakiyet göstermiş.

İşte bu muvaffakiyet, onun cesaretini arttırarak, Sultan Hamid'i pek mükemmel bir marangoz ustası menkiine getirmişti. Ve artık bu san'atı, saltanatının son senelerine kadar terketmemişti.

Sultan Hamid, padişah olduktan sonra, ustası Karl Yensen'i, büsbütün saraya almıştı. Ve senelerce marangozhanesinde, bir usta-çırak gibi, onunla başbaşa çalışmıştı.

Hünkâr, ustasına son derece hürmet eder ve büyük bir itimat gösterirdi. Hattâ bir gün ona, kendi elbiselerinden birini hediye etmişti. Karl, artık çalışamayacak dereceye gelinceye kadar sarayda kalmıştı. Sonra, zengin olarak memleketine avdet etmişti. Berlindeki sefir tarafından bu adama her ay kırk lira verilmişti.

Karl gittikten sonra, Sultan Hamid kendisine bir yardımcı edinmek istemişti. Tophane Müşiri Zeki Paşa, Tophane marangozhanesinde çalışan, İbrahim isminde Anadolu genç bir marangoz ustasını tavsiye etmişti.

Sultan Hamid, bu adamın hususi ahvalini ayrı ayrı birkaç kişiye tahkik ettirmişti. Yanına alabilecek ahlâk ve kabiliyette olduğunu görünce, kendisine mülâzımlık rütbesi vermiş, saraya getirtmişti.

İbrahim, gayet saf, dindar ve san'atından cidden mahirdi. Onun için bu da, Karl Yensen gibi, çarçabuk Sultan Hamid'in hoşuna gitmişti. Ve aralarında nazarı dikkati celbedecek kadar bir samimiyyet husule gelmişti. Hiç tereddüt etmeden söyliyeyim ki; Sultan Hamid, sarayını dolduran binlerce bendegânu arasında bu adamı hususi bir muhabbetle sevmiş. Onun yanında bulundukça, kendisine karşı en küçük bir şüphe bile göstermemişti.

Gariptir ki, İbrahim, hünkâr ile bu kadar samimi olduğu halde, aldığı maaştan fazla en küçük bir şey koparmak hevesine düşmemiş. Kendisine birçok paralar teklif edildiği halde, hiç kimse işine tavassut etmemişti.

Bir gün ona, Sultan Hamit sormuştu:

- İbrahim Efendi!.. Hısmından, akrabandan kayırılacak adam yok mu? Söyle de onları İstanbul'a getirelim. Kendilerine birer iş verelim.

Demişti. Bu saf Anadolu Türkü, şöyle bir cevap vermişti:

- Efendim, hısım akraba mı ararsın, bende. Bütün Anadolu halkı benim babam, kardeşim. Bunlar, izbe gibi evlerde yatıyorlar. Bunların hangisini sana söyleyeyim. Hangisini, hangisine tercih edeyim?..

Bu sözler, Sultan Hamid'i son derece müteessir etmişti.

- İbrahim Efendi! Bana Anadolu köylülerinin yaşadıkları evlerden birinin örneğini yap göreyim demişti.

İbrahim, ertesi günü büyük bir bahçenin bir köşesinde, bir köy kulübesi inşasına girişmiş ve bir iki gün zarfında bitirmişti. Ondan sonra Sultan Hamid'i bu kulübeye götürerek, bu basık tavanlı izbenin içine sokmuş:

- İşte efendim.. Bu köşede insanlar yatar. Bu köşede hayvanlar yatar. Şu köşe ambardır. Bu köşe de samanlıktır.

Diye izahat vermişti.

Sultan Hamid, hakikaten bir hayli san'atkarane eserler vücade getirmişti. Ve bunların hemen hepsini de, şehzadelerine, sultanlarına, yerli ve ecnebi dostlarına hediye etmişti.

313-Yunan Harbi başladığı zaman, Sultan Hamid pek endişeli ve heyecanlı günler geçirmişti. 93-Rus Harbi'nin mağlûbiyet acısını bir türlü unutamayan hünkâr, bu harptede mağlubiye ihtimalini düşündükçe, artık hiçbir yerde durup oturamayacak hale gelmişti.

Fakat, ordunun zafer haberleri tevali etmeğe başlar başlamaz artık son derece

neş'elenmişti. İşini gücünü bırakıp marangozhaneye kapanarak yeni bir işe girişmişti.

Bu yeni iş, baston yapmaktan ibaretti. padişahın, marangozhaneye kapanarak birçok bastonlar yaptığını gören ve duyan saray halkı:

- Allah, Allah.. Efendimiz, bu kadarbastonu ne yapacak, acaba?.., diye, telâşa düşmüşlerdi.

Harp, bir ay sürmeden bitmişti. Sultan Hamid, bu harpte yaralananların hemen hepsini İstanbul'a getirtmiş; muhtelif hastanelere yerleştirmişti. Yıldız Sarayı'nın karşısında pavyonlardan mürekkep bir hastane yaptırarak bir kısmını da bu hastanede tedavi ettirmişti.

Bir gün, bu hastaneyi bizzat ziyaret etmişti. Mecruh nefer ve zabitlerin karyolalarını birer birer gezmışti. Bunlara ayrı ayrı iltifatlarda bulunduktan sonra bastonla yürüyebilecek kadar iyi olanların isimlerini tesbit ettirerek, marangozhanesinde, kendi eliyle yapmış olduğu bastonları bunlara hediye olarak göndermişti.

Sultan Hamid'in, marangozhanedeki meşguliyeti, bazen öğle yemeği vaktine kadar devam ederdi. Bu meşguliyet esnasında az çok yorulduğu için daima iyi bir iştihâ ile yemek yedi ²³⁷.

Şadiye Osmanoğlu ve Ziya Şakir'in yazılarında Abdülhamid'in hususi marangozhanesinin yerini Hususi Dairenin yanı olduğu söylenmektedir. Abdülhamid tahttan indirildikten sonra sarayı gezen Francis Mc Culloch hususi marangozhanenin Küçük Mabeyn'in üst katında olduğundan söz etmektedir.

Büyük Petro gibi, Nikolay Andreyiç gibi ve daha başka tarihsel ve hayali kişiler gibi, Abdülhamid'in de, pek hevesli bir marangoz olduğu bilinir. Yukarı katta (Küçük Mabeyn'in üst katı) Saray'ın en ilgi çekici odası, tüm gerekli araç-gereçle donatılmış marangoz işliği idi. Gereçlerin saplarının iyice solduğuna bakılırsa, çok sık kullanılmış olmalıydılar. Sultan, anlaşılan, kakma işini seviyormuş ve genellikle çeşitli renklerden

²³⁷ Ziya Şakir, II. Abdülhamit'in..., s. 362-366.

tahta ve bir de inci kakma işini yeğlermiş. Çalışma odasındaki 5-6 panonun, onun elinden çıkma olduğu söylenir. Bunları inceleyen bir uzman: “Herhalde öyle olmalı” diyor. “Çizim kötü, ve renkli tahtaların karışımı, oldukça bayağı. Bununla birlikte işçilik, temiz ve kusursuz”²³⁸.

Bu yer değişikliğinin sebebi marangozhaneye ait tahtaların konulduğu yerde çıkan yangın olabilir.

“... Yangın , sarayın tamamıyla orta yerindeydi. Allah korusun, yangın ilerlemiş olsaydı, Şale Köşkü bile kurtarılamazdı. Babamın dairesiyle beraber bütün daireler de kül olabilirdi.

Yangının çıktığı yer, babamın marangozhanesine ait tahtaları koydurduğu bir yerdi ki buraya “mağaza” denirdi. Yüksek duvarın üzerinde uzun, koridor gibi bir yerdi. Bereket versin ki sinsi bir surette hava almayarak yanmıştı”²³⁹...

Halit Ziya Uşaklıgil’de Abdülhamid’in hamamıyla marangozhanesini gezdikten sonra Küçük Mabeyn’e geçtiğinden bahseder. Burada Ziya Şakir’le Şadiye Osmanoğlu’nun verdikleri bilginin daha geçerli olduğu düşünülebilir.

Padişahın başlıca zevklerinden biri marangozluktu, ve beraberinde çalışan ustalara hakikaten pek güzel dolaplar, çekmeceler yapardı. Pek mâhirâne ve san’ât-kârane vücade getirdiği şey’ler meyanında gül ağacile karışık ve türlü çekmelerle, gözlerle hayrete değer bir sanat eseri olan bir yazıhane vardı ki bundan dört tane i’âl etmiş ve saltanat makamına en yakın olanlara birer tanesini göndermişti. Sultan Reşad kendisine ithaf olunanı galiba hakanı mahlu’dan bir yâdigâr saklamağa bir teş’üm nazarile bakarak cülusun müte’akıb başkâtibe hediye etmişti. O da bunu köyünün mahviyetkâr evinde fazla bir ziynet sayarak Hünkâr yazları Yıldıza nakl edince—ki bu cülûsdan ancak üç yıl sonra nasib olabilişti— mabeynde kendisine mahsus olan odaya nakl ettirmiş ve saraydan ayrılınca onu orada bırakmağa daha münasib nazarile bakmışdı”²⁴⁰.

²³⁸ Francis Mc Cullagh, a. g. e., s. 201.

²³⁹ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 107.

²⁴⁰ H. Ziya Uşaklıgil, a. g. e., s. 154-155.

3. 3. 1. 6. Müze

“... Kumruhaneyi geçtikten sonra, çok büyük tek bir odadan teşekkül eden Padişah'ın hususî müzesi olan binaya girdik. Burası hazinelerle dolu idi. Sultanın şahsına verilmiş kıymetli hediyeler yanısıra ecdadından kalma nadide eşyalar burada çok düzenli bir şekilde teşhir edilmmişti. Sayısız cep ve duvar saatleri, mücevherişlemeli zırhlar, yeşil mermerden eşyalar, çekmeceler, çok güzel ciltlenmiş kitaplar, her cins porselen eşya, resimler, minyatürler, her türlü mücevher ve ziynet eşyası. Hepsi kutularına o kadar güzel yerleştirilmiş ki insan onları büyük bir zevkle seyredebiliyor. Bu Topkapı Sarayındaki o karışık yığın ile ne büyük bir tezat teşkil ediyor. Diklemesine konulmuş bir muhafaza içinde İmparator Napolyon tarafından hediye edilmiş nefis lâcivert renkte dört düzine Sevre tabağı kadife bölmeler içinde, 24'er tane olarak yerleştirilmiştir. Her tabak büyük bir itina ile tek tek seçilmiş. Eşyalar üzerine iliştirilmiş isimler hususunda bazı hatalar vardı. Meselâ Lord Palmerston'a ait olduğundan emin olduğumuz bir minyatürün üzerinde Prens Consort ismi konmuştur. Herşeyi tetkik edebilmek için burada saatlerce kalabilirdik, fakat zaman kısıtlanmıştı ²⁴¹...” (Res. 14.)

“... Babamın saraydaki hususî müzesinde Almanya İmparatorunun kendisine verdiği altın bir tabaka ile bir baston vardı. Bunlar İmparatorun babasına aitti. İmparator: “Bence çok büyük değeri olan, babam Friedrich'in kullandığı bu yadigârları aramızdaki dostluğun samimi bir hatırası olarak size takdim ediyorum,” diyerek bu hediyeleri babama vermişti.

Avusturya İmparator'unun da babam padişah olduğu zaman gönderdiği, babamın (A. H.) markası ile işlenmiş Fischer fabrikası mamulâtından bir çift fevkalade güzel vazo vardı.

Bir camlı dolap içinde, Rusya İmparatoru'nun gönderdiği, yeşim taşı dedikleri taşlardan yapılmış muhtelif parçalar, üzerleri altın ve pırlanta işlemeli tuğra ve armalı kutular vardı. Bu hatıralar şimdi nerededir, bilmiyorum. Müzelerde görmedim.

²⁴¹ Mrs Max Müller, a. g. e., s. 49.

Muzaferreddin Şah, babama bir Kur'ân-ı Kerim vermiş, verirken, "Sizin gibi bir Padişah'a bir Halife'ye ancak Kur'ân-ı Kerim hediye edebilirim" demişti. Hediye edilen Kur'ân altın bir çekmece içindeydi ve üzerine lâ'llerle "Lâ İlâhe İllâllah, Muhammedun Resûlullah" yazılmıştı. Sonradan babam bunu bize göstermiş, hususi müzesindeki kütüphaneye koymuştu ²⁴²..."

Yıldız Sarayı'nda değerli eşyaların , II. Abdülhamit'e gelen değerli hediyelerin sergilendiği bir müze vardı. Müze Hasbahçe'nin içinde yer alırdı.

Sarayın bir de müzesi vardı ki Abdülhamid'in yirmi beşinci cülûs yılı için her yerden, hattâ yabancı memleketler hükümdarlarından gelen hediyeler bilhassa Hazinei-Hümayûndan celbedilerek buraya yerleştirilmiş büyük kıymeti hâ'iz nadir eşya ve envaniden, daha sonra kendisinin çocukça bir zevk sa'ikasile beğenip biriktirdiği karışık ufak tefekden, ve bu meyanda birçok Japon ma'mulâtı dolablardan müteşekkildi.

Abdülhamidin müze önünden başlayarak yaptırdığı tulânî gölde ayakta tahrik edilen sandala binerek ufak bir su tenezzühi yaptık.

Ondan sonra artık sıra müzeye gelmiş oluyordu. Burada pek nefis san'at eserleri yanında pek a'cib, ve nasıl bir zevk sakametile buraya alınmış diye insanı hayretlere düşüren şey'ler vardı.

Müzeye da'ir sayanı kayt bir nokta;

Abdülhamid ikide birde bendegânından birini Topkapı'ya gönderir ve Hazinei Hümayûn'dan türlü enafisi san'at celbedermiş. Böyle takım takım getirilmiş küpler, tabaklar, kâseler, şallar Yıldız'a geldikçe kısmen sarayın şurasına burasına, daha ziyade bu müzeye konurmuş. Hazine-i Hümayun eşyası saltanatın malı olup Hünkârların şahsî tasarrufu da'iresinden hariç kaldığından padişahın bu envâli hakanîyye böylece tecavüz elini uzatmasına açıkça muhalefet edemeyen, fakat iffetle istikametlerine tevdi' edilen butarihî yadigârların da ziya'a uğraması fikrine bir türlü hazmı mümkün nazariyle bakamayan hazine muhafızlarından birkaçı bu suretle günün bunun vesatatile aldırılan

²⁴² Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 556-57

yüzlerce eşyayı efsafını mufassalan tespit ederek gizlice bir defter hazırlamışlar. Sultan Reşad'ın cülusunu müt'eakıp bu defter bize verildi ve sarayın resmen müraca'at ve talebi üzerine Hazzine-i Hümayundan bu işe vakıf zevat müzede çalışan hey'ete iltihak etti. Orada mevcudiyetini gören bu eşya meskûr defterde münderiç efsafla tatbik olunarak istirdat edildi. Böylece Abdülhamid'in her türlü hak ve ka'ide hilâfına aldırıldığı eşyanın en büyük kısmı gene yerlerine geçmiş oldu. Bulunamıyanların adedi pek mahduttur ²⁴³.

3. 3. 1. 7. Hususî Ahır

"... Bizi yine sarayın bu kısmında (Has Bahçe) bulunan hususî ahırlara götürdüler. Burada padişahın Yıldız Parkındaki gezilerinde bindiği en iyi cinsten 12 tane arab atını gördük. Bunlar beyaz ve gri renkte idiler ²⁴⁴..."

Abdülhamid'in Yıldız Parkı bölümünde bulunan ahırlardan başka Has Bahçe içinde bir ahır bulunmaktaydı.

"... Harem daireleri bölümünde, üzeri motorlu kotraların seyrettiği göl ile padişahın son senelerine kadar devam ettiği at egzersizleri de bu bölümde yapılırdı ²⁴⁵..."

"... Babam saltanatı zamanında sevdiği atları bahçede dolaştırır ve onları pencere-den seyrederdi ²⁴⁶..."

3. 3. 1. 8. Kameriyeler

Has Bahçe'de, biri rustik diğeri ise metal, iki kameriye bulunmaktadır. Bunlardan, III. Selim çeşmesi yanındaki rustik kameriye (Kebap Köşkü), 1900 yılından sonra yapılmış olmalıdır, çünkü bu tarihten önce çekilmiş bir fotoğrafta ve anonim bir yağlı boya bir tabloda görülebileceği gibi, bu kameriyenin yerinde bir dinlenme pavyonu vardı. Bugünkü kameriyenin zeminini oluşturan "altıgen yıldız" motifli taş döşeme eski pavyonun zemini olabilir ²⁴⁷. Kameriye, kum, çimento, su karışımı bir harcın, birbirini

²⁴³ H. Z. Uşaklıgil, a. g. e., s. 149-156-158.

²⁴⁴ Mrs Max Müller, a. g. e., s. 49.

²⁴⁵ C. Kutay, Yıldız Sarayında 11 Sene...,

²⁴⁶ Şadiye Osmanoğlu, a. g. e., s. 23.

²⁴⁷ Ülkü Altınoluk, "Yıldız Sarayı Kameriyeleri," *İlgi*, 1985, sayı43, s. 28.

saran ağaç dalları biçimindeki taşıyıcı sisteme sıvanmasıyla yapılmıştır. Kameriyenin içindeki oturma şekilleri de aynı teknikle yapılmıştır. Çatısının içindeki aydınlatma fenerinin izinden anlaşılacağı üzere, kameriye geceleri oturmak için de kullanılmış olmalıdır. Kameriyenin çevresinde, her altı köşesinde de yine aynı betondan ağaç kökü biçiminde çiçeklik elemanları vardır (Res. 13-16).

Has Bahçe'deki ikinci kameriye, cihannümâ köşkünün sağında, havuz kıyısında kayık durak yerindedir. Sekizgen biçimde bu çardak, yuvarlak demir veprofil demirlerden oluşturulmuştur ve üstü açıktır ve basamaklı girişin iki, yanında rustik korkuluklar vardır.

3. 3. 1. 9. III. Selim Çeşmesi

Tüm Hasbahçe'nin en eski yapısıdır. 1805 yılında III. Selim tarafından yaptırıldığı, üzerindeki kitabelerden anlaşılmaktadır. Osmanlı Rokoko üslubundadır ve dört cephelidir. Kaidesi ve gövdesi mermer olan çeşmenin çatısı, ahşap üzeri kurşun kaplamadır ve ortada bir büyük, köşelerde dört küçük soğan kubbeden oluşmuştur. Çeşmenin dört yüzü de aynıdır ve hepsinden su akmaktadır. Çeşmenin etrafındaki döşeme kaplaması mermerdir; bu kaplamanın dört köşesinde eskiden mermer saksılar vardı. Bu döşemenin çevresinde de, saçaktan akan yağmur sularını bir tarafa toplamak amacıyla bir su kanalı yapılmıştır (Res. 16).

3. 3. 1. 10. Namazgâh

Çeşmenin 10 m. güneyinde II. Abdülhamid tarafından 1878'de dikilen bu mermer kitabe taşı, eski bir namazgâh yerini belirtmektedir.

3. 3. 1. 11. Kaskadlar

Hem dekoratif işlev gören, hem de üzerinden suyun akması nedeniyle sıcak yaz günlerinde serin bir oturma köşesi oluşturan bu bahçe elemanları, Yıldız Sarayının çeşitli bahçelerinde bol miktarda mevcuttur. Bunlar da genellikle, taş ve harcın birlikte kullanılmasıyla oluşturulmuş basamaklı yapılardır. Hasbahçe'de bugün mevcut olan belli başlı iki tanesinden biri, havuzun kuzey başında. diğeri ise havuzun doğusundaki

seranın orta bölmesinde bulunur.

3. 3. 1. 12. Grotto ve Köprüler

Hamit havuzundaki en büyük grotto, küçük mabeyn köşkü, Hünkâr hamamı ve marangozhanenin üstünde oturdukları setin altında oluşturulmuş olan, taştan örme ayaklarla taşınan suni mağaradır.

Havuzun üstünde ise üç adet köprü, karşı kıyılar arasında bağlantıyı sağlamaktadır.

Ortasında bir ada bulunan havuz örnekleri, özellikle 19. yy'da romantik İngiliz bahçelerinde yaygınlaşmıştı. Bu bahçe düzeni, 8. yy Japon saray bahçelerine giden uzakdoğu etkisindedir. Yıldız Sarayı'ndaki havuz-ada ilişkisinin ve havuzun üstündeki üç köprünün bu etkilerin yansıması olduğu düşünülebilir.

Birinci köprü, bahçenin batısında yer alır ve bahçeden adaya geçişi sağlar. Bahçenin oluşumu sırasında ilk inşa edilen köprüdür. Bahçe ilk düzenlendiğinde, ada üzerinde serbestçe dolaşan kaz, ördek, sülün, köpek, koyun gibi hayvanların bahçeye yayılmasını önlemek için açılır-kapanır olarak yapılmıştır. Çapraz iki yanında dayanma destekleri bulunmaktadır.

İkinci köprü bahçenin doğusunda, ada köşkünün yanındaki bağlantı elemanıdır. 1915 tarihinde Sultan Reşad zamanında mimar Vedat tarafından yapılmıştır. Ahşap ve demir profillerden düz olarak yapılmış bir köprüdür. Tahminen demir taşıyıcı sistem orijinaldir. Dekoratif nitelikteki üst kısmın görece yeni görünümünden, yakın zamanda onarım gördüğü anlaşılmaktadır.

Üçüncü ve en uzun köprü ise, havuzun tam ortasında, doğudaki çiçek serasıyla, yayaların en çok kullandıkları kısa, kavisli yolların , kameriye, pavyon ve çeşmenin bulunduğu batı kısmı arasında uzanmaktadır. Genişliği 1.20 m, uzunluğu ise 14m'dir. Yapımında demir, ahşap, suni taş ve beton kullanılmıştır. Demir, taşıyıcı ve bağlayıcı elemandır; köprü korkulukları ahşaptan, köprüye çıkan merdiven korkulukları ise suni taştandır. (beton) Köprünün putrellerinin görülmesi istenmediğinden, demir profillerin iki yanı, yarım kesilmiş ağaç parçalarıyla kapatılmıştır. Köprünün açıklığı fazla olduğu

için, kavislendirilmiş ve iki yandan destek profilleriyle desteklenmiştir. Abdülhamid devrinde çekilmiş bir fotoğrafta bu köprünün mevcut olmadığı görülmektedir. Daha sonra yapılmış olmalıdır ²⁴⁸.

3. 3. 2. Yıldız Sarayı Dış Bahçeleri-Yıldız Parkı

“... Mecidiye camii bitişiğinden başlayarak Çırağan Sarayının ortasında büyük setten Yıldız’a kadar bütün dağ Mabeyn bahçesidir. Bu geniş bahçede büyük ve gölgeli yemiş ağaçları, orman, tarhlar, çiçeklik, turfandalık, meyvelik bostan, sun’i derecik, kuşhaneler ve kameriyeler vardır. Dağın tepesindeki ahşap köşkü Bezm-i Alem Valide Sultan yaptırmış.

Mabeyn bahçesinde çıkılmaya “irade” edilince bahçıvanlar, bekçiler çi karlar. Duvarın haricine askeri noktalar konur; haremağaları “halvet” diye bağırınca mabeynin küçük sofasıyla bahçenin sokak aşırı seddine bağlı kafesli köprünün kapıları açılır.

Harem bazen zat-ı şahane ile beraber, bazen şehzadeler ve sultanefendilerle yavaş yavaş geçerler. Maiyetlerinde büyük kalfaları ile hususi hizmetlerini yapan diğer kalfalar bulunur. Biraz sonra nöbetçilerden başka saray halkı sel gibi o bahçeye yayılır, dağılır. Kelebekler gibi daldan dala, çiçekten çiçeğe uçuşurlar ve günün nasıl geçtiğini bile anlamazlar. Akşamüstü yine haremağalarının “halvet” sedaları işitilir. Fakat bu ses artık sabahki gibi tatlı değildir. Çünkü bütün gün şen ve şuh, hoplayıp sıçramalardan, koca dağın ormanlarındaki tarhlardaki taze hava ile çocukça koşuşmalardan ve eğlencelerden bu acı ses onları ayırır. Yüz asık, düşkün küme küme köprüye gelir, geçerler. Haremağaları, bir kimsenin uyuyup kalması ihtimalini göz önünde tutarak her tarafı dolaştıktan sonra köprünün kapılarını kilitlerler. Kızlarda, bahçenin yaprakları, meyveleri, çiçekleri ellerinde, bütün günkü keyiflerin hikayeleri dillerinde, yerlerine giderler. Bu müsaade baharda ve yazda birkaç defa tekrarlanır ²⁴⁹...”

Bugün “Yıldız Parkı” diye adlandırılan Yıldız Sarayı’nın dış bahçeleri Sultan Aziz zamanında “Mabeyn Bahçesi” olarak kullanılmaktaydı.

²⁴⁸ M. Şen, a. g. e., s. 83.

²⁴⁹ Leyla Saz, Haremin İyüzü, İstanbul 1974, s. 80-81.

19. yy'ın ikinci yarısında Abdülaziz padişah olunca, Çırağan Sarayı'nı oluşturan ahşap yapıları yıktırarak yerine mermer Çırağan Sarayı'nı (1862-1871) ve eski sarayın mabeyninin küçük sofasıyla bahçenin sokak aşırı seddine bağlı kafesli köprüyü yıktırıp, bugün mevcut olan köprüyü yaptırdı.

Mabeyn bahçesi padişah'a ve yakın çevresine mahsus bir koruluk olarak padişahın izni ile kullanılırdı. Buraya zaman zaman Harem çıkarılırdı.

Abdülaziz zamanında Yıldız koruluğunda inşaat faaliyeti başlamış ve Ortaköy tarafında, Malta Köşkü ve Çırağan'da son bulan bir vadide büyük bir göl ve onun kenarında küçük, yine kâgir Çadır Köşkünü inşa ettikleri gibi Yıldız'da büyük demir camekânlı kış bahçeleri, aslan, kaplan, fil gibi cansız hayvan heykeller (Res. 25), birçok vahşi hayvan için demir kafeslerle bölünmüş mekânlar, her iklimi mahsus büyük ve küçük kuş için tel bölmeler, içinde yuvalar, yapma ağaçlar arasında türlü kafeslerle, farklı kuş cinsleri yetiştirmek suretiyle Yıldız'da Avrupa hayvanat bahçelerine denk esaslı binalar vücuda getirmişlerdi. Hayvanatın huylarından anlar birçok adamlar istihdam ederlerdi. Her gün bir mahalli ziyaret alışkanlığı olan Abdülaziz Han yine ekseriyetle Yıldız bahçesini ziyaret eder. Orada pehlivan güreştirir, koç ve horoz döğüştürür ²⁵⁰.

II. Abdülhamid zamanında korulukta yeni düzenlemeler gidildi. Koruluk deniz kenarındaki yoldan itibaren, tepedeki Yıldız Sarayına bağlandı. Çevredeki arsalar satın alınarak orman Ortaköy'e doğru genişletildi. Dolayısıyla Çırağan Sarayı'nın "Mabeyn Bahçesi" olarak adlandırılan alan Yıldız Sarayı'nın dış bahçeleri haline geldi.

Dış bahçenin doğusunda Ortaköy mahallesi, güneyinde Çırağan mahallesi, ve batısında Serencebey yokuşuyla kuşatılmış olup içinde iki büyük havuz, Çadır Köşkü, Malta Köşkü, Bahçıvanbaşı Köşkü, Acem Köşkü, Şale Köşkü namlarıyla ayrı ayrı altı köşk, Çini Fabrikası, Has Ahır, Bıçkılıhane, Cilthane, Dökümhane, Ayar Atölyeleri, Hızırhane, Marangozhane, Tavukluk, Güvercinlik, köpekevleri, bağ, meyve bahçesi, birçok limonluklar (Res. 25-26-27-28) ve yer yer metruk bahçeler vardır. Parkın geri

²⁵⁰ Ali Said, a. g. e., s. 5.

kalan bölümleri ormanlıktır ²⁵¹.

Bu parka Beşiktaş-Ortaköy yolu üzerindeki Mecidiye kapısından girildiği gibi Yıldız Sarayı'ndaki ikinci avludan -büyük duvarlarla ayrılmış olan bu bölgeye- kapılarla geçilebilmektedir.

Abdülhamid zamanında Yıldız Sarayı'nın dış bahçeleri saray çevrelerince "kır" olarak adlandırılmaktaydı.

"... Bizim en büyük eğlencemiz Yıldız bahçelerinde gezmektir. Selâmlıklardan sonra, sarayda "kır" dediğimiz büyük parktaki köşkler gider, hep birlikte vakit geçirir, bahçe takımları dediğimiz soğuk yemekleri her hafta birimiz masraf edip getirir, akşama kadar oralarda eğlenirdik. Çadır Köşkü'ne, Malta Köşkü'ne, Acem Köşkü'ne, Talimhane Köşkü'ne gider, oralarda gezerdik.

Bu gezintilerde genç sultanlar biraraya gelirdik. Annelerimiz de iştirak eder, maiyetimizdeki yaşlı ve genç kalfalar da bizimle beraber bulunurlardı. Sultan Murad'ın kızları. Salâhaddin Efendi (Sultan Murad'ın şehzadesi)'nin biz yaştaki genç sultanları da büyük babalarının ölümünden sonra gelmeğe başlamışlardı. Evli hemşirelerimiz de gelirlerdi. Eğlencelerden sonra akşam saraya dönerdik ²⁵².

Yıldız Parkı İngiliz bahçesinin doğa anlayışı niteliğinde yer yer küçük bir göl, birçok geniş ağaçlar, çamlar ve 400-500 yıllık çınarlarla doğal bir şekilde düzenlenmiş, engeliğe uygun kıvrımlı patikalarla örülmüştür. Romantik İngiliz bahçecilik anlayışı bazı anlayışlarda sezilenir. Ağaçlar arasında bazan küçük bir yazlık pavyon da görülürdü.

Genellikle köşkler önündeki geometrik düzenli formel bahçeler, uzaklaştıkça doğal bir düzene dönüşmektedir.

Bahçelerin düzenlenmesinde çeşitli mimarların katkısı olmuştur. 1850'de Alman Stübel park için bir proje hazırlamış, gene Alman bahçevanbaşı Sestel bunu uygulamış ver yurdun türlü bölgelerinden getirttiği ağaçları dikirmiştir.

²⁵¹ Osman Nuri, a. g. e., s. 452.

²⁵² Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 125.

1860'da Alman Schlerf saraya bahçevanbaşı olmuş, onun da Yıldız'a emeği geçmiştir.

1862 de ise Alman Vieniild işe başlamış, bu arada Avrupa'dan da getirtilen ağaçlarla bahçeler donatılmıştır.

Parkın eksikleri Abdülhamid II devrinde tamamlanmış, bu işle üç Alman kardeş, Koch biraderler ve babaları Heinrich uğraşmışlardır.

Sonra İtalyan Skesioni görevlendirilmiş, meyve ağaçlıklarını tamamlatmış, sebze bostanlarını son şekline getirtmiştir.

Abdülhamid II devrinde Adil Ağa, Tatar Zeynel Ağa, Necip Ağa gibi bazı Türk bahçevanlar da görevlendirilmiştir.

Dış bahçe yüksek duvarlarla çevrilmiştir; binlerce koruyucu askeri barındıran barakalar da dış bahçede yer alıyordu.

Yıldız Parkı 1908 de Meşrutiyetten sonra halka açıldı. 1950 de İstanbul Belediyesinin kararıyle halk için park şekline getirildi. O denli bitki türlerine sahipti ki, Ankara Meclisi bahçesiyle İstanbul Belediye parklarına bazı türler aktarılmıştır ²⁵³.

3. 3. 2. 1. Dış Bahçede Bulunan Köşkler

3. 3. 2. 1. 1. Çadır Köşkü

“...Abdülhamid’in bütün eğlencesi ara sıra parkta kısa bir tenezzühten ve nadiren tiyatroda oyun seyretmekten ibaret olduğunu söylemiştim. Yıldız Parkının iç kısmında tulânî ve hayli büyükçe bir havuz, bu havuzun müntehasında da küçük ve zarif bir köşk vardı. Abdülhamid yazın ve ağaçların çiçek açtığı bahar mevsiminde bu parka gider, havuz başında dolaşırdı. Bir gün dairei kitabette otururken Hünkârın beni havuz başında beklediğine dair bir emir telâkki etmiştim. Hemen yetiştim. Havuzda alüminyumdan yapılmış bir sandal duruyordu. Sandal pek hafif olduğu için binilirken pek dikkatli davranmak lâzımdı. Kendisi itina ile sandala bindi ve bana da binmemi

²⁵³ A. G. Evyapan, a. g. e., s. 29.

emretti. Sandal gayet hafif olduğundan oturmak ta, ayakta durmak da tehlikeli idi. O gün geçirdiğim halecan cidden ziyade idi. Abdülhamid metanet gösteriyordu. Sahilde Hünkârın mutemetlerinden bahriyeli Tufan Paşa ile diğer emekdarları vardı. Bunların da simalarından telâş ve halecan asarı vardı. Bir kaza vukuunda akıbetin ne olacağı malûm değildi. Her ne ise sahilden açıldık ve epeyce ilerledik. Tehlike olmaksızın karşı sahile yanaştık. Ancak sandalın hafifliği sebebiyle karaya çıkarken aynı tehlike başgöstermişti. Sandal muttasıl oynayıp duruyordu. Bu benim için bir tenezzüh değil, bir işkence olmuştu. Nihayet sağ salim sandaldan çıktık. Aynı havuzda gene alüminyumdan mamul ve elektrikle müteharrik bir istimbotla Hünkârla dolaşırken yangın zuhûr etmişti.

Havuzun müntehasındaki köşk denize nezareti ve etrafının nefaseti itibariyle cidden fevkalâde bir şeydi. Oradan Marmaraya uzanan nazarlar emsalsiz bir manzara temâşa ederdi ²⁵⁴...”

Yıldız yaylasının başlangıcını oluşturan mahalde büyük bir havuz daha vardır. Bu havuz daire şeklindedir. Yalnız bir yönü kuzeye doğru sivridir. Suyu bu sivri kösedeki çağlayandan gelir ²⁵⁵. Bu havuz Sultan Abdülaziz zamanında yapılmıştır ²⁵⁶. Bu havuzun doğu sahilinde hicaz ve maliye komisyonlarının toplanma yeri olan Çadır Köşkü vardır. Havuzun yüzölçümü 5.000 m² dir. Yüzünden kaz ve ördek sürüleri gezer (Res. 29-30). Kenarında padişah ailesine ait olan ve elektrikle işleyen vapurlar ²⁵⁷, “... Nadir Ağa'nın kullandığı motorlu bisiklet dururdu ²⁵⁸...”

Yıldız Parkına Mecidiye kapısından girip biraz yürüdükten sonra sola dönüp, tepeye doğru çıkılınca Çadır Köşkü'ne rastlanır. Çadır Köşkü Sultan Abdülaziz zamanında, Malta Köşkü gibi pavyon halinde dinlenme maksadıyla yaptırılmıştır. Köşk zemin katı üzerinde tek kat olarak inşa edilmiştir.

²⁵⁴ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 315-316.

²⁵⁵ Osman Nuri, a. g. e., s. 457.

²⁵⁶ Ali Said, a. g. e., s. 5.

²⁵⁷ Osman Nuri, a. g. e., s. 457.

²⁵⁸ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 93.

Köşkün boğaz'a bakan cephesi 3 bölümlü olarak ele alınmıştır. Ortada, önünde 4 desteğe oturan balkon bulunur. Üzeri süslemeli, dışarı taşmış bir silme ile üstten sınırlanan yuvarlak kemerli büyük balkon kapısının iki yanına bitişik 2 küçük pencere vardır. İki yan bölümde döşeme seviyesine inen ikiz pencere, üstten aynı silme altına alınarak ve üzerine bir girlant motifi yerleştirilerek tek eleman grubu haline getirilmiştir. Düz duvar alanını, pencerelerin üst bölümüne yerleştirilen ve binayı dört bir taraftan çevreleyen bir silme canlandırır. Koyu kırmızı renkte boyanmış bir yapıdır.

Havuz bakan arka cephe at nalı biçiminde, 2 kollu merdiveni olan bir girişe sahiptir. Yuvarlak kemerli kapı eski dönemlerde bir rüzgârlıkla korunurdu. Merdivenin 2 kolu arasında kalan bölümü zemin kata girişi sağlayan bir kapı açılmıştır. Havuz bakan kapı, yanındaki 2 penceresiyle Boğaz cephesindeki balkon kapısı kompozisyonunu tekrarlar ²⁵⁹(Res. 31-32-33).

Çadır Köşkü, Yıldız Mahkemesi sırasında kullanılmıştır. Sultan Abdülaziz'i öldürdükleri ya da öldürmeye yardımcı oldukları düşünülen kişiler burada hapsedilmişlerdir. Burada Ragıp Paşa tarafından sorguya çekilmişlerdir ²⁶⁰.

"Beni (Pehlivan Mustafa) mermerliğe koydular. İşbu mermerlik çadır Köşkü'nün dış kapısının merdivenler altında mermer döşeli dar bir yerdir. Beni orada 4 gün 4 gece ayak üzerinde durmaya ve uyumamaya zorlardı ve aralıkta sorguya çekerlerdi ²⁶¹.

Prens Henry İstanbul'a geldiği zaman Çadır Köşkü'nde ikâmet etmişti ²⁶².

3. 3. 2. 1. 2. Malta Köşkü

"Yıldız Parkı'na Mecidiye kapısından girilip, büyük ağaçlar arasından yukarı çıkılırken sağlı sollu iki tepe görülür. Bu tepelerin meydana getirdiği boğaz 150 metre uzunluğunda, 10 ila 30 metre eninde bir havuza çevrilmiştir. Dere havuzu tabir olunan

²⁵⁹ Erdoğan Sevgin, "Şale Köşkü ...," s. 22.

²⁶⁰ Osman Nuri, a. g. e., s. 457.

²⁶¹ Bekir Sıtkı Baykal, İbretnâme Mabeyinci Fahri Bey Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler, T. T. K.,

Ankara, 1968, s. 32.

²⁶² Osman Nuri, a. g. e., s. 457.

bu havuzun etrafı çepeçevre çiçek tarhları ile süslüydü. Havuzun tarafındaki sırtlarda, biraz daha ilerde bağ ve meyve bahçeleri meydana getirilmiştir. Sağ taraftaki tepeye çıkılacak olursa büyük ve sık ağaçların sessiz gölgesi altında gizlenmiş bir köşk görülür. Burası Malta Köşkü'dür ²⁶³.

Malta Köşkü 19. yüzyılın ikinci yarısında Abdülaziz (saltanatı 1861-1876) tarafından yaptırılmıştır. Malta Köşkü, sarayın belirli fonksiyonları olan bölümlerinden ve yapılarından biri değildi. Burası Çırağan Sarayı'nın manzaralı bir pavyonu yani "cihannümâ"sıydı.

Malta Köşkü farklı zamanlarda iki defa V. Sultan Murad'ın ikametine tahsis edilmişti.

Murad Efendi şehzadeliği zamanında hastalandığından dolayı bu köşte bir müddet ikamet eder, II. Abdülhamid padişah olduktan sonra meydana gelen Ali Suavi Vakası'na müteakip V. Sultan Murad annesiyle birlikte burada kalır.

Malta Köşkü, Sultan Hamid tarafından Yıldız Sarayına bağlatılmıştır. Saray halkı tarafından koru geçişlerinde dinlenme ve sayılı günlerde ziyaret yeri olarak kullanılırdı.

II. Abdülhamid devrinde, Malta Köşkü yakınında kurulan mahkeme çadırıyla gündeme gelmiştir.

Mithat Paşa ve arkadaşları Sultan Abdülaziz'i tahttan indirip öldürtmek suçuyla Sultan Abdülhamid'in isteğiyle tutuklanmış ve çadırdaki yargılanmışlardır. Mithat Paşa ayrıcalıklı olarak, sorgular esnasında çadır içinde tutulmamış, Malta Köşkü'nde bekletilmiş, sırası geldikçe çadıra getirilmiştir.

"... Times Gazetesinin İstanbul muhabiri Sir Mackenzie Walls Yıldız'da kurulan mahkemeyi şöyle anlatır:

28 Haziran 1881 - Yıldız Sarayı içinde hiçbir bina ile ilişkisi olmayan Malta Köşkü gayet sıkı askeri kordonla kuşatılmıştı. Mahkeme zamanında dinleyici sıfatıyla bulunabileceklere mahsus olmak üzere biletler tertib olunurdu. Bu biletlerle sahibi ol-

²⁶³ Aynı.

mayanlar Malta Köşkü'nün etrafına bile yaklaştırılmıyordu. Bilet bulmuş birçok kişi ise köşke yaklaştıkları zaman karşılarında etrafı bir parmaklıkla çevrilmiş geniş bir meydan ve arkasında üstü güzel bir perde ile örtülü gayet büyük yeşil bir çadır görüyorlardı. Mahkeme bu çadır içinde icra olunacaktı. Daha sonraki günlerde sarayın ve mahkemenin her tarafı yaverlerle ve sarayın diğer memurlarıyla nezaret altına alındı. Ayrıca padişah iradelerini getirmek üzere birçok haremağaları ile bendegân da mütemadiyen mahkeme dairesi ile saray arasında postacılık vazifesi görmüşlerdir ²⁶⁴...”

İki katlı köşkün en belirgin özelliği, her cephesinin üç bölümlü olarak çizilmiş olmasıdır. Her cephede orta bölümler büyük, yan bölümler daha küçük, ince uzun, yuvarlak kemerli üçüz pencerelerle düzenlenmiştir. Burada pencereler cephe süslemesinin ana elemanları olarak da görev yapmaktadırlar. Bir kornişle çatısı gizlenen ve taçlanan yapı, dıştan oldukça sade bir görünüşe sahiptir. Arazinin eğimine uygun olarak deniz tarafında, ikinci kata desteklerle oturan balkon yerleştirilmiştir.

Yapının 4 kapısı vardır. Deniz tarafındaki kapıdan girilen büyük salonda kuğu motifleri ile süslü bir çeşme bulunur. Salonun ortasındaki havuzun suyu 4 köşesinde bulunan kuğuların ağzından akmaktadır. Havuzlu büyük salondan mermer basamaklarla 2 küçük bölmeye çıkılır. Bölmenin camları, sarıbeyaz mavi ve kırmızıdır. Üst katta çiçek motifleri ile süslü 2 oda vardır. Binanın merdivenli çift tarafı ve işlemelidir ²⁶⁵.

3. 3. 2. 1. 3. Bahçıvanbaşı /Chester Köşkü

Bahçıvanbaşı Sıvter köşkü diye meşhur-niçin bu nam verilmiş di?- Ortaköy sırtı üzerinde daha ziyade cihannüma denmeğe şayan, oldukça mu'tena ve müzeyyen doyulmaz bir büyük köşk daha vardı ²⁶⁶.

“... Bir zamanlar babam Bahçıvanbaşı Köşkünün orta katını eski silahların teşhiri için bir müze haline koydurmuştu. Sonra bu silahları Poligon'a naklettirildi ²⁶⁷...” Bu

²⁶⁴ H. Şehsuvaroğlu, Akşam Gazetesi, 28 Eylül 1952, s. 5.

²⁶⁵ Erdoğan Sevgin, “Şale Köşkü...,” s. 23.

²⁶⁶ H. Ziya Uşaklıgil, a. g. e., s. 156.

²⁶⁷ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 92.

köşk Sultan Reşad zamanında pekçok eğlenceye sahne olmuştur.

Yıldız'dan Ortaköy'e inen sahada, ormanlığın bir açık tarafında bağçevanbaşı Chester namına yapılmış, fakat asıl cihannümâ ismile anılan bir köşk vardı, ki elbette hâlâ mevcuttur.

İlkönce burada saray erkân ve me'murine Sultan Reşadın -ortancası Necmüddin Efendi fartı semaneden mütevellid bir ma'lûliyetle vevat ettiği için yalnız iki tane kalan oğullarından- en küçük oğlu Ömer Hilmi Efendi bir ziyafet verdi. Sarayda mu'tad olan mükellef ziyafetlerden biri... Fazla olarak mabeynin orkestra takımı da bu toplantıya ayrıca bir zevk i'lâve ediyordu. O kadar büyük bir neş'e içinde yenildi, içildi ki ben de bu halde zevk yab olarak bir aralık, yemek sonuna doğru ayağa kalkdım vr şehzadeden gözlerimle istizan ederek bir nutuk irad etdim. Ne söyledim, bunu bu gün bulmak mümkün değildir, fakat kendiliğinden sanih olan bu sözler hazır bulunanları öyle coşturdu, hattâ kendimi de öyle memnun bıraktı ki ziyafetin neş'esi bununla tamamıyet kesb etmiş oldu.

Ertesi hafta hünkârın büyük oğlu Ziya'üddin Efendi de kızı Behiye Sultanın çarşafa girmesi vesilesile küçük biraderine imtişal ederek gene orada bir ziyafet vermek istedi. Bu ziyafet de pek iyi cereyan etdi ²⁶⁸.

Abdülhamid'in Bahçıvanbaşı (Chester-Sesvter-Sestel)'in ikametine tahsis ettiği Yıldız Parkı içinde bulunan bu köşk günümüze gelmemiştir.

3. 3. 2. 1. 4. Acem Köşkü

"... Yıldız Parkı içinde Hayvanat Bahçesinin bulunduğu alanda bugün bulunmayan Acem Köşkü mevcuttu.

Acem Köşkü, İran Şahı Muzaffereddin de babamı ziyarete gelmiştir. Geleceği öğrenilince sarayda hazırlıklar başlamış. Şah'ın kabulü için Acem Köşkü denilen tek katlı küçük bir pavyon hazırlanmıştı. Şah Çırağan Sarayı tarafındaki kapıdan (Mecidiye)

²⁶⁸ H. Ziya Uşaklıgil, a. g. e. s. 34-35.

girecek, bu küçük köşkün salonunda bir kabul resmi yapılacaktı. Ondan sonra Şale Köşkü'ne gidilecekti.

Acem Köşkü denilen bu güzel pavyon Sultan Reşad zamanında yıktırılmıştır ²⁶⁹...”

3. 3. 2. 1. 5. Şale – Merasim Köşkləri

1889 Ekim ayının sonlarında İstanbul bir imparatorun ziyaretini kabule hazırlanıyordu. Genç Alman İmparatoru tahta geçelidenberi Prens Bismark'ın muhalefetine rağmen bu seyahati yapmakta ısrar ediyordu. Bu vesile ile Yıldız Parkında 120 davetliyi alabilecek şekilde hususi olarak Merasim Köşkü inşa ettirildi. Köşkün tefrişiyle padişah bizzat meşgul oldu. Hattâ kapıları ve paravanları süsleyen bazı ağaç işlemleri kendisi tarafından yapıldı.

Bedbaht Teşrifatçıbaşı, karşılama hazırlıklarını görüşmek üzere gece ve gündüz her saat saraya çağırılı, yordu. Büyük ziyafete davet edilecek olanların listesi birkaç defa gözden geçirilmiş ve Rus-Fransız ittifakına taraftar bazı mühim şahsiyetleri ve paşaların isimleri listeden çıkarılmıştı. Padişah, kuvvetli hafızası sayesinde yirmi sene evvel Buckingham Palace'ta ve Tuileries sarayında ziyafetlerde kendilerine ikram edilen yemekleri bütün teferruatıyla hatırlıyordu. İngiltere Kraliçesi Victoria'nın torunu olan Alman İmparatoru şerefine verilecek ziyafetlerde bu yemeklerin hazırlanması için Fransa'dan bir aşçı getirtmişti ²⁷⁰.

Merasim törenleri önceden Hamidiye Camii'ne nazır ve kargir Büyük Mabeyn dairesinde icra olunurdu. Şale Kasrı namıyla anılan yapı şimdiki hacminin yarısı kadarken Almanya İmparatoru için bir misli; daha ilave edilerek genişletildi. Bu suretle genişletilen ve tezyin edilen kasır Alman İmparatoru'nun merasim törenine ayrıldı. Sefirlerin kabulü ve ziyafetler bu dairede icra olunurdu ²⁷¹.

Dış bahçede bulunan köşklerin en büyüğü olan Şale-Merasim Köşkləri farklı zamanlarda yapılan iki bölümden meydana gelir. Fakat bu köşklerden daha önce Küçük

²⁶⁹ Ayşe Osmanoglu, a. g. e. s. 57-58.

²⁷⁰ Joan Haslip, a. g. e., s. 206.

²⁷¹ Ali Said, a. g. e., s 11.

Şale ismiyle, Yıldız Sarayı Harem Bahçesi'nde havuzun önünde Sarkis Balyan'a inşa ettirilmiş bir köşk bulunmaktaydı. Bu köşk bugün ortada yoktur ²⁷². Bu yanyana inşa edilen iki köşkün erken tarihli Şale'dir (Res. 9-10-34A-34B). Bu köşk 1889'da Alman İmparatoru'nun İstanbul'u ilk ziyareti sırasında da kalması için inşa edilir. Köşke Şale adının verilmesinin nedeni, köşkün İsviçre'de bulunan çatısı dik, ahşap küçük dağ evlerine yani "chalet"lere benzemesidir. Köşkların daha geç tarihli olan Merasim Köşkü ise imparatorun İstanbul'u ikinci ziyareti nedeniyle yapılır (Res. 35-36-37).

Merasim Dairesi. imparator ve kralların dinlenme yeri olmuştur. Saray-ı Ali imparator ve kralların kalması için düzenlediği için, zenginlik ve zerafette, Yıldız Sarayında bulunan her daireden üstündür.

Bu dairenin salonlarının herbiri bir milletin usulüne uygun olarak döşenmiştir. Meselâ, Arap usulü, İngilizkârı gibi. Fransız ve Alman usulünde döşenmiş olan salonların müstemilatı o milletin eşya ve levazımatı ile donatılmıştır.

Bu dairedeki çini ve altın kakma Sevr vazolar, altın ve gümüş raf, duvar saatlerinin ve özellikle halıların, her biri meşhur bir ressamın eseri olan kıymetli resimlerin emsali az bulunur, sanatça kıymetleri büyüktür ²⁷³.

Akşamları Yıldız'a davet edilen paşalar ve nazırlar, zenci bir haremağası tarafından karşılanıp parkın ortasındaki bir köşke götürülürlerdi. Orada şark tarzında tefriş edilmiş küçük bir salonda kanarya kafesleri arasındaki bir divana uzanmış olan padişah tarafından kabul edilirdi. Bu kabullerde ekseriya sırmalı bir perdenin arkasından kadın fısıltıları işitilirdi. Padişah misafirlerine bir sürü sualsorar ve aldığı cevaplar üzerinde kendi fikirlerini asla söylemezdi. Bu görüşmelerde nâzırlar ve paşalar, kendilerine ve diğer arkadaşlarına zarar getirebilecek herhangi bir gaf yapmamak için son derece dikkat ve itina göstermeye mecbur olurlardı ²⁷⁴.

²⁷² Feryal İrez-Vahide Tezgör, "Yıldız Sarayı Kasrı Hümayunlarından Şale," Milli Saraylar Dergisi,

Yayın no:4, Ankara1992, s. 94-126.

²⁷³ Ali Said, a. g. e., s. 11.

²⁷⁴ Joan Haslip, a. g. e., s. 534.

Yapı Osmanlı konut geleneğine uygun olarak harem ve selâmlık kısmından oluşur. Şâle Köşkü, harem, Merasim Köşkü ise selâmlık olarak kullanılırdı.

Köşk iki katlıdır. Mutfakve kalorifer dairesi olarak bir de zemin katı mevcuttur. Binada 64 salon ve oda bulunur. Simetrik olarak dizilmiş 6, bir de yanda olmak üzere 7 tane kapısı vardır. Simetrik kapıların arasında bulunan üç merdiven, alt katı üst kata bağlar. "Yıldız Çini Fabrikası" imalatı olan boyu 2 ilâ 3 metre arasında değişen 11 tane çini soba sarayda bulunur ²⁷⁵.

Koridorlar üzerinde düzenlenmiş 50'den fazla oda ve salonuyla bir köşkün boyutlarını aşan yapının görkemli mekânlarını Barok, Rokoko ve İslâm etkilerini yansıtan kalem işleri, geometrik bezemeler ve manzaralı panolar süslemektedir.

Zemini duvardan duvara tek parça (yaklaşık 400 m²) bir Hereke halısıyla kaplanmış, tavanı altın yıldız panolarla süslenmiş, duvarları büyük boy aynalarla bezenmiş, görkemli Tören Salonu sedef kakma kapılı süslemelerinde Doğu etkileri belirgin biçimde görülen Sedefli salon, tavanlarındaki manzara resimleri ile Sarı Salon, çeşitli Avrupa ülkelerinden gelme döşeme eşyasıyla, birbirinden zarif çini sobalarıyla, vazolarıyla çok sayıda salon ve oda, imparatorluğun son yıllarının ince beğenisine tanıklık eder ²⁷⁶.

"... Eskiden şehzadelerin mektep dairesine resim hocaları da gelirmiş. Babam manzara ve çiçek resimlerinden hoşlanırmış, biraz da portre yapmış. Annemle ilk evlendiği zaman onun karakalem bir resmini yapmış. Yazahanesinde mahfuzmuş. Sonra ne olduğu belli değildir. Bir zamanlar XV. Louis üslûbunda altı camlı dolaplar getirtmişti ²⁷⁷..."

"... Bu dolapların iç tarafındaki arka tahtalarına yağlı boya ile güzel manzaralar yapmıştı. Önlerine de saray kuşhanesinde ölen nadide kuşları doldurtup koymuştu. Bu kuşları uçuyorlarmış gibi, ağaçlarla sanatkârane bir şekilde yerleştirmişti. Bu dolaplar Şâle köşkünün ikinci katındaki koridorda sırayla duruyordu. sarayda güzel tablo kolek-

²⁷⁵ Erdoğan Sevgin, "Şâle Köşkü ...," s. 59.

²⁷⁶ Milli Saraylar, Yıldız Sarayı; Şâle, T.B.M.M. Yayınları, no: 1, İstanbul, 1987, s. 70.

²⁷⁷ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 29-30.

siyonları da vardı. Bunları da babam toplamıştı.

Yıldız'daki köşkler içinde, Şale Köşkü, babamın yabancı devlet temsilcilerini kabul ve onlara ziyafetler tertip ve ağırladığı bir yerd.

Daha doğrusu onun hariciye köşkü idi. Bütün devletlerin sefirleriyle sık sık ve dostane bir tarzda konuşurdu. İyi Fransızca bilirdi, fakat tercümanı vasıtasıyla Türkçe hitap etmek onun prensibi idi ²⁷⁸...”

“... Akşam Şah'ın şerefine ziyafet-i seniyye verildi. Ecnebi elçiler, vezirler davet olundu. Şah, Şale Köşkü'nde bir hafta kadar misafir kaldı. Şah için Mabeyn'in ince saz takımı hazırlanmıştı. Bu takım, Şah'ın hususî yemeklerinde İran müziğine ait öğrendikleri havaları çalmışlardır. Tiyatroda verilen alafranga oyunlardan başka Şah'a orta oyunu da gösterilmiş ve pek ziyade hoşuna gitmişti ²⁷⁹...”

Şale ve Merasim Kasırları II. Abdülhamid saltanatının şaşıla günlerini yaşamıştır. Avusturya İmparatorunun oğlu Arşidük Rodolf ile zevcesi, Almanya İmparatoru ile İmparatoriçesi Prens Hanry, İsveç Kralı ve Kraliçesi, İran Şahı'nın amcası Hussamüssaltana, Rusya İmparatoru Aleksandrre III. ün biraderi Grandük Serj ve zevcesi, İtalya Velihtı Amanuel, Karadağ Prensi, İngiltere Kraliçesi Victoria'nın ikinci oğlu Edingburgh Dükü ve torunu Prens George, Japonya İmparatorunun amcası Prens Komato ve zevcesi, Almanya İmparatorunun ikinci hemşiresi Prenses Victoria, İran Şahı Muzaffereddin, Şale ve Merasim dairelerinde görülmüşler, bu salonlarda kâh misaferetlerinin kâh şereflerine verilmiş ziyafetlerin hatıralarını bırakmışlardır.

Merasim köşkünün üst katındaki Çay Salonu, Alman İmparatorunun yatak odasıydı. Binanın ön ve arka yüzü olan bu uzun salonun arka cephesindeki köşeye karyola konulmuştu. Salonun kenarları kapalı koltuk, kanape takımları, perdeler beyaz ipekten bir kumaşla, döşeliydi. Karyolanın üzerinde de sarayca oba tâbir edilen aynı kumaştan cibinlik bulunuyordu. Duvarlar aynı ipekli kumaşlarla kaplanmış ve köşelere, kenarlara kahverengi kordonlar geçirilmişti.

²⁷⁸ Şadiye Osmanoglu, a. g. e., s. 29.

²⁷⁹ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s 57.

Salonun, karyola bulunan köşesine şezlong, koltuklar, müteaddid küçük masalar konulmuştu. Karyolanın tam karşısındaki duvara barometre ve bir saat asılıydı.

Binanın asıl cephesine rastlayan diğer köşeye büyük bir çini soba konulmuştu. Sobanın üst kısmı gayet müzeyyendi. Sağ tarafa üstü aynalı ve iki tarafı rafı büyük bir dolap konulmuştu. Dolabınüzzerinde şamdanlar ve saat bulunuyordu. Sobanın yanına bir koltukla bir masa yerleştirilmişti. Büyük salonun tam orta yerinde de yuvarlak ve dört kişilik büyük bir orta koltuğu vardı.

Salonun kapıları beyaz üzerine kabartma çiçek ve saksı resimleriyle, altın yaldızla süslenmişti. Tavan kenarları da aynı tezyinatla işlenmiş ve tavanın muhtelif yerlerine de ayrı ayrı yağlı boya manzara resimleri yapılmıştı.

Yerde bütün salonu kaplayan, ortası açık renkte göbekli ve kenarları göbek des-
eninde koyu renk bir halı seriliydi. Oda, geceleri orta yerdeki müteaddit kollu büyük
bir avize ile ve şamdanlarla aydınlanıyordu.

II. Abdülhamid, misafirleri için Merasim Köşkü'nde her türlü istirahat tedbirlerini
aldırmıştı. Hükümdarlar, resmî ziyafetlerin dışında köşkün üst katındaki oniki kişilik
arabesk büyük yemek salonunda yemek yiyorlardı.

Şale Köşkünde mükemmel alafranga yemek veriliyor, alaturka yemek de hazır bu-
lunduruluyordu. Hükümdarların yemek salonunda Sofracı François ile üç kilerci vazife
görüyordu.

Her akşam mızık Şale kasrı önünde nöbet çalışıyordu. Akşamları mızık ve ince
saz bulunduruluyor ve bunlar misafirlerin arzularına göre ıyordu.

İmparatorun yazı odasına sabahları İstanbul'da çıkan bütün gazeteler konuluyordu.
Salonlarda, yemek odasında, çiçek buketlerinin ve merdiven başlarıyla, lâzım gelen
yerlerde çiçek saksılarının muntazam bulunmasına bahçıvanbaşı memurdu.

Salonlara-barometre, termometre ve dürbün konulmuştu. Şale Köşkü'ne Mecidiye
kapısından girilip Yıldız Parkı içinden gidildiği gibi Yıldız Sarayı'nın Harem kısmından

da girilir.

O tarihlerde Misafir Dairesi ismiyle de anılan Şale Köşkü II. Abdülhamid'in daire-sine uzun yol denilen koridorla bağlı bulunuyordu.

Padışah, İstanbul'a geldikleri vakit misafirlerini Dolmabahçe Sarayından karşılamış onları saltanat arabalarıyla Şale Kasrına getirmiş ve oradan uzun yoldan kendi dairesine dönmüştü.

Hükümdarlar İstanbul'da kaldıkları müddetçe II. Abdülhamid bir defasında gene aynı (uzun yol) dan İmparatoriçeyi alarak hareme getirmiş ve haremden İmparatoriçeyle kadınefendiler arasında tercümanlık vazifesini Adliye Müsteşarı Vahan Efendi'nin Artin Paşa'nın kızları yapmıştı.

Misafirlere Yıldız'da Büyük Mabeyn dairesinde resmî ziyafetler çekilmiş, şehrin görülecek yerleri gezdirilmiş, Yıldız'da Yeni Köşk'ün önünde Goltez Paşa'nın tertib ettiği bir resmi geçit seyrettirmişti.

İstanbul'dan ayrıcalıkları gün Yıldız Silâhanesi dolatırılmış ve Padışah, arzu edilen eşyanın hediye edileceğini bildirmişti. İmparator, murassa bir kılıç beğenmiş ve kılıç kendisine takdim olunmuştu. Oradan Dolmabahçe sarayına gidilmiş ve Mabeyn Dairesi-nin alt katındaki büyük sofrada hazırlanan ziyafette bulunmuştu. Misafirler buradan vapurlarına geçmişler ve İstanbul'dan ayrılmışlardır ²⁸⁰.

Her şeyden ziyade Yıldız'ın hayal inkisarına sebep olan diğer kısımlarından sonra merâsim dâ'iresinin bizde hasıl ettiği ilk intıba' bir nevi' inşirah oldu. Tam ma'nasıyla bir saray ıtlakına lââyık ad edilecek evsafdan hiç birini hâ'iz olmamakla beraber bu bina asıl kendi ismine müstahik bir merâsim dâ'iresiydi. Abdülhamid de burasını birkaç ay içinde âdetâ sihre benzeyen bir sür'atle inşa ettirip birinci def'a olarak İstanbul'a gelecek olan Almanya İmparatorunun ikâmetine tahsis ettikten sonra ancak bu maksadla kullanırdı. Hal'den sonra, burasının ne olabileceğinde türlü tereddütleri müteakib nihayet Bulgaristan ve Sırbistan Krallarının Sultan Reşad'a müsafereti esnasında gene bu

²⁸⁰ H. Şehsuvaroğlu, Tarihi Odalar, İstanbul, 1959, s. 81-84.

müsafir hükümdarların ikametinde kullanılmak lüzumu hasıl olunca merâsim da'iresi asıl ilk inşasının maksadına rücû' etmiş oldu. Tam bir saray olmayan, daha ziyade büyük sergilerde yıkılmak üzere inşa edilmiş muvakkat binalara temsili mümkün olan, hattâ bu sergilerden meselâ Parisin 1900 umumî sergisine mahsus saraylar içinde Petit Palais ve Grand Palais gibi gibi yıkılmaya kıyılamayarak hâlâ Fransa merkezinin başlıca ziynetlerinden sayılan binalar kadar bile mimarî kıymeti bulunmayan merâsim da'iresi gözleri boyayacak mikyasda ziyneti toplamış bir da'iredir. Hâlâ da öyledir. Onun içindir ki burasını görenlerin üzerinde bir nev'i kamaşma hâdisesi uyandırmaktan hâli kalmamıştır.

Biz evvelâ Yıldız da'irei hususiyesine en yakın bir noktadan başlayan ve nisbeten küçük sayılabilecek odalardan müteşekkil olan Chalet kasrından girdik. Bu da'ire eskiden beri mevcudmuş, merasim da'iresi oraya ilâveten vücuda getirilmiş. Hükümdarların müsafireti esnasında ma'iyeti için pek muvafık bir yatak, yemek ve istirahat da'iresi olan ve Bulgaristanla Sırbistan Krallarının seyahatleri esnasında da bizlerce o maksadla tertib ve ihzar etdirilen bu Chalet kasrından sonra merâsim da'iresi de büyük ziyafetler ve toplantılar için en münasib bir yerdir. Nitekim Abdülhamid Â'yan ve Meb'usana verdiği ziyafetleri burada vermiş ²⁸¹.

3. 3. 2. 1. 5. 1. Ziyafet Salonu

"... Selâmlık ve padişaha ilk yaptığımız ziyaretten birkaç gün sonra, kocamın İngiliz Sefiri ve otelimizde kalmakta olan Kırım ordusu kumandanlarından General Kent ile birlikte , Sarayda bir akşam yemeğine davet edildiğini bildiren bir not aldık.

Kocam ve General Kent yanlarında üniforma bulunmadığı için akşam elbisesi giymişlerdi. Fakat her ikisi de kendilerine geçen ziyaretimiz esnasında Sultan tarafından verilmiş olan Mecidiye nişanlarını takmışlardı. Oraya vardıkları zaman, yıldızlar ve sırmalar içinde üniformalı paşalar toplanmış bulunuyorlardı. Baş tercüman kendilerine orada bulunanları takdim etti. Paşaların arasında birçok da vezir vardı. Gazi Osman Paşa da orada idi. Kocam kendisine Fransızca olarak evvelce Wellington Dük'ü ve

²⁸¹ H. Z. Uşaklıgil, a. g. e., s. 159-161.

Moltke'nin ellerini sıkmış olduğunu ve şimdi de Plevne kahramanının elini sıkmaktan büyük şeref duyacağını söyledi. Padişah içeriye girince Baş Teşrifat Nazırı Münir Paşa vasıtasıyla İngiliz Kordiplomatigine gayet nazik ve mültefit bir hitapta bulundular. Münir Paşa bütün davet boyunca Zat-ı şahanelerinin arkasında emirlerini misafirlere iletmek için ayakta duruyordu.

Davetliler Padişah'ı takiben yemek odasına geçtiler. Sonra nefis işlemeli altın tabaklarla adeta göz kamaştırıyordu. Hünkâr sofrasının başındaki yerini aldı. Sağ tarafında kendileri ile Sadrazam arasında Sir Clare Ford, sol tarafında ise General Kent bulunuyordu. Kocam Harbiye Nazırı ile Bahriye Nazırlarının arasında oturuyordu. Manzara muhakkak ki şahane idi. Zira Türkler umumiyetle gayet muntazam hatları olan biçimli bir yüze sahiptiler ve ekserisinde bulunan sakal da onlara daha asil bir ifade vermektedir. Kocam, 30 kişinin oturmuş olduğu bu sofrayı seyretmenin cidden büyük bir zevk olduğunu söyledi. Fakat en çok hayretini uyandıran da masadaki derin sükût idi. Sultandan başka hiç kimse konuşmuyordu. Ve sefir ile konuşması tercüman vasıtasıyla olmasına rağmen çok canlı idi. Kocam Türk muâşeret kaidelerini bilmediği için yanında oturanlarla Fransızca konuşmaya başlamış. Fakat o kadar kısa cevaplar almış ki o da sükûta gömülmüş. Durumu farkedenden padişah Münir Paşa'ya bir işarette bulunmuş o da Harbiye nâzırı ile Bahriye Nâzırına birşeyler fısıldamış Padişah'ı yüzünde görülen tasvipkar bakış üzerine onlar da kocamla tath bir sohbeta başlamışlar.

Padişah ve masada bulunan diğer davetli Türkler şarap içmedikleri gibi sofraya da hiç şarap konmamıştı. Servis yalnız gayri müslimlere yapılıyordu. Fakat bu o kadar nefis bir Bordeaux şarabı imişki kocam Büyük Teşrifat Nazırına Saray için şarabı kimin tadararak seçtiğini sormaktan kendini alamamış. O ise: "Tahmin edebilirsin" der gibi omuzunu kaldırmış. Listede Punch da vardı. Kocam masadan üzerinde "Vive le Champagne" ibaresi bulunan bir kürdanı beraberinde getirmişti. Yemek tam manasıyla bir Fransız yemeği idi. Türkçe ve Fransızca yazılmış olan listede son derece iyi hazırlanmış 13 çeşit yer alıyordu. Listenin başında yazılan tarih 23/4/(Haziran) olmasına rağmen ziyafet asıl 4 Haziran akşamı veriliyordu.

YEMEK LİSTESİ

23/4 Haziran / 1893

Windsor Çorbası
Etli, balıklı. peynirli börekler
Joinville usulü kalkan balığı
Royal usulü kuzu
Supreme usulü mantarlı tavuk
Bıldırcınlı börek
Kuşkonmaz
Punch
Piliç kızartması
Pilav
Victoria usulü ananas
Vanilyalı bavaruaz
Dondurmalar.

Bu yemeklerden ikisi mutlaka padişahın İngiliz misafirleri için bilhassa hazırlamış olmalıydı. Windsor çorbası ve Victoria usulü ananas. ve tabii hiçbir Türk sofrası pilavsız olamazdı. Oğlumun bulunduğu tarafta bir tek kelime bile konuşulmamış, fakat yemek son derece bol imiş.

Sofrada Hünkâr, Münir Paşa vasıtasıyla kocama yakında kendilerinin ona yeni bir ihsanda bulunacaklarını ve yalnız kadınlara mahsus olan Nişan-ı Şefkat ile beni taltif edeceklerini bildirmişler. Nitekim birkaç gün sonra vazifeli bir memur üstünde altın kaplama ay-yıldız bulunan kırmızı kadife bir kutu içinde nişanı getirdi. Mutad olanlardan daha büyük bir itina ile yaptırılmış olduğu söylenen bu nişan, 5 köşeli bir yıldız şeklinde olup. her köşesinin üstü yeşil mineden yapraklar ve yakuttan çiçeklerle süslenmiş ve uçlarına da birer pırlanta konmuştu. Bunun üstünde kırmızı mineden ikinci bir yıldız ve tam orta yerinde etrafı yeşil mine çevrili padişahın turasını taşıyan altın madalyon bulunmaktaydı. Bu madalyonun üstünde altın harflerle 3 defa "şefkat" kelimesi yazılmıştır. Kenarlarında yeşil ve kırmızı mineden bir ay-yıldız ile raptedilmişti.

Yemekten sonra İngiliz misafirler ve bazı yüksek erkân padişah ile kahve ve sigara içmeye başka bir odaya geçmişler. Padişah kocama yalnız sigara ikram etmekle kalmayıp kibriti de kendileri yakıp ona uzatmışlar. Çiçekler ve palmyelerle süslü, çok güzel döşenmiş, yan taraftaki geniş bir odada konser verilmiş. Hünkâr iftiharla çalanların ve okuyanların hepsinin Türk olduğunu söylemiş. Müzik çok güzel, sesler ise son derece iyi terbiye görmüş nefis sesler imiş ²⁸²...”

Almanya İmparatorunun İstanbul’u ikinci ziyareti nedeniyle Şale Köşkü yanında inşa edilen Merasim Dairesinin üst katında resmi kabuller, büyük ziyafetler için yapılan merasim salonu devrin zevkine göre döşenmişti.

Salon geceleri tavandaki üç billûr avize ve karşılıklı yerleştirilmiş billûr ayaklı altı tane, müteaddit kollu şamdanlar tarafından aydınlanıyordu.

Yerde, Hereke’de, bu salon için dokunmuş ve hususi tertibatla getirilmiş (renkli, çiçekli, göbekli ve bordürlü) büyük ve yekpare bir halı yayılıydı. Salomon orta yerinde ve avizelerin altlarında üzerleri mermer altın yaldızlı masalar duruyor ve bunların üstlerinde kıymetli büyük vazolar bulunuyordu.

Salonun diğer tezyinatı da duvar kenarlarındaki sehpalı vazolar, şömineler üzerindeki kıymetli küçük eşya ile, duvarlardaki aynalar teşkil ediyordu.

Büyük salonun şimal ve şark cephelerine açılan 23 penceresinde nal şeklinde altıyaldızlı korneşler takılmış Hereke kumaşından perdeler asılıydı. Duvarların kenarlarına aynı kumaştan döşeli sandalyeler konmuştu.

Üzerleri tavan tezyinatında altın yaldızlı çiçeklerle süslenmiş çift kanatlı beş kapı, koridorlara, yandaki odaya açılmaktadır ²⁸³.

Abdülhamid güler yüzlüğü bu ziyafetin bir hatırasını muhafaza için fotoğraf alınmasını isteyecek kadar ileri vardırırdı. Yemekte sıra dört kardeş tatlısına gelince, bir

²⁸² Mrs. Max Müller, a. g. e., s. 73-76.

²⁸³ H. Şehsuvaroğlu, Tarihi..., s. 84-85.

işareti üzerine, başkâtip Cevat Bey Abdülhamid'in nutkunu okudu ²⁸⁴.

Şale köşkü, Abdülhamid tahttan indirildikten sonra da çeşitli davetler ve yabancı misafirlerin ağırlanması için kullanılmıştır.

Alman hükümdarlarının İstanbul'a geldikleri günün akşamı verilen ziyafet, şimdiye kadar Yıldız'da görülmemiş derecede muhteşem ve debdebeliydi. 120 davetlinin hepsine de masif altın ve kıymetli taşlarla işlenmiş kristal takımlarla servis yapıldı. Fransız ahçılar tarafından hazırlanan yemeklerin nefaseti günlerce gazetelere mevzu oldu. Padişahın şarklı ahçılarının hazırladığı hazmı güç yemeklere alışmış olan sefirler bu defa yediklerini asla unutamamışlardır. Yıldız da verilen ziyafetler umumiyetle bir vecibenin yerine getirilmesi şeklinde telâkki edildiğinden çok sıkıcı olurdu. Yemeklere iştirak eden Türkler, Padişahın huzurunda konuşmaya aslâ cesaret edemiyerek sessiz bir şekilde otururlar, sudan ve şerbetlerden başka bir şey içmezlerdi. Bu sebepten yemekler daima sönük ve neş'esiz geçerdi. Halbuki bu akşam padişah, ziyafete iştirak edenlere serbestçe konuşabileceklerini emretmişti. Kendisi de gayet neş'eli ve keyifli bir şekilde tercüman vasıtasıyla İmparatoriçe ile konuşuyordu. Abdülhamid, tebaasının önünde kat'iyen Fransızca konuşmazdı. Onun bu hâli ziyafetin havasını yumuşatmış ve samimileştirmişti. Fakat padişah, neş'eli olmasına rağmen Fransız aşçının hazırladığı harikulâde nefis yemeklerin hiçbirine dokunmadı. Pehriz yaptığını ileri sürerek, hususi ahçısının pişirdiği sadece yumurtalı pilâvı yemekle iktifa etti ²⁸⁵.

Mebus seçimleri yapılp 18/11/1908 de Meclis-i Mebusanın açılmasından bir müddet sonra Abdülhamid Yıldız Sarayı Şale köşkünde mebusanlara mükellef bir ziyafet vermişti.

"... Merdivenden çıkılınca ilk salonda büyük üniformasıyla ayakta duran Abdülhamid, o gece bütün cezb ve teshir kuvvetini kullanmaya karar vermiş gibi beşûş ve mültefit ayakta duruyordu. Meclisin ilk açıldığı günden sonra geçen 15 gün içinde, belki korktuğu ilk tehlikeleri atlatmanın verdiği itimat ve kuvvetle, belki yeni vaziyete biraz alışmak tesiriyle, sükûnetini ve soğuk kanlılığını bulmuş gibiydi.

²⁸⁴ Aynı, s. 88-89.

²⁸⁵ Joan Haslip, a. g. e., s. 218.

Yemek salonunda, herkes rastgele bir yer intihap ederek ayakta Padişah'ı bekliyordu. Abdülhamid salona girdi, yerine oturdu. Sağ tarafında, sıra ile Sadrazam, Dahiliye Nazırı, Meclisi Mebusan İkinci Reis Vekili, sol tarafında sıra ile Ahmet Rıza Bey, Talât Bey, mebus sıfatıyla ve siyah redingotla gelmiş olan Adliye Nazırı Manyanıza-de Refik Bey yer almışlardı.

Ben de mümkün olduğu kadar yakın bir iskemle çekerek Abdülhamid'i tetkik etmek istiyordum. Abdülhamid ile görüşen Avrupalılar onun pek çekici ve bağlayıcı bir nezaket ve şahsiyeti olduğunu ötedenberi yazarlardı. Bunu dalkavukluğa ve menfaat-perestliğe hamlederek inanmazdık Fakat bu gece Abdülhamid'deki büyük cazibeyi ben yakınımdan gördüm. Ziyafet sonunda hemen bütün mebusların kalbini kazanmıştı.

(...) Abdülhamid pek az yemek yiyordu. Çorbadan ancak bir iki kaşık aldı. Bir tane börek yedi, mayonezli levreğe çatalın ucu ile bir iki kere dokundu. Sığır filetosunun ancak fasulye ve patates gibi sebzelerine biraz iltifat etti, öteki yemeklerden hemen hemen hiç bir şey almadı gibi.

Abdülhamid yemekte bütün iltifatını Ahmet Rıza üzerine toplamıştı. Sağındaki ihtiyar sadrazam uzun senelerden beri kendisinin olmuş bir bendesiydi. Onunla meşgul olma ne lüzum vardı; asıl kazanılacak kimseler soldakiler. Abdülhamid nezaketi Ahmet Rızanın bardağına kendi eliyle su koyacak dereceye vardırdı. (...)

Bir aralık Abdülhamid, yakınındaki mebusların kimler olduğunu anlamak istedi. Ahmet Rıza yavaşça fısıldadı, Tanin sermuharriri Hüseyin Cahit, arzettiğim Mehmet Cavit, Lûtfi Fikri tahsili Avrupa'dadır. Hocazade Mustafa Efendi ²⁸⁶...

3. 3. 2. 2. Dış Bahçede Bulunan Diğer Saray Birimleri

3. 3. 2. 2. 1. Hayvanat Bahçesi

Hayvanat Bahçesi sarayın Dış Bahçesinde bulunurdu. Hayvanat bahçesinin Yıldız Sarayı'ndaki oluşumu Sultan Abdülaziz zamanına rastlar.

²⁸⁶ Haluk Şehsuvaroğlu, Tarihi ..., s. 91.

Bu zamanda Yıldız'da aslan, kaplan, fil ve çeşitli vahşi hayvanlar için demir kafeslerle bölünmüş mekanlar, her iklime mahsus büyük küçük kuşlar için tel bölmeler içinde yuvalar, yapma ağaçlar arasında türlü kafesler ve farklı cins hayvanlar yetiştirmek suretiyle Yıldız'da Avrupa hayvanat bahçelerine denk esaslı binalar meydana getirilmişti. Ayrıca bu hayvanat bahçesinin bulunduğu yere vahşi hayvan heykelleri yerleştirilmişti (Res. 25).

Burada hayvanatın tabiatlarından anlar birçok adam bulunurdu. Abdülaziz'in her gün bu yeri ziyaret etme alışkanlığı vardı ²⁸⁷.

II. Abdülhamid zamanı nda hayvanat bahçesi daha gelişir.

"... Sarayın bahçelerinde birçok cins hayvanlar vardı. Acem Köşkünün olduğu yer adeta hayvanat bahçesi gibiydi. Küçük ayılar, devekuşları, maymunlar, zürafalar ve bir çift zebra hep orada idi. Bu zebraları Habesistan İmparatoru Menelik, babama hediye etmiştir ²⁸⁸.

Dış parkta bile iki zebra, iki geyik, besbelli daha büyük kafes, tavuk ve sülünler için bir kümes (Res 38), papağanlar için kafesler, Sultan'ın özellikle pek sevdiği, güzelim Ankara kedileri için, özel bir bölüm bulunmaktaydı. Çok sayıda tavşan, koyunlar, üç devekuşu ve birçok da gazal serbest dolaşıyordu. Gölde ise birçok göz alıcı kuğu gezinmekteydi.

Hayvanat bahçesinde ise günümüze kalan tek yadigar, insan boyunda olan kırık, dökük iki kafestir... Yıldız Çini Fabrikası ile Şale köşkü arasındaki kısım, Yıldız parkının o şaşaalı devrinde, hayvanat bahçesiydi. Hem de ne hayvanat bahçesi. İçinde her cins hayvan vardı. Küçük küçük devekuşları, zürafalar, zebralar, cins cins kuşlar ve daha neler neler. Bunların çoğu, hükümdarlar tarafından hediye olarak gönderilmişti. Bir köpek hastanesi manej ve hamam da bu kısımdaydı ²⁸⁹.

Abdülhamidin başlıca meraklarından birini hayvanat teşkil ederdi. Atlardan sonra

²⁸⁷ Ali Said, a. g. e., s. 5.

²⁸⁸ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 125.

²⁸⁹ Erdoğan Sevgin, "Şale Köşkü...", s. 53.

gelen köpekler idi. Bunlardan nekadar ve kaç çeşit vardı? Bunu tahmin etmek mümkün değil; herhalde en iyi ve nadir cinslerden seçilmiş olacak. Nitekim papağanlar, kanaryalar, dudular, kumrular. Hele güvercinler de öyle idi. Saray hazine'i hassaya geçmeden evvel bunlar satdırılmış ve dağılmış idi.

Biz bunlara mahsus dâ'ireleri gezerken hususile renk renk papağanlara hayatında mümkün mertebe vakit geçirtcek vesile arayan Abdülhamid'e hayran olmuşdık, tavuk kümesleri de öyle idi. Kendisine inziva Avrupa ile münasebetde bulunan mü'esseseleri vasıtasile da'ima köpek, kuş, kümes hayvanatı celb etmiş, bunlarla sarayın etrafını doldurmuşdu. Bittabi' bunların o nisbetde bakıcıları da vardı.

En bakımsız kalan ve yavaş yavaş, cinsleri, aykırı çiftleşmeler neticesile bozulan güvercinler idi. İlk önce hemen bütün diğer hanedan a'zası gibi güvercinlere pek merak saran Abdülhamid gitdikçe üreyen ve adetleri binlerce çifte balığ olan bugüz el kuşları idare edebilmekden âciz kalarak kendi hallerine bırakmış ve böylelikle türlü fedakârlıklar ihtiyarile tedarük olunan nadir cinsler hep bozulmuşdu. Sarayı bunların kalabalık istilâsından kurtarmak epeyce uzun bir iş olmuşdu ²⁹⁰.

3. 3. 2. 2. 2. Has Ahır – Manej – Ahırlar

“... Mabeyn katibinin bizden ayrıldığı Harem kapısının dışında, bizi ahırlara götürecek iki araba bulduk. Harem kapısının duvarlarını dış taraftan takiben, nefis ağaçların yetiştiği yerlerden geçtik. Tamamiyle İngiltere'deki parkları hatırlatan bu yerin tek farkı hususiyeti uzaktan görünen Boğaz manzarasıydı. Nihayet kırsakların bulunduğu uzun bir taş binaya geldik. Güzel kıyafetleriyle siyah ve beyaz giyimli seyisler, etrafta duruyorlardı. Biz orta yerden yürüyerek, her iki yanda yumuşak örtüleri altında zarif bacaklı, tatlı ve zeki bakışlı bu mahlukları durdukları bölmelerinde hayran hayran seyrettik. Ahırlar Emiri içlerinden en güzelini, tıpkı resimlerde Türklerin binmiş olduğu atlara benzeyen, bembeyaz kıvrık uzun kuyruklu bir kısırağın eğilenerek önümüzden geçirilmesini emretti. Hayvan, teşhir edildiğini biliyor ve her şahane güzelliğe sahip kişi gibi hareket ediyordu. Buradan aygırların bulunduğu diğer bir büyük ahıra götürüldük.

²⁹⁰ H. Z. Uşaklıgil, a. g. e., s. 30-31.

Çeşitli menşelerden gelen bu atlar, güzel oldukları kadar da yabancılara karşı kaprisli idiler. Padişah'ın arabasını camiden getiren iki beyaz Avusturya atı da bunlar arasında idi. Çok sert mizaçlı olan iki siyah Rus aygırına yanaşmamamız tembih edildi. Ahırlar, son derece modern usullerle uygun olarak tanzim edilmişti. Burada da güzel bir at, seyisi ile, önümüzden aşağı bir yukarı geçirildi.

Geldiğimiz yoldan geri döndük. Yıldız sarayının kapısında Ahırlar Emirine gördüklerimiz karşısında duyduğumuz büyük hayranlığı ifade ederek veda ettik ve arabalarımıza binerek oradan uzaklaştık ²⁹¹...”

Yıldız Sarayı ahırlarının bulunduğu kısım “Dış Bahçe” içindeydi. Burada sarayın atları yetiştirilirdi (Res. 39).

3. 3. 2. 2. 3. Saray Fabrikaları

Yıldız Sarayı İstanbul şehri içinde ikinci bir küçük şehir niteliği kazanmıştı. Bu küçük şehirde, şehrin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak fabrikalar mevcuttu. Bu fabrikalar içinde en önemlileri; Çini Fabrikası, Tamirhane-i Hümayun-Büyük Marangozhane, Elektrik Fabrikası, Demirhane idi. Bu fabrikaların yanında Bıçkılıhane, Kilithane, Dökümhane, Ayar Atelyeleri vardı ²⁹².

3. 3. 2. 2. 3. 1. Elektrik Fabrikası

Yıldız'da mükemmel bir elektrik fabrikası da mevcut idi. Sarayın iç kısımları, geceleri kâmilan elektrikle tenvir edilirdi. Hünkâr karanlıktan hoşlanmadığı için, bilhassa (Daire-i Hümayun) ile civarında yüzlerce elektrik fenerleri yanar, gerek bunların ve gerek havagazı fenerlerinin sönmelerine çok ehemmiyet verilirdi ²⁹³. Bu fabrikaların bugün sadece bacası kalmıştır.

²⁹¹ Mrs Max Müller, a. g. e., s. 50-51.

²⁹² Osman Nuri, a. g. e., s. 452.

²⁹³ Ziya Şakir, II. Abdülhamit'in..., s. 374.

3. 3. 2. 2. 3. 2. Demirhane

Yıldız'daki demir işleri atelyesi de, cidden şayanı dikkatti. Yıldız sarayının demircilik san'atine temas eden ihtiyaçları, bu müessesede imal edilirdi. Döküm ve galveno plâsti şubeleri vardı ²⁹⁴. Demir fabrikasında mamulatını ileri götürmüş bir darül hüner vardı ²⁹⁵.

Yıldız demirhanesinde ayrıca pek mükemmel bir (Galvanoplâsti) kısmı mevcut olup en zor işleri yapabilecek bir durumda idi. Demirhanenin şefi Alcid Molinari isminde 40 altın lira aylık alır bir İtalyan idi ²⁹⁶.

3. 3. 2. 2. 3. 3. Tütühâne

Abdülhamid'in sarayında bir tütün imalgâhı vardı. Tütühane büyük ölçüde üretim yapardı. Bu üretim saray halkına, Yıldız kışlalarına, çevredeki halka kadar ulaşırdı ²⁹⁷.

"... Sultan Hamid'in iptilâ derecesinde kullandığı mükeyyifat tütün ve kahve idi. Hünkâr pekçok sigara ve kahve içerdi. Hünkârın en eski emekdarlarından olan ve mizacına pek iyi aşına bulunan Tütüncübaşı Ali Efendi muhtelif harmanlardan sigara yaptırıp kutu içinde Sultan Hamid'e takdim ederdi. İçeride sigara yapmayı bilen mahir adamları vardı. Fevkalâde nefis tütünlerden bu adamlara yaptırdığı sigaralar mabeyn erkânına ve misafirlere verilir, bazan en nefis cins tütünlerden hükümdarlara hediye gönderilirdi ²⁹⁸.

3. 3. 2. 2. 3. 4. Çini Fabrikası

Çini Fabrikası, Abdülhamid'in hususi mimarı D'aranco tarafından, Yıldız Dış Bahçesinin doğusunda adeta şato şeklinde inşa olunmuştu (1890-1891). Sarayın porse-len, tabak ve kâse ihtiyaçlarını sağlamak için kurulmuştur. Bu fabrika sonraları,

²⁹⁴ Aynı, s. 373.

²⁹⁵ Ali Said, a. g. e., s. 20.

²⁹⁶ Osman Nuri, a. g. e., s. 460.

²⁹⁷ H. Z. Uşaklıgil, a. g. e., s. 103.

²⁹⁸ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 15.

hususiyile 1894 yazında İstanbul'da vuku bulan büyük zelzele neticesinde, birçok tadiller görmüş, daha geniş çapta adeta yeniden inşa olunarak pek ziyade gelişmiş ve ilerlemişti. Arnavutköyde keşfedilen fayans toprağı ocağından lüzumlu ham maddenin temini için yapılan denemeler başarılı olmamış; fayans toprağının Fransa'dan getirilmesi icap etmişti. Fabrikanın Müdürü Dat isminde bir Fransız olup ayda 40 altın maaş alırdı. Fransız Büyük Elçisinin tavsiyesi üzerine Abdülhamid, meşhur Sevres Çini fabrikalarından ustalar getirmişti. Yıldız Sarayındaki fabrika ve atelyelerin en masraflısı bu çini fabrikasıydı. Yıldız Çini Fabrikası, yalnız porselen kase ve tabaklar imali ile yetinmemiş; ayrıca büyük vazolar da yapılmıştır (Res. 40-41). I. Dünya Harbi yıllarında (dışarıdan getirtilmediği için) bu fabrikada telgraf hatları için izolatör porselen çanakları da imal edilmişti ²⁹⁹.

Abdülhamid tarafından yaptırılan Etfal Hastanesinin, laboratuar malzemeleri de burada üretilmiştir.

Yıldız'da bir de çini fabrikası tesis olunmuştu. Bu fabrika Avrupa'daki fabrikalar derecesinde nefis eşya imal eder, hattâ bunlardan bazı hükümdarlara ve muteberana hediyeler gönderilirdi. Sultan Hamid Kütahya'nın tarihî çini imalâtının ihyasını pek arzu ederdi ³⁰⁰.

Vazo, tabak, çay takımı vesaire toprak evani imalatına mahsus fabrikada Sevres imalathanesinin çıkardığı evaniye benzer, eşya vücuda getirilir idi. Bu imalathanede evaniye altın ve gümüş derc eder Ragıb Efendi isminde yaşlı bir hünervan var idi ki yaptığı derc işine çini imalathanesinin ustaları bile hayran olurdu ³⁰¹.

Bir çini fabrikası vardı ki, Abdülhamid burada bir Sevres, Nymphenburg, bir Meissen kabilinden mu'azzam bir fabrika kurmak dâ'yesine çıkmamakla beraber oldukça şayanı dikkat şey'ler i'mâl etdirebilmiş, hele sarayların tabak ihtiyacını tamamilen te'min etmişti. Bu fabrikanın ma'mulâtından olan birçok küpler, vazolar, ve sa'ir kabilden evani muhtelif sarayların şurasını burasını tezyin etmektedir. Hikaye ederler ki bun-

²⁹⁹ Osman Nuri, a. g. e., s. 460.

³⁰⁰ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 20.

³⁰¹ Ali Said, a. g. e., s. 10.

lardan çoğu beyaz olarak Avrupadan ezcümle Fransadan celb olunarak ancak telvin, tezhib ve tezyin kısımları Yıldız'da ikmal etmiş ³⁰².

Kaynaklara gör Çini Fabrikası'nın yapımı 1893 ile 1897 yılları arasındadır. Fransız Sevres fabrikalarının tekniğine göre çalışmak üzere ve Saray'ın gereksinimi için kurulan fabrikanın tasarımı D'Aranco'ya aittir (Res. 42).

Yamuk bir bahçede dirsek yaparak dönen fabrikanın sırlı tuğla ile örülmüş portali ve bacası atölyelerin tek katlı, yatay ve beyaz renkli sade yapısı önünde abartılmış biçimleri, rengi ve yüksekliği ile öne çıkmaktadır. Düşey kırılmalar, konsol taşmalar, köşeli ve yuvarlak biçimlerin karşılığını kullanan bir kompozisyon bu portal ve bacaya plastik bir anlatım kazandırmaktadır.

1918'de kapanan ve zamanla harabolan fabrika, 1957 yılında onarılarak yeniden işletmeye açılmıştır. Onarım sırasında cephenin dikkatle korunduğu ama elektrikli donanımına geçildiği ve planın değiştiği anlaşılmaktadır ³⁰³.

3. 3. 2. 2. 3. 5. Büyük Marangozhane -Tamirhane-i Hümayûn

Padişah'ın kendi dar'ül iştigalinden mağda buharla müteharrik cesim bir marangozhane bulunup burada ecnebi ustalardan başka sanayi-i teşvik maksadıyla sanayi mektebinden ve Tophane marangozhanesinden nişacet etmiş pek çok ustalar bulunurdu. Sarayın pencere, kapı, çerçevelerinin inşa ve tamirâtı, masa, konsol ve kanape gibi eşyası bu fabrikada imâl edilirdi. Burada yapılan donuk ve parlak cila, Avrupa sanatkârının imalatına uygun idi, denilse uygundur. Padişah fabrikadaki erbabı hüneri rütbe nişan ve ataya ile taltif ve teşvik ettiğinden içlerinde binbaşı, kaymakam rütbelerinde ustalar vardı ³⁰⁴.

Tamirhane denilen büyük atelyeye 1888 senesinde işletici kuvvet olarak, 35 beygir takatinde bir buhar makinası yerleştirilmişti. Buraya, İstanbul (Mekteb-i Sanayi) Sanat Okulundan pek iyi derece ile mezun olanlar alınırdı. Bu fabrikanın yanındaki

³⁰² H. Z. Uşaklıgil, a. g. e., s. 162.

³⁰³ Afife Batur, a. g. e., s. 92-93.

³⁰⁴ Ali Said, a. g. e., s. 20.

geniş bir atelyede pek mükemmel işler yapılırdı. Fabrika, daha çok şehzadelerin eğlenmeleri ve vakit geçirmeleri için kurulmuştu. Sarayın bütün tahta işleri burada imâl olunurdu. Bu fabrikaya Büyük Marangozhane adı da verilirdi. Son sistem ve pahalı makineler getirtilmişti. Buhar makinesi ile işleyen büyük bir rende âdetâ, sarayın bir iftihar konusu olmuştu (Res. 43). Fabrika ve atelyelerde ustalardan başka, 300 nefer de Tophane işçileri çalışmakta idi.

Marangozhanede bir çoğu yabancı olmak üzere 60 işçi kullanılıyordu. İleri gelen ustalardan ikisi Alman olup, biri Manitch adında bir ressam, diğeri direktör Herman Young idi. Ayrıca Mustafa Efendi isminde bir müdür de vardı. Marangozhanede gayet mükemmel tahta ve oyma işleri yapılır, bunlar bizzat Yıldız Sarayı köşklerinde kullanılırdı. Kendisi de mükemmel bir ince marangoz ustası olan Abdülhamid yaptığı pek hoşuna giden bazı eserlerini yakınlarına hediye ederdi. Meselâ Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya (Osmanlı Devletinin son sadrazamı) bizzat abanozdan yaptığı bir büro ile yazı takımı armağan etmişti. Bu büro, en maharetli bir marangoz ustası için bile iftihar vesile olacak kadar mükemmeldi ³⁰⁵. Yıldız Sarayı'nın bütün ihtiyaçları marangozhanede sağlanırdı.

3. 4. Yıldız Sarayı Çevresinde Bulunan Saray Birimleri

Yıldız Sarayı'nın çevresinde saraya bağlı birimler bulunurdu. Bunların çoğu ihtiyaç anında yapılan prefabrik binalardı. Ayrıca sarayın dışında dini vecibelerin yerine getirilmesi için camiler de mevcuttu.

3. 4. 1. Talimhane Köşkü

Talimhane Köşkü, Alman İmparatoru II. Wilhelm İstanbul'a geldiği zaman, resmi geçidi rahat bir şekilde seyredebilsin diye, Padişah tarafından yaptırılmıştı.

Köşk, Abdülhamid'in kendi icadı olan bir sisteme göre inşa edilmiştir. Küçük binalar için Abdülhamid'in bulduğu sistem gayet kolaydır. Bu kolaylık, binaların çabuk bitmesine de neden olmaktaydı. Evvelâ binaların iskeleti yapılır, sonra bu iskelet ince

³⁰⁵ Osman Nuri, a. g. e., s. 461.

tel ile kaplanarak üzeri çimento ile sıvanırdı. Bir katlı olan Talimhane Köşkü üç gün zarfında bitirilmiştir ³⁰⁶(Res. 44-45).

“... Saraya gelen hükümdarlara Yıldız’daki Talimhane Meydanında geçit resmi yapılır- dı. Talimhane Köşkü’nün balkonunda babamla beraber seyrederdiler. Bizim arabalar gidip bir kenarda dururdu. Almanya İmparatorundan sonra Veliht Prens Wilhelm ve ikinci oğlu Eitel Frriederich de Saray’da misafir kalmışlardı. Bunlardan sonra üçüncü oğlu Bahriyeli Prens Albert, Charlotte mektep gemisiyle gelmişti. Şerefine verilen ziyafetten sonra geçit resmine iştirak etmiş, bizim bahriye askerlerimizle beraber Prens önde olarak köşkün önünden geçmişti.

Babam bazı akşamları Talimhane Köşk’üne gider, askerlerin talimlerine bakar, yemek dağıtılmasını görür, karavanayla getirilen yemeklerinden tadar, eksik bir şey görürse takdir ederdi. Her akşam kışlalardan yemekler saraya getirilip dairesinin önüne konur, babam yanına bir doktor alıp bu yemeklere baktırırdı. tadına da bakardı.

Bu tarihi resmi geçitlerin yapıldığı Talimhane Köşkü maalesef Sultan Vahidüt- tin zamanında yandı ³⁰⁷...”

3. 4. 2. Camiler

Hamidiye Camii: II. Abdülhamid’in Yıldız’a yerleştiği 1877 den sonra Cuma Selamlıklarında ve diğer önemli günlerde sarayın çok uzağındaki camilere gitmekten hoşlanmadığı için 1886 da Alexandre V’allaury’e Hamidiye Camii’ni yaptırmıştı(Res. 46-47). Bu cami bugün Yıldız Sarayı’na çıkan yolu üzerinde sağ taraftadır(Res. 48). Kârgir yüksek kasnaklı ve tek kubbelidir. Caminin Hünkâr Mahfili, Selamlık Merasiminde kabul için bir dairesi vardır, tek merdivenlidir(Res. 49). Avlunun sağ köşesinde 1890 yılında yapılmış bir saat kulesi vardır ³⁰⁸(Res. 50).

Ertuğrul Camii: Ertuğrul Camii Beşiktaş meydanından Yıldız’a çıkarken yolun sağ tarafında çınar ve çam ağaçları arasında bulunur. Bu cami de 1886-87 yıllarında

³⁰⁶ Aynı, s. 45-46.

³⁰⁷ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 53-549.

³⁰⁸ Osman Nuri, a. g. e., s. 465.

Hamidiye ve Orhaniye Camileri ile birlikte yapılmıştır. Cami, kuzey-güney yönünde uzanan bir plana sahiptir. Batı cephesinde II. Abdülhamid tarafından, Şeyh Zafir için, saray mimarı D'Aranco'ya yaptırılan bir türbe, kitaplık ve çeşme vardır. Ayrıca bir misafirhanesi bulunmaktaydı ³⁰⁹.

“... Zafir Efendi Tekkesinde babam tarafından yaptırılmış olan misafirhanede misafirler ikamet ederdi. Buraya sarayın mutfağından tabla giderdi ³¹⁰...”

Mecidiye Camii: Sultan Abdülmecid tarafından Yıldız Parkı Mecidiye kapısının yanına, Çırağan Sarayı arkasına yaptırılmıştır. Cami tek kubbeli olup mimberi somaki taşındandır ve Hünkâr Dairesi vardır.

Orhaniye Camii: Cami Orhaniye Kışlası içinde 1884 yılında II. Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır. Minaresi ön tarafta olan bu cami tek kubbelidir ³¹¹.

3. 4. 3. Sergi Binası

“... Yunan Harbi (1897) esnasında bütün dairelerde büyük masalar hazırlanmış, üzerlerine dikiş makinaları konmuş, babamın hususi doktoru Cerrah Emin Bey'in getirdiği örnekler üzerine yaralılara Amerikan bezinden gecelikler dikiliyor, sargılar sarılıyordu. Arabalar dolusu bezler getiriyorlar, dikilenleri alıp götürüyorlardı. Her zafer haberi geldikçe sevincimizden ağlıyorduk.

Ben 9 yaşlarında bir çocuk olduğum için büyük bir işe yaramıyordum, ama makinaların başında oturuyor, düğme dikmek, bazı küçük el işleri yapmak ve sargı sarmakla uğraşıyordum. Bir taraftan da yaralılar geliyor, Yıldız Meydanı'nda onlara mahsus kurulan hastaneye yatırılıyordu. Tedavilerine Şeyhülislâm'ın damadı olan operatör Cemil Bey tayin edilmişti. Babam yaralıları birkaç defa ziyaret etmiş, bir ziyaretinde yaralıları hararetle görerek karlıklarla ayran dağıtılmasını emretmişti. Marangozhanede de yaralılar için karyolalar hazırlanmıştı.

³⁰⁹ Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara, 1987, s. 29.

³¹⁰ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 26.

³¹¹ Tahsin Öz, a. g. e., s. 34-51.

Harp zaferle bittiği zaman cümlemize gelen ferahlık her türlü tasfirin fevkinde idi.

Şimdi sergi açılacaktı. Bu sergi için her taraftan hediyeler geliyordu. Bende küçük hocam Kevser Hanım'ın yardımıyla bir eliş hediye etmeyi düşündüm. Mavi atlas üzerine küpe çiçekleri işledim. Bir de yine kanavadan köy manzaralı bir halı yaptım. Bir sabah götürüp bunları takdim ettim. Babam bunları açıp görünce çok memnun oldu. "Aferin benim güzel kızım" deyip yanaklarımdan öptü. Sonra oturduğu yerden kalkarak kendisini beklememi söyleyip çıktı. Biraz sonra elinde bir kutuyla geldi, "Sana Sanayi Madalyası veriyorum!" diyerek beni kucakladı. Göğsüme eliyle madalyayı taktı. Buna nekadard sevindiğimi tarif edemem. Madalyanın arkasına ismim hakkedilmişti. O günün yâdigârı olarak hâla bendedir. Sergiye mahsus olarak çıkan hediyeler albümünde yaptığım kağıtlıkla halının resmi de neşredilmişti ³¹²..." (Res. 51-52-53).

Bazaar de Charité, Osmanlı Yunan savaşında şehit olan askerlerin çocuklarına yardım amacıyla düzenlenen sergi için inşa edilmiştir. Sergi 31 Ağustos 1897'de açılmıştır.

Yıldız Sapağındaki alanda yer alan yapı, 1922 Nisan'ında yanmıştır. Mimarının Raimondo D'Aranco olduğu tahmin edilmektedir ³¹³(Res. 54).

3. 4. 4. Askeri Hastane -Emakinin-i Emiriye

Yunan muharebesinden mecruh düşen efradı askeriye için Yıldız karşısında bir hastahane vücuda getirilmişti. Sultan Hamid bir aralık mecruh gazilerin ziyaretine gitti, kovuşları birer birer gezdi, askerlerin hatırını sordu ve aldıkları yara itibariyle bastonla gezmek mecburiyetinde olanlara kendisi imal ettiği bastonlardan birer tane hediye etti ³¹⁴.

"... Babamın zaman-ı saltanatında yalnız bir tek harp hatırlıyorum. O da Yunan harbidir. Bu benim çocukluk zamanıma rastlamaktadır. Hatırladığıma göre, haremdeki dairelere top top bezler getirilip dağıtılmıştı. Yaralı askerler için gecelikler dikilirdi.

³¹² Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 103-104.

³¹³ Afife Batur, a. g. e., s. 93.

³¹⁴ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 212-213.

Hizmetkârlarımızla beraber sabahın erken saatlerinden, gece uyku saatine kadar dikiş makinelerimizin başında bizden istenilen sayıda giyeceği yetiştirmeye çalışırdık. Bu hummâlî faaliyet bütün muharebe müddetince devam etti. Ben de çamaşırlara düğme dikerdim ³¹⁵...”

Yıldız'da ayrıca Almanya'dan getirilen ahşap barakalarla bir askeri hastane kurulmuştu ve bu hastane dünyada ilk röntgen bölümü olan askeri hastane idi. 1884 senesinde Balmumcu ve Orhaniye Kışları'ndaki saray muhafız erleri ile Beşiktaş ve çevresinde ikamet eden saray mensuplarının muayene ve tedavi maksadı ile Yıldız Sarayı sınırları içinde Sultan Abdülhamid II'nin o zamanki tabir ile ceyb-i hümayûn'larından yapılan masrafla bütün incelikleriyle Almanya'dan getirilen ve Döker sistemi denilen barakalarda meydana getirilen hastane emakini-i emiriyye olarak asker sağlığına tahsis edilmişti. Üç ayrı pavyondan oluşturulan ve taş temeller üzerine oturtulan barakalar gerektiğinde on saatte sökülüp tekrar kurulabilen portatif malzemeden yapıldı. Bu hastaneye bir röntgen dairesi ilave edildi ve kadrosunda baş ve ikinci hekimler Padişah'ın baş cerrahı Miralay Mehmet Bey olmak üzere hizmetin her çeşidini yapabilecek müsdahdem ve hastabakıcılar vardı. 1897 Teselya Harbi'nde Alansonya'dan gönderilen 2000'e yakın yaralının ameliyat ve tedavilerine memur edilen operatör Cemil Paşa yine Almanya'dan getirilen röntgen cihazını çalıştıran tıbbiye öğretim görevlilerinden Esat Fevzi ve asistan Rıfat Osman'ın yardımıyla askerler tedavi edildi ve yaralılardan bir koleksiyon yapabilecek sayıda mermi çıkardılar. Röntgen cihazı monte edildikten sonra ilk tecrübeyi Rıfat Osman, Boyabathı Mehmet adında bir er de yaptı. Sultan Abdülhamid hastaneyi ziyaretinde hekimleri taltif etti, nişanlar verdi, koltuk değneğine ihtiyacı olan hastalara bizzat yaptığı bastonlardan hediye etti. Hastaneyi ziyarete gelen Kızılhaç Hastaneleri hekimleri röntgen ısınlarının bu kadar erken uygulanmasını hayretle izlediler, takdirlerini belirttiler ³¹⁶.

³¹⁵ Şadiye Osmanoğlu, a. g. e., s. 30.

³¹⁶ Rengin Bütün, “Yıldız Sarayı'nda Eczane ve Hekim Odalarının Yerleri,” Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 1985, s. 118.

3. 4. 5. Yetimhane

Harem Penceresinden Abdülhamid adlı kitapta Yıldız Sarayı'na bağlı bir yetimhane-den bahsedilmektedir. Fakat yetimhanenin varlığına bu kitaptan başka bir kaynaktan rastlanmamıştır.

Şehzade Ahmet Nuri Efendi, (...) babasının (II. Abdülhamid) Yıldız'da kurmuş olduğu "yetimhane"yle çok yakından ilgileniyor, oradaki çocuklara uzun saatlerini harcayarak hocalık ediyordu. (...) Pesent'i (Abdülhamid'in ikballerinden Fatma Pesent Hanım) yetimhanenin yavrularıyla tanıştırmış, ona yepyeni bir dünyanın kapılarını açmıştı. (...) Pesent, bundan sonraki günlerini, yıllarını hep yetimhanenin çocuklarıyla Padişah kocasının çalışma odası arasında gidip gelmekle geçirdi, denilebilir ³¹⁷.

3. 5. Yıldız Sarayı'nda Törenler

Yıldız Sarayı Osmanlı İmparatorluğunun son sarayıdır. Bu saray da diğer saraylar gibi imparatorluğun başlangıcından itibaren geleneksel hale gelmiş birçok özel törene sahne olmuştur.

3. 5. 1. Cülûs ve Velâdet-i Hümayûnlar

"...Cülûs ve velâdet günleri babam pek erken Büyük Mabeyn-i Hümayûn'a çıkar, akşama kadar gelen vükelâ, vüzerâ, müşirleri ve ecnebi sefirlerin tebriklerini kabul ederdi. Ancak akşama doğru hareme gelip kendi ailesinin ve diğer sultanların tebriklerini kabul etmeye vakit bulabilirdi. Hepimiz uzun etekli güzel tuvaletlerimizi giyer, bütün nişanlarımızı takar, Büyük Salon'a gidip Padişah'a arz-ı tebrikte bulunurduk. Sarayın bahçesinde, dairelerimizin önünü fener ve bayraklarla donatır, kapılarınüzlerine "Padişahım çok yaşa" levhalarını asardık. Aramızda, o gece için zarif eğlenceler tertip eder, birbirimizi davet eder, ziyafetler verirdik. Sarayın bütün kalfaları en güzel elbiselerini giyerler, müzik ve neşe içinde geç vakitlere kadar, eğlenirdik ³¹⁸..."

"...Babamın tahta çıkışının her yıldönümünde, merasim ve şenlikler yapılırdı. "Cü-

³¹⁷ İsmet Bozdağ, *Harem Penceresinden Abdülhamid*, İstanbul, 1992, s. 90-93.

³¹⁸ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 82-83.

lûs" adı verilen bu bayramlarda dairelerimizin önüne oyuncular getirtir; marifetleri seyre- dilirdi.

Cülûs şenlikleri, saray dışında geceleyin "ateş oyunları" ile yani havaya fişekler atılmak suretiyle en cazip bir tarzda yapılır, fener alayları tertip edilirdi. Hepimizin evinde, ayrı ayrı, babamın marşı (Marş-ı Hamidî) çalınırdı.

Evlerimizdeki kızlar bu şenliklerde, türlü kıyafetlere girerlerdi, bilhassa Hazinedar Usta'nın kızları, sakal bıyık takarlar ³¹⁹..." Küçüklüğümüzde babam, şenlikleri görsünler diye şehri gezmemizi emreder, lalalarımızla beraber arabaya biner, İstanbul'a kadar gider, etrafı görüp dönerdik. lakin genç kız haline geldikten sonra büyüklerimizle beraber biz de sarayda kalır, şenlikleri ve atılan fişekleri seyretmek için Büyük Mabeyn Dairesi'ne çıkardık. Çit Kasrı'ndan Mabeyn'e kadar Harem-i Hümayûn'un geçmesi için tenteler kurulur, Mabeyn-i Hümayûn'un üst katındaki salona çıkar, Padişah'a mahsus olan ortadaki odadan harici seyreder, yine dönerdik.

Nihayet cülûs şenliklerinin en muhteşemi olan yirmibeşinci Cülûs-ü Hümayûn hazırlıkları başladı. Her taraftan babama hediyeler takdim olunuyordu. Gelen hediyeler kendi dairesiyle Küçük Mabeyn'in arasında, Büyük Salon'a konuluyordu. Hükümdarlardan, tanınmış kimselerden, vükelâdan, şehzadelerden, sultanlardan, kendi bendegânından, hattâ evlâtlarından ve haremlerinden bile hediyeler geliyordu. Bunlar bu salonun içine sırayla taksim olunmuştu. Babam bütün ailesini davet ederek hediyeleri gösteriyordu. Hediyelerin üzerlerinde gönderenlerin isimleri, kartları bulunuyordu.

Cülûs günü sabahleyin babam büyük üniformasını giyerek Şale Köşkü'ne gitti. Vükelâ, vüzerâ, büyük kumandanlar, Şeyhülislâm, patrikler gelecekler, muayede-i resmiye tebrikatı yapılacaktı.

Hepimiz, Şale Köşkü'nün bahçesinde nâzır olan babamın dairesinin üst kısmına çıkmış, ellerimizdeki dürbünlerle, babamın marşıyla başlayan bu merasime gelenleri seyrediyorduk. Merasimin başladığını marşın çalmasından anlıyorduk. Dokuzbuçukta

³¹⁹ Şadiye Osmanoglu, a. g. e., s. 18.

başlıyan bu merasim onikide bitmişti.

Padişah o gün Şale Köşkü'nde yemek yedi. Hareme gelmedi. Yemekten sonra, ecnebi devletlerin babama vermiş olduğu nişanlar esvapçılar tarafından hazırlandı ve Şale Köşkünde bir odaya götürüldü. Huzura hangi devlettin heyeti ve elçisi kabul olunacaksa Padişah o devletin vermiş olduğu nişanı takacaktı.

Muzika-ı Hümayûn muallimi olan Zâti Bey'e birkaç hafta önce tebrike gelecek devletlerin marşların notaları verilmiş, marşlar hazırlanmıştı. Yemekten sonra devletler tarafından heyetler gelmeye başladı. Sefirler kıdem sırasıyla geliyorlardı. Hangi devletin elçisi geliyorsa onun marşı çalınıyordu. Sefirler ve maiyetleri, büyük üniformaları ve Osmanlı nişanlarıyla geliyorlardı. Bandolar iki takımdı. Biri içerde, biri bahçede idi. Sefir gidinceye kadar o devletin marşı devam ediyordu. Şale Köşkünden sarayın dış kapılarına kadar asker selam duruyordu. Bu merasim akşam hava kararınca kadar devam etti.

Hepimiz yeni elbiseler diktirmiş, Padişahı tebrike hazırlanmıştık. Babam okadar yorulmuştu ki daha fazla yormamak için Şale Köşkünden dönmesini bekleyerek Şale'nin koridorunu geçip de hareme doğru girince hemen orada hep birlikte tebriklerimizi arzetmeyi düşündük ve öyle yaptık. Hazinedar Usta başta olmak üzere bütün hazinedarlar da bizden sonra tebriklerini arzettiler. Bu sevinçli günümüzde böylece sona erdi.

O zaman babama gelmiş olan hediyelerden bazılarını müzede görmüşdüm. Fakat bunların azlığı hayretimi mucip oldu. Meselâ Rusya İmparatorunun ve diğer kralların gönderdiği kıymetli hediyeler yoktu ³²⁰...”

3. 5. 2 Cuma Selâmlığı

“... İstanbul'a geleli daha birkaç gün olmuştu. Sefirimiz padişahın kocamın gelişinden kendisinin haberdar edilmemiş olmasına son derece gücenmiş olduğunu bildiren bir mesaj aldığını söyledi. Ve böyle nazik bir ikazdan sonra ertesi Cuma mutlaka Selâmlıkta bulunmamız icap ettiği bildirildi. Bu padişahın Cuma namazına gidiş

³²⁰ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 83-85.

merasimi idi ve zat-ı şahaneleri orada bulunanların kendisine hürmeten geldiklerini kabul eder.

Nihayet biz camiın tam karşısında Sefaret mensuplarının merasimi seyredebilecekleri alçak beyaz bir binanın önünde durduk. İçeriye girmek için bir bilet temin edemeyen insanların, ve kendilerine ayrılan yerlerini almak için vaktin gelmesini bekleyen paşaların ve yaverlerin beklediği taraçadan geçtik.

Kapıda davetiyelerimizi vererek içeri girdik. Tam zamanında gelmişiz. Bir pencere önü bulabildik. Manzara çok ilginç ve güzeldi. Yolun tam karşı tarafında çakıl döşenmiş büyük bir saha ortasında küçük beyaz bir cami yükseliyordu. Sağ tarafta, tepeye çıktığımız yolun ötesinde iki süvari alayı toplanmıştı. Bir kısmı gri atlara, diğerleri ise kahverengi atlara binmişlerdi. Bunlar mızraklı süvari alayları idi. Kırmızı sancakları güneşte parlıyordu. Bunların önünde fakir tabakaya mensup beyaz bez başörtülü yüzlerce kadın duruyordu. Zengin sınıfın kullandığı ipekli eşarptan çok farklı olan bu örtülerin ucu ile ağızlarını kapatıyorlardı. Erkek seyirciler ise değişik kıyafetler içinde bulabildikleri yerde duruyorlardı.

İlk bando sesiyle birbirini takiben süratle yukarı çıkan alaylar cami etrafındaki yollar boyunca yerlerini aldılar. Tam penceremizin altında yeşil sarıklı, kırmızı bol pantolonlu, iki zühaf alayı duruyordu. Bunlar önlerinden giden bandoya ayak uydurarak ölçülü adımlarla saray tarafından aşağıya inmişlerdi. Yolun karşı tarafında geniş yakalı takriben 8000 asker bu şekilde cami etrafında toplandı. Bu başlıbaşına şahane bir manzara idi. Zira Türk askeri hem çok iyi talim görmüş hem de çok güzel giyinmişti.

Asker sivil herkesin başında fes vardı. Parlak bir süvari gurubu yavaş yavaş pencere- lerimizin altında toplanmaya başladı. Karşımızda ise zengin uniformalar içinde bir gurup genç duruyordu. Bunlar, prensler, şehzadeler ve bunlarla beraber yetiştirilen çocuklar idi. Bu askeri topluluk arasında ileri geri dolaşan sakalar görünüyordu. Teneke maşrapalar içindeki suyu ön sıralar büyük bir şevk ve arzu ile arka tarafta susamış kimselere geçiriyordu.

Tam bu esnada biri bağırdı: "İste Ekselansları geliyor". Dışarı bakınca sefirim-

izi tepeye çıkan arabasında gördük. Arabanın önünden kırmızı merasim üniformaları içinde iki kavas gidiyordu. Tam bu sırada birçok merkep ve midilli tarafından çekilmekte olan içleri kum ve çakıl dolu arabalar geçmeye başladı. Bunlar padişahın geçeceği bu yolu kum ve çakıl serpmeye başladılar. Bu hazırlıkların sonu idi ve şimdi herkesi büyük bir telâş almıştı. Hizmetkârlar geçitresmine iştirak etmeyip Sultanı camide karşılayacak olan efendilerine vazife ve rütbelerini gösteren nişan, apolet ve benzeri eşyalarını taşıdıkları küçük siyah çantaları yetiştirmek için koşuyorlardı. Orta yaşlı iri bir arap olan kızlarağası önünden giderek çantasını taşıyan hizmetkârını yavaş yavaş yokuş aşağı camiye doğru takip ediyordu. Protokolde üçüncü sırayı alan kızlarağası Mısır Hıdivinden daha önde geliyordu.

Tam bu sırada, saraya daha yakın bir yerde bulunan sefirin köşküne gitmemiz için haber geldi. Buradan manzara çok daha güzel idi. Bir taraftan Yıldız Sarayı'nın kapılarını, diğer taraftan ise süvarilerin arkasında yükselen tepeyi görüyorduk. Henüz yerlerimize oturmamıştık ki biri; "Saraylı hanımlar geliyor" diye bağırdı. Altı tane seçkin kapalı araba Yıldız'dan inerek önümüzden geçti ve caminin demir kapılarından avluya girdi. Burada sıraya dizildikten sonra atlar çözüldü dışarıya alındı. Hanımlar yarıya indirilmiş perdeler arkasından görebildikleri kadarını seyreliyorlardı. Her arabanın korkunç arap muhafızı vardı. Padişahın annesi olan Valide Sultanın arabası en önde durdu.

Arabalar önümüzden geçerken yalnız hanımsultanların giymiş oldukları sarı, mavi ve pembe sim işlemeli elbiseleri şöyle bir görebiliyorduk. Yalnız bir arabada henüz yüzünü örtecek yaşa gelmemiş olan Padişahın küçük kızı önümüzden geçerken başını kaldırıp bize merak ve ilgi ile baktı.

Şimdi artık cami avlusu pırıl pırıl üniformaları içinde paşalar, yaverler ve her türlü resmi memurlarla dolmuştu. Yalnız ortada Padişah'ın ve onunla beraber gelecek arabaların girebileceği kadar bir yer açık bırakılmıştı. Saat 12'yi geçse minarede bir müezzin belirdi. Ezan okumak için Padişah'ın saray kapısından çıkmasını bekliyordu. Bu ana kadar durmadan birbiri ardından hep batı müziğinden parçalar çalan bandler şimdi susmuş. Müezzin yüzünü güneye döndürdüğü için minarenin arka tarafına

geçmiş bulunuyor. Ve biz şimdi rüzgarın getirdiği ezan sesini hafif bir şekilde duymaya başlamıştık. “Allahu Ekber, Allahu Ekber...” Müezzin bize doğru döndükçe sesi daha iyi duyuluyor. Dikkat! Yeni dökülmüş çakıllar üstünden ayak sesleri duyuluyor. Bunlar saray kapısından camiye kadar merasimin en önünden tek sıra halinde yolun iki yanından yürüyerek inen ve avluda bekleyenlerin önünde yerlerini alan Şahane üniformaları içinde paşalardır. Onların hemen arkasından yolun ortasında 5-6 nazır ve vazifeli memur geliyor. Şimdi padişahın marşı, “Hamidiye” çalıyor. Haşmetli sultan Yıldız kapısından çıkmıştır. Bütün başlar o muhteşem arabayı görmek için o tarafa dönmüştür. Araba her bölüğün önünden geçerken alkış başlıyor. Bu alkışlar ne kadar farklı. Bu ne İngilizlerin kulaklarda çınlayan alkışları, ne İsveç’in Rah-Rah’ı, ne Almanların yüksek “Hoch”u ve ne de İtalyanların süratli “Viva”sı, fakat derin, samimi, ve devamlı bir mırıltı, ağır fakat kalbin taa derinliklerine nüfuz eden bir şey. Ve altın koşum takımları içinde iki nefis siyah atın çektiği yaldızlı ve yeşil mine işlemeli saltanat arabası görünüyor.

Arabayı kullanan ve onun iki yanından yürüyen adamların hepsi altın sırmalı mavi elbiseler içinde. Gördüğümüz her insanın başında bahriyeli, kara askeri, sivil, efendi veya uşak istisnasız hepsinde fes var. (Ve hepsine de çok yakışıyor.) Arabada küçük fakat muhteşem bir insan oturuyor. Üstünde hiçbir apolet, herhangi bir süs bulunmayan askerî bir ceket giymiş. Belinde sadece ucu kıvrık bir kılıç ve başında diğerleri gibi bir fes var. Kartal burunlu padişah derinlere nüfuz eden gözleriyle bizim pencereye bakıyor. İnsanda burada gördüğü bazı kimseleri tanıdığını intibasını uyandırıyor, fakat yüzünde hiçbir ifade değişikliği yok ve kimseyi selamlamıyor. Gerçi kendisinde bir öne doğru eğilme hareketi görülse de bu arabanın gidişinden ileri gelebilir. Padişahın tam karşısında hemen hemen tek itimat ettiği en samimi arkadaşı olduğu söylenen Plevne Kahramanı Osman Paşa oturmaktadır. Arabayı seyislerin yedeğinde bulunan altı tane saf kan arab atı takib ediyor.

Yavaş yavaş ilerleyen bu göz kamaştırıcı alay cami avlusunu alkışlar arasında geçerek orta kapının sol tarafındaki mermer merdivenlere yanaşılıyor. Sade elbisesi içinde padişah bu âlayışın ortasında arabadan indiği zaman müezzin minareden aşağı doğru

sarkarak padişaha hitaben: “Gururlanma Padişahım senden büyük Allah var” diye son çağrısını yapıyor ve padişah caminin içine girerek gözden kayboluyor. Paşalar, namaza yetişmek için ana kapıdan içeriye koşuyorlar. Cami küçük ve iştirak fazla olduğundan avluya da seccadeler seriliyor. Açık kapılardan imamın sesi duyuluyor ve dışardakilerin imamın kıldırıldığı namaza son derece muntazam bir şekilde iştirak ettikleri görülüyor.

Şimdi burada bulunan Fransız Sefiri ve İsveç Orta Elçisi ile tanışma fırsatı buluyoruz, ve arkadaşlarla görüşüyoruz. Siyahlar giymiş hizmetkarlar, sigara ve nefis bir çay ikram ediyorlar. Vakit farkedilmeden geçiyor. Biraz sonra Büyük Teşvifat Nazırı elinde Padişahın bir emri ile içeri giriyor ve bizi hayrete düşüren haberi veriyor. Sultan hazretleri İngiliz ve Fransız Sefirlerinden sonra bizi kabul buyuracaklar. Hava serin olduğu zamanlar askerler namazdan sonra cami bitişindeki odanın penceresinde duran Hünkârın önünden geçerlermiş. Fakat bugün hava çok sıcak olduğundan alaylar muzikasız yavaş yavaş ayrılmağa başladılar. Sağ tarafta yükselen bir toz bulutu süvarilerin geçtiği yeri göstermekte. Saraya giden yol üzerinde bulunan askerlerin dışındakiler muntazam bir şekilde dağılırlar. Kalan askerlerin yüzleri camiye dönük bekler, takriben yarım saat sonra seccadeler kaldırılır ve caminin içindeki paşalar dışarı avluya çıkarlar. Avusturya İmparatorunun hediyesi olan iki güzel beyaz atın çektiği üstü açık fayton bir araba mermer merdivenlere yanaşır ve padişahı camiden çıkarken bütün paşalar yere kadar eğilerek onun arabaya binmesini beklerler. Sultan binince üstü kapanan arabayı bizzat kendisi kullanır ve saraya doğru yol alır. Şişman, zayıf bütün paşa ve yaverler koşarak arabayı takip ederler. Padişah sağa sola bakmadan saraydan içeri girer ve selamlık merasimi bitmiş olur ³²¹...”

“... Babam sefirleri umumiyetle Cuma selâmlığından sonra kabul eder, kıymetli hediye- ler vererek onları, kendi maksadına göre sevk ve idare etmekte büyük bir maharet gösterirdi ³²²...”

Selâmlıklara yabancı ziyaretçiler de alınır ve merasimi özel bölmelerden izlerlerdi. Yabancı elçiliklere, tanıdıklarına verilmek üzere davetiyeler gönderilirdi. Davetiyelerin

³²¹ Mrs Max Müller, a. g. e., s. 37-46

³²² Şadiye Osmanoglu, a. g. e., s. 30.

dağıtılmasından aslında elçiliklerce büyük bir itina gösterilmezdi. Bu davetiyelerden elde etmek çok kolaydı. Elçilikler, fakirlere verilmek üzere isteklilerden çoğuna bu davetiyeleri çok az bir para karşılığında veriyorlardı. Çok önemli törenlerin yapılacağı zaman davetiyelerin dağıtımı sarayın tekelinde idi. Yabancı ziyaretçiler dikkatle izlenir, merasimi kendilerine ayrılan özel localardan izlerlerdi ³²³.

“... Cuma selâmlıklarında Harem-i Hümayûn Gidiş Müdürü Halim Efendi” bulunurdu. Biz küçük sultanlar, Gidiş Müdürünün camiye gönderip Kağıthaneye veya diğer istediğimiz yerlere gitmek için izin isterdik. Halim Efendi, Musahipler vasıtasıyla arzumuzu Padişaha bildirir, izin alırdı. O gün selâmlıkta kim bulunmuşsa hep beraber giderdik. Ekseriya Sultan Murad’ın ve Selahaddin Efendinin kızları da alayda bulunduğundan birlikte olurduk.

Yıldız’ın büyük bahçesine sarayda “kır” derlerdi. Oradaki Çadır, Malta ve Bahçıvanbaşı Köşklerine giderdik. Lakin oraları dışarı sayılmadığından izin almaya lüzum yoktu.

Böyle gezintilere gittiğimiz zaman “bahçe takımları” ısmarlardık. Sarayda bahçe takımı dediğimiz şeyler yoğurt, helva, salata, yemiş gibi soğuk şeylerdi. Bunları getirtilir yerdik. Genç sultanlar, yanımızda bulunan genç kalfalarla akşama kadar koşar, eğlenir vakit geçirirdik. Annelerimizden o günkü selâmlıkta bulunanlar ayrıca izin almazlar, bizimle birlikte gelip istifade ederlerdi. Bu gezintilerden sarayın harem kapıları kilitlenmeden önce dönüp içeriye girerdik. An’ane olarak sarayın harem kapıları akşam saat 7 de kilitlenir, sabah 7 de açılırdı. Musahiplerden kim nöbetçiye bu vazife ona aitti.

Valide Paşa (= Hıdiv’in annesi) selâmlıklardan sonra Şale Köşküne giderdi. Hazine-dar Ustanın kalfaları tarafından ızaz ve ikram edilir, sultanlardan biriyle vakit geçirirdi. Vükelâ haremlerinden gelen varsa o da harem tarafında ağırlandı. Akşam yemeklerini sarayda yerlerdi. Sekiz buçukta tiyatro dairesine geçerler, hariçten gelen Sultanlarla beraber Padişah tarafından Küçük Salon’da kabul edilirler, tiyatro başlayınca localarına girerlerdi.

³²³ Joan Haslip, a. g. e., s. 160-161.

Tiyatrodan sonra gerek sultanlardan, gerek şehzadelerden hariçten her kim gelmişse arabaları hareme girer, binerler, refakatlerine ikişer yaver tayin olunur, evlerine kadar götürüp bırakırlardı. Gece sarayda kimse kalmazdı ³²⁴...”

Sultan Hamid’in haftada bir defa Hamidiye camiine ve senede iki defa Dolmabahçe sarayına gitmesi icabeden merasim gerek inzibat ve gerek teşrifat memurları için hayli gaile teşkil ederdi. Tabiidir ki bu gailenin en ağır ve mesuliyetli ciheti inzibata taallûk eden kısmı idi. Teşrifat meselesi merasime iştirak edecek zevatın hazır olup olmadıklarını tetkik ve arz etmekten ibaretti. Mamafih bir defasında selâmlık alayına gelen erkân ve ümeranın azlığı hünkârın nazarı dikkatini celbetmiş ve canını sıkmış olduğundan buna da itina olunurdu.

İnzibat ve teşrifat tertibatının tam olduğunu zatı şahaneye arz etmek vazifesi bana mevdu idi. Bu arizemi almadan Hünkâr arabaya binmezdi.

Cuma ve bayram alayları teşrifat merasimi hakkında bazı tafsilat itası faydadan hâli değildir.

Cuma selâmlığında inzibat ve teşrifat tertibatının tam olduğuna dair arizamın zatı şahaneye takdin olunmasını müteakip saltanat arabası dairei humayunun kapısı önüne gelir. Bu arabaya hangi hayvanların koşulacağını her defasında Hünkâr irade eder. O aralık Serasker Paşa arabasının önünü ve yüzü Hünkârın kapısına müteveccih vaziyette ahzi mevki eder.

Zatı şahane, maiyetinde şehzade Burhaneddin Efendi olduğu halde çıkar, arabaya biner, emir ve işareti üzerine Serasker Paşa da karşısına oturur, İstabli âmire müdürü ve musahiplerden mürekkep bir mevkip ile araba hareket eder, dış kapıda damat paşalar, mabeynciler ve yaverler ve alay erkân ve ümerayı askeriyeden müteşekkil saflar arasından geçerek camie muvazalet eder. Camide Hünkârı Şehislâm Efendi ile Evkaf Nazırı ve Feraşet Şerife vekili istikbal ederler.

Camide namaz kılınan odadaki seccadelerin birincisine Sultan Hamid, ondan son-

³²⁴ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 64-65.

rakilere sıra ile Burhaneddin Efendi, şehzade Süleyman Efendi, Başkatip, İzzet Paşa, Eyüp Paşazade Damat Fuat B. Fraşeti Şerife vekili namaz kılarlar. Namazdan sonra Sultan Hamid bazan Şehislâm Efendi ve Evkaf Nazırıile kısaca görüşür ve bu sefer saltanat arabasına bedel kendi kullandığı bir paytonla saraya dönerek Çit köşküne gelir, bundan sonra ecnebi sefirleri kabul eder ³²⁵.

“... 27 Eylül 1889. Bugün birkaç ahabımla beraber padişahın cuma namazına giderken yapılan selamlığı izledik. Arkadaşım Antione Tiroza ve doktor Bedar Efendi ile beraber selamlık dairesine gittik. Burası hüncarın namaz kıldığı camiye bitişikti. Kendisi yaptırmıştı. Yıldız Sarayına bakan pencerenin önünde durdum. Şimdi buradan herşeyi görüyordum. O sırada ameleler kum dolu iki arabanın muhteviyatını caminin önüne döküyorlardı.

Çok geçmeden caminin önünde iki uzun araba durdu. Bunların içinde seccadeler vardı. Deriden yapılmış torbalara konan bu seccadeleri çıkarıp bir kısımlarını şeyhülislâmın ve ileri gelen devlet adamlarıyla hocaların namaz kıldığıhususı yere ve onun basamaklarına serdiler. Sonra önlerinde mızık bulunan bahriye askerleri gelip yolun her iki tarafına dizildiler. Bunun ardı sıra ordu erkânı, paşalar gelip caminin önündeki meydanlıkta cami kapısının sağ ve sol tarafına dizildiler.

Biraz sonra mızıklı süvariler cami önünde omuzlarında baltalar taşıyan erler yürüyordu. Altmış kişilik bir mızık da gerilerde geliyordu. Bunun ortasında borozancılar, yeşil sarıklı bir manga kadar asker geldi. Daha sonra önlerinde 4 baltacı bulunan 240 kadar er gelerek diğer arkadaşları gibi yol boyunca dizildiler. Böylelikle askerler yerlerini alınca mızık çalmaya başladı. Üç dakika sonra padişah yarı kapalı bir araba içinde geldi. İki beyaz atın koşulu olduğu arabanın seyisi sırmalı kırmızı bir şark elbisesi giymişti.

Padişah, arabanın içinde oturmuş, ellerinde beyaz eldivenler ve başında basit kırmızı fes vardı. Önünde yaver Ekrem Gazi Osman Paşa oturuyordu. Sultanın arabası yanımızdan geçince bizimle beraber selâmlık dairesinde bulunan sefirleri ve ayanları se-

³²⁵ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 175-177.

lamladı. Biz de onu selamladık ³²⁶...”

Padişah yönetimi altında İstanbul’da yapılmış son cami kurucusu II. Abdülhamid’e atfen Hamidiye Camii de denilen Yıldız Camisidir. 1886 da tamamlanmasından sonra heyetleri orada kabul etmeye başlamıştır. “Selâmlık”denilen bu kabuller gitgide muhteşem bir geçit törenine dönüşmüştür.

Bütün sınıflardan biraraya gelen askerler caminin önünde ve padişahın yolu üzerine dizilirlerdi. Subaylar ve enderun-u humayun ağaları, ezan okunduğunda caminin avlusunda bekler, arabasının iki yanında yürüyen erkân-ı harb eşliğinde gelen padişahı karşılardı. Askeri bando “Hamidiye” marşını çalar, “halk padişahım çok yaşa” diye bağırırdı ³²⁷.

Cuma selamlıkları Hamidiye Camiinde olurdu. Daha eskiden babam Sinan Paşa’ya ve Yıldız’daki Tekke’ye giderdi. Bermutat takacakları nişanları, elbiseler, esvapçılar tarafından hazırlanırdı. Selâmlıklayında küçük üniforma giyilirdi. Sarayda Fransız Kambara Efendi dedikleri birisi vardı. Selâmlıktan önce rasad aletlerini getirir, babamın Küçük Köşk denilen dairesinin önüne koyar, güneşten alınan ışıkla bu alet top gibi patlar, bütün saatler bu suretle ayarlanırdı. III. Musahip Nadir Ağa da orada bulunmaya memur edilmişti.

Babam, selâmlığa vaktinde çıkmaya pek dikkat ederdi. Kendisi giyinirken arabası hazır olur, camekânlı kapının önüne gelmiş olurdu. Önceleri Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa, son zamanlarda da Serasker Rıza Paşa kapının önüne gelip beklerler, Padişah’la birlikte arabaya binerlerdi. Emir-i Ahur Faik Paşa ve diğer bendegân da orada bulunurdu.

Şehzadelerin, oğullarının alaya çıkmaları mutlak bir kaide idi. Çünkü taburlarının başında bulunup Padişah’ı selamlamaya mecburdular. Burhaneddin Efendi de babam selâmlığa çıkarken kardeşleri gibi taburunun başında bulunurdu. Fakat dönüşte babam

³²⁶ Luis Sabuncu, *Yıldız Sarayı’nda Bir Papaz, 1888-1911*, İstanbul, s. 15-16.

³²⁷ Renate Schiele, Wolfgang Müller-Wiener, *19. y. y.’da İstanbul Hayatı*, İstanbul, 1988, s. 102-103.

onu arabasına alırdı.

Burhaneddin Efendi ile Şehzade İbrahim Tevfik Efendi (1874-1937) Bahriyeli olduklarından Bahriye Alayının önünde selâma dururlardı. İkinci Fırka'nın önünde Mehmet Selim Efendi (1871-1938); Ertuğrul Suvari Alayı'nın önünde Ahmet Efendi (1901-1943); Topçu Alayı'nın önünde Abdürrahim Efendi (1894-1952); Maiyet Bölüğü'nün önünde de Cemaleddin Efendi (1891-1947) ve Abdülhalim Efendi (1894-1926) ler selâma dururlardı. Sultan Abdülaziz'in oğlu ve Cemaleddin Efendi'nin babası olup genç yaşında ölen Mehmet Şevket Efendi de büyük biraderim Mehmet Selim Efendi ile aynı firkada bulunmuştur.

Harem arabaları caminin avlusuna gelince sıra eskilikleriyle atları çıkarılıp dizilirler, başta daima Valide Sultan'ın arabası, en sonra Hazinesdar Ustanınki dururdu.

Babam her cuma günü, analığının da selâmlık resminde bulunmasını pek isterdi. Büyükkannem bazan gizlice, selâmlıktan sonra evine kaçar. Babam bunu öğrenince derhal saraydan araba ile yaverler gider, büyükkannemi getirirlerdi.

Babamın arabası saltanat kapısından çıkarken marş başlar, selam borusu çalınır, asker bağırır, ikinci ve üçüncü defa selam ve marş çalınırken babam caminin kapısına varmış bulunurdu. Sâdrazam selâmlıklarda bulunmaz, Şeyhülislâm caminin kapısından Padişah'ı karşılardı. İçeriye girince namaz başlardı. Dışarıdan gelen hacılar, Yemen ve Arabistan'dan gelen Müslümanlar caminin avlusunda hasırlar yayarak Padişah'la birlikte namaz kılardı. Namazın sonuna doğru askere izin verilirdi. Her alay kendi bandosunu çalarak geçerdi.

Biraderim Burhaneddin Efendi yedi yaşındayken bir marş bestelemişti. Babam bunu bastırarak kendi alayına, Bahriye Mızıkasına vermişti. Onlar da bu marşı çalarak giderlerdi. Asker gittikten sonra yalnız bazı zabitlerle müşirlerden bazıları, Mabeyn Erkânı ve Hademe-i Hümayûn kalırdı. Dönüş resmî olmadığından babam iki atlı hususi arabasını kendi kullanır, Burhaneddin Efendiyi arabasına alır, diğer oğullarından Abdülkadir Efendi sağında, Ahmet Efendi solunda olduğu halde ata binerler, saraya böylece gelirlerdi.

Bu merasim sırasında Mabeyn-i Humayun'un misafir dairesinde sefirlerden bir ikisi mutlak bulunurdu. Bu dairenin önündeki sedlere dahi birçok ecnebler toplanıp alayı seyrederlerdi. Alay dünüşünden sonra Mabeyn-i Hümayûn'da veyahut Çit Kasrı'nda bu sefirler huzura kabul olunurdu. Mülâkat bazen pek uzun sürerdi. Babam çok geç vakitlere kadar sefirlerle görüşüp Harem'e geldiği zaman pek yorgun olur, terden ıslanmış bulunur, derhal çamaşır değiştirirdi. Bu konuşmalardan bazen neşeli, bazen hiddetli döndüğü olurdu. Elçilere söylemek istediği şeyleri unutmamak için başparmağına mürekkeple işaret koyar, "Hatırıma gelsin, unutmıyayım diye yapıyorum", derdi. Elçilere ve ecneblere Mabeynde mükellef büfeler hazırlanır, yaverlerden genç, yabancı dil bilen paşazadeler bunlarla meşgul olurdu.

"... Abdülhamit tahta çıktıktan ve kısa süre sonra iktidar ve hakimiyetini herkese kabul ettirdikten sonra Selâmlıklar yine eskisi kadar sahne olmamakla beraber her cuma yapılmaya başlandı. Çok ilgi çekici olduğu için kalabalık bir seyirci kitlesi tarafından izlenirdi. Abdülhamid tahta çıktıktan kısa bir süre sonra doğu ve batı moda usullerine göre inşa edilmiş azametli bir resmi kabul salonu yaptırmıştı. Uşaklar koyu kırmızı ve altın sarısı renkte sırmalı üniformalar giymeye başladı. Bu üniformalar İngilteredeki Resmî Hademe üniformalarına benziyordu. (...)

Yıldız Sarayı'nın hemen yanında kendi adını verdiği caminin inşası tamamlandıktan sonra, Beşiktaş berzahının yukarı kısmını topraklarla doldurarak büyük bir geçit resmi alanı yaptırdı. Bu alan aynı zamanda Halife olan Abdülhamid rejiminin "Kuvvet Gösterme" alanı olmuştu.

Saat 11'e doğru askerî bandonun sesi bu büyü şehrin birçok semtlerinden duyulurdu. Kara Kuvvetleriyle Donanmaya bağlı sayıları 10.000 ila 14.000 arasındaki asker, tören yerlerine doğru düzgün adımlarla caddelerden geçmeye başladılar. Bu askerler her zaman saray ile caminin çevresinde toplanırdı. Buna rağmen trafik aksamazdı. Resmi geçit alanına varan yolun yan tarafları ile bu yolun yamaçlarına silahlı askerler yerleştirilir ve törenin bitişine kadar orada kahlırlardı. Kara ordusuna bağlı her Türk subayı selamlıklara asgari olarak ayda bir kez katılmaya mecburdu. Törene katılan subaylar cami avlusunda toplanırlar, avlunun giriş kapısındaki basamaklar-

dan itibaren camiin giriş kapısına kadar olan alanda bir “yarım daire” teşkil ederlerdi. Padişah camiden avluya açılan kapısından dışarı çıkarken “Selâm Dur” vaziyetine geçerlerdi. Padişah, subaylarının bu hareketine tebessümle karşılık verir ve gerekirse birkaç dakikayı geçmemek üzere konuşma yapardı. Ben Padişah’ın yaver paşalarından birisi olarak, mabeynciler, diğer yaverler ve “Tüfekçilerle” birlikte dururdum. Tüfekçiler, padişahın özel surette yetiştirilmiş fedaileri olup hepsi de iki metrenin üstünde iri yapılı kimselerdi. Habercilerin uyarmasından saray hanımlarının kapıdan girmek üzere bulundukları anlaşılırdı. Saray hanımlarını getiren atlı arabalar içeri girerken biz geleneksel bir emirle arkamızı kadınlara döner, gözlerimizle Padişah’ın gelişini izlerdik. Padişah dört tekerlekli körüklü saltanat arabasının içinde yanında küçük oğlu Burhanettin Efendi olduğu halde saray kapısından içeri girerdi. Abdülhamid, ölümüne kadar Plevne kahramanı ve saray mareşali Gazi Osman Paşa’yı da yanında götürürdü. Gazi Osman Paşa genellikle arabanın ön tarafına otururdu. Tüfekçiler saltanat arabasının hemen yanından, biz yaverler ise arkadan takip ederdik. Padişah, saray kapısından içeri girerken askerler kollarını açarak gösterilerde bulunurlar, saray bandosu Hamidiye marşını çalmaya başlardı. Biz yaverler de renkli ve pırıl pırıl üniformalarımızla Padişahı izleyerek kapıdan girerdik

Kortej, cami avlusuna açılan kapıdan içeri girerken cami şerefesinden müezzinin davudî sesi duyulurdu.

Padişah camiden daima yarı resmi bir şekilde ayrılırdı. Bir çift beyaz beygirin çektiği faytonu kendisi kullanırdı. Beyaz rengi çok severdi. (...)

Bir defasında cüsseli iki beyaz beygirin bulunup satın alınması için Avrupa’nın araştırılmamış yeri kalmamış, ancak Padişah’ın istediği beyaz ve cüsseli beygirler bulunamamıştı. Padişah, saraya döner dönmez askerî geçit başlardı. Abdülhamid, resmi veya özel ziyaretlerde bulunmak için İstanbul’a gelen yabancı hükümdarlar, nüfuzlu devlet adamları, prensler ile yüksek rütbeli kara ve deniz subaylarını saraya davet eder ve Türk savaşçılarının kudretini göstermek isterdi. Savaş oyunlarını seyretmek çok hoştu. Yabancı misafirler, bu gösterileri hayret ve ibret dolu gözlerle izlerlerdi. Mızraklı Süvari Birliklerinin geçişi ve ortaya koyduğu oyunlar göz kamaştırıcı olup adeta sahn-

eye konmuş bir tiyatro oyununa benziyordu. Bu birlikler tepedeki saraydan merasim meydanına doğru atların üzerinde yavaş yaklaşırlar, mızraklarını omuz hizasında ileriye doğru uzatmak suretiyle padişahı selamlarlar, sonra anı bir sola dönüşle atları tırısaya kaldırarak sarayın hemen yanında cami avlusunun yanından, gözden kaybolurlardı ³²⁸ ...”

21 Temmuz 1905 yılında olan Cuma Selâmlığında Abdülhamid’e suikast yapılmıştır. Fakat suikast başarılı olmamıştır.

“... 18 Cemaziyülevvel 1323 Cuma gününe tesadüf eden selâmlık resmi Yıldız Camiinde olacaktı. Mızraklı alayın at üstünde çalınan çifte davulunun sesi Yıldız’a doğru geliyordu. Arabalar ve yaya olarak gelen seyirciler cami karşısındaki meydanda Padişah’ı görebilecek bir yer arıyorlardı. Artık asker ve polisler yolları kesmişlerdi. Ecnebi ziyaretçiler ve sefirlerin arabalarından başka kimsenin geçmesine müsaade edilmiyordu. Öğle namazı vakti gelmişti. Uzaktan ezan sesleri duyuluyordu. Yıldız Camiinin minaresinde bekleyen müezzın ezan okumak için Abdülhamid’in saraydan çıkmasını bekliyordu.

Mabeyn dairesinin önündeki ecnebilere mahsus set erkenden silindir şapkalı ve resmi elbiseli sefirler, bazı muteber ecnebler ve tuvaletli kadınlarla dolmuştu .

2 tekerlekli tanzifat arabaları Padişah’ın geçeceği yollara kumlar döküyor, fıçılı arabalar yolları suluyordu. (...)

Yavaş yavaş kumandanlar, seryaver, mabeynciler gelip yerlerini aldılar. Yolun iki tarafına dizildiler. Nihayet harem kapısının yeşil demir kapısının kanatları açıldı. (...) Bir müddet sonra sultanların ve harem erkanının kupa arabaları çıkmaya başladı. (...)

Arabaların hepsi cami avlusunun bir kenarında ve hünkar dairesinin yanında sıraya dizildiler. Bu dar yere arabalarının sığabilmesi için hayvanlar çıkarıldı, ve cami avlusuna götürüldü ³²⁹ .

³²⁸ Amiral Sir Henry Woods, Türkiye Anıları, (Ter: Fahri Çoker), İstanbul, 1976, s. 156-159.

³²⁹ Celal Esat Arseven, a. g. e.,

“... Atlarımız çıkarılıp arabalarımız sıraya dizilmişti. “Hazır ol” borusu çalınmıştı. Yâverândan Kenan Paşa binek taşında duruyordu. Tam bu sırada, saat kulesi istikametinden top gibi şiddetli bir sedayla müthiş bir patlama duyuldu. Bu ses toptan daha kuvvetli ve dehşetliydi. Bizim araba şiddetle yerinden sıçradı. yanımda oturan ablamla karşımda oturan Nev’inur Kalfa ve ben korkuyla bağırmaya başladık. “Allah, Allah!” diyorduk ama ne olduğunu anlıyamıyorduk. Caminin avlusu bir anda karmakarışık olmuştu. Toz duman içinde kalmıştı. Ortalığa takır takır bir şeyler yağıyor, saat kulesinin taşları düşüyordu. Gözümün önünde duran Kenan Paşa’nın başından aşağı tahtalat düştüğünü görüyordum. Şaşkına dönmüştüm. Birden bire babam aklıma geldi. “Babam! babam!” diyerek ağlamaya başladım. Yanımdaki ağalarla Gidiş Müdürü Halim Efendi, “Arslanım! Şahadet getiriniz. Gökten bir şey düştü,” diyorlardı. Bu anda merdivenin tahminen üçüncü basamağında duran babamı gördüm. Babam gür sedasıyla ve ellerini açarak “Korkmayınız! Korkmayınız!”: diye iki defa bağırdı. “Herkes yerinde dursun” diyerek ağır adımlarla inmeye başladı. Onu bu halde görenler, dağılmış olan maiyet bölüğü, askerler, zabitler hemen yerlerine gelmeye başladılar. Arabasının önüne gelen babam, “Telâş edilmesin. İzdihamdan kimse incinmesin” diyerek arabasına bindi. Burhanettin Efendi birader de koşarak arabaya girdi. Babam dizginleri eline aldı. Arabasını her zamankinden daha ağır kullanarak yokuştan çıkmaya başladı. Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Baron von Calice, misafirhane-i hümayun’un penceresinden başını sarkıtmış: “Vive le Sultan, Vive!” diye bağıırıyordu. O gün birçok Viyanalı, selâmlığı seyre gelmişler, Sette bulunuyorlardı. Onlarda şiddetle el çırparak: “Vive, vive” (Yaşa, yaşı!) diye bağıırıyorlardı.

Babam böylece çıkıp salimen Mabeyn-i Hümayûn’a girmişti. Fakat aşağıdaki manzara çok acıklı idi. Karşımdaki parmaklıklar yıkılmıştı. Jandarmalardan birkaçı yerde yatıyordu. Seyisler arabamın atlarını süratle getirip acele ile arabama koştular. Yukarıya çıkarken yerde yatan insanları ve atları gördükçe gözlerimizi kapıyorduk. Sinir buhranından ağlıyordum. harem kapısına gelince en önde annem olmak üzere bütün saray halkı beni karşıladılar. Herkesin ilk suali, “Efendimizi gördün mü?” oluyordu. Annemin kucağına atılmış, hem ağlıyor, hem de, “merak etmeyiniz. Efendimizi gözümle gördüm. Mabeyne geldi,” diyordum. Zavallı annemde hem ağlıyor, hem de

şükrediyordu. Çünkü korkunç bir felaket onun hayatını sıyrarak geçmişti: Bir anda beni de babamı da kaybetmesi mümkün değildi?

Biz saray halkı kapının önünde böyle kaynaşırken babam tarafından bir Musahip geldi. "Merak etmeyiniz. Efendimiz beni gönderdi. Sefirle görüşüyor. Biraz sonra Harem'e teşrif edeceklerdir." dedi. Herkes müsterih olmuştu.

Babam gelinceye kadar hepimiz orada bekledik. Gelince sırayla elini öperek: "Geçmiş olsun Efendimiz." dedik. Teşekkür ettikten sonra, "hamdolsun bunu da atlattık. Lûtf-i Hak'la kurtulduk." dedi. Sonra bana dönerek ilave etti: "Kızım! Sultanlardan sizden başka kimse bu gün alaya çıkmamış. Nasıl gördünüz bakalım, anlatınız."

Gördüklerimi anlattım. "Efendimiz! Sizi görünce aklım başıma geldi. Metanetinize hayran oldum," cevabı verdi: "Ben mütevekkilim. Kalbimde yalnız Allah korkusu vardır. Başka bir şeyden korku duymam. Bir hadise olmadan evvel, onu önlemek için telaş ederim. Ama tehlikenin içinde bulunduğumu hissedersen icabında ateşe atılmaktan bile çekinmem Allah bizi korudu. Asker evlâtlarımdan ahaliden zayıf olup olmadığını tahkik ettiriyorum."

Sonra elini paltosunun cebine soktu. Bir takım demir ve taş parçaları çıkarıp bize gösterdi. "Bakınız bunlar ceplerime girdi." dedi. Biz gördükten sonra: "Bunları yâdigar olarak müzemde saklıyacağım" diyerek yine cebine koydu. Biz de dualar ederek evlerimize döndük.

Ertesi günden itibaren Saraya geçmiş olsun demeğe gelenlerin ziyareti başladı. Zamanın bütün hükümdarlarından telgraflar ve sefirler geliyordu. Saray yine arı kovanı gibi işlemeye başlamıştı ³³⁰ ...

3. 6. 3. Bayramlar

"... Bayram hazırlığı bir haftadan önce başladı. Herkes elbise diktirir, fakat birbirine göstermezdi. Misafirler dairelerinde de mühim hazırlıklar olurdu. Bayram

³³⁰ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 59-60.

toplarıyla beraber kalkılır, hemen aynaların önüne geçilir, tuvaletler başlardı. Bayram namazı erken olacağından Harem arabaları, Padişah'ın arabasından evvel çıkardı. Ekseriya Beşiktaş'taki Sinan Paşa camiine gidilirdi. Arabalarımız caminin karşısında sırayla yer alırlardı. Bütün nişan ve mücevherlerimizi takar, üzerlerine manto biçimi feracerler giyer, gayet ince tül den yaşmaklarımızı takardık. Uzun eteklerimizi haremağaları tutar, arabalarımıza böylece binerdik. Babam bermutad Serasker Ruza Paşa ile Burhanettin Efendi biraderi arabasının karşısına alır, dört atlı şâhane arabasıyla camiye giderdi. Yıldız kapısından camiye kadar bütün mesafede askeri birlikler, bandolar durur, paşalar, vezirler büyük üniforma giyerlerdi. Muhtelif yerlerde selam boruları ve marşlar çalınırken, babam camiye vasil olurdu. (...)

Yıldız'a "teşrif-i şâhâne" olduğunu kâtibeler haber verince Valide Sultan da "Arabalar Gelsin," emrini verirdi. Herkes hazırlanır, geldiğimiz sırayla Yıldız'a çıkardık. Padişah, Yıldız'a iki atlı cumalık arabasıyla dönerdi. harem-i hümayûn'a gelince Valide Sultan başta olmak üzere yalnız kendi ailesinin ve hazinedarlarının tebrikini kabul ederdi.

Küçük Köşkün önündeki çimenliğe İkinci Fırka'nın bandosu gelir, marşlar başlar, beş hava çalar çıkardı. Ertesi günü yine sabah erkenden İkinci Fırka'nın bandosu gelir, marşlar başlar, beş hava çalar, ondan sonra akşam saat 5'e kadar bütün kışlalardan bandolar gelir, beşer hava çalıp, akşam cümlesi birden selâm verip avâidlerini alırlardı. Gelen bandolar Ertuğrul Alayı, Mızraklı Suvari Alayı, Topçu Alayı, Bahriye Alayı, Selimiye Kışlası, Taş kışla Bandoları ve Sıbyan Muzikası idi. Akşam saat beşte selâm havasını hep birden çalmaları pek hoş olurdu. Avâidlerini Hazine-i Hassa Nazırı dağıtırdı. Biz bütün bunları pencerelerden seyrederdik.

Üç gün Şeker, dört gün Kurban Bayramı hep böyle devam ederdi. Bayramın birinci günü Dolmabahçe'ye gelen vükelâ haremeleri Yıldız'a çıkarlardı. Akşam Padişah tarafından kabul olunup tiyatro seyrederlerdi. Bunlara alaturka müzik dinletilir ve Ortaoyunu verilirdi. Tiyatrodan sonra gece evlerine yaverlerin refakatiyle dönerlerdi.

Bayramın ikinci günü büyük şehzadeler Mabeyn'e, evli sultanlar da Harem'e gelir-

lerdi. Onlar da ağırlanıp akşam kabul olunurlar, tiyatro seyredip yaverlerin refakatiyle dönerlerdi.

Üçüncü gün bedegân haremeleri gelirdi. Bayramlar hem yorgunluklu hem de neşeli geçerdi.

Kurban bayramının değişikliği vardı. Bayramdan iki gün önce Padişah tarafından şehzade ve sultanlarla vükelâ ve vüzerâyâ hediye verilecek koçlar ve kurbanlar alayla saraya gelir ve bunların gelmesi pek güzel olurdu. Hazine-i Hassa Nazırı önde olduğu halde alayla, Padişah'ın baktığı pencerenin önünden geçirilirdi. Bu koçlar yıldızlar içinde, muhtelif renklerle boyalı tüyler ve kordelalarla süslü olduğu gibi boyunlarına geçirilen kordonları tutanlar da süslü, sırmalı cepkenler ve yeşil şalvarlar giyerler, başlarında takke gibi püsküllü, sırmalı sarıklar sarılmış olarak gelirlerdi. Bu da an'ane-dir. Böylece sarayın bahçesinden geçerlerdi. Bunu seyretmek pek hoşumuza giderdi.

Kurban Bayramının ikinci değişikliği de şu idi: Padişah camiden çıkarken arabaya binmeden önce kapının önüne büyük bir koç yatırırılar, padişah eline bıçağı alıp hayvana sürer, sonra arabasına biner, arkadan koç kesilirdi. Bu da an'ane idi. Bizler de padişahın bizlere gönderdiği koçlardan başka evlerimizde koçlar keser, ayrıca ah-paplarımıza, bendegânımıza, camilere, tekkelere, karakollara, ikamet ettiğimiz mahallelere koyunlar gönderirdik ³³¹...”

“... Şeker ve Kurban Bayramlarımızın da, sarayın haremine getirdiği, bir manevi havası vardı. Karşılıklı tebriklerin mühim bir yeri vardı. Bayramın birinci günü tebrik merasimi, Dolmabahçe Taht Salonunda başlar, ve evlerimizde de devam ederdi. Saray tiyatrosunda, bayram temsili icra edilirdi. Bu temâşâda, babam kendi locasında, iki hemşireyle birlikte otururdu, hizmetlerini yapmak şerefi, bana ve hemşirem Naile Sultan'a tahsis buyurulurdu.

Harem mensuplarının, uzak mesafelerde bulunan akrabaları, bayramın ikinci günü ziyarete gelirlerdi.

³³¹ Aynı, s. 77-81.

Sarayda Hazinedar Usta tarafından bir gece muhakkak misafir edilirlerdi. hareketlerinde, babama yakınlık derecelerine göre, ihsanlar, baş muhasip ağalar tarafından gümüş tepsilere konur ve misafirhaneye götürülür, dağıtılırdı.

Bu altın dolu keselerden ayrı olarak, onları götürecek arabaların içine de Hacı Bekir mamullerinden süslü kutulara konmuş şekerler bırakılırdı.

Her bayram ve merasim gününü, bir sükûnet takip ederdi. İşte bugün huzur diye tarif edebileceğim bu sükûnet, bizim normal hayatımızdı. Haremin esas meşgalesi, giyinmek ve süslenmekti. Her düşünce bunun yanında ikinci mevkii işgal ederdi.

Merasimin sonunda, kapıda bekleyen arabalarımızla, evlerimize avdet ederdik. Biz çocuklariyle haremleri, babamın esas ikametgahı olan Yıldız Sarayı'na dönerdik. Dairelerimize girer, yaşmak ve feracelerimizi bıraktıktan sonra resmi tuvaletlerimizle babamızın dairesine çıkardık, elini öperdik, o da mûtekabilen bizi yanaklarımızdan öper, herbirimize ayrı ayrı iltifat eder, şevkat gösterir, ruhumuzu okşardı. Daha fazla yormamak için yanından çabucak ayrılır, onu istirahatine terkederdik.

Bu sefer kendi annelerimizle, diğer annelerimize gider ellerini öperdik. Öz annelerimize ne kadar hürmet edersek, kardeşlerimizin annelerine de aynı hürmeti duyar ve izhar ederdik. İkinci validelerimiz, öz validelerimiz kadar kıymetli ve muazzez idiler ³³²...”

3. 6. 3. 1 Bayram Alayları

Bayram alayındaki saltanat arabası dört atlıdır. Aynı merasimi teşrifatiye ile Beşiktaş camiine gelinip gene aynı teşrifat ile ve karşısında Burhanettin Efendi ve Serasker Paşa olduğu halde Dolmabahçe Sarayına azimet olunur. Vükelâ at üstünde ve Hünkârın arabası önünde giderler. Saraya yaklaşıldığı zaman vükelâ atlardan inerler ve Hünkârın arabasına doğru ilerliyerek istikbal ve resmi taziki ifa ederler. Hünkâr Dolmabahçede muayede salonunun yanındaki odada bir müddet istirahatten sonra muayedenin başlamasını emreder ve odadan çıkarak tahtın bulunduğu mahalle gider.

³³² Şadiye Osmanoglu, a. g. e., s. 12-20.

İlkönce Reisülüema ve Nakıbülegraf tahtın önüne gelerek muhtasar bir dua irat eder, bundan sonra Teşrifat Nazırı delâletiyle başta Sadrazam olduğu halde vükelâ huzura dahil olur ve saçağı öpmek suretile resmi tebriki ifa ederler. Bu merasimden sonra Hünkâr hazırunu selâmlıyarak odasına çekilir ve bir müddet istirahati müteakıp tekrar salona gelerek bu sefer saray erkânının ve hususî bendegânının tebrikâtını kabul eder, badehu aynı merasim ve teşrifat ile Yıldız'a avdet olunur. Bayramın ikinci günü baştercümanlar, rüesayı ruhaniye ve bilûmum rical Yıldız'a gelerek arzı tebrikât ederler ve bilvasıta mazharı iltifat olurlar ³³³.

3. 6. 4 Ramazanlar

“... Dokuz yaşına girmiştım. Hocam bana namazın erkânını öğretmişti. Ramazanın ilk gecesi namaza başlayacaktım. Annem kırmızı kadife üzerine sarı sırma işlemeli bir namazlıkla, mercan, altın ve pırlanta imâmeli bir tesbih hazırlatmıştı. Artık sevincime son yoktu; daha büyüdüğüm zaman da oruç tutacaktım.

Sarayda ramazanlar çok güzel olurdu. Bir hafta evvelden hazırlıklar başlardı. Temizlik yapılır, Kiler-i hümayûndan bütün dairelere büyük sürahiler içinde türlü türlü şuruplar ve birçok iftariyelikler gelirdi. Ramazanın ilk gecesi bütün dairelerin sofralarına altın yaldızlı kafesler kurulur, seccadeler yayılır, Haremağalarıyla beraber bir imam, iki güzel sesli müezzin gelirdi. İlâhiler okunarak namaz kılınırdı. Gece kapılar açılır, sahur tablaları girer, top atılıncaya kadar herkes ayakta kalırdı. İmsak topundan sonra yatılırdı. Öğle üzeri de her daireye bir hoca gelir, va'z verirdi. Akşam topla beraber zemzem-i seriflerle oruç bozulur, iftariye takımları hazırlanır, buzlu limonatalar, şuruplar içilirdi. Saraya mahsus, fulya çiçeğinden yapılmış fulya şurubu vardı ki çok güzeldi. Sarayın harem dairesi Ramazan'da adeta cami haline gelir, herkes ibadetle vakit geçirirdi.

Babam her gün Mabeyn'e gider, “Huzur-ı Hümayûn” dersini dinler, akşam iftardan sonra kendi oğulları, dışardan gelen şehzadelerle biraderleri, Mabeyn Erkânı ve iftara gelmiş olan vükelâdan bazı kimselerle birlikte namaz kılardı. Ramazanda sarayda

³³³ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 177.

nöbet musikisi ve çalgı çalınmazdı. Mabeyn'e gelenlere Başmabeynci tarafından dış kiralari verilirdi. Her akşam bir tabur asker, Yıldız meydanında iftar eder, namaz kılar, Ceyb-i Hümayûn Nazırı tarafından dışkirası dağıtılır, üç kere "Padişahım çok yaşa!" diye bağırıp giderlerdi ³³⁴...

"... Ramazan aylarında, her dairede ayrı ayrı bir imam, iki müezzin ve iki haremağasının refakatiyle teravih namazı kılınırdı. Teravihi takiben imam ve müezzinler buzlu şerbetler ikram edilirdi.

Babam teravih namazını, hususi dairesinin bitişiğindeki köşkte, ulema ve müezzinlerin refakatinde kılardı.

Erkek evlatları ve bazan da amcalarımız, cemaatine dahil olurlar ve namazdan sonra sohbet yapıldı. Damatlarını ve biraderimi babam sık sık iftara davet eder, yemekten sonra dış kirası adını taşıyan zengin keseleri ihsan ederdi ³³⁵..."

Yıldız Sarayının ramazan iftarları malûmdur. Bu iftarların gerek bütün bir ay saraya gelenlerin adedi, gerek mutfak ve cebihuma-mayundan sarfiyatı itibarile ciddi akıllara hayret verecek birşeydir. Ramazanda Yıldız Sarayına gelmeyen, orada iftar eylemeyen ve dış kirası namile atıye almıyan kimse yok denilse mubalağa olmaz. Vükelâ, rical, ümerayı askeriye, ulema, patrikler, rüesayı ruhaniye, süferayı ecnebiye Sultan Hamid'in iftar sofrasına davet olunurdu. O derece de ki bu davetler birâdet, mukarrer ve mukannen bir keyfiyet olmuştu. Ramazanın ilk gününden başlayarak sonuna kadar sarayın hemen her dairesinde kurulan iftar sofraları o derece kalabalık olurdu ki çok defa oturacak yer bulamayanlar olduğu görölürdü.

Sultan Hamid payitahtın ve makamı saltanatın muhafazasına memur olan askerleri de bu iftar yemek ve atıyesinden mahrum bırakmazdı. Ramazanın muayen günlerinde, birinci ve ikinci fırkaya mensup ümera, zabitan ve efrat münavebe suretile ve ikinci fırka kumandanı delaletile iftara davet olunur iftardan sonra her birine birer maaş nisbetinde atıye dağıtılırdı.

³³⁴ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 94-95.

³³⁵ Şadiye Osmanoglu, a. g. e., s. 18.

Düveli muazzama sefirleri de kıdem sırasile birer akşam davet edilerek yemekten sonra huzura kabul edilir ve gerek kendilerine, gerek refakatlerinde bulunan baştercümanlara kıymettar hediyeler verilirdi.

Ramazanda atıye alanların muntazam bir cetveli vardı. Bunlar saray erkânından kimin odasına iftara gidilirse o zat marifetile arzolunur ve atıyesini alırdı. Mamaafih birçok kimselerin atıye almak için sarayı iz'âç edercesine müracaat ettikleri ve sarayda kapı kapı dolastıkları vardır. Bu yüzden hiç umulmayacak kimselerin öyle tezellülkâr halleri görülürdü ki iğrenmemek kâbi değildi.

Hülâsa her senenin ramazanı hazine-i hassa için azim bir yük teşkil ederdi. Gerek atıye namile dağıtılan bu paralar, gerek mutfak masrafı hazinei hasayı ciddi surette sıktığını bir gün hazinei hassa nazırı Portakal Mikail Paşa söylemişti.

Ramazandan maada padişahın şuna buna atıye dağıtması mutad olan günler Cülûsu Humayunun senei devriyesi, bayram ve yeni sene günleri idi. Bu fırsatlar hulûlünde pek çok kimseler manzum kasidelerle yahut süslü arızalarla tebriknameler yağdırırlar ve kimisi atıye ile kimisi rütbe ve nişanla taltif olunurlardı.

Beşiktaş'ı Yıldız'a bağlayan Serencebey yoluğunun, ramazan ayında iftara yakın bir zamandan başlayarak teravih namazı vaktine kadar öyle kaynaşması, saraya boş mide ve boş kese ile gelen yüzlerce insanın her gece dolu bir mide ve dolu bir kese ile öyle avdet etmeleri vardı ki hakikile tarifi mümkün değildi. Bidayette iyi ve mutedil olarak başlayan bu usul sonraları ekseriya tahammül olunamıyacak kadar fazla bayağı bir manzara almıştı ³³⁶.

3. 6. 5 Yılbaşı

“...Muharrem'in birinci günü yılbaşı sayılırdı. Saraya her taraftan birçok kimse geldiği gibi, vükelâ dahi gelir, tebrik ederdi. Başmabeyncinin dairesinde bir masa üzerinde tabaklar içinde lira çeyreği yirmi yedilikler ve gümüş çeyrekler, kuruşlar konulur, her gelen rütbe, mevki ve değerlerine göre, bendegân da “muharremiyelik” ve “yıl

³³⁶ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 189.

bereketi” diye bunlardan alırdı ³³⁷...”

Her sene muharremin ilk günü tebrik için vükelâ ve ulema ve ricali devletin saraya gelmeleri mutât idi. Ogün bunlara (Muharremiye) denilen yarım ve çeyrek altınlar verilirdi. Bu altınlar kırmızı atlas keseler içinde dağıtılırdı. Sadrazam ve Şehislâm ile vükelâyâ ait muharremiyeler ziyade miktarda idi. Ondan sonrakilerin muharremiyeleri daha az idi. Daha ufak memurlara çil kuruş verilirdi ³³⁸.

“... Haremde dahi lira çeyreği yirmiyedilikler ve gümüş kuruşlar dağıtılırdı. Biz de kendi bedegânımıza verirdik. Yılbaşının başka bir hususiyeti yoktu. Kadınlar arasında yeni bir elbise giymek uğurlu sayılırdı. Yeni birşey mutlaka giyilirdi.

Muharremin onuncu günü aşure pişerdi. Bu aşure saraya, dairelere destilerle gelirdi. Bütün hanedan azasına gönderilirdi. Hamidiye camiinin avlusundaki meydana kazanlarla aşure konup fakir fukaraya dağıtılırdı. Talimhane meydanında askere dağıtılır, bütün kışlalara gönderilirdi.

Tekkelere saraydan aşure gittiği gibi, tekkelerden de saraya gelirdi. Paşalardan, büyük ailelerden kıymetli destiler içinde tüllerle bağlanmış asürelere saraya gönderilir, destiler boşaltılır, sarayda pişen aşureden içine konup, desti iade olunurdu. Bu bir adetti ³³⁹...”

3. 6. 6 Hırka-i Saadet Ziyareti

“... Ramazanın onbeşindeki Hırka-i Saadet ziyareti için iki-üç gün önce hazırlığa başladık. O gün erken kalkılır, en güzel, uzun etekli merasim elbiseleri giyilir, nişanlar, mücevherat takılır, Topkapı Sarayına gidilirdi. Büyükanem saltanat arabasına biner, arabacıları Padişahın arabacıları gibi sırmalı elbise giyerdi. Bizim arabacılar ise Has Ahır’a mahsus elbiseler giyerlerdi. Haremin Gidiş Müdürü olan Halim Efendi önde olduğu halde kavaslar ve haremağaları sırmalı elbiselerini giyerler en önde olan büyükanemin arabasını takip ederdi. Böylece Yıldız’dan çıkıp Topkapı Sarayı’na giderdik.

³³⁷ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 105.

³³⁸ Tahsin Paşa, a. g. e., s. 177

³³⁹ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 105-106.

Oradaki eski kalfalar ve Dolmabahçe Sarayı'ndan gelen eski ustalar tarafından karşılanır, herbirimiz için harem Dairesinde tahsis olunan odalara geçerdik. Hariçteki evli sultanlara ve vükelâ haremlerine evvelden davetiye gittiğinden cümlesi gelirlerdi. Biz de hususi bildiklerimizi davet ederdik. Sarayın içi adeta dolar bayram halini alırdı.

Koltuk Odası denilen odada büyükannem şahane tuvaletiyle kanepeye oturur hepimiz gidip elini öper hep birlikte Hırka-i Şerif'in açılmasını beklerdik. Sultan Mecid'in haremeleri Serfiraz ve Şayeste Hanımlar da bulunurlar, büyükannemin yanında otururlardı. Bu merasimde ekseriya "Valide Paşa" da bulunurdu. Hırka-i Şerif'in Harem'e açıldığını başmuhasip gelip büyükannemiz Valide Sultan'ın önünde bir temennâ ederek haber verirdi. Valide Sultan kalkar, sonra Sultan Abdülmecid'in diğer haremeleri yürürler, ondan sonra da halalarımız, sultan ve kadınefendiler kıdem sırasına göre yürüyerek Hırka-i Şerif'e giderlerdi. Herkesin başında beyaz tül den örtüler bulunurdu. Her tarafta buhurdanlıklar yakıldığından koku duyulur, perdenin arkasından gayet güzel sesli bir müezzinin okuduğu Kur-ân-ı Kerîm akseder, hepimizin kalpleri huşu ile dolar, ağır adımlarla eteklerimizi yere bırakarak sıramızda yürür, tahtın üzerinde ayakta duran padişahın önüne kadar gelir, yerden bir temennâ ile evvelâ Hırka-i Şerif'i ziyaret eder, sonra padişaha dönerek bir temennâ eder, elimize verdiği Destimâl-i Şerif'i alır, öpüp başımıza koyar, arka arka çekilir, yine kıdem sıramızla dururduk. Tahtın önündeki altın sandıktan Destimâl-i Şerif'leri Dârrüssaâde Ağası çıkarıp Padişah'ın önüne koyardı. Bu hizmet ona mahsustu.

Genç şehzadeler, Padişahın oğulları üniformalarıyla tahtın ayak tarafında sırayla dururlardı.

Bizden sonra Valide Paşa, Sadrazam'ın , Şeyhülislâm'ın ve diğer vükelânın haremeleri girerdi. Hazinedar Usta ve sarayın diğer eskileri, hatırlı bendegân haremeleri de bu merasime iştirak ederlerdi. Merasim bitince Başmusahip ortaya gelip yerden bir temennâ eder, yine girdiğimiz gibi Valide Sultan önde, sırayla çıkardık.

Arabalarımız Topkapı Sarayı Harem Dairesinin kapısına kıdem sırasıyla yanaşır, biner, aynı şekilde saraya dönerdik. Atlı, olan bu sebeple ağır yürüyen o zamanki

arabalar bizi ekseriya iftar toplarıyla saraya ulaştırırlardı.

Benim küçüklük zamanımda babam karadan giderdi. Fakat son zamanlarda Söğütlü yatı ile gittiğinden bizden evvel gitmiş bulunurdu.

Enderûn-u Hümayûn ağalarının pişirdikleri nefis yemekler saraya gelirdi. Babam evvelleri Topkapı Sarayı'nda iftar edermiş. Son zamanlarda onu da yapmaz olmuştu
340 ...”

“...Önceleri Topkapı Sarayında iftar edip tekrar arabalarımıza biner, bir alay halinde Yıldız'daki dairelerimize avdet ederdik. Yolda arabalarımızın mum fenerleri yanar, onların aydınlığında, senede bir defa, Hırka-i Saadet ziyareti vesilesiyle, şehirdeki gece hayatına merakla bakmak tâli ve zevkine mazhar olurduk ³⁴¹...”

3. 6. 7. Kandiller

Mevlid Kandili: “... Mevlidden sonra babam Harem dairesindeki büyük salona geçer, Katibe kalfalar teşrifat vazifesini yaparlar, biz de yaş sıramızla salona girip efendimizi tebrik ederdik. Hazinedar Usta daima en son girerdi. Babam annesiyle bir kanepede otururdu. Sultanlara ve kadınefendilere yer gösterir, böylece biraz oturulup konuşulurdu. Musahip ağalar gümüş tepsilerde şerbet ve naneli limonatalar getirirler, içerdik. Babam ayağa kalkınca hepimiz birden kalkar, temennalarla salondan çıkardık. Annesini herkesten sonraya bırakıp konuştuğu da olurdu.

Babam annesini daima kapıdan karşılar, elini öper, koluna alarak kanepeye kadar getirip oturtur, giderken de kapıya kadar götürüp yine elini öperdi. Annesini uğurlarken “Allaha ısmarladık Valideciğim” der. Valide Sultan da “Çok yaşa arslanım,” cevabını verirdi. Hazinedar Usta'ya da daima “Nasılısınız Usta?” diye hatırı sorar, ayrıca iltifatta bulunurdu. İhtiyar usta dua ederdi. Babam kendi dairesine geçerken koridorun önünde ikinci Hazinedar ve bütün hazinedarlar sırayla dizilip tebriklerini arzederlerdi. Kandil akşamları böyle geçerdi.

³⁴⁰ Ayşe Osmanoglu, a. g. e., s. 95-97.

³⁴¹ Şadiye Osmanoglu, a. g. e., s. 20.

Mevlid alayları selâmlık alayının olurdu. Yalnız daha çok asker bulunur, büyük üniforma giyilirdi. Harem arabalarına da hademeler tarafından gümüş tepsilerle şeker ve şerbet götürülür ve avâid (tahsisat) verilirdi ³⁴²...”

Kadir Gecesi: “... Ramazanın 27’nci gecesi olan Kadir Gecesi alayı büyük olurdu. Babam, kendi arabasına Gazi Osman Paşa’yı alırdı. O nun ölümünden sonra Serasker Rıza Paşa binerdi. Ve bermutad Burhanettin Efendi de daima beraber bulunurdu.

Saraydan yine, Valide Sultan’ın arabası başta olarak harem arabalarıyla namazdan önce çıkıp Hamidiye camisinin avlusunda sırayla arabalarımızla dururduk. Evli sultanlar, vükelâ haremeleri de gelirdi. Sarayın harem kapısından camiye kadar civar donanırdı. Harem arabalarının önlerinde ikişer kavas, gümüş kaplamalı deri fenerler taşırlardı. Padişah’ın arabasının iki yanında Hademe-i Hümayûn’dan onbeşer kişi bu fenerleri tutardı. Paşalar, vezirler, herkes büyük üniforma giyerlerdi. Askerler selâmlıklarda olduğundan daha çok gelirdi. Padişah camiye girdikten sonra bütün askere Kiler-i Hümayûndan peynirli büyük pideler, nefis şerbetler verilirdi. Namaz bitinceye kadar Yıldız meydanında fişekleratılırdı. Çocukluğumda bu fişekleri seyretmeyi çok severdim.

Selâmlıklarda olduğu gibi, namazın sonuna doğru askere izin verilir, onlar da bandlerını çalarak kışlalarına giderdilerdi. Geceleyin bu manzara pek hoş olurdu. Biz de yine aynı şekilde saraya dönerdik ³⁴³...”

Berat Kandili: “... Berat Kandilinin bir hususiyeti Mahfil-i şerif’in saraya gelmesi ve kalkması idi. Darrüssaâde ağasına sarayda Kızlarağası denirdi. Elinde onlara mahsus fildişi ve altın işlemeli bir âsa olduğu halde Kızlarağası en önde ve sarayın yüzlerce Haremağaları onun arkasında olmak üzerer Mahfil-i Şerif’i tutarak tekbir ve ilâhilerle getirirler, Harem Dairesi’nin bahçesine koyarlardı. Mahfil-i Şerif bütün sultanlar, Kadınefendiler, ve kalfalar tarafından ziyaret olunurdu. Her sultan ve her kadınefendi hediye olarak sırmalı ustufalar verirdi. Sarayın iki eski kalfası bu kumaşlarla Mahfil-

³⁴² Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 64-67.

³⁴³ Aynı, s. 97.

i Şerif'i süslerlerdi. Bu iki kalfa ötedenberi bu işi maharetle yapan ve birbirlerine öğreterek yetişen mütehassıslardı. Bu süsleme işi bittikten sonra yine aynı suretle Kızlarağası ile haremağaları bunu alıp Dârüssaâde Ağası'nın dairesine götürürler, gece orada kalırdı. Ertesi gün Sürre Alayı tertip edilirdi. Saraydaki kadın ve sultanefendilerin Mekke-i Mükerrreme'de birer dostu olur, ona deri torbalar içinde para ve hediye gönderirdi. Bunlar vasıtasıyla birçok ricacılara da para yollanırdı. Bu torbalar iplerle bağlanır, "gelsin gitsin selâmet" yazılı mühürlerle mühürlenir, kızlarağası vasıtası ile Mahfil'e teslim olunurdu.

Ertesi gün Sürre Emîni'ne mahfil ve emanetler teslim olunacağından Yıldız yokuşunda alay yapılır, Efendimiz Mabeyn'e çıkar, Paşalarla birlikte pencerelerden seyredirdi. Biz de arabalarımıza binerek bakardık. Kızlarağası dairesinde duran Mahfil-i Şerif büyük ve süslü bir devenin üzerine konur, kordonları o yıl Sürre Emîni olan zâta verilirdi. Alay, sarayın kapısı önünde hepsi de zenci olan ve "Hakkâm" denilen adamlar davul çalar, kılıç ve kalkan oyunları oynarlar, cambazlıklar yaparak maharetlerini gösterirlerdi. Bu, hakikaten pek hoş olurdu. Mahfil, Üsküdar'a geçince top atılırdı ³⁴⁴ ..."

³⁴⁴ Aynı, s. 67-68.

BÖLÜM 4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yıldız son Osmanlı sarayı olmasına karşın, günümüzde sarayın kimliğini belirlemek oldukça güçtür. Bu güçlüğüñ ortaya çıkmasının birçok nedeni vardır.

Bu nedenlerin başında sarayda meydana gelen yıkım ve yangınlar gösterilebilir. Saray alanı kullanıldığı ve ilk imar hareketlerine sahne olduğu günden beri -bu 16. yy'a kadar uzanır- birçok yıkım olmuştur. Her yeni gelen Padişah bir öncekinin yaptığını yıktırması veya mevcut olana bir diğeri ekletmiştir.

Bu durum II. Abdülhamid zamanında da devam etmiş, prefabrik inşaat tekniğinin getirdiğı kolaylıklardan yararlanılarak kârgir teknikte yapılan binaların dışında kalan köşk, pavyon, limonluk gibi birimler sürekli yer değiştirmiş veya yıkılıp yerlerine yenisi yapılmıştır. Özellikle Harem bölümünde sonradan Küçük Mabeyn, Hususi Daire, Şale-Merasim Köşk'lerinin inşa edildiğı yerlerde sürekli inşaat faaliyetleri olmuş, bundan dolayı bu bölüm devamlı değişim göstermiştir (Res. 16-17-23-24). Farklı zamanlarda meydana gelen yangınlar önemli saray birimlerinin Hususi Daire , Sergi Binası gibi tahribolmasına veya tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Yıldız Sarayı'ndaki ilk ciddi tahribat II. Abdülhamit'in tahttan indiriliş sırasında meydana gelmiştir. II. Abdülhamit'i tahttan indirmek için askerler tarafından kuşatılan saray, padişahın sarayı terketmesinden sonra işgalci askerler tarafından yağmalanmıştır. Bu yağmalama sonucunda Hususi Daire 'de (Yeni Köşk-Küçük Köşk) eşya kalmamıştır 345.

Cumhuriyet'in ilânından sonra bir süre boş bırakılmış olan Yıldız Sarayı sonraları faklı kurumların kullanımına açılmış bu kullanımlar saraya çeşitli zararlar vermiştir. Ayrıca Saray'a bağlı kışla, hastane gibi birimler çeşitli sebeplerden dolayı yıkılmıştır.

Siyasal nedenlerden dolayı bir süre ilgisizliğe terkedilen Yıldız Sarayı hakkındaki, ilk ciddi araştırmalar 1980'lerden sonra başlamıştır. Bu araştırmalarda Yıldız Sarayı farklı yönleriyle incelenmeye çalışılmıştır.

“Yıldız Sarayı Üzerine Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi” adlı araştırmamızda daha önce yapılan araştırmaları, yayınları inceleyerek yeni bir değerlendirme yapmaya çalıştık. Çalışmada konulara anılarla desteklenen bilgilerle yaklaştığımız zaman bazı çelişkili durumlar ortaya çıktı. Bunlar şöyle sıralanabilir;

Yıldız Sarayı için araştırmacıların ana kaynak olarak kullandığı kitaplardan biri olan Osman Nuri'nin “Abdülhamit-i Sani ve Devri Saltanatı” adlı kitabında Yıldız Parkı ile Çırağan Sarayı arasındaki bağlantının ilk olarak Sultan Abdülaziz zamanında bugünkü kârgir köprü yapılarak sağlandığı yazar ³⁴⁶. Fakat Leyla Saz'ın “Harem'in İçyüzü” adlı kitabında, Sultan Abdülmecit zamanındaki ahşap Çırağan Sarayındaki hayattan sözederken bu saraydan, sarayın “Mabeyn Bahçesi” olarak adlandırılan Yıldız Parkı'na geçişin ahşap, camekânlı bir köprüyle sağlandığını söyler ³⁴⁷. Bu da Çırağan Sarayı'nın bulunduğu alanla Yıldız Parkı arasındaki bağlantının daha önceden de varolduğunu gösterir.

Bazı yazılarda KAsr-ı Dilkûşa ve Yıldız Köşkü'nün isimleri birbirleri yerine kullanılmaktadır. Aslında bunlar farklı zamanlarda yanyana inşa edilmiş iki ayrı köşktür ³⁴⁸. Yıldız Köşkü'nü II. Mahmut, KAsr-ı Dilkûşa Sultan Abdülmecit'in annesi Bezm-i Alem Valide Sultan 1842 yılında inşa ettirmiştir. Bugün bu bina Yıldız KAsr-ı Hünkâr Dairesi-Valide Sultan Köşkü üç ayrı isimle de anılan binadır. Kaynaklardan bu üç ayrı isimde kullanılmaktadır.

Yıldız Sarayı'nın önemli birimlerinden biri olan yanmış Hususi Daire ile bugün Musahiban Dairesi olarak bilinen yapıları anlatırken ortaya çelişkili durumlar çıktı. Hususi Daire bugün mevcut olmadığı için daire hakkında anlatılanların doğruluk derecesi bilinmemektedir.

³⁴⁶ Osman Nuri, a. g. e., s. 350.

³⁴⁷ Leyla Saz, a. g. e., s. 80-81.

³⁴⁸ Ali Said, a. g. e., s. 6.

Hususi Daire'yi anlatan ve genelde başvurulan kaynaklardan biri Haluk Şehsuvaroğlu'nun "Abdülhamit'in Hususi Dairesi ve Orada Yaşayış Tarzı" adlı yazıda Hususi Daire'yi Harem avlusundan iki kat, Hasbahçeden üç katlı olarak tasvir eder ³⁴⁹.

Fakat Ayşe Osmanoğlu anılarında burada bulunan iki ayrı köşkten bahseder. Birinci köşk 1885-6 yılında inşa edilen Yeni Köşk, ikincisi 1894 yılında inşa edilen Küçük Köşk'tür. Küçük Köşk, Yeni Köşk'ün önünde Harem avlusuna nazır şekilde inşa edilmiştir ³⁵⁰. H. Şehsuvaroğlu'nun kastettiği belki de bu durumdur. Ayrıca Ziya Şakir'in kitabında ve Ayşe Osmanoğlu'nun anılarında bahsettiği "Nöbet Odası"nın da Küçük Köşk'ün içinde olduğu düşünülmektedir ³⁵¹.

Yıldız Sarayı Musahiban Dairesi hakkındaki genel kanı yapının Saray'ın Harem bölümünde yer aldığıdır. Fakat İbrahim Paşa anılarında, Musahiban Dairesi'nin yerinin birinci avluda ve Agavat Dairesi'nin yanında olduğundan sözeder. Ayrıca Can Binan' da araştırmalarında Musahiban Dairesi olarak bilinen yerin Hususi Daire'nin bir parçası olabileceğini söyler ³⁵².

Yazılı kaynakların yanısıra "Abdülhamit Albümleri"de Yıldız Sarayı'nı anlamada ve çözmede yardımcı olacak diğer önemli belgelerdir. Farklı zamanlarda çekilmiş olan bu fotoğraflar sarayda sürekli devam eden inşa faaliyetlerini ve buna bağlı olan değişimleri göstermektedir. Örneğin Hasbahçe'den farklı zamanlarda çekilmiş olan bazı fotoğraflar, Hususi Daire ve Küçük Mabeyn yapılmadan önce bu bölümde yer alan birimler hakkında fikir vermektedir (Res. 9-10-11-13-16-17-23-24). Bunun yanında 34-34 A-34 B numaralı resimlerde Şale Köşkü'nün farklı zamanlardaki durumunu ve 56-57-58-59 numaralı resimlerde ise bugün mevcut olmayan köşkleri görmemiz mümkündür.

Biz bu çalışmayla, Yıldız Sarayı'nın son Osmanlı sarayı olmasına karşın, hakkındaki bilgilerin karışıklığı ve berrak olmayışı nedeniyle ortaya çıkan bulanıklığı bir anlamda berraklaştırmaya çalıştık.

³⁴⁹ H. Şehsuvaroğlu, a. g. e., s. 1008.

³⁵⁰ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 93-116.

³⁵¹ Ayşe Osmanoğlu, a. g. e., s. 31; Ziya Şakir, a. g. e., s. 250-253.

³⁵² Can Binan, a. g. e., s. 70.

Yıldız Sarayı'ndaki yaşam öyküsünü değişik boyutlarda yazıya dökenler içinde, kültürel birikimleri, bakış açıları, içinde bulundukları özel koşullar dikkate alınarak çalışmada değerlendirme konusu yapılmıştır. Fakat çok yakın dönemi içeren bu çalışmalar-daki çelişki ve açıklıktan yoksun anlatımlar bir oranda doğru tasnife yol açacak biçimde tarafımızdan değerlendirmeye alınmıştır.

Bu ilk yazılı belgelerden fizik yapının çözülmesine yolaçacak çalışmayı derinleştir-diğimiz oranda Yıldız Sarayı'nın tüm mekanlarının geçirdiği değişikliği farklı düzlemlerde değerlendirmeye alabiliriz. Bu açıdan çalışmamız bu yoldaki girişimlerin bir başlangıcı olarak nitelendirilmelidir.

Bütün bu değerlendirmeler sonucunda Yıldız Sarayı ile ilgili bazı genel-geçerlerin tekrar gözden geçirilmesinin gerekliliği anlaşılmaktadır.

Günümüzde Milli Saraylar Hareketiyle birlikte Yıldız Sarayı ve diğer saraylar üzerine yapılan çalışmaların artarak devam etmesi saraylarla ilgili problemlerin çözümüne yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

ABDURRAHMAN ŞEREF-AHMET REFİK, Sultan Abdülhamid-i Sâni'ye Dair, İstanbul, 1337.

Abdülhamit ve Genç Türk Bir Harem Ağası, Dersaadet, 1328.

AHMET İHSAN, Casino Municipal de Yıldız Tchiragan Constantinople Historique du Palais & du Parc de Yıldız Installation du Casino Constantinople, 1926.

A. KEMAL, Yıldız Hatıratı Elimesi, 1326, Dersaadet.

AHMET LÜTFİ, Lütfi Tarihi, 8 Cilt, İstanbul, 1920-1328.

AHMET RACİ, Yıldız'da Yeni Casuslar Cemiyeti Yahut Yaveran Teşkilâtı, İstanbul, 1234.

AHMET SAİB, Abdülhamid'in Evail-i Saltanatı, Mısır, 1326.

* AKOZAN, F., "Tarih Boyunca Türk Sarayları," Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 1985.

ALİ HAYDAR MİTHAT, Hatıralarım, 1872-1946, İstanbul, 1946.

ALİ SAİD, Saray Hatıraları: Sultan Abdülhamid Han'ın Hayatı, İstanbul, Cemiyet Kütüphanesi Yayınları, 1338.

ALTINOLUK, Ü., "Yıldız Sarayı Harem Bahçesi," Turing, İstanbul, 1983, sayı 70/349.

———, ———, "Yıldız Sarayı Kameriyeleri," İlgi, 1985, sayı 43.

———, ———, "Yıldız Sarayı Bahçesine Çağdaş Bir İşlev," İlgi, 1986, sayı 45.

———, ———, "Yıldız Sarayı Seraları ve Limonlukları, Kış Bahçeleri," İlgi,

1986, sayı 46.

ALİ VEHBİ BEY, Pensées et Souvenirs de L'Ex Sultan Abdul-Hamid, Paris.

ARCAS, PAUL, Les Mystères du Bosphore, Paris, 1910.

ARSEVEN, CELAL ESAT, "Yıldız'da Atılan Bomba," Dünya Gazetesi, sayı 17,

ATIF HÜSEYİN, Abdülhamid'in Hatıraları, T. T. K. Kitaplığı.

* AYDIN GÜLNIŞ, Yıldız Sarayı Küçük Mabeyn Dairesi Restorasyon Projesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ. T. Ü.. 1984.

* BATUR, AFİFE, "Yıldız Sarayı'na İlişkin Bazı Belgeler ve Türkiye'de Belgeleme Çalışmalarının Sorunları," Milli Saraylar Sempozyumu, İstanbul, 1985.

BAYKAL, BEKİR SITKI, İbretnûma Mabeyinci Fahri Bey Hatıraları ve İlgili Bazı Belgeler. T. T. K., Ankara. 1968.

BİLGİN BÜLENT, Geçmişte Yıldız Sarayı: Only Yesterday At Yıldız, Yıldız Saray Vakfı Yayınları, No: 3, İstanbul, 1988.

* BİNAN, CAN, Yıldız Sarayı Yanmış Hususi Daire Kuzey Avlusu Mekansal Oluşum Sorunları ve Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Y. T. Ü., 1984.

BİRSEL, SALAH, Boğaziçi Şingir Mingir, Ankara, 1981.

BOZDAĞ, İSMET, 2. Abdülhamit'in Hatıra Defteri, İstanbul, 1992.

* BÜTÜN, R., "Yıldız Sarayı'nda Eczane ve Hekim Odalarının Yerleri," Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri, İstanbul, 1985.

CEMAL KUTAY, "Yıldız Sarayı'nda 11 Sene, Bahriyeli İbrahim Paşa'nın Hatıratı," Son Havadis Gazetesi, 16 Ekim-25 Kasım 1978.

CEZAR, MUSTAFA, Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İstanbul, 1971.

—————, —————, 19. Yüzyıl Beyoğlusu, 1991.

CILLES ROY, Abdülhamid Le Sultan Rouge, Paris 1936.

COŞANSEL, DEMET, XIX. Yüzyıl Mimarlığı İçinde Dolmabahçe Sarayı'nın Yeri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ. T. Ü., 1991.

COX, SAMUEL SULLIVEN, Diversions of a Diplomat in Turkey, 1987.

CULLAGH, FRANCIS, Abdülhamid'in Düşüşü, (Çev: Nihal Ünal), İstanbul, 1990.

DANIŞMEND, İsmail Hami, "Yıldız Mahkemesi 1-3," Milliyet Gazetesi, 26-27-28 Ağustos 1952.

———, ———, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1971.

DANIŞMENT, NAZAN, "Eğimli Sait Paşa Hatıratı," Türklük Dergisi, C. 1-2-3, 1940.

DEMİROĞLU, FAİZ, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller, İstanbul, 1955.

DUHANİ, SAİD, Eski İnsanlar-Eski Evler, (Çev. Cemal Süreyya), İstanbul, 1982.

DORY S, GEORGES, Abdülhamit Intime Dairys, Paris, 1907.

ELDEM, SEDAT HAKKI, Köşkler ve Kasırlar, 2 C, İstanbul, 1968.

ERTAŞ, NURAY, Yıldız Sarayı'nın Kimliğinin Belirlenmesinde Resim Ve Fotoğrafların Önemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ. T. Ü., 1993.

ERTÜRK, HÜSAMETTİN, 2 Devrin Perde Arkası, İstanbul 1957.

EŞREF, Sultan Abdülhamid'in Evali-i Saltanatı, Ruscuk, 1326.

EVLIYA ÇELEBİ Seyahatnamesi, 10 C., İstanbul, 1949.

EVYAPAN, A. G., Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri, O. D. T. Ü. Mimarlık 1972.

EZGÜ, Fuad, Yıldız Sarayı Tarihçesi, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, 1962.

GALİP PAŞA'nın Hatıraları, H. T. M., Sayı, 6-7-8-9, 1966.

GARGDUR, NAİM, Abdülhamid Intime et Les Mystères du Palais de

Yıldız,

GÜLERSOY, ÇELİK, "Yıldız Parkı ve Malta Köşkü," T. T. O. K., 1983.

———, ———, "Yıldız ve Emirgân Parkları ve Köşkler, Yıldız Parkı Çalışmaları,"
T. T. O. K., 1980.

HASLIP, JOAN, Le Sultan, La Tragedie d'Abdul Hamid, Paris, 1960.

HECQUARD, CHARLES, La Turquie Sous Abdul-Hamid II, 1900.

İLYAS EFENDİ, Enderun Tarihi, 1276.

İNAL, MAHMUT KEMAL, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, 2 C, İstanbul
1969.

———, ———, "Abdülhamid Sani'nin Notları," T. T. E. Mec., No (90)
13, (91) 94, (92) 15.

* İREZ, FERYAL, XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Mobilyası, Ankara, 1989.

* İREZ, FERYAL, VAHDE TEZGÖR, "Yıldız Sarayı Kasrı Humayunlarından
Şale," Milli Saraylar Dergisi, Yayın No. 4, Ankara, 1992.

Kamil PAŞA, Hatırat, İstanbul, 1329.

KÂRLE, SÂRA ERTUĞRUL, Geçmiş Zaman Olur ki, Prenses Mevhibe'nin
Anıları, İstanbul. 1987.

KESİLİ, Dr. Suat, "Yıldız Sarayı," T. T. O. K. Belleteni, 1982, sayı 347.

KIRIAKU, N. ARİSTİDU, Abdülhamid ve Yıldız Sarayı Sırları, Atina, 1909.

KOEPF, Hans, "Boğaziçi Köşkları," T. T. O. K., İstanbul, 1986.

LÜTFİ BEY, Osmanlı Sarayının Son günleri, Hürriyet Yayınları.

MARDİN, ŞERİF, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İstanbul, 1992.

MARY, CHARLES, Lettres du Bosphore, Paris 1876.

MAYOKAN, İsmail Müştak, Yıldız'da Neler Gördüm, İstanbul 1940.

MEHMET MURAT, Yıldız Sarayı Humayunu ve Babiali Yahud Şarkın
Derdi Alisi, Mısır, 1313.

MEHMET SEDAD, Yıldız Esrarı, İstanbul 1326.

* Milli Saraylar, Yıldız Sarayı; Şale, T. B. M. M., Yayınları, no: 1, İstanbul, 1987.

MORALIZADE VESAT, Yıldız Faciaları, Abdülhamid Sarayı'nın Zulümlü Gece-leri, İstanbul, 1327.

MOUY, CHARLES, Lettres du Bosphe, Paris, 1879.

MÜLLER, MS. MAX, İstanbul'dan Mektuplar, Tercüman 1001 Temel Eser, Çev. Afife Buğra, İstanbul, 1978.

MÜMTAZ, SEMİH, Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler, İstanbul, 1948.

———, ———, Evvel Zaman İçinde, İstanbul, 1946.

Osman NURİ, Abdülhamit-i Sani ve Devri Saltanatı, 2 C, İstanbul, 1911.

OSMANOĞLU AYŞE, Babam Abdülhamit, İstanbul, 1960.

OSMANOĞLU ŞADIYE, Hayatımın Acı Tatlı Günleri, İstanbul, 1966.

ÖKE, MİM KEMAL, İngiliz Casusu Prof. Arminius Varbery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamit ve Dönemi, İstanbul, 1983.

ÖZ, TAHSİN, İstanbul Camileri, 2 C, Ankara, 1987.

ÖZTUNA, Yılmaz, İstanbul Yıldız Sarayı, İstanbul, 1954.

———, ———, Büyük Türkiye Tarihi, İstanbul, 1977-1979, 14 cilt.

ÖRFİ, Vedat, Hatırat-ı Sultan Abdülhamit Han-ı Sani, İstanbul, 1340.

PARDOE, J., The Beauties of the Bosphorus, London, 1838.

PEARS, Sir Edwin, Life of Abdul Hamid, New York, 1917, II. OT/A-31.

* PEKÖZSOY BÜLENT, Yıldız Sarayı Güvercinlik Restorasyonu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ. T. Ü., 1979.

RENATA, SCHIELE-WOLFGANG MÜLLER-WIENER, 19. Yüzyıl'da İstanbul Hayatı, İstanbul, 1988.

RIZAS, G., Abdül Hamid Sa Vie Politique et Intime, Constantinople, 1909.

_____, _____, Les Mystères de Yıldız ou Abdul Hamid, Constantino-
ple, 1909.

SABUNCU, Luis, Yıldız Sarayı'nda Bir Papaz, İstanbul, 1942.

M. SAİT PAŞA (Sadrazam Küçük Said Paşa), Hatırat, C. I-II, İstanbul 1328.

SAZ, LEYLA, Haremin İç Yüzü, İstanbul, 1974.

SEVENGİL, R. A., "Yıldız Sarayı Tiyatrosu," Devlet Tiyatrosu Dergisi, 1953.

_____, _____, Saray Tiyatrosu, İstanbul, 1962.

SEVGİN, ERDOĞAN, "Yıldız Sarayı," H. T. M., C. 1, s. 5, İstanbul, 1966.

_____, _____, "Şale Köşkü ve Yıldız Parkı", sayı 6, 1966.

ŞEHİSUVAROĞLU, Haluk, "La Grande Salle des Congrès du palais de Yıldız," T. T. O. K. Belleteni, Temmuz 1951, sayı 114.

_____, _____, "Abdülhamid'in Yıldız'daki Hususi Dairesi ve Orada Yaşayış
Tarzı", R. T. M., C. 2, s. 22, Ekim 1951.

_____, _____, "Meşrutiyet Devrinin Mühim Vakalarına Sahne Olan Tarihi
Bir Oda", Cumhuriyet Gazetesi, 30 Mart 1952.

_____, _____, "Le Palais de Yıldız," Turing Belleteni, 1952/127.

_____, _____, "İstanbul'un Meşhur Binaları; Yıldız Kasrı," Cumhuriyet
Gazetesi, 5 Temmuz 1952.

_____, _____, "İstanbul Sarayları," T. T. O. K. Belleteni, Eylül 1955,
sayı 164.

_____, _____, Tarihi Odalar, İstanbul, 1959.

_____, _____, "Yıldız Sarayında Küçük Mabeyn Dairesi," Resimli Tarih
Mecmuası, s. 27, 1957,

* ŞEN, M., Yıldız Sarayı Selâmlık Bahçe Düzeni, Yayınlanmamış Yüksek
Lisans Tezi, Y. T. Ü., İstanbul, 1984.

ŞENSÖZEN, Vasfi, Osmanoğullarının Varlıkları ve II. Abdülhamid'in Em-

laki. T. T. K., Basımevi, Ankara, 1982.

* SÖZEN, Metin, Devletin Evi Saray, İstanbul, 1991.

SPRY, W. J. J., Life on The Bosphorus, London, 1895.

TAHSİN PAŞA, Yıldız Hatıraları, İstanbul, 1990.

TOKER METİN, "Abdülhamid'i 15 Sene Eğlendiren Adam," Cumhuriyet Gazetesi,
6 Eylül 1938, Sayı 8646.

TUGAY, Asaf, Saray Dedikoduları ve Bazı Maruzat, İstanbul 1963.

TUĞLACI, Pars, Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İstanbul. 1981.

TÜFEKÇİOĞLU, Kemal, Yıldız Sarayı Kışlaları, Yıldız Vakfı Yayınları, No:
2.

TÜRKGELDİ, Ali Fuad, Görüp İştittiklerim, Ankara, 1949.

UŞAKLIGİL, H. Ziya, Saray ve Ötesi, İstanbul, 1981.

UYKUCU, KÜRŞAD EKREM, Cumhuriyet'in 50. Yılında Her Yönü İle
İlçemiz Beşiktaş, İstanbul, 1973.

ÜNÜVAR, SAFİYE, Saray Hatıralarım, İstanbul, 1964.

WOODS, HENRY, Türkiye Anıları, 1976.

WITTLIN, Alma, Abdul Hamid the Shadow of God, London, 1940.

Yıldız'ın Bozduğu Ahlâk Yahud Zavallı masum Hafiyeler, İstanbul, 1324.

ZİYA, ŞAKİR, "Yıldız Tiyatrosu," Resimli Tarih Mecmuası, C. 5, İstanbul,
1954.

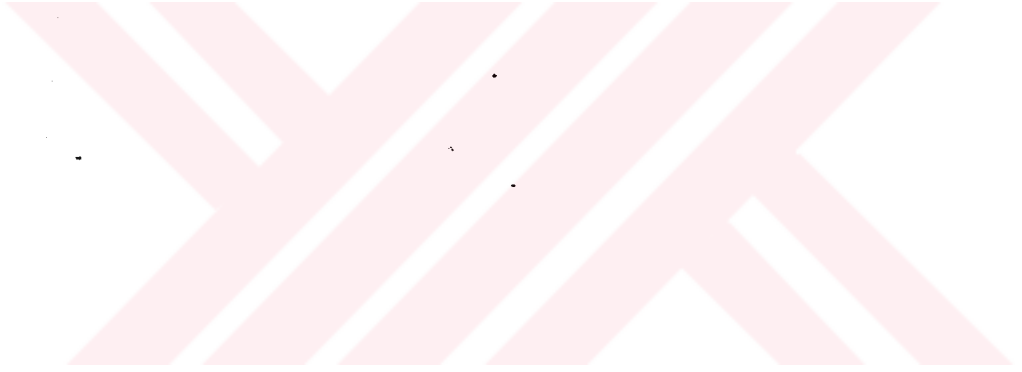
———, ———, II Sultan Hamit Şahsiyeti ve Hususiyetleri, İstanbul,
1943.

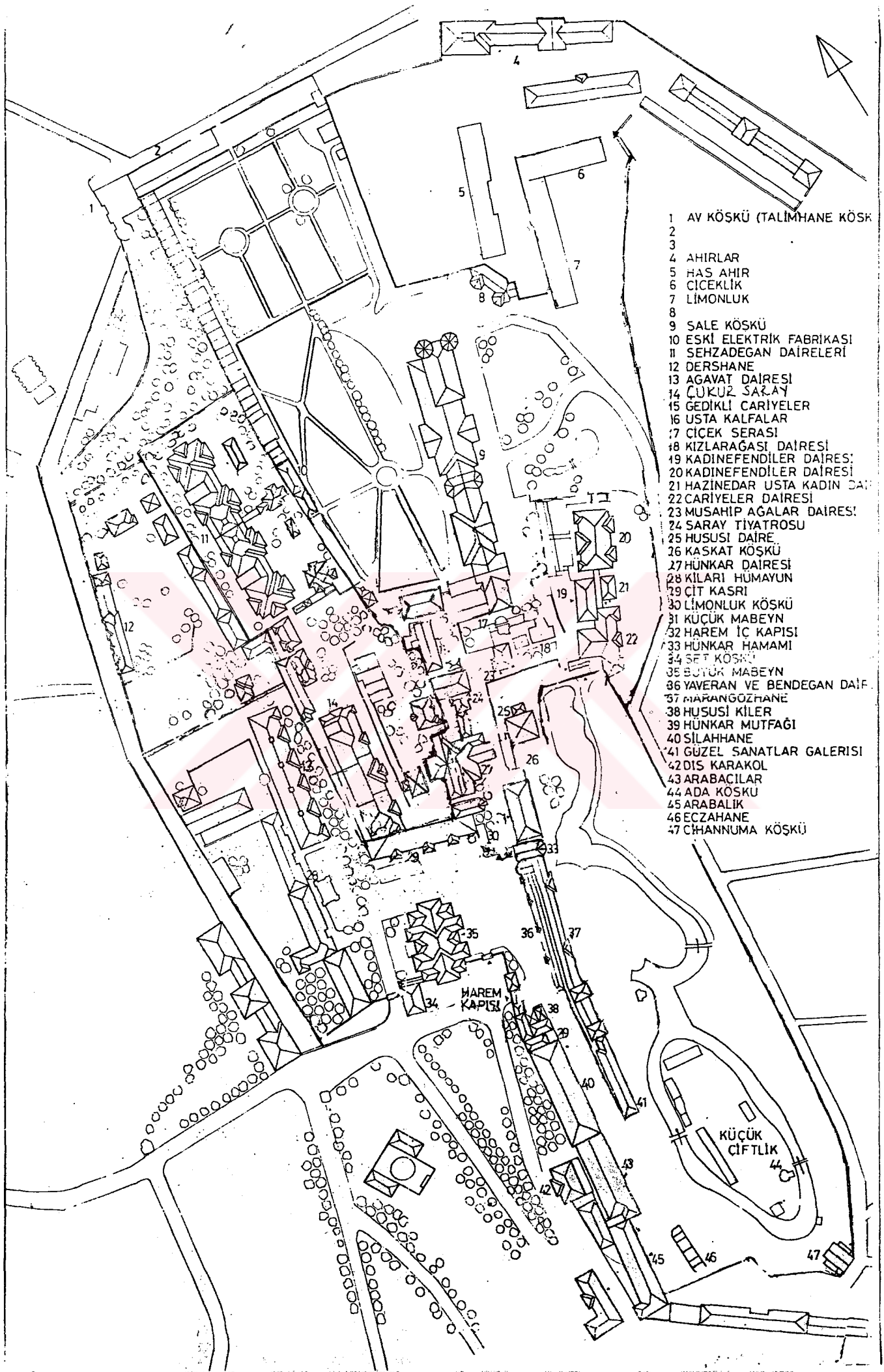
ŞEKİLLER

ŞEKİL LİSTESİ

Şek. 1. Yıldız Sarayı Planı

- 1 AV KÖŞKÜ (TALİMHANE KÖŞKÜ)
- 2
- 3
- 4 AHIRLAR
- 5 HAS AHIR
- 6 ÇİÇEKLİK
- 7 LİMONLUK
- 8
- 9 SALE KÖŞKÜ
- 10 ESKİ ELEKTRİK FABRİKASI
- 11 SEHZADEGAN DAİRELERİ
- 12 DERŞHANE
- 13 AGAVAT DAİRESİ
- 14 ÇUKUR SARAY
- 15 GEDİKLİ CARİYELER
- 16 USTA KALFALAR
- 17 ÇİÇEK SERASI
- 18 KIZLARAGASI DAİRESİ
- 19 KADİNEFENDİLER DAİRESİ
- 20 KADİNEFENDİLER DAİRESİ
- 21 HAZİNEDAR USTA KADIN DAİRESİ
- 22 CARİYELER DAİRESİ
- 23 MUSAHİP AGALAR DAİRESİ
- 24 SARAY TİYATROSU
- 25 HÜSUSİ DAİRE
- 26 KASKAT KÖŞKÜ
- 27 HÜNKAR DAİRESİ
- 28 KİLARİ HUMAYUN
- 29 ÇİT KASRI
- 30 LİMONLUK KÖŞKÜ
- 31 KÜÇÜK MABEYN
- 32 HAREM İÇ KAPISI
- 33 HÜNKAR HAMAMI
- 34 SET KÖŞKÜ
- 35 BÜYÜK MABEYN
- 36 YAVERAN VE BENDEGAN DAİRESİ
- 37 MARANGOZHANE
- 38 HÜSUSİ KİLER
- 39 HÜNKAR MUTFAĞI
- 40 SİLAHHANE
- 41 GÜZEL SANATLAR GALERİSİ
- 42 DİS KARAKOL
- 43 ARABAÇILAR
- 44 ADA KÖŞKÜ
- 45 ARABALIK
- 46 ECZAHANE
- 47 CHANNUMA KÖŞKÜ

HAREM KAPISI

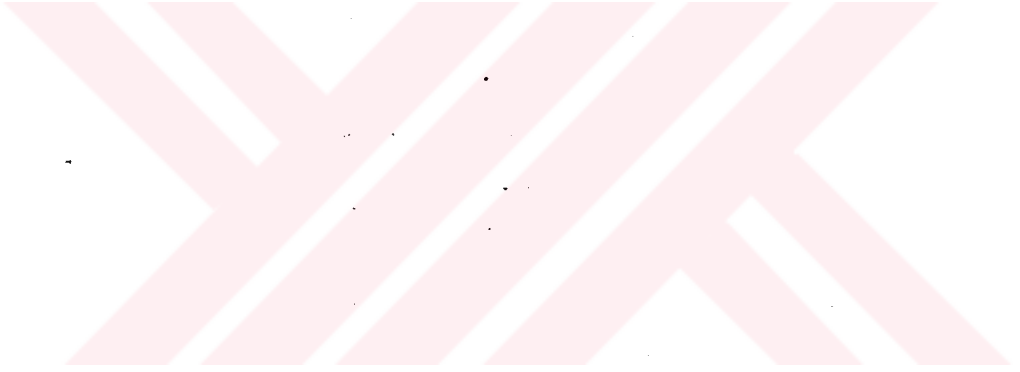
KÜÇÜK ÇİFTLİK

RESİM LİSTESİ

- Res. 1. Set Köşkü Yapılmadan Önce Büyük Mabeyn ve Valide Kapısı'ndan Görüntü, İ. Ü. K., 90474-1.
- Res. 2. II. Abdülhamid'in Cuma Selâmlığına Gitmek için Saraydan Çıkışı, Exclusive News Agency.
- Res. 3. Set Köşkü Yapıldıktan Sonra Cuma Selâmlığından Görüntü.
- Res. 4. Yıldız Sarayı ve Çevresi. Cuma Selâmlığı Töreninden Görüntü.
- Res. 5. Yıldız Sarayı- Büyük Mabeyn ve Hamidiye Camii'nden 19. yy'a ait Görüntü, Abdullah Biraderler.
- Res. 6. Büyük Mabeyn-Hamidiye Camii ve Yaveran Dairesinden Görüntü, İ. Ü. K., 90552-31.
- Res. 7. Yıldız Sarayı Silâhhane, İ. Ü. K., 90468-30.
- Res. 8. Yıldız Sarayı Kütüphanesi İçi, İ. Ü. K., -90552-36.
- Res. 9. Hususi Daire, Arkadan Şale Köşkü gözükmekte, İ. Ü. K., 90448-9.
- Res. 10. Has Bahçe'den Yanmış Hususi Daire, Arkadan Şale Köşkü gözükmekte, İ. Ü. K., 90468-32.
- Res. 11. Has Bahçe'den Küçük Mabeyn, Üst Kattaki Kışlık Bahçe ve Has Bahçe Havuzundan Görüntü, İ. Ü. K., 90552-83.
- Res. 12. Harem Avlusu-Kadınefendiler Dairesi, İ. Ü. K., 90853-41.
- Res. 13. Has Bahçe, Güzel Sanatlar Binası, Kameriye Köşkü, İ. Ü. K., 90552-34.
- Res. 14. Hasbahçe, Güzel Sanatlar Binasından Görüntü, İ. Ü. K., 90552-38.
- Res. 15. Kütüphane Dıştan Görünüş, İ. Ü. K., 90552-37.
- Res. 16. Has Bahçe, III. Selim Çeşmesi, Anonim Yağlıboya Tablo.
- Res. 17. Has Bahçe, Bugün Bulunmayan Köşklerden Görüntü (Bugün Bunların Yerinde Küçük Mabeyn ve Diğer Birimler Bulunur), İ. Ü. K., 90468-57.
- Res. 18. Has Bahçe, Havuzdan Görüntü.
- Res. 19. Sera İçi ve Hayvan Kafeslerinden Görüntü, İ. Ü. K., 90853-29.
- Res. 20. Ada Köşkü'nden Görüntü, İ. Ü. K., 90552-32.
- Res. 20 A. Ada Köşkü İçinden Görüntü, İ. Ü. K., 90552-35.
- Res. 21. Hasbahçe'deki Ada, Ada ve Cihannümâ Köşkleri, İ. Ü. K., -90474-13.

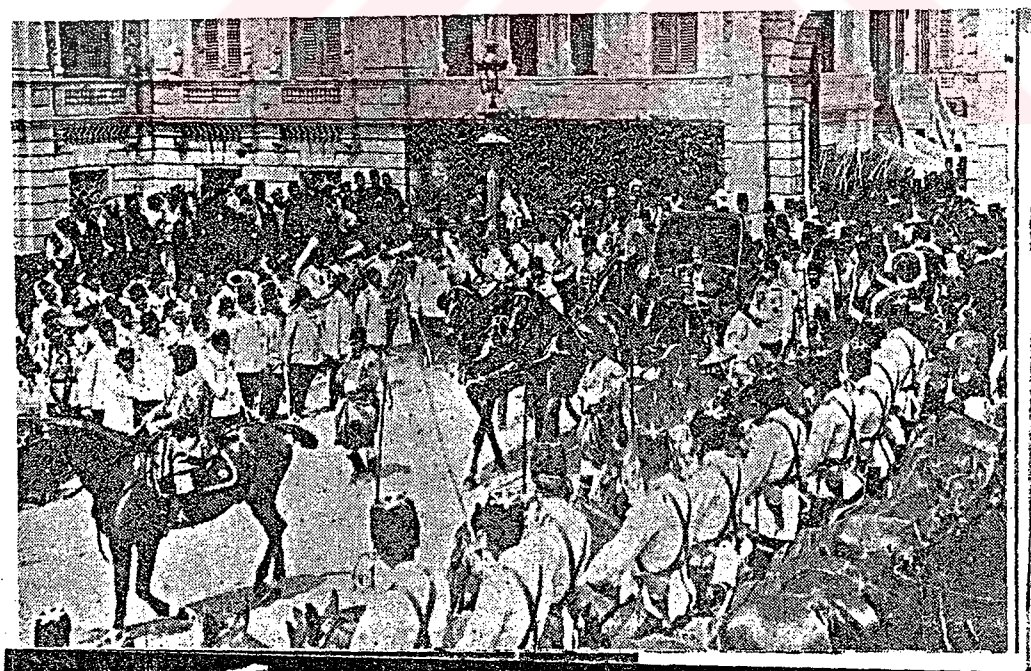
- Res. 22. Hasbahçe, Cihannümâ Köşkü, İ. Ü. K., 90474-13.
- Res. 23. Hasbahçe, Bugün Mevcut Olmayan Bir Köşkten Götüntü, Ç. G. Arşivi.
- Res. 24. Has Bahçe'deki Adadan Harem Bölümü Binaları, İ. Ü. K., 90468-19.
- Res. 25. Dış Bahçedeki Bir Sera ve Önündeki Hayvan Heykellerinden Görüntü, İ. Ü. K., 90853-12.
- Res. 26. Bir Saray Limonluğundan Görüntü, İ. Ü. K., 90853-2.
- Res. 27. Dışbahçedeki Limonluk ve Seralardan Görüntü, İ. Ü. K., 90552-2.
- Res. 28. Bir Saray Limonluğundan Görüntü, İ. Ü. K., 90853-1.
- Res. 29. Dış Bahçeden Büyük Mabeyn ve Hamidiye Camii, İ. Ü. K., 90468-33.
- Res. 30. Dış Bahçe Havuz, İ. Ü. K., 90552-27.
- Res. 31. Çadır Köşkü, Gravür - 9. 11. 1889.
- Res. 32. Çadır Köşkü ve Havuzdan Görüntü, İ. Ü. K., 90474-15.
- Res. 33. Çadır Köşkü ve Havuz, İ. Ü. K., 90474-18.
- Res. 34. Şale Köşkü'nün Önceki Hali.
- Res. 34 A. Şale Köşkü'nün Merasim Köşkü Yapılmadan Önceki Hali, İ. Ü. K., 90853-2.
- Res. 34-B. Şale Köşkü Yandan Görüntü, İ. Ü. K., 90853-30.
- Res. 35. Şale ve Merasim Köşk'lerinden Görüntüler, İ. Ü. K., -90469-23.
- Res. 36. Şale ve Merasim Köşk'lerinden görüntüler, İ. Ü. K., -90469-24.
- Res. 37. Yıldız Sarayı Şale ve Merasim Köşkleri ile Fabrikalardan Panoramik Görüntü, Bellerger, İ. J. Ü., 9. 11. 1889.
- Res. 38. Yıldız Sarayı Güvercinlikten Görüntü, İ. Ü. K., 90552-33.
- Res. 39. Saray Ahırları, İ. Ü. K., 90872-28.
- Res. 40. Yıldız Çini Fabrikası Dıştan Görüntü, İ. Ü. K., 90552-83.
- Res. 41. Yıldız Çini Fabrikası İçten Görüntü, İ. Ü. K., 90552-84.
- Res. 42. Yıldız Çini Fabrikası İçten Görüntü, İ. Ü. K., 90552-85.
- Res. 43. Yıldız Sarayı Tamirhane-i Humayûn, İ. Ü. K., 90552-38.
- Res. 44. Talimhane Köşkü, İ. Ü. K., 90855-4.
- Res. 45. Talimhane Köşkü, Alman İmparatoru Zamanında Bir Geçit Resmi.
- Res. 46. Hamidiye Cami, Abdullah Biraderler.
- Res. 47. Hamidiye Cami, Yağlıboya Tablo.
- Res. 48. Hamidiye Cami, İ. J. U. 9. 11. 1889.
- Res. 49. Hamidiye Cami, E. de Forcade 1889.
- Res. 50. Hamidiye Camii Saat Kulesi, İ. Ü. K., 90552-33.

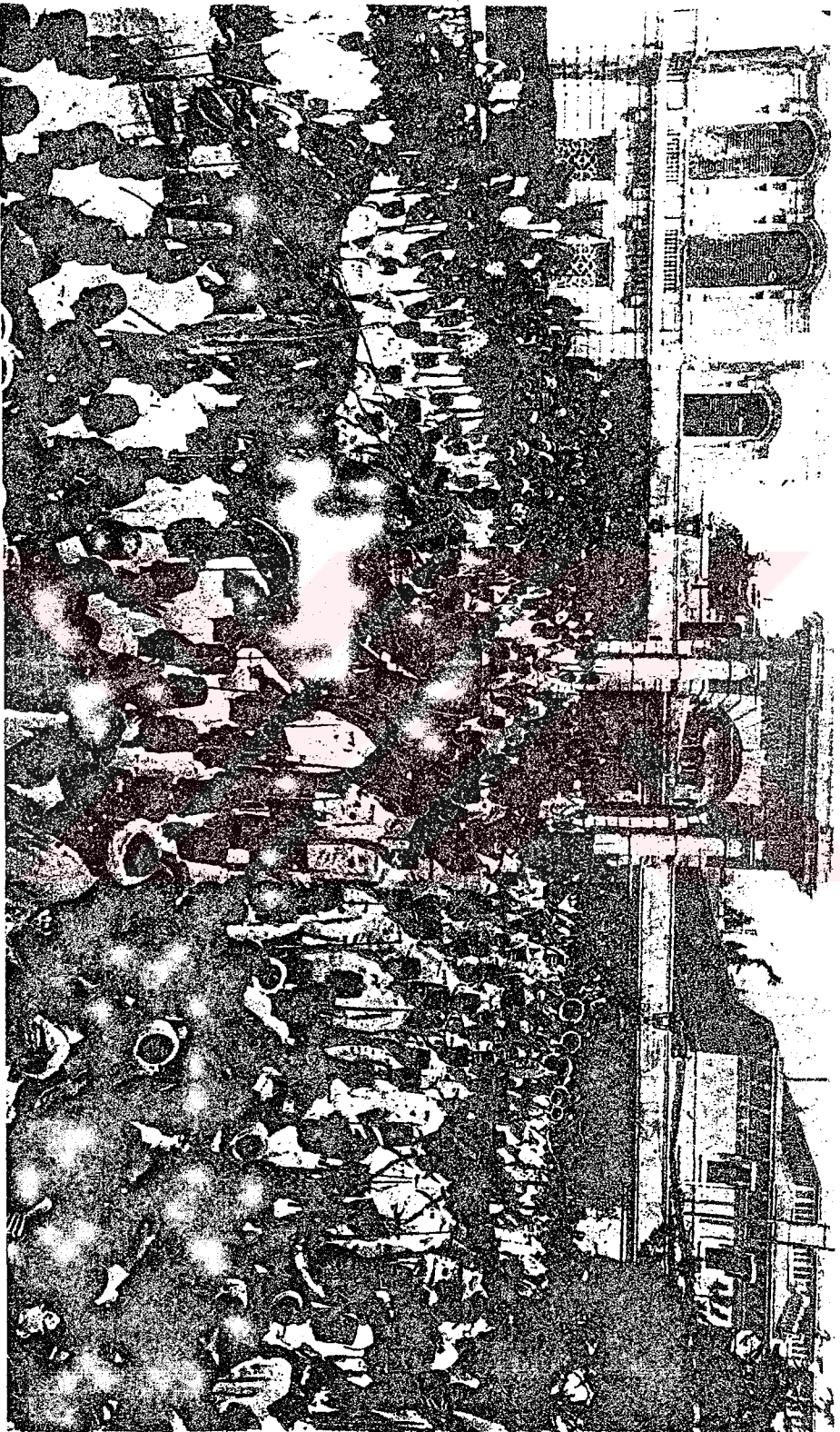
- Res. 51. Sergi Binası, İ. Ü. K., 90420-1.
Res. 52. Sergiden Görüntü, İ. Ü. K., 90470-22.
Res. 53. Sergiden Görüntü, İ. Ü. K., 90470-20.
Res. 54. Sergiden Görüntü, İ. Ü. K., -90470-3.
Res. 55. Bugün Mevcut Olmayan Bir Köşkten Görüntüler, İ. Ü. K., 90474-32.
Res. 56. İ. Ü. K., 90853-16.
Res. 57. İ. Ü. K., 90853-32.
Res. 58. Life On The Bosphorus'tan Alıntı Gravür, W. J. J., Spry.

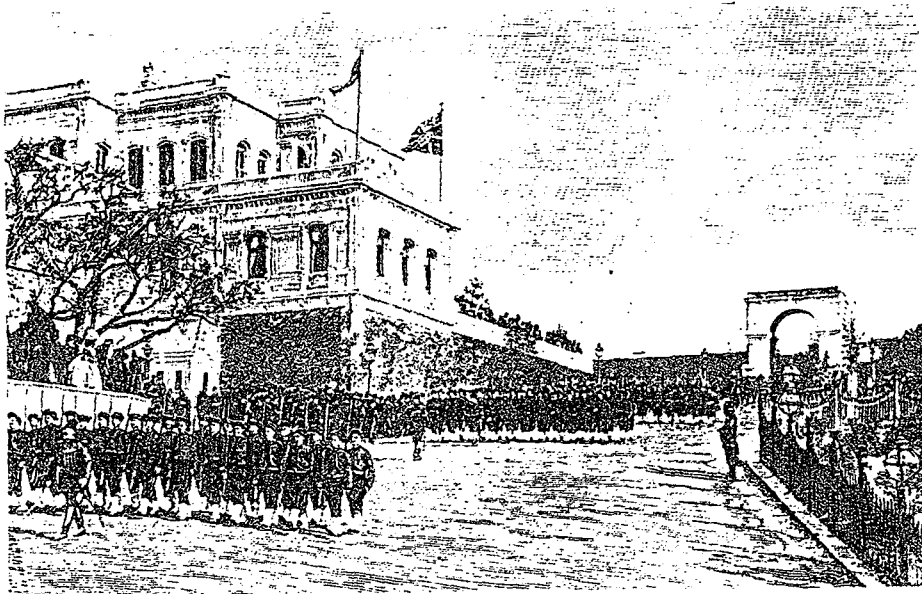

Res. 1.

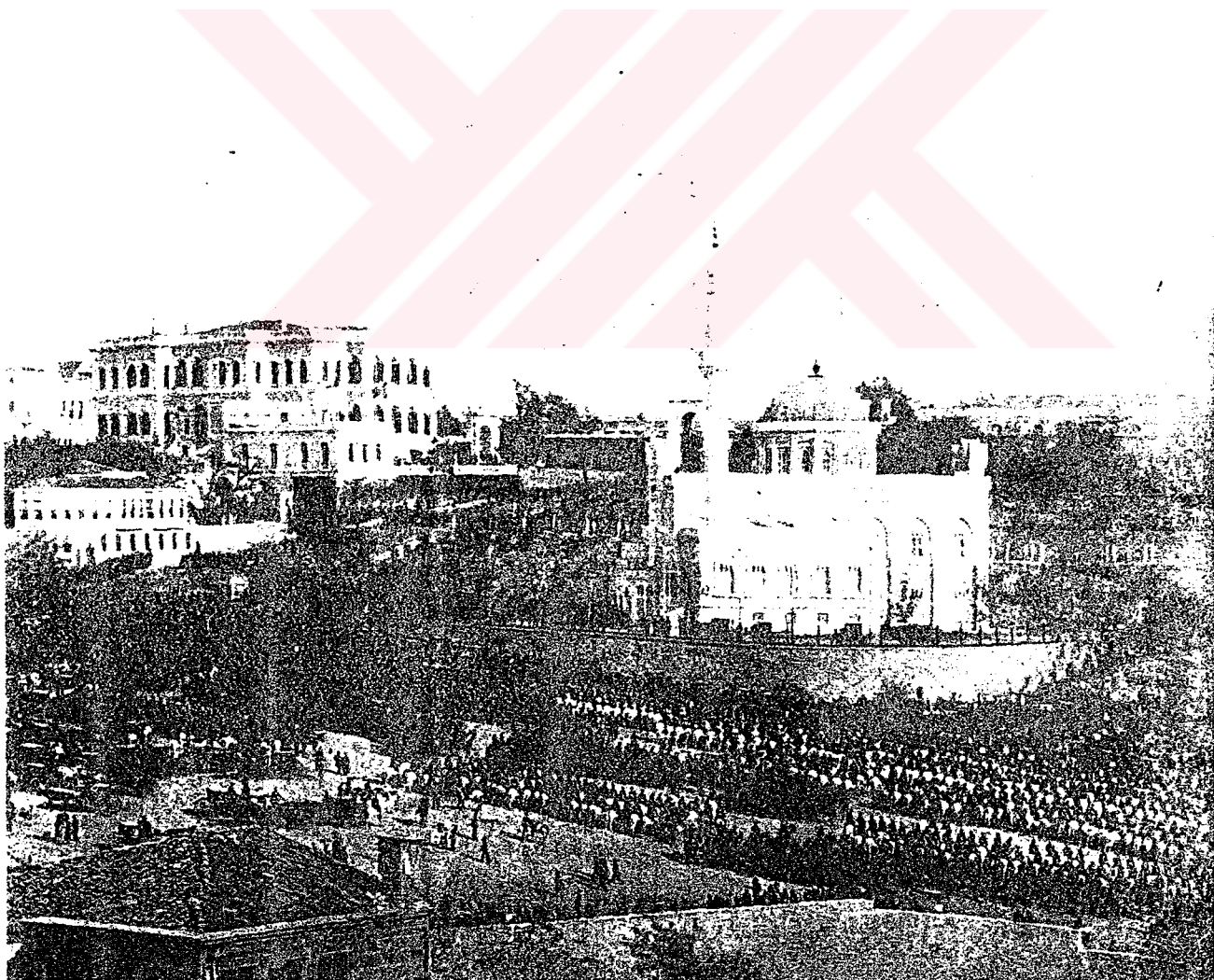

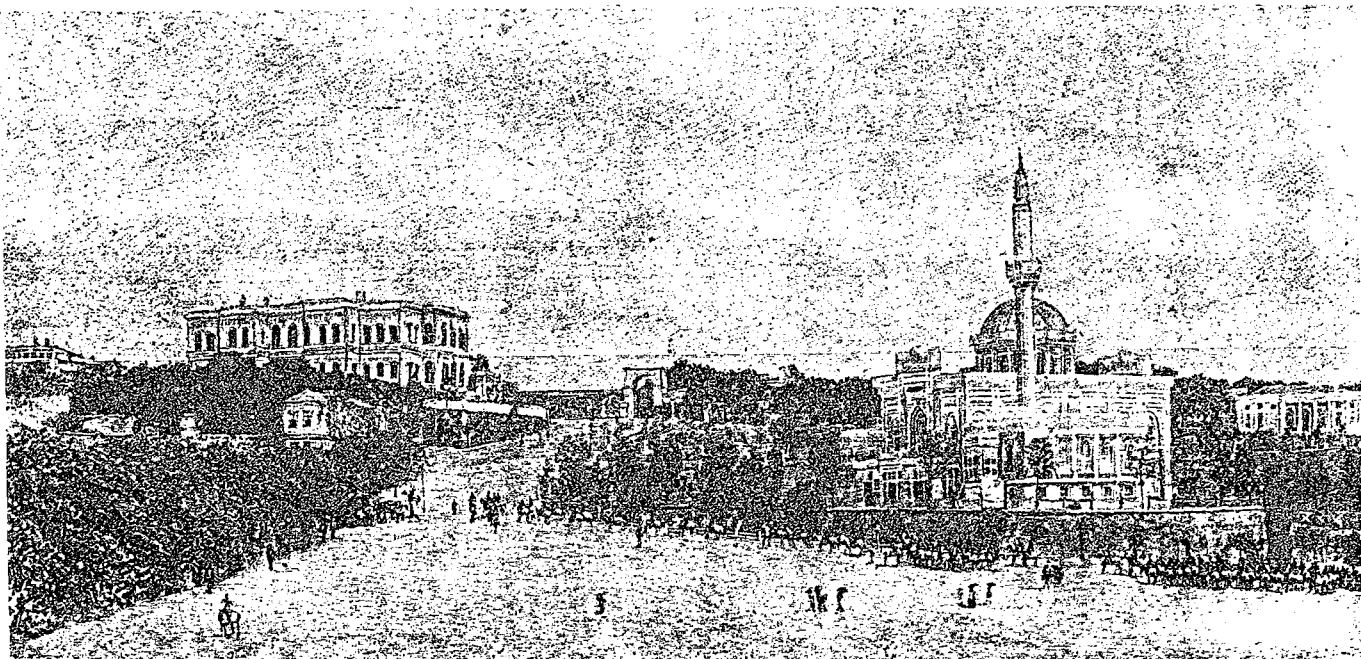
Res. 2.

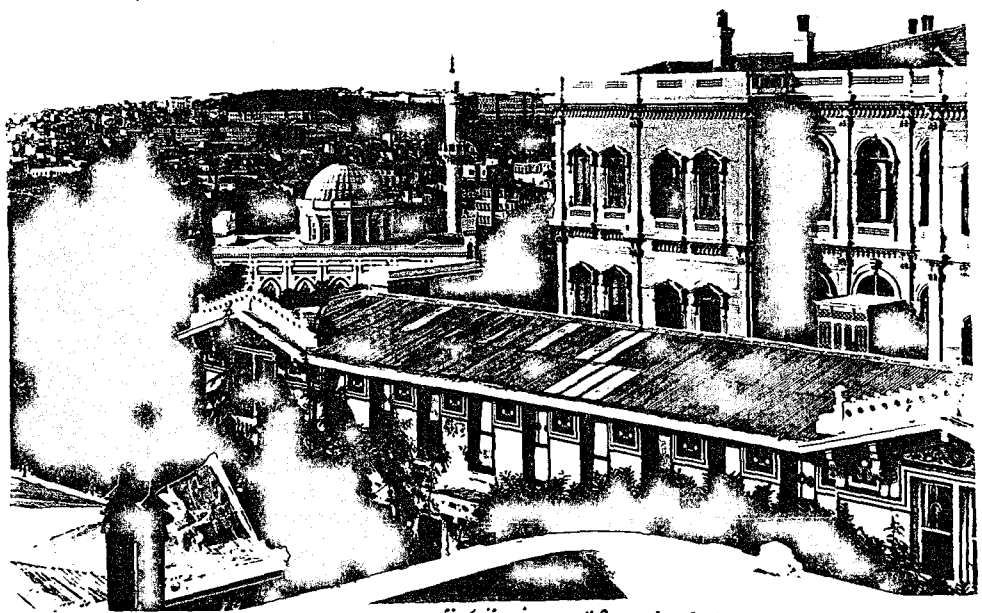
Res. 3.

Res. 4.

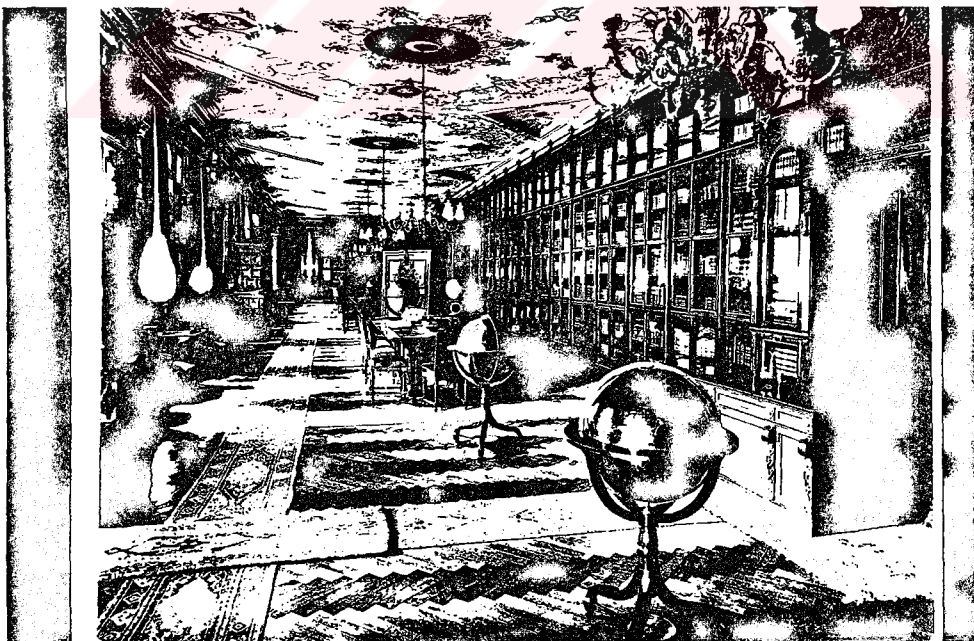
Res. 5.

Res. 6.

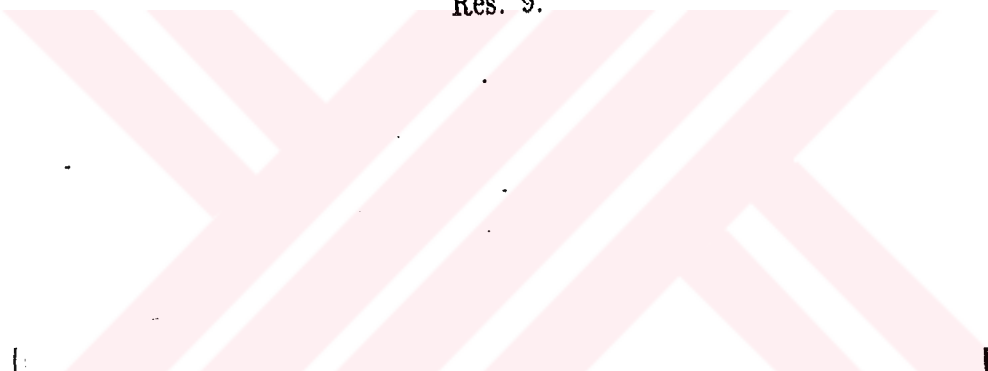
Res. 7.

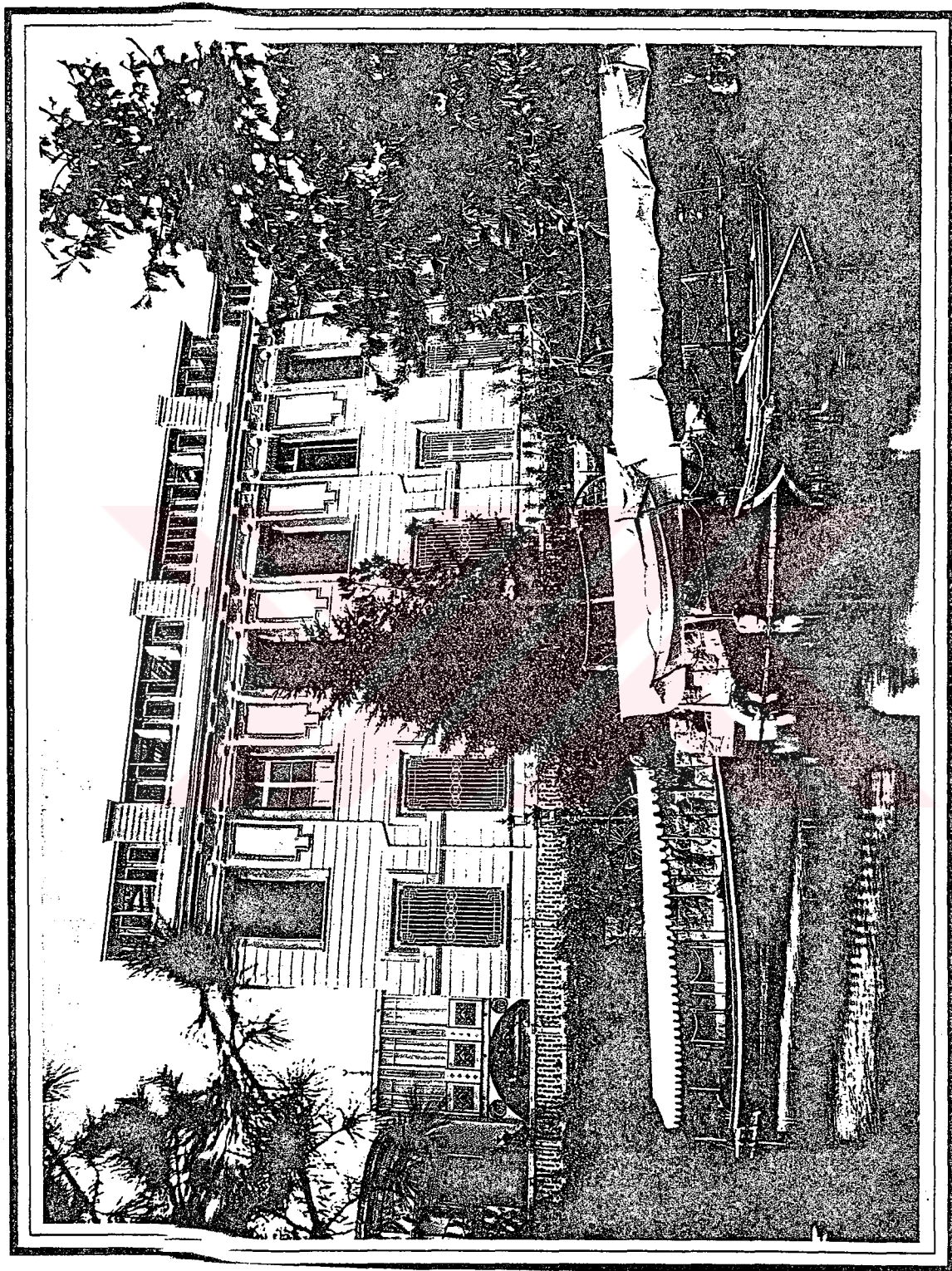
Res. 8.

Res. 9.

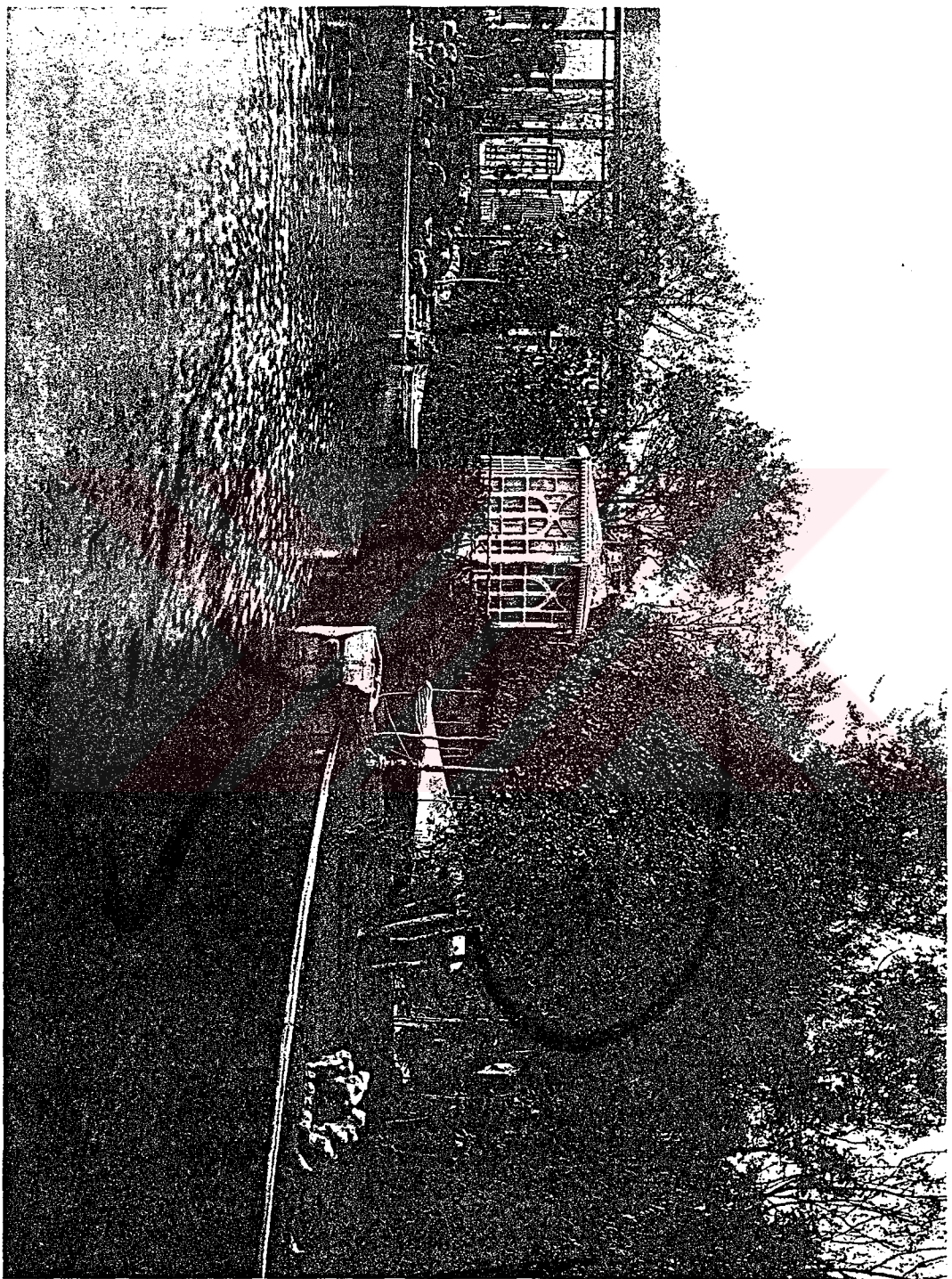
Res. 10.

Res. 11

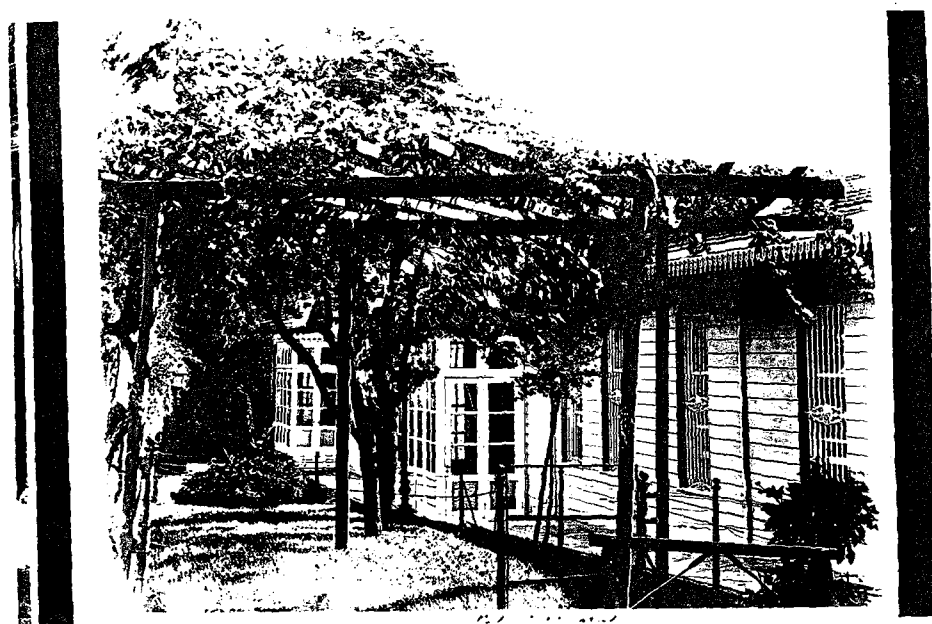
Res. 12.

Res. 13.

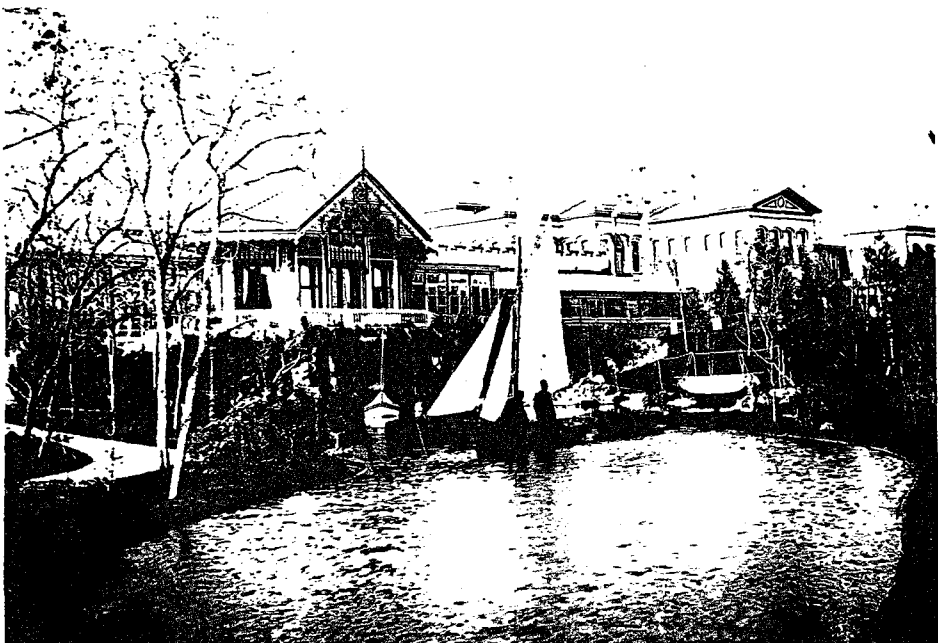
Res. 14.

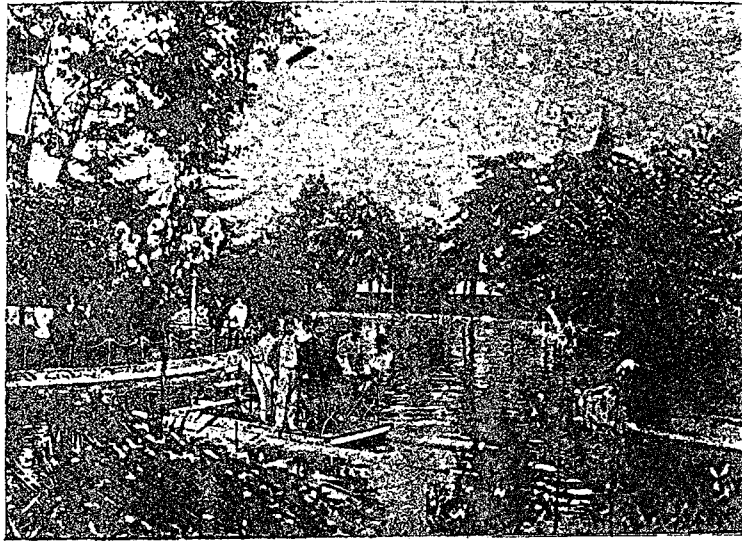
Res. 15.

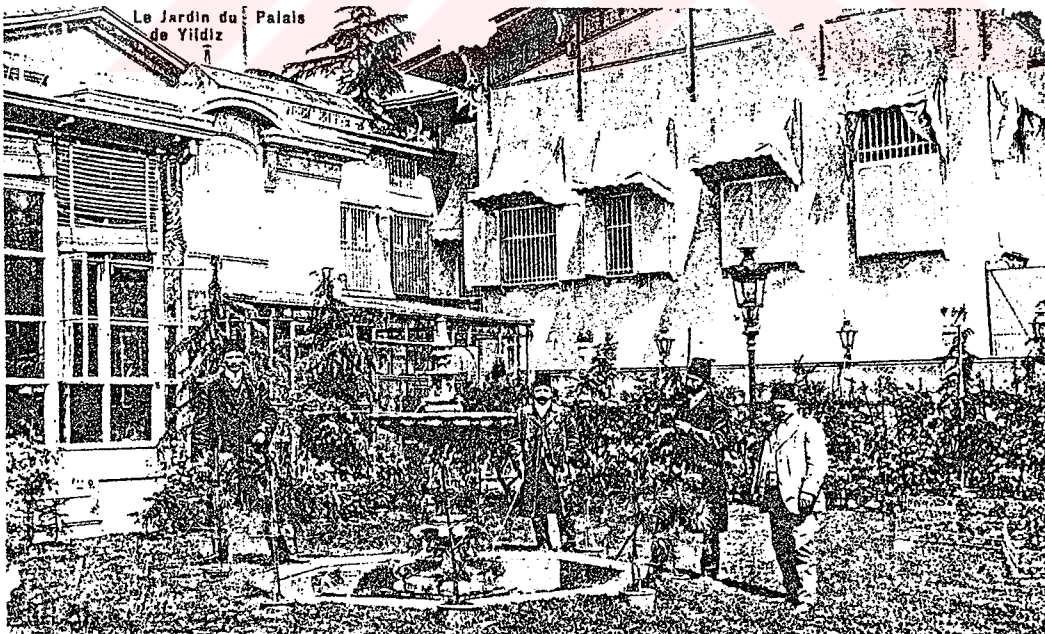
Res. 16.

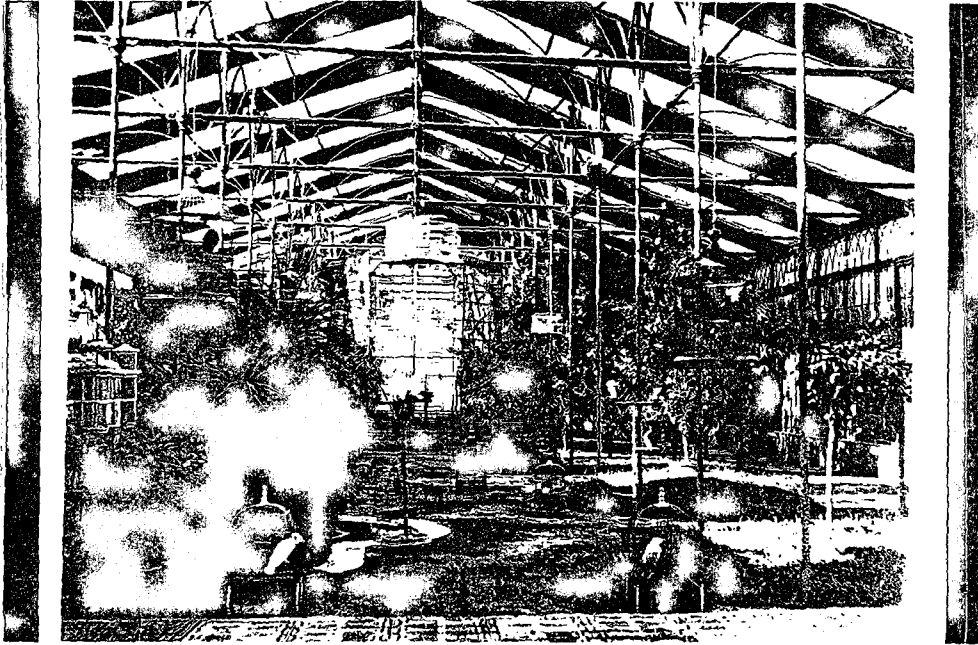

Res. 17.

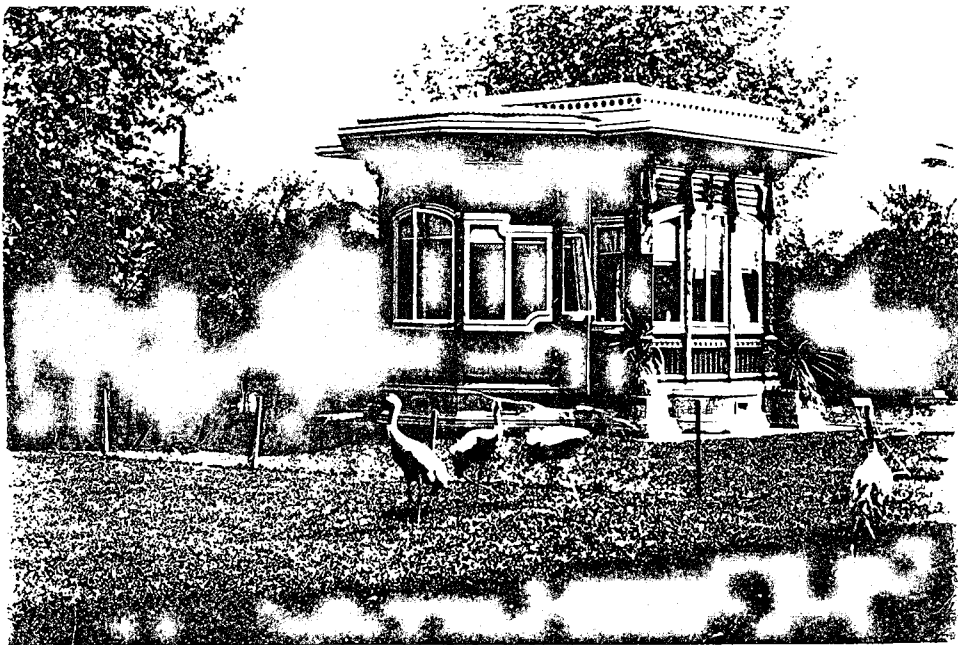
Res. 18.

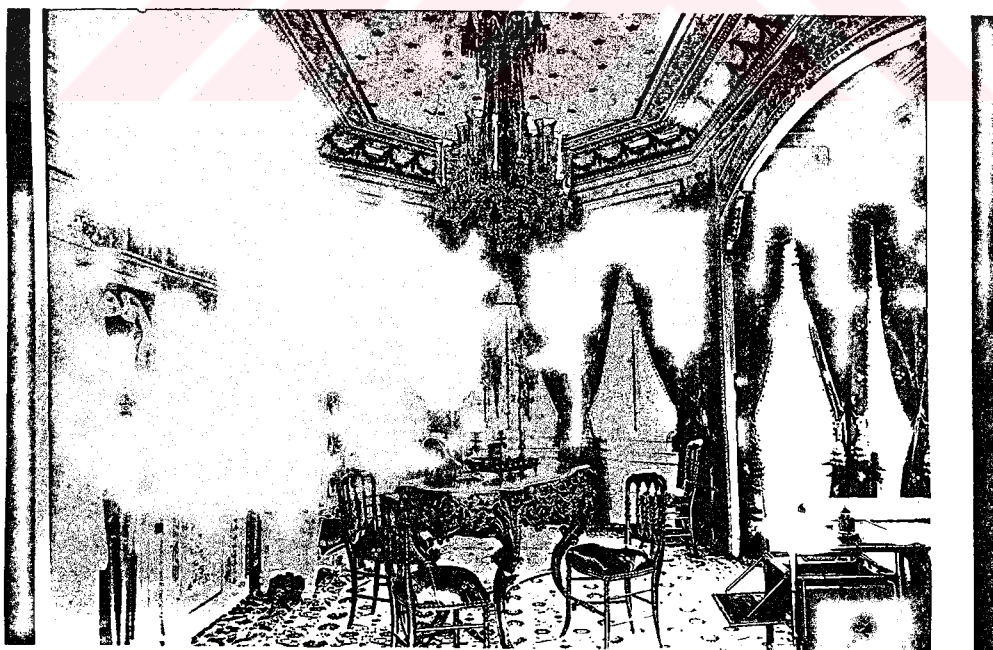

Res. 19.

Res. 20.

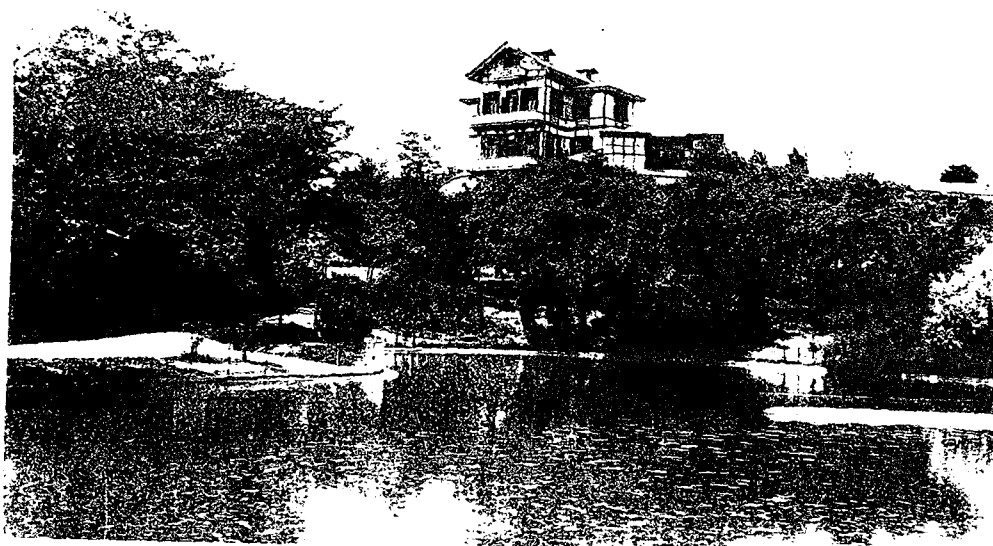

Res. 20 A

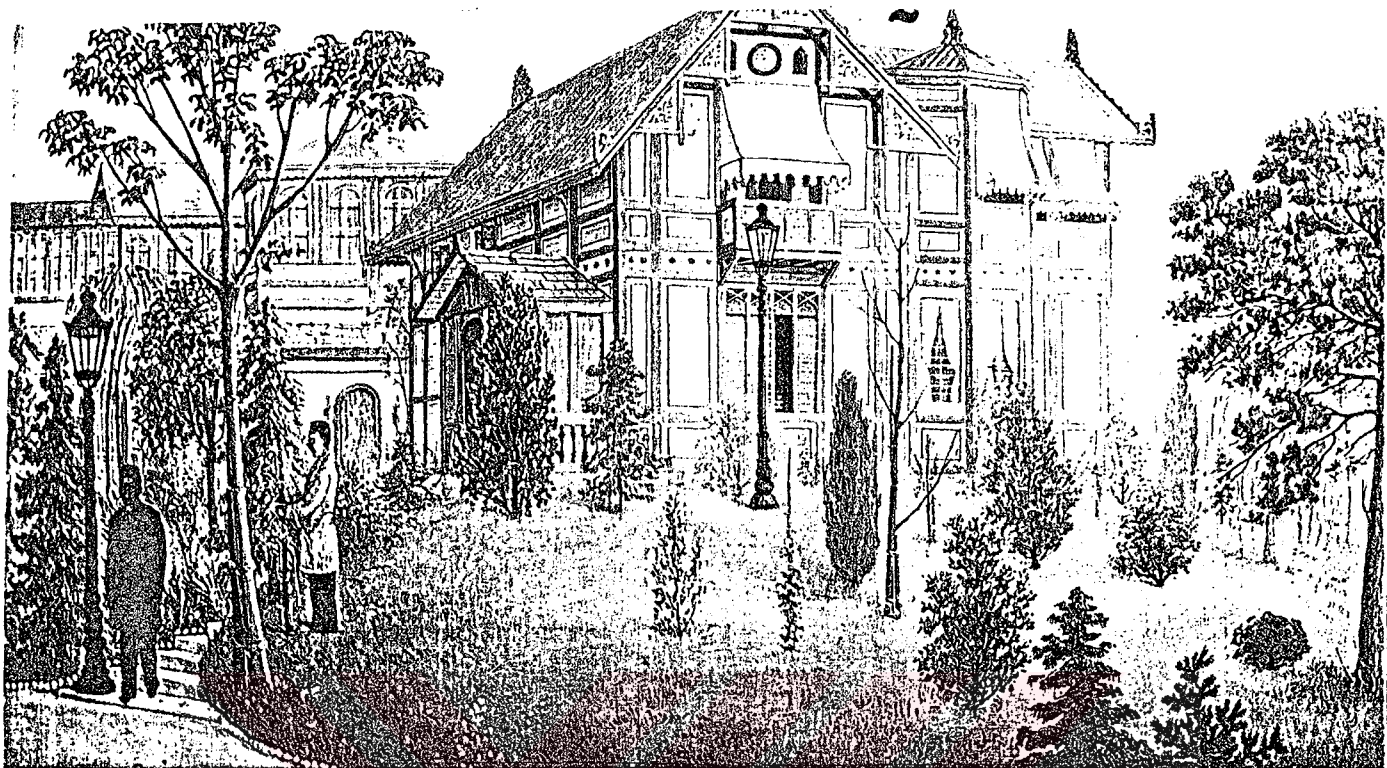

منظر از منزل داخل اطراف مدرسه اسوه در شهر تبریز

Res. 21.

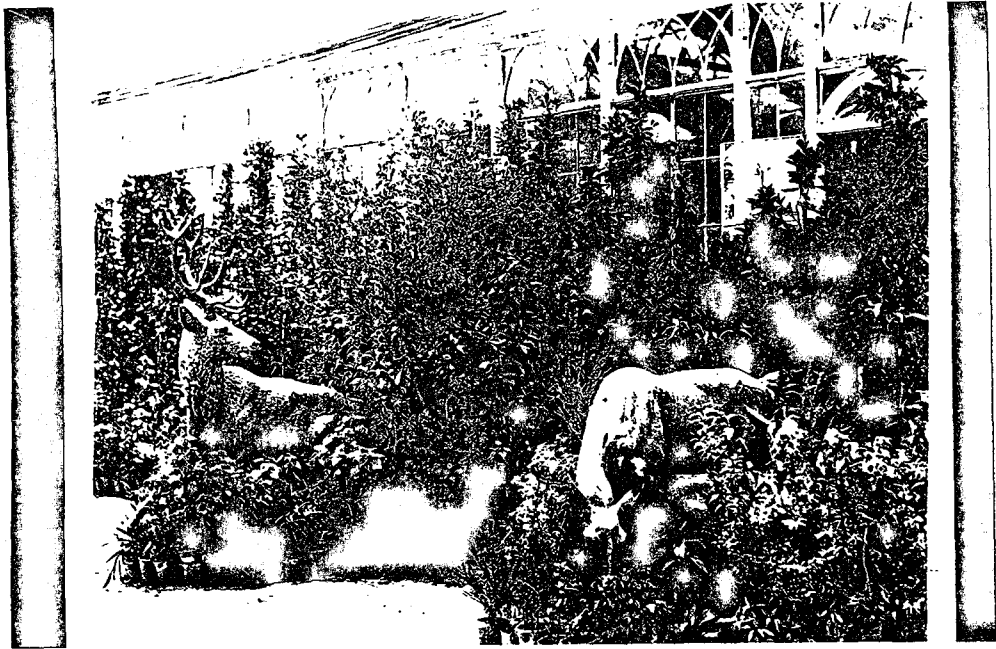
Res. 22.

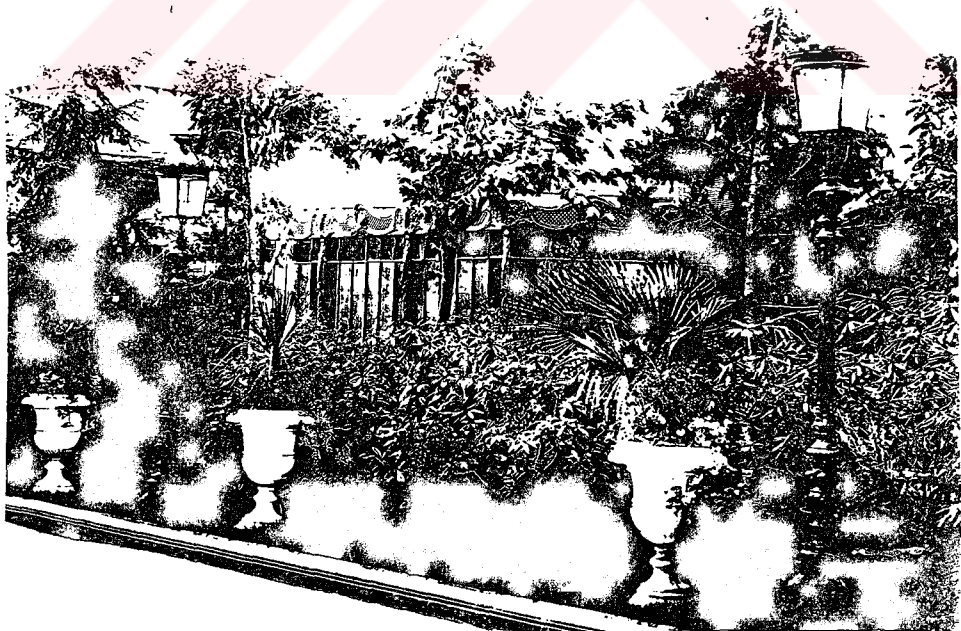
Res. 23

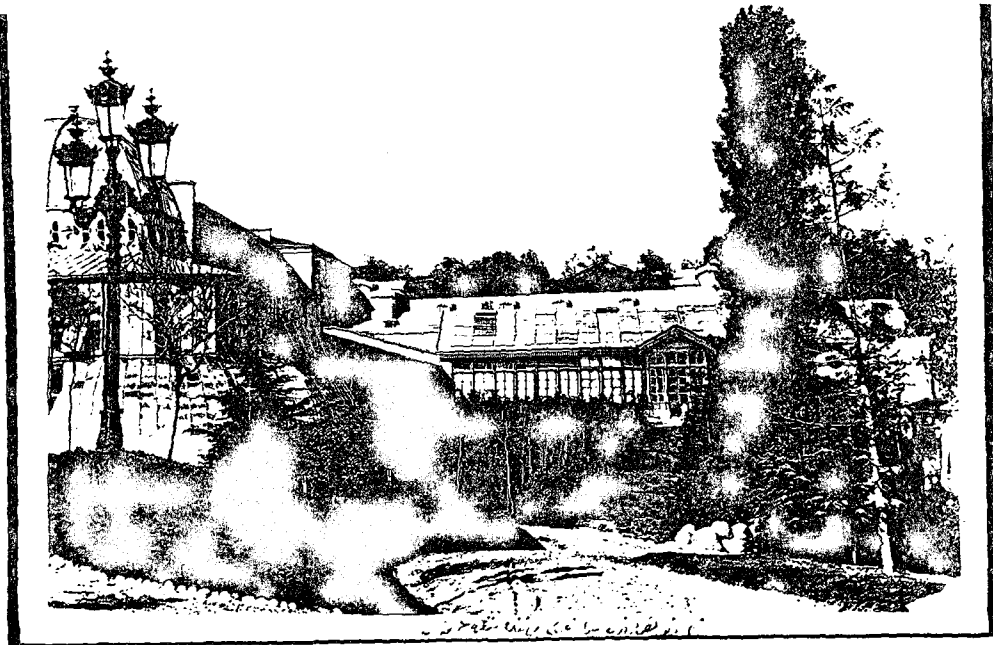
Res. 24.

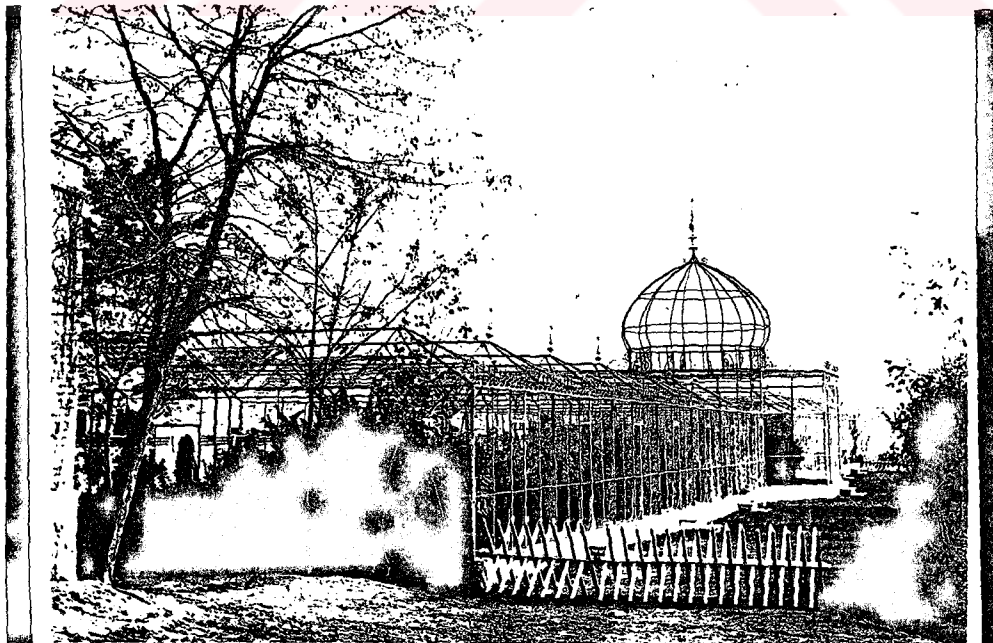
Res. 25.

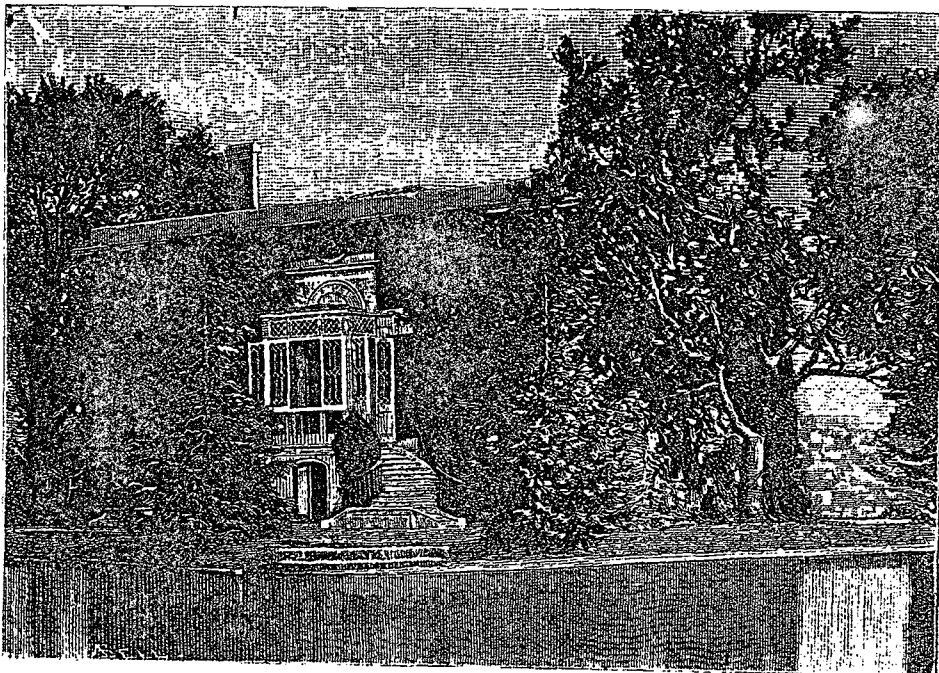
Res. 26.

Res. 27.

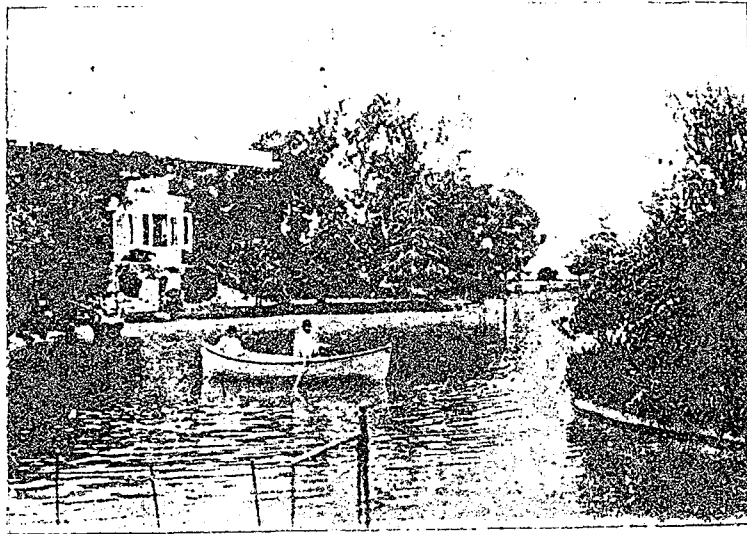
Res. 28.

Res. 31.

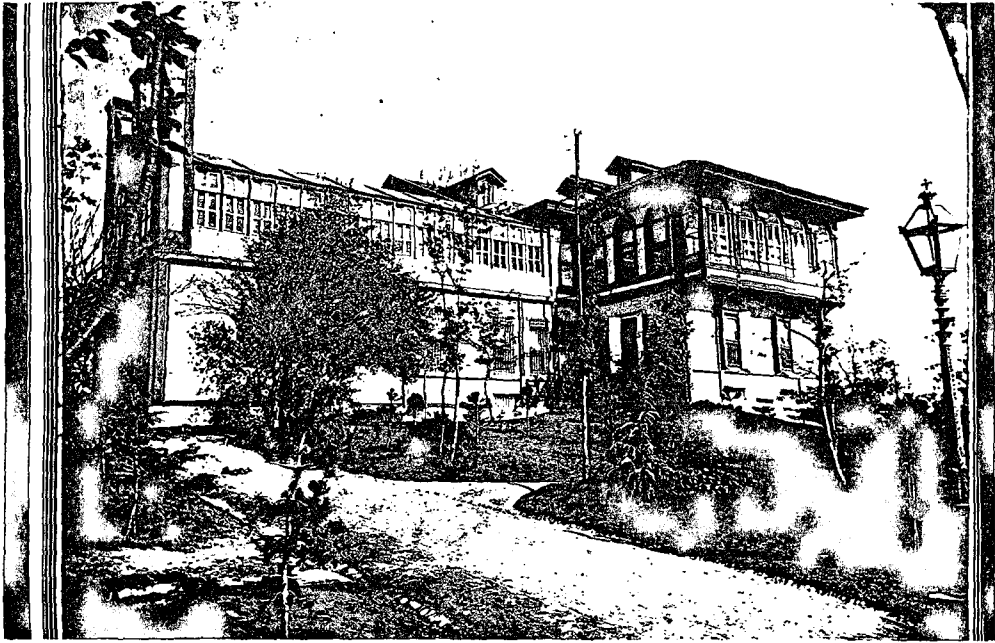
Res. 32.

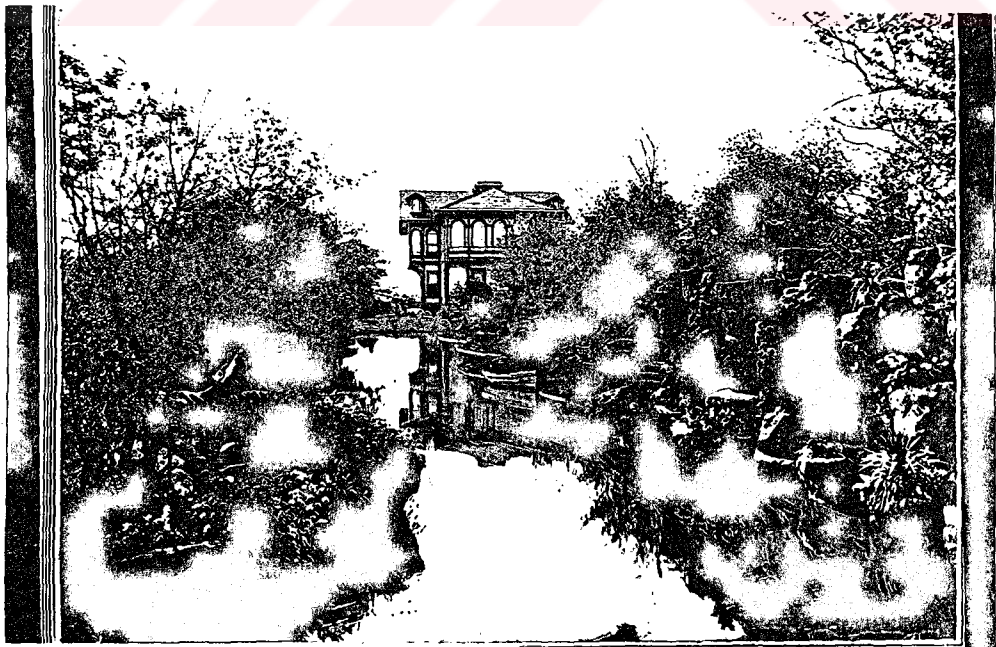
Res. 33.

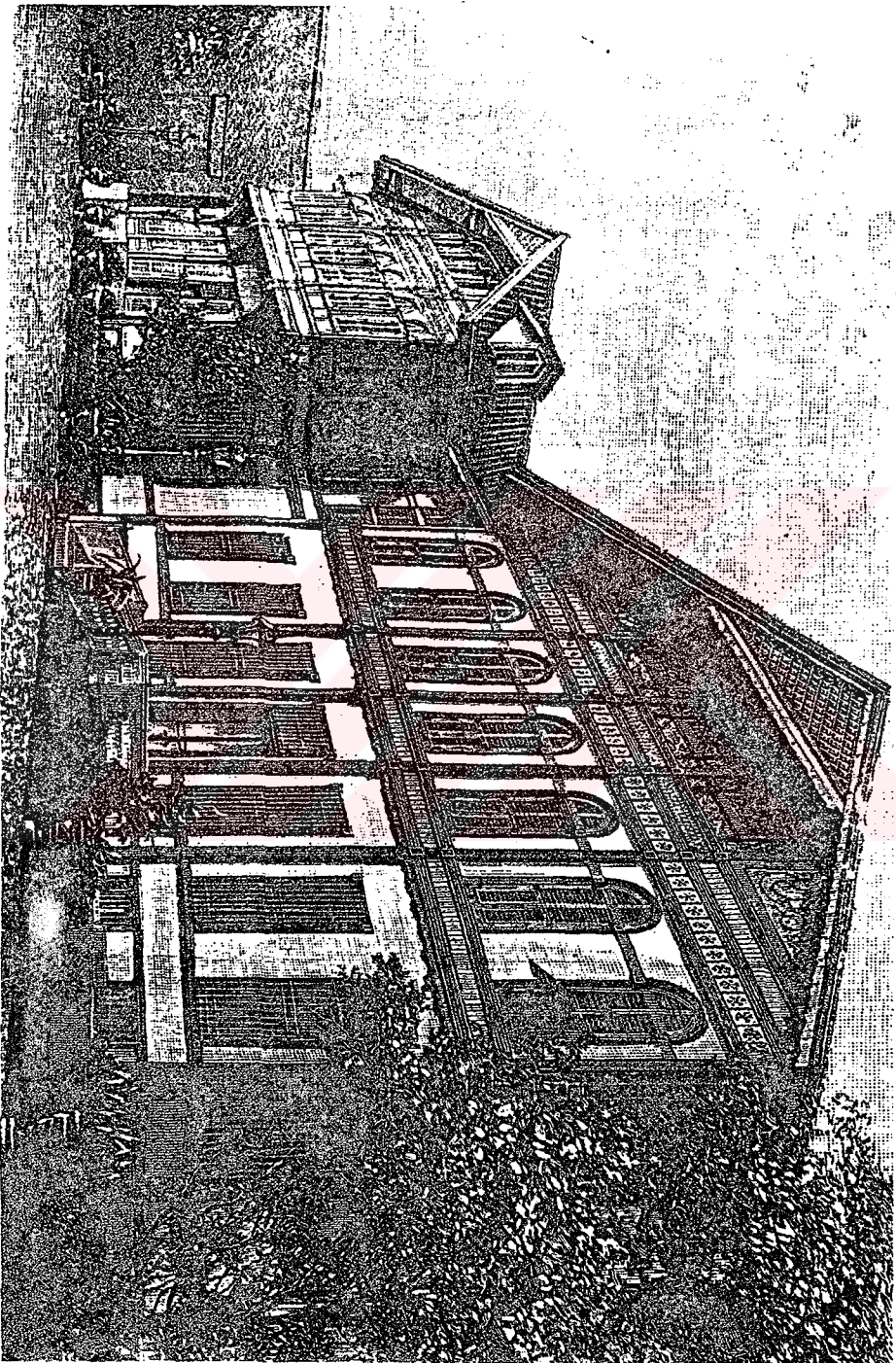
Res. 34.

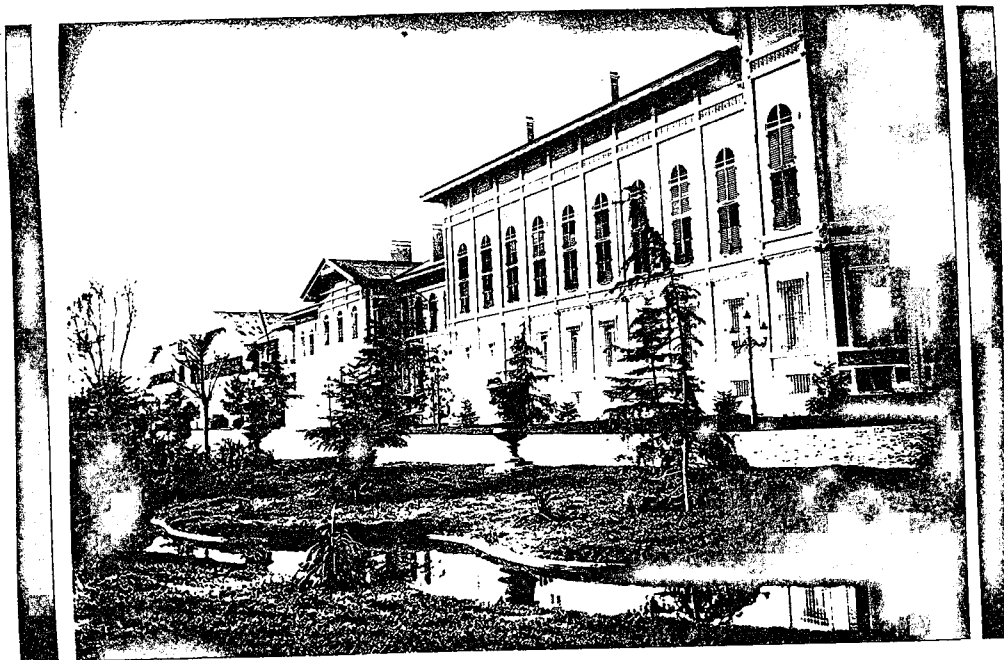
Res. 34 A

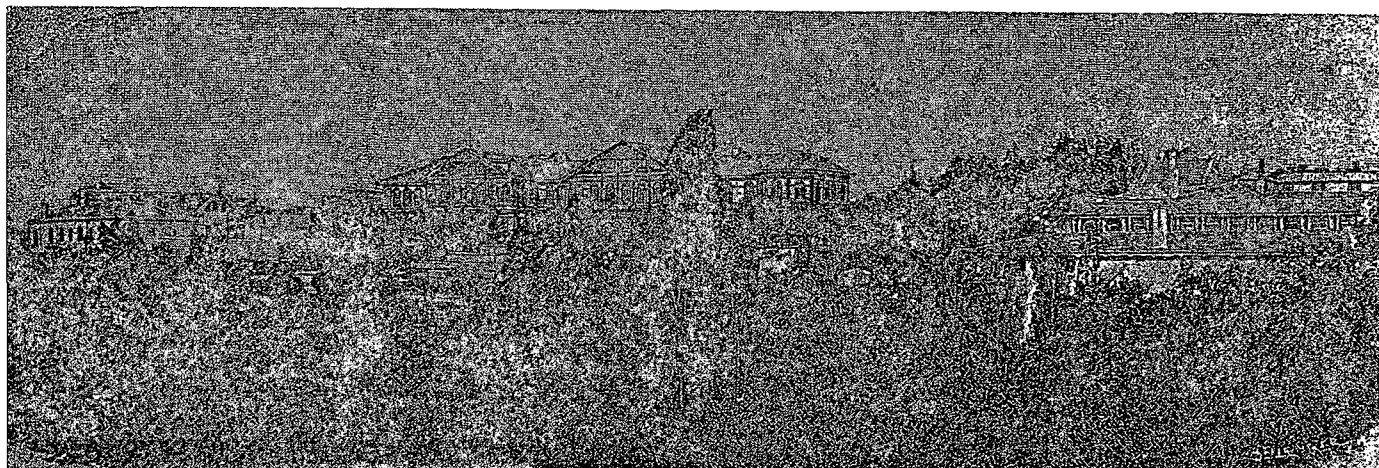
Res. 34 B

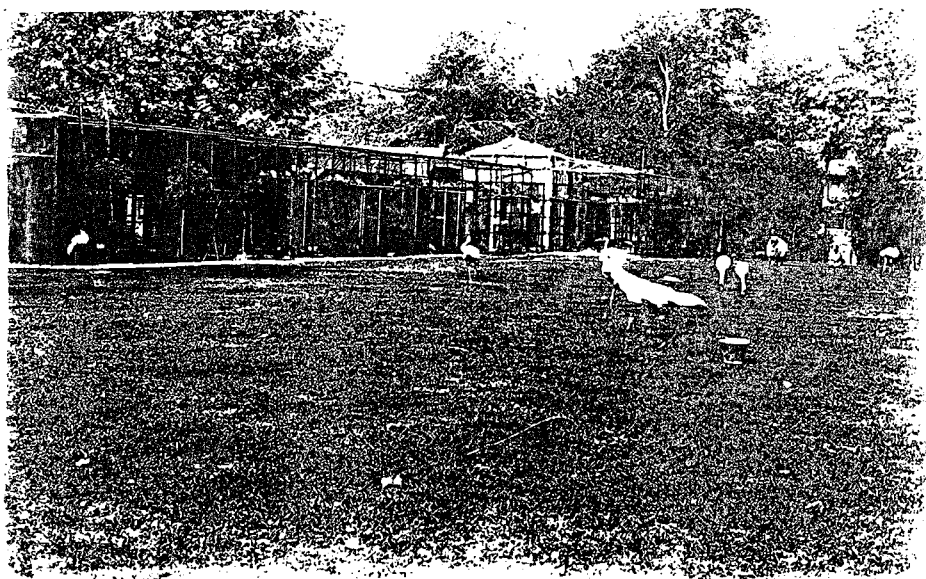
Res. 35.

Res. 36.

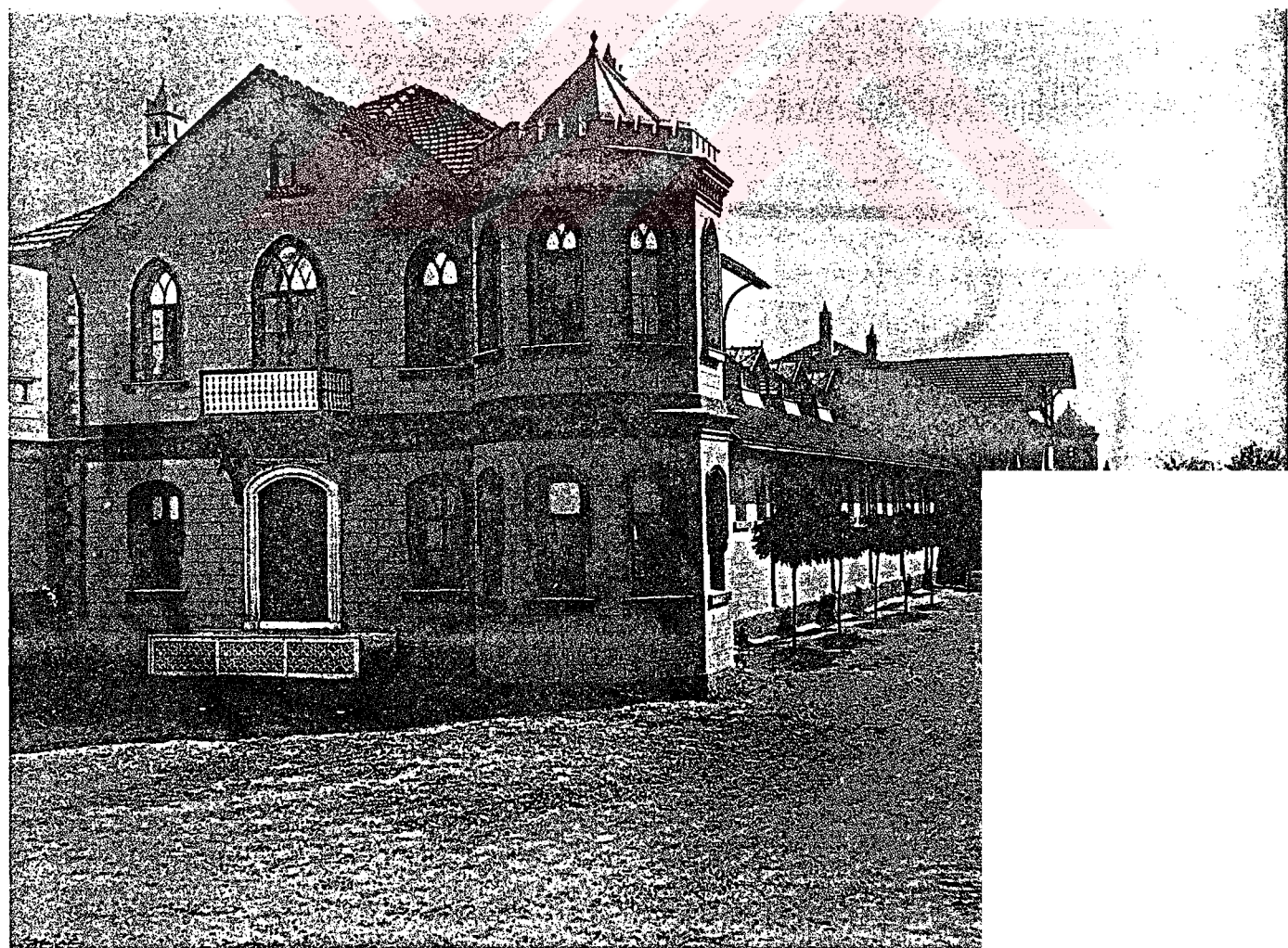

Res. 37.

مدرسه در باغ اورد کورستان و قزو

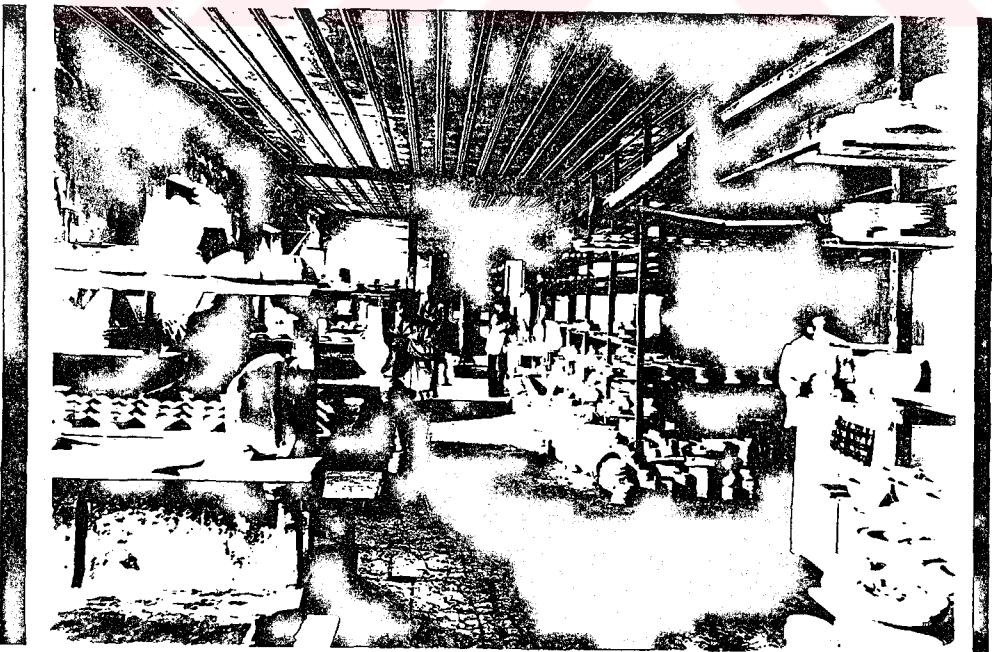
Res. 38.

Res. 39.

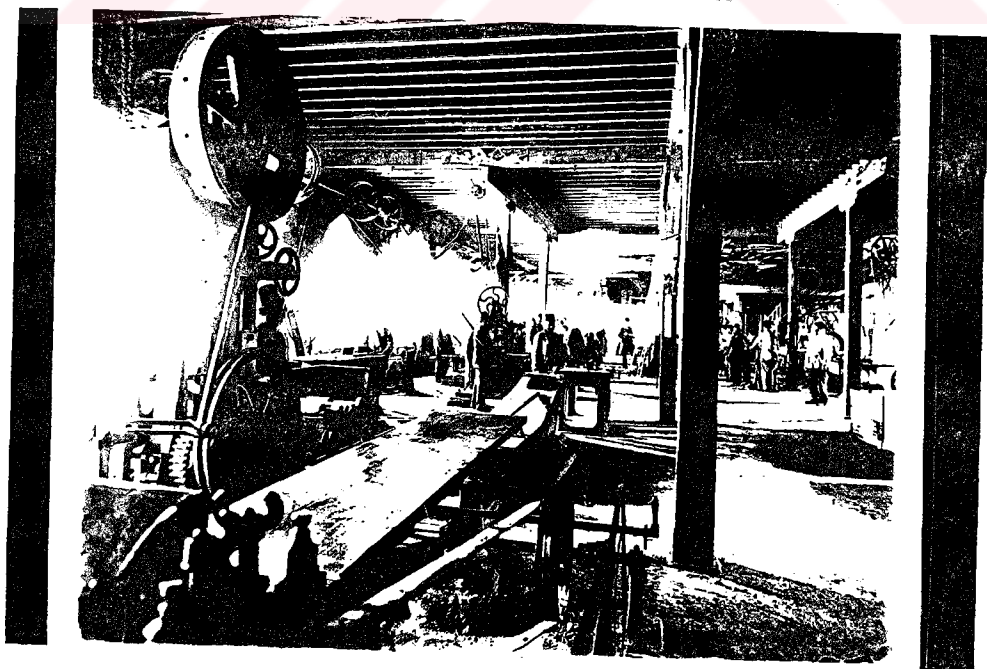
Res. 40.

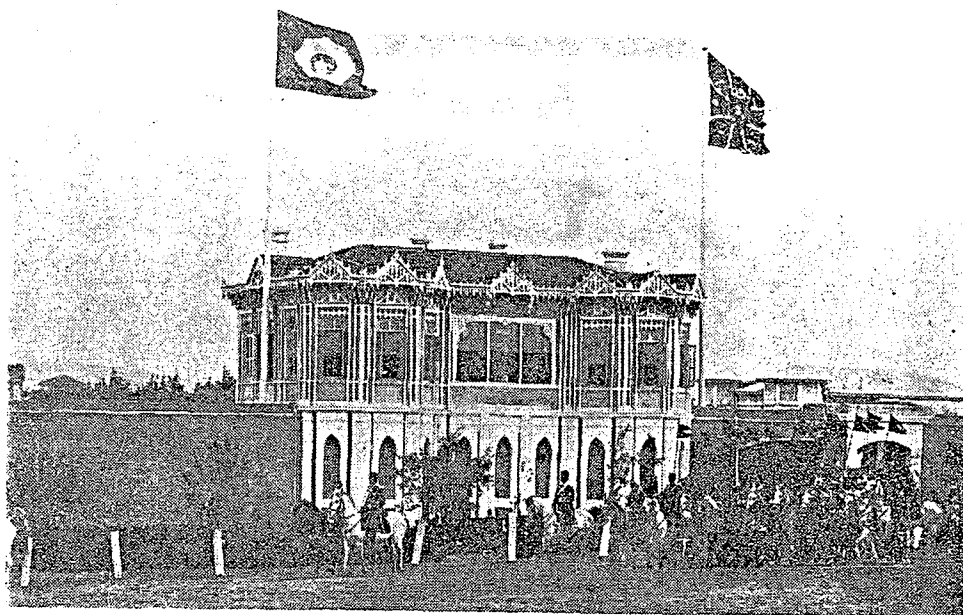
Res. 41.

Res. 42.

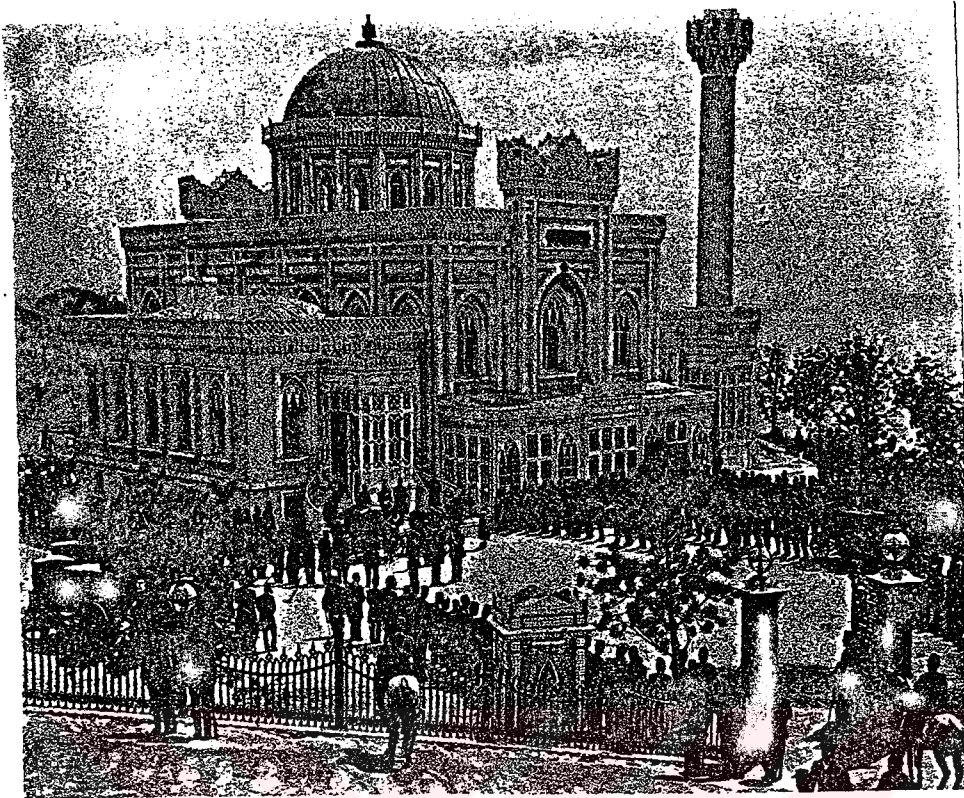
Res. 43.

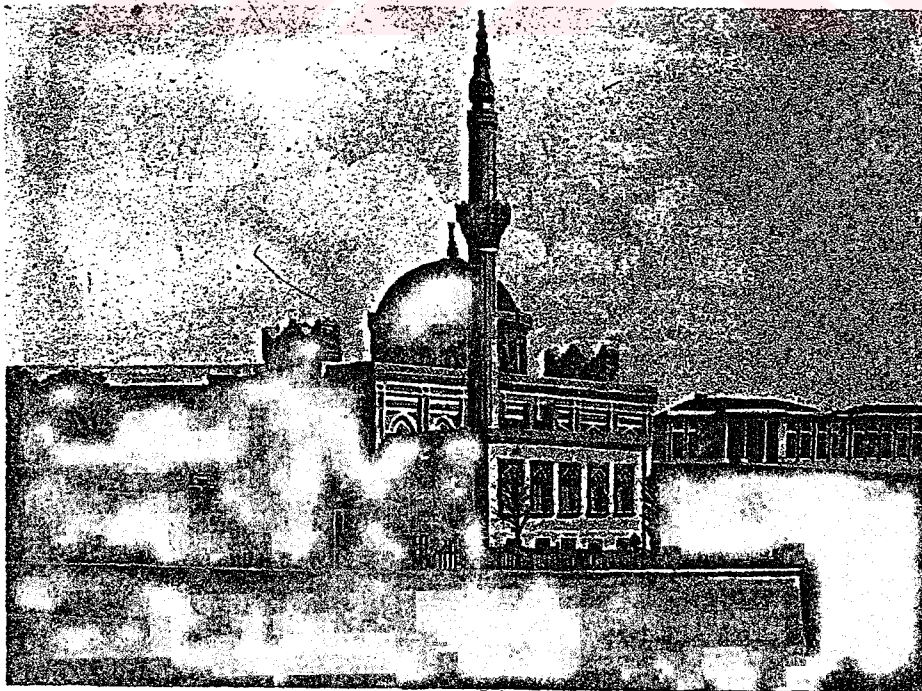
Res. 44.

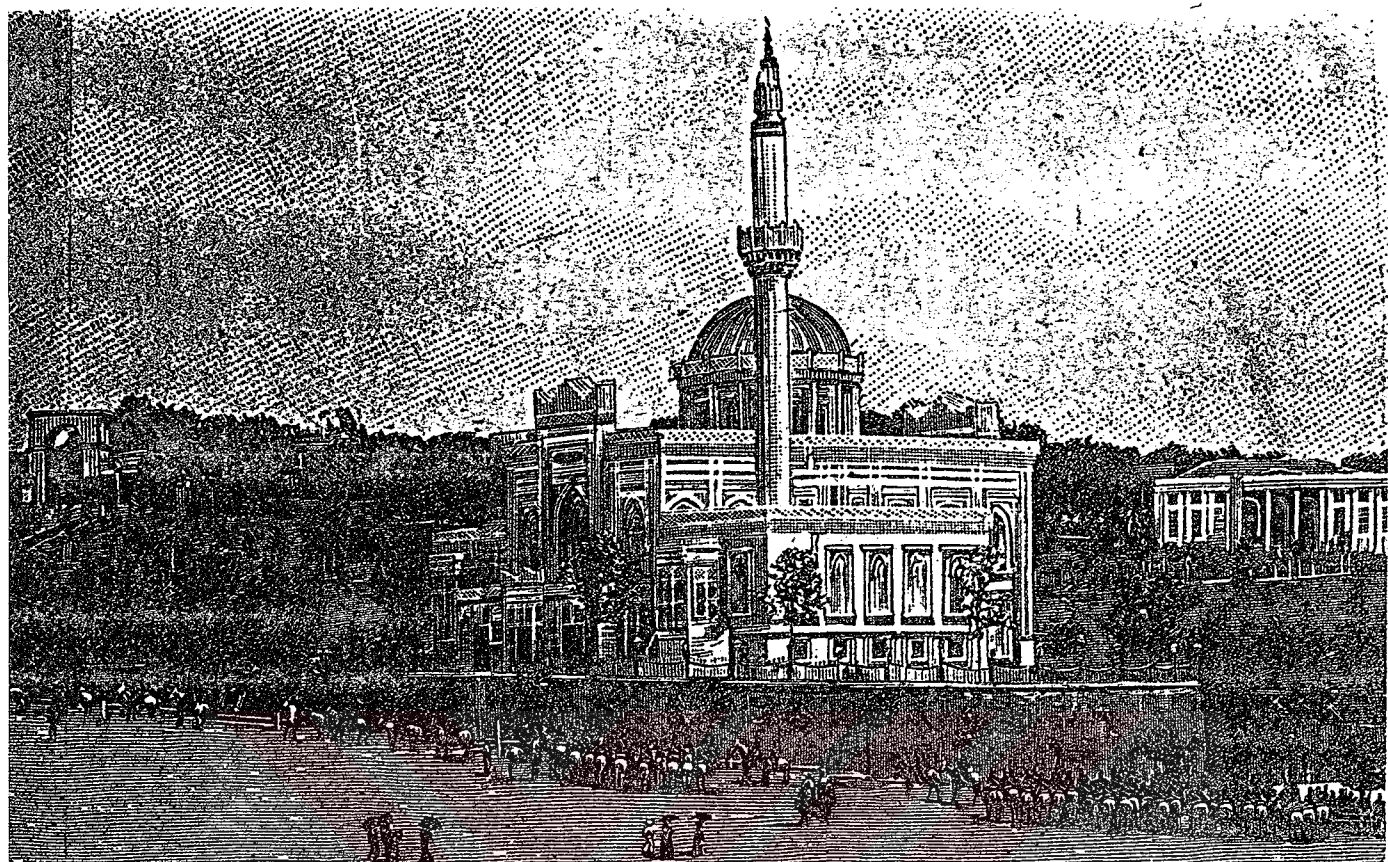
Res. 45.

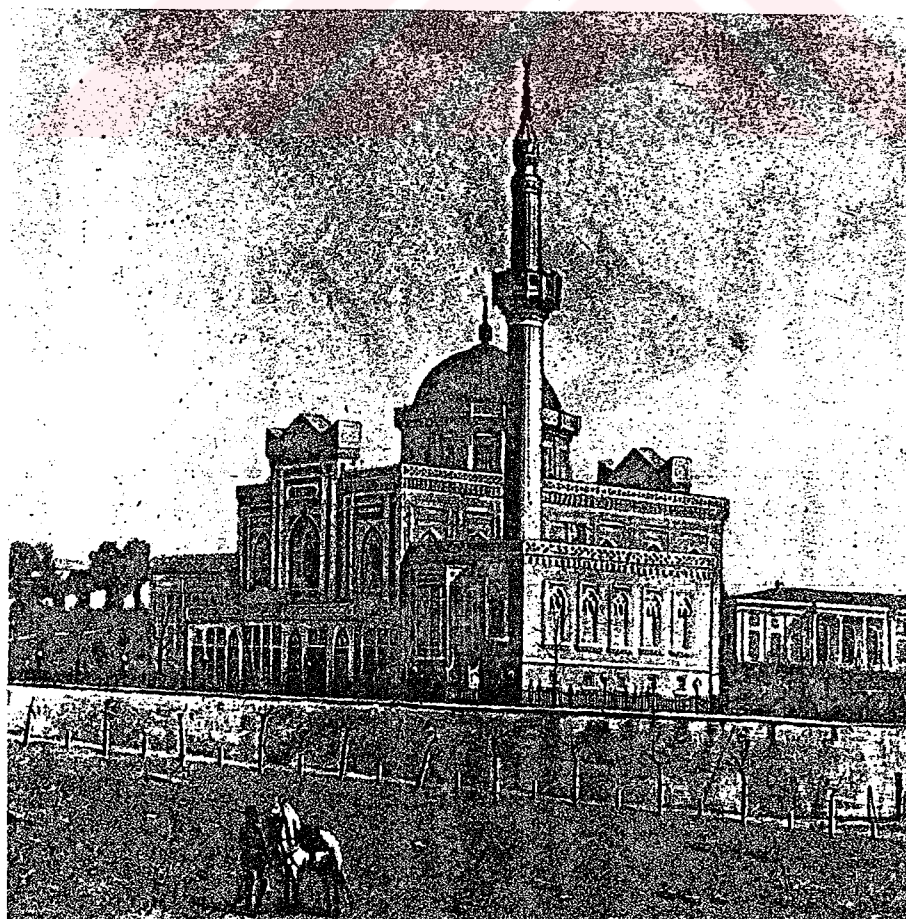
Res. 46.

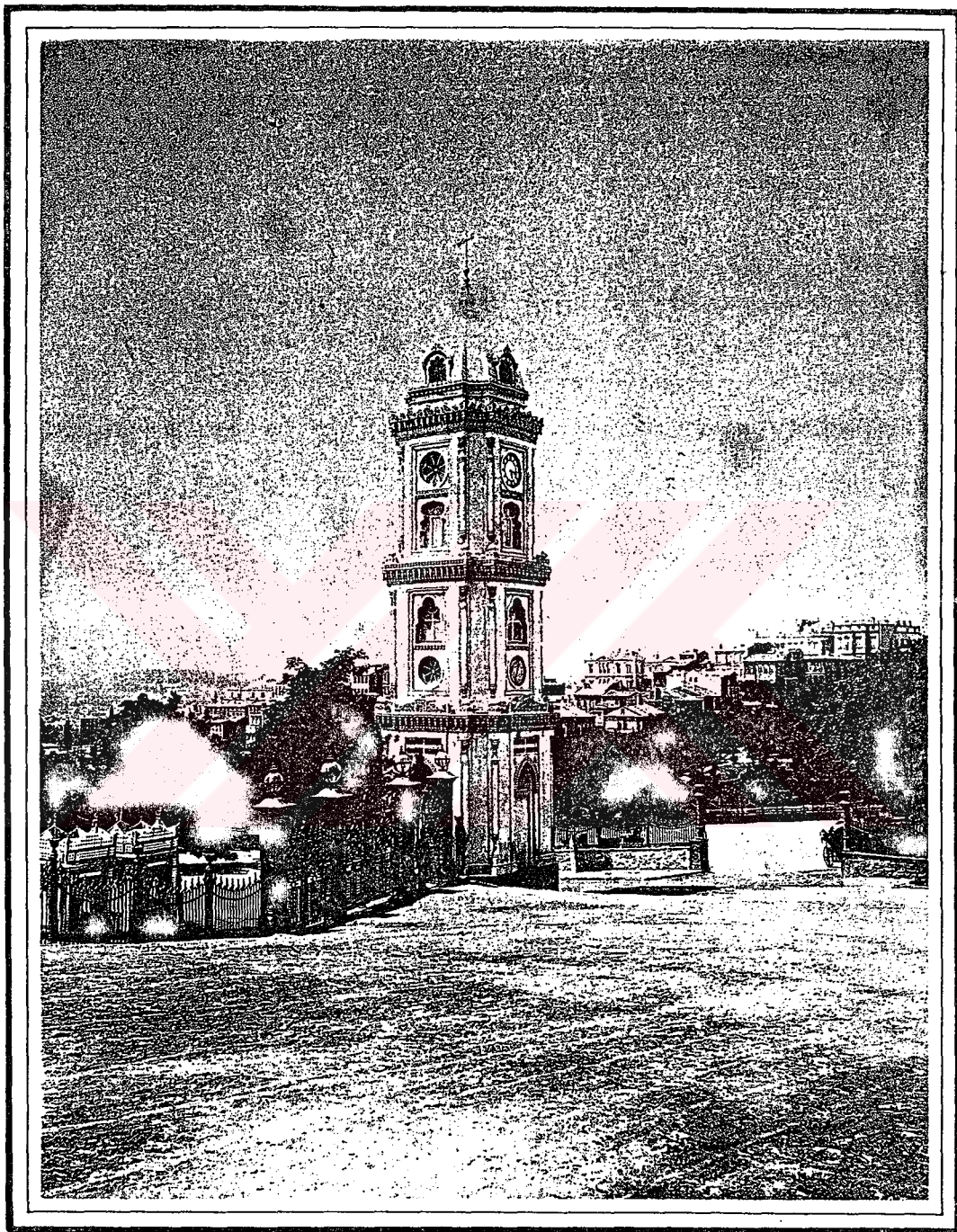
Res. 47.

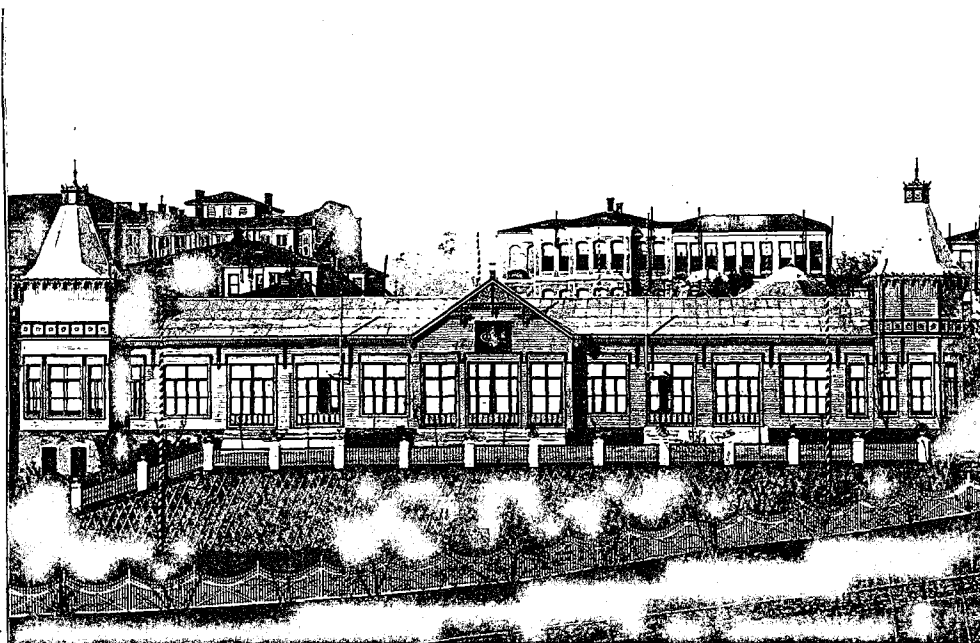
Res. 48:

Res. 49.

Res. 50.

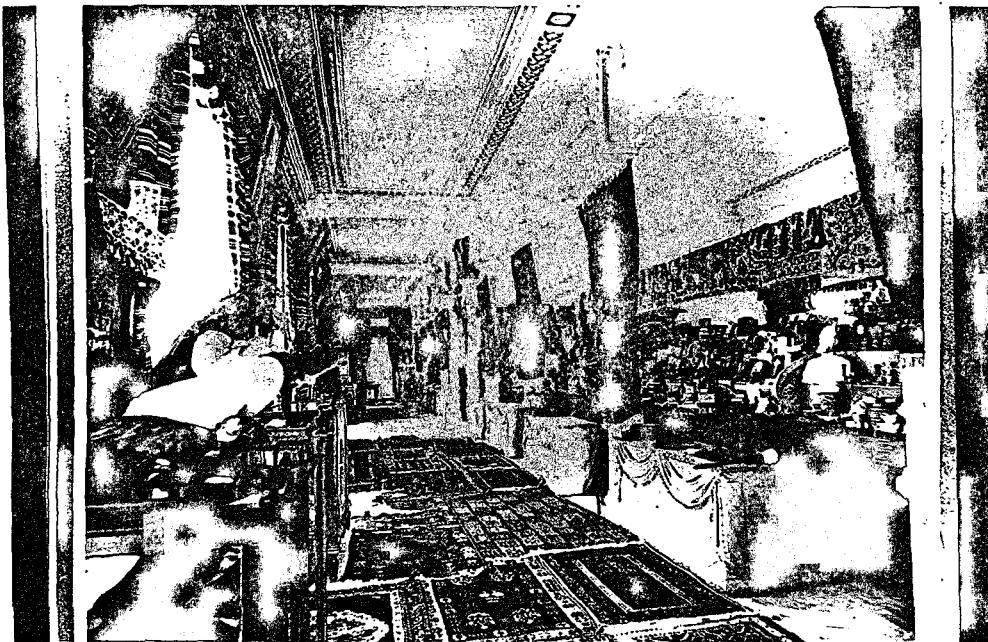
Res. 51.

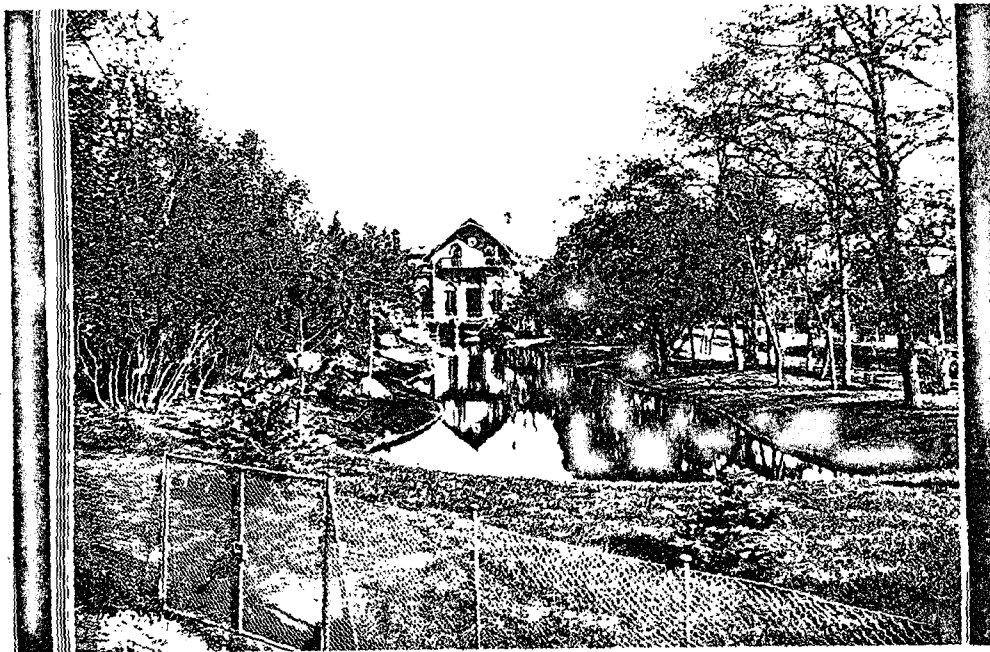
Res. 52.

Res. 53.

Res. 54.

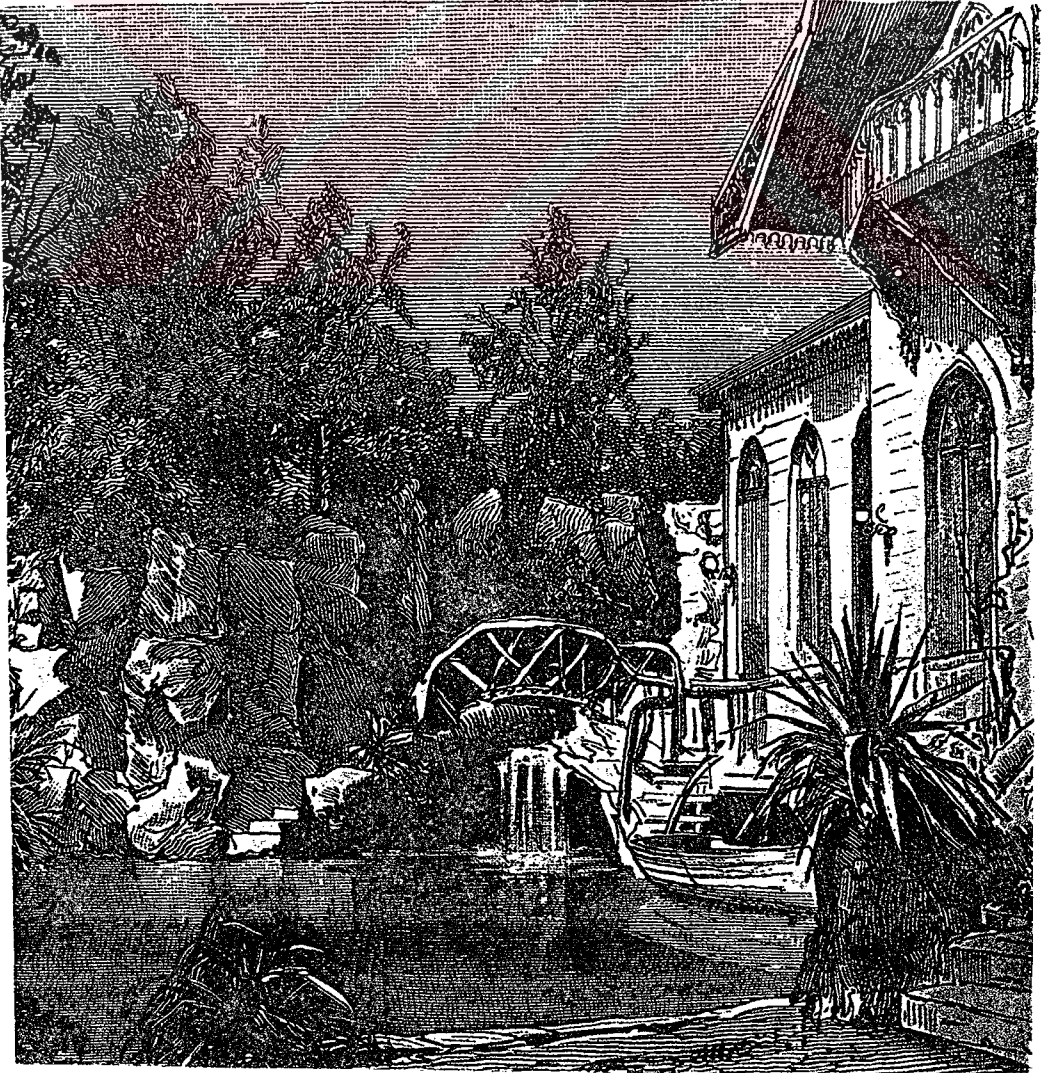
Res. 55.

Res. 56.

Res. 57.

Res. 58.

ÖZGEÇMİŞ

1985 yılında Beşiktaş Kız Lisesini bitirdi. 1990'da Mimar Sinan Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nden mezun oldu. 1990 yılından beri İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Yüksek Lisans programındaki eğitimine devam etmektedir. İngilizce bilmektedir.

